

Жаңы Ала-Тоо

2010, 12 (20)

ЭЛ АРАЛЫК АДАБИЙ-КӨРКӨМ ЖУРНАЛ

Директор, башкы редактор Тилек МУРАТАЛИЕВ

РЕДАКЦИЯЛЫК КЕҢЕШ:

СУЛТАНОВ Омор – редакциялык кеңештин төрагасы, АБДУЛЛАЕВ Чингиз (Азербайжан), ДЕЛИӨМЕРОГЛУ Якуп (Түркия), ОРОЗАЛИН Нурлан (Казакстан), МАРКИШ Давид (Израиль), МЕХМОН Бахти (Тажикстан), КОВСКИЙ Вадим (Россия) Кыргызстан: АБЫЛКАСЫМОВА Майрамкан, АКМАТАЛИЕВ Абдылдажан, БОНДАРЕНКО Олег, ДАУТОВ Кадыркул, ЖЕТИМИШЕВ Сейит, КАЛБАЕВ Абдымомун, КУЛТЕГИН Кожогелди, ТОКТОМУШЕВ Алым, ҮКҮБАЕВА Лайли

Бул санда

Токтош АБДИЕВА Жиндинин жазгандары3	Омор СУЛТАНОВ Ак жол, көк асман135
Аскер КАРЫБАЕВ Ырлар43	Элдар АТТОКУРОВ Ырлар159
Интернаттык Шеке Шапа аканин жоруктары54	Жибек КУДАЙБЕРГЕНОВА Жапайы бала, ит эне166
Толкунбек Ырлар84	Уркаш МАМБЕТАЛИЕВ Семетейдин жылкы тийүүсү194
Чыңгыз АЙТМАТОВ Делбирим91	Уильям ФОЛКНЕР Закат208

Абды Жусуп Өзү Не карып?214	Бальтазар ГРАСИАН Афоризмдер220
Бозум АЛЫШБАЕВ Түпкү тегиң тереңден216	Адабият жаңылыктары222

Редакциялык жамаат:

Айдарбек САРМАНБЕТОВ –
башкы редактордун орун басары
Жылкычы ЖАПИЕВ –
редактор
Жакин ТЕҢИРБЕРГЕНОВА –
корректор
Рахим ТӨЛӨБЕКОВ – дизайнер
Нурлан КЫДЫКОВ – дизайнер
Альбина КАСЫМОВА – оператор

Кол жазмаларга пикир айтылбайт
жана кайтарылып берилбейт. Редакция
бардык авторлор жана заказчылар (китеп,
жарнама, плакат, буклет ж.б.) менен кыз-
матташууга дайыма кызыкдар.

Журнал редакциянын басма-ком-
пьютердик борборунда даярдалды.

Редакциянын дареги:

720054, Бишкек шаары,
Жибек жолу пр. – 466
Тел: 34-55-86
Электрондук дареги:
Jany.alatoo@gmail.com

Терүүгө 10.11.2010. берилди
Басууга 28.12.2010. кол коюлду.
Форматы 70x100^{1/16}
Көлөмү 14 б.т.
Заказ № 614
Нускасы 2000

«Турар» басмасынын
басмаканасында басылды.
Бишкек ш. 720054,
Жибек жолу пр. 466
Телефону: 34-49-90;
Факс: 34-45-04

Күбөлүк: № 1510

УРМАТТУУ ОКУРМАНДАР!

Бардык почта түйүндөрүндө
«Жаңы Ала-Тоо» журналына жазылуу жүрүп жатат.

Ар айдын он бешине чейин жазылып алсаңыз
келерки айдан баштап колуңузга аласыз.

Жазылуу индекси – 77324

Келерки жылдын 6 айга – 480 сом

3 айга – 240 сом (редакциялык баа)

«Жаңы Ала-Тоо» журналын 1-санынан баштап окуйм деген
окурмандар редакциядан алышса болот.

Проза

**ТОКТОШ
АБДИЕВА**

ЖИНДИНИН ЖАЗГАНДАРЫ

Чоң шашкеде айыл ичинен өкүрүк чыгып, кыштак ичи көз ирмемге тунжурай түштү. «Ким учту?» – Бул суроо ооздон чыгып-чыгалекте куюндай удургуган жооп ар бир үйдүн терезесин каккылады да, элдин баарын тегереги бак-даракка чүмбөттөлгөн, айылдын чок ортосундагы алты көмүт үйгө алып жөнөдү.

– Абдыракман өлүптүр!

– Койчу ботом, кечинде эле көргөм.

– Кечинде түгүл эл жатаарда биздикинен чыккан.

– Ооруп жүргөн го байкуш.

– Ким билет... Акыркы күндөрү суз болчу.

– Төрөлгөн боюнча көзү ачык кетти бечара...

– Очогун ким ээлер экен?..

– Баса, ошону айт! Эжесинин балдары да шаарлап кетти. Шордуу, жанын кууратып мынчалык үйдү эмнеге курду?

– Өзү куурадым деп айтчу эмес. Таза, тың жүрчү. – Айылдын туш-тарабынан чыккан аялдардын ар бир тобу ушул сөздөрдү секин кобурашып, Абдыракмандыкын көздөй келе беришти.

– Адеп маркумдун алыс, жакын туугандарына дилгирем уруп, анан конок камын көрөлү. – Өлүк ээси аталган беш-алты эркек өздөрү бүткөрчү түйшүктүн жол-жобосун үйдүн көчө жагындагы өрүктүн түбүндө сүйлөшүп атты.

– Түзүгүрөөк боз үй тигилсе жакшы болоор эле, – деди бири.

– Үч күндөн эзилип кетмекпи, биздин өргөөнү алдырып келейин.

– Мунуң туура, Байкабыл.

– Маркумдун сөөгү ыраазы болсун.

– Алыстын да жакындын адамкерчилиги ушундайда билинет.

– Адам жамандыгынан өлмөк беле. Сообу өзүңө тийсин!

Өлүк ээлери буурул мурут, субагай адамга ыраазылыктарын айтуу менен жылуу карашты.

«Тигини атакөйү, барсынып, бапырандап...» – Өгүнү Ыдырыс өлгөндө боз үйүн бербей койгон Усуп жанатан бир нерседен шексингендей көпчүлүктөн четтебирээк туруп, эми мени карма деп асманга көтөрүлө түшчү кадыр-баркын Байкабыл колунан жулуп алгансып, ичи тарыды.

– Союшун кантебиз? – Баятадан үндөбөй турган Манап сөзгө аралашты.

– Өзүнүн бээси кеминде эки эли чыгат. Майда жандыктары да бар, – деди Абдыракмандын кошунасы Жанузак.

– Анда айыл ичиндеги ынтымакты эстелигине коёлу. Буга кандай дейсиңер? – Самак тургандарды суроолуу карады.

– Айтканың туура. Эстелигин тургузганда каражатты артыштырып, ашын чогуу өткөрөлү. – Байкабылдын сунушун бардыгы илгиртпей коштоду.

– Эмесе сөз бүттү, туугандар. Ишке киришели. – Самак тонунун жакасын кымтылай короону көздөй басты.

– Токтогулачы! – Жанузак чочугандай үн катты. Чачырай баскандар буйдала калды. – Катындарга айтып, кийим-кечесин каратып дегендей... Кем-карчы болсо...

– Ооба, ооба, толукташ керек. – Манап Жанузактын бул маанилүү делинчү нерсени эстей койгонуна кубанды. – Келген-кеткендер сөз кылбасын. Ээ болуп, жоон топ жолдоштору турабыз.

– Муну, Жанузак, өзүң колго ал. Манап Чачыла байбичеден Абдыракмандын алышкан-катышкандарынын, жээн-таякелеринин бирин койбой тизмесин алып, эки жакка дилгирем урсун. Биз үй тиктирип, союлчу малды карайлы, – деди Самак.

Эркектер ушундай бүтүмгө келгенче аялдар короону иретке келтирип, алты көмүт үйдүн ичин жыйып-терип, тактайларын жууп жиберешти.

– Токтой турчу, Батыйна? – Төр төшөктөрдү машине өтчү жолдогуну карга күбүп, кайра тарткан аялды утурлай басты Жанузак. – Бизге караганда силердин көзүңөр канык. Абдыракмандын кийим-кечеси кандай эле? Эски, жаңысын иреттесенер. Жетпесе толуктайлы.

Батыйна күнгө чагылышкан ашпакарды сыдыра тиктеп алып, кези келгенде адам өмүрүнүн да алашалбырттанып эрип кетээрин элестете муңая түштү.

– Макул, карайлы, – деди анан өмүр жөнүндөгү оюн улаткысы келбей башын чулгуп, – боюна тың болчу. А көрөк жайына жашырганча күндүн үрөйү бузулбаса экен.

– Сууктун ызгаары билинбейт. Аяк-башы кымырыла тунжураган мындай жылуулук кеминде үч-төрт күнгө созулат.

– Ошондой болсун!

Тээ-э илгери Батыйнанын өз атасы мертингенде жайына жуп коёрдо күрөк бетине топурак токтотпогон шырғалаң шамал башталган. Эл казанактын оозун жабалбай суй жыгылганда айылдан кийиз алдыртып, бейитти тегеректей чийдей калашкан да, токсон жылдын ашуусун тоотпой ашып, токсон биринде мүдүрүлгөн адамдын денесин тозок менен жашырышкан. Батыйна ошондон бери жылдын кайсы мезгили болбосун мындай күндөрү тобо келтирип, күндүн булутсуздугун тилейт.

– Самак ата, Батыйна апам муну сиздерге берди. – Өлүк каадасын жасап өкүрүп келгендерди коштогон аялдардын жоктоо ыйы басылаар замат тогуз-он жашар бала гезитке оролгон төрт бурч нерсени Самакка кармата салды.

– Бул эмне? – Абдыракманды боз үйдөгү чийге алып, анын сулкуйган муздак денесине кол тийгизүү менен өлгөнүнө эми гана ишенгендей чөгө түшкөн Самак балага кайдыгер карады.

– Абдыракман атамдын дептери экен. Батыйна апам кийим салган сандыгынан тааптыр. Окуп көрүшсүн дейт.

– Эмнесин окуйбуз? – Самак өзүнө келалбай атып, дептерди кайра балага сунду. – Ордуна коюп коюшсун же сен ал...

– Коё тур, Самак. – Өкүрчү балдарга таяк сомдоп аткан Манап колундагы тоң тиштеген четиндин кесиндисин кырчоого жөлөп, макисин чөнтөгүнө салды. – Берчи мага, мүмкүн керез-мураздарын жазып калтыргандыр...

– Мүмкүн... – Анын сөзүн тургандардын бирөө коштоду. Самак Абдыракмандын керез-мураз жазганына ынана бербей, бирок саал ойлоно дептерди Манапка сунду. Манап гезитти үбөлөнүп кетчүдөй этиет ачып, күрөң тыш калың дептердин беттерин барактады.

– Оу-у, майда жазылыптыр. Айнексиз көрчүдөй эмесмин. – Манап төш чөнтөгүн сыйпалап, колуна куту урунбаган соң, эңкее калып, балага жазууну көрсөттү. – Карачы, окуй аласыңбы?

– «...Мени айылдаштарым жинди дейт». – Бала доскада тургансып, кырааты менен заңкылдай окуду. – «Жинди...»

– Чш-ш, үйгө кирип окуйлу, – Самак эки жагын жалтаң карап, шаша сүйлөдү, – бул жерде турсак абагайыбыз Айга жетип, дөөлөстөр өлгөн адамын жерге өз ысымы менен жаткырбайт деген сөзгө калабыз...

– Тиги жакка баралы, – деди Манап башын экчей. Алар Абдыракман устакана деп атачу кичине үйгө киришти. Үйдүн ичиндеги балка, керки, сүргүч сыяктуу шаймандар ээси эми эле чыгып кеткенсип, чачылып жаткан.

– Кана, оку эми! – Эшик жабылаар замат Самак буюра сүйлөдү.

– «...Мени айылдаштарым жинди дейт. – Бала башынан кайра окуду. – Жиндиминби, жокпу аны өзүм да билбейм. Бала кезимде апам бир

жолу жинди, калжаң деп урушкан. Ал мындай болгон эле. Атам өлгөндөн кийин апам тоок багып, Кара-Сазга туруп калдык. Жалгыз үйбүз. Кечке ойноор бала жок, зериккенимден оюма келгендердин баарын жасачумун. Бир күнү тоокторго чогулуш өткөрүүнү чечтим. Жемди канчалык көп чачсам да тооктор тооктугун карматып, акшылыңдап жер чапчыганын койчу эмес. Ошондуктан чогулуш алардын алкынын бузуктугу жөнүндө болмок. Адеп тоок сарайга кирип баратып, эшигин кайра жаптым. Оюмда аларга сүрдүү, келишимдүү көрүнгүм келди. Ары карап, бери карап колума урунаар эч нерсе таппаган соң арпанын аңызында аркандалып турган кара эчкини чечип алып, кийим-кечектерим менен токулгаладым да башына эски кырчоодон нокто жасап, чалгы менен калбырды эки колума алып: – Так, так жаныбар, Аккуладай арбагы бийик ат болуп, баш бурган багытыңдан кайтпагын! – деп минип калдым. Ныксыраган эчки курсагын жер чийдире мекиренип, ордунда кайкактады. – Чү жаныбар! – Аргымак минип, Алтайга чапчудай делөөрүп турган чагымда эчкинин тейине кеткенине ачуум келип, жерге тийип, тийбей солуктогон бутум менен «Аккуланы» курсакка тептим. Кайкалаган жаныбар үнүнүн жетишинче маарап жиберип, сойгоктоп жөнөдү. Тизгинди сарайды көздөй буруп, оңдонуп, келбеттүү отурдум. Эшиктен киргенибизде эле алкы бузук тооктор дүпүрөп тегеректей калды. – Эй, кунарсыздар, – дедим үзөңгү тепкендей чиренип, «калканым» менен «кылычымды» ыңгайлуу кармап, – тууганыңар бармактай бирден жумуртка да, жегениңер кап-кап арпа. Силерден көрө томурандатып торопой баксак бул сарайды небак тумшуктарына илип алып, биз айылга көчүп кетмекпиз. Мен дагы элдин балдарына окшоп, колхоздун алма, өрүктөрүнөн көйнөгүм айрылганча уурдап алып, тайрандап талдын түбүндө жеп отурмакмын. Эми минтип жемсөөсү ташка тилинбей кукулуктаган силердин азабыңарды тартып, Кара-Саздын казындай каркылдап турам! Сөзүмө удаа кара «аргымакты» кайта-кайта теминдим. «Аргымак» бутун серппей үздүк-создук маараганда маңдайындагы аппак мекиян тумшугунан апчыды. Мен мекиянды «кылычым» менен жапшыра чаптым. Кызыл короз чабуулга кирди. Карап турбай ага тап бердим. Кызыл короз моюн жүндөрүн түксөйтүп бирде оң жагымдан, бирде сол жагымдан серпип өтүп, мекияндарга сактангыла дегендей канаттарын жая какылыктады эле мурда бири-бирине кыйынсынган абройлуу короздун баары чогула түштү. Мен «аргымакымды» чалгынын сабы менен сооруга басып калдым. Ал мекиренип, тайтактай басканда короздор жалпы чабуулга өтүп, жылаңаяк бутумду чокулап, тепкилеп киришти. Ичим ачышканынан: – Алга, Абдыракман, алга! – дедим да «калканымды» бетиме тосо «аргымакымды» кайыштыра теминип, «кылычымды» ой келди шилтедим. Бара-бара каным кызып, «кылычымдын» канча ирет серпилгенин билбейм. Айтор, сарайдын ичи чуру-чууга түнүп, кызыл жаян болду да калды. Ошентип «душмандарым-

дан» кегимди алып, өлүктөрдү аралай «аргымагымды» келберсий жетелеп тышка чыктым. Кечкурун чай, туз алмакка айылга кеткен апам келди.

– Тоокторго жем чачтыңбы? – Эшиктин алдындагы дөңгөчтө отурган мени жылмая карады.

– Чачтым, күндөгүдөн аз жешти, – дедим камарабай.

– Суу берген жок белең?

– Калооттордун түбү тешилип калыптыр.

– Жаңы жасалган калооттор эмнеге тешилет? – Апам не балээ кылдың дегендей кабагын үйүрдү.

– Ким билет... Мүмкүн сууда уу бардыр.

– Кайдагы уу? – Апам үрөйү уча бакырайып, колундагы түйүнчөгүн жерге таштады да, тоок сарайды көздөй шашыла басты.

– Ой, шумдук! – Апам сарайдын эшигин ачаар менен кайра жаап мага кылчайды. – Бул эмне кылганың, жинди?! – Кашекке жөлөнө абдаарыды. Өлүп калдыбы деп корктым. Жүгүрүп жетип, кемселинин этегинен тарткыладым.

– Апа, апа дейм, барсынбы?!

– Үнүң өчкүр! – Мени эки каруудан аткый кармап, түртүп жиберди. Тирүү экенине сүйүндүм.

Эртеси бир аттык арабасына жарым-жартылай чөп салган мал догдур келди. «Ики, чөптүн алдындагы эки чабыра, бир мүшөгүнө бүгүн канча жумуртка, канча тоок салаар экенсиң?... Сенин ашказаның да кудум тооктун жемсөөсүндөй бышык көрүнөт же төөнүн шилисиненби, ыя? Баары бир аның жарылат», – деп табалап, тилденип турдум.

– Амансынарбы-ы, жене? – Мал догдур көнүмүш саламын чоё айтты.

– Шүгүрчүлүк... – Апам ооз учунан бүлк этти. Мал догдур арабадан түштү да, тоокторго жем чаччу аянтты шыпырып аткан апамды көздөй басты. Апам коркок билиш карады ага. Апамдын басынганына ызаланып, эки колумду шымымдын чөнтөгүнөн чыгарбай, сандарымды аткыладым.

– Мал-жаныңыз түгөлбү? – Мал догдур сага эмне болду дегендей, бирок төрөпейил көз жүгүрттү апамга. Апам унчукпай барып, сарайдын көлөкө жагындагы эски калооттун үстүнө жабылган таарды алып таштады.

– Кокуй, кара тумообу? – Мал догдур кетенчиктей көзүн чекирейте апамга тигилди.

– Онобу жиндинин кылганы. – Апам аргасы куруй күрсүндү. – Айыл арасына кетсекпи дейм. Буларыңды төлөп берем. Жалгыздыктан жинди болот го тиги калжаң.

– Таа-ак... – Мал догдурдун кебетеси ордуна келип, саал ойлонгондой мага бурулду. – Бул эмне?! – Үнү опузалай өкүм чыкты.

– Көрүп турбайсынбы. – Качып кетүүгө ыкыстанып, бурк эттим.

– Канча? – Мал догдур орой айтуудан апамдан айбыгып, көзүнүн чаарын чыгара карады мага.

– Жыйырма үч. – Апам күнөөлүүдөй жоош унчукту.

– Таа-ак... – Мал догдур колдорун бири-бири менен укалап, ары-бери басты.

«Өзүн Коңурбай туткан атанды...» – Ичимден аны сөгүп аттым.

– Болоору болуптур. Эми... – Ал майда басыгын токтотуп, апамды жубатты. – Тоок бакканга көнүп алдыңыз... – Таптай мурду менен сүйлөп атты. – Ишиңиз иш... Буларга эптеп акт чийип берейин.

– Кантип? – Апам ишенээр-ишенбесин билбей делдейди.

– Ушинтип эле... Короого түлкү кирип, бул жиндиге ээ кылбай тоокторду жара тартып кетиптир дейбиз. Токой жакын да силерге.

– Ошентесинерби?... – Апам арсарсыды. – Кеткенибиз жакшы эле. Өткөрүп алгылачы?

– Болбойт. – Мал догдур кесе айтып, өз билгенин иштеп, актынын бир көчүрмөсүн апама карматты да, чабыраларын тоок менен жумурткага толтуртту.

– Түлкү! – дедим ал арабасына отурганда турган жеримде ойдолой, үнүмдү бийик чыгарып.

– Эмне?! – Одурая карады мага.

– Түлкү! Тигине! Саздын жээгиндеги чириген камышка кирип кетти. Семиз экен! – дедим чимириле секирип. – Өлгөн тооктор менен жумуртка жейт го, тигине!

– Бач-чагар! – Мал догдур күшүлдөй сөгүнүп, арабада отуруп, атка мингендей теинди. Эртеси эле айылга Шооруктун уулу ажына экен. Колхоздун тоогун кырып атыптыр деген сөз тарады. Ошондон баштап Абдыракман атым өчүп, ажына, жинди атка кондум...»

– Ооба, ооба, – деди Жанузак, – бул жазгандары туура. Анда биз бешинчи класста окучубуз. Абдыракман экөөбүз парталаш элек. Мал догдурдун аты эсимде жок. Айтор, көл тараптан болчу. Ал жанагы актысына алтыммыш тоок деп жазыптыр да бардыгын өзү алыптыр. Абдыракман аны көргөндө: «Түлкү!» – деп итатыйы тутула кыйкырчу. Мал догдур Абдыракманды көзүн акшыңдата, оозу-мурдун кыйшайтып эликтечү. Балага теңелген малгун да. «Өзүң ажына!» – дечү Абдыракман уугуп.

– Оку бала! – Самактын үнүнөн жазылгандарды анча жактырбаганы туюлду. Бала көзүн алаңдата, сөөмөйүн барак бетине жөргөлөтүп, токтогон жерин издеди.

«...Эр-эртен менен турсам, – бала шашкалактап окуп кирди, – менин «Аккулам» улак салып коюптур. Болгондо да жүндөрү тармалданышкан, кулактарынын учтары аппак кара улактар экен. Апам аларды эшиктин алдындагы саманга ыргытып коюп, өзү обочороокто эчкиге суу берип атыптыр.

– Эмне кылганыңды көрдүңбү? – деди мени кекете карап. Бирок көзүнөн катаалдык анча сезилбей, үнү коңур чыкты.

– Көрдүм, – дедим мен шак жооп берип, – бул эчки эмдиги жылы төрттү тууйт, абдан чыдамдуу.

Апам күлкүсүн зорго токтотконсуду.

– Тоокторду го түлкү жептир. Эчкиге эмне болгон? – Апам калай табактагы эчкиден калган сууну жан жагына серпе мени тааныбай аткандай кадала тигилди. Артыма чым коёюн десем буттарым жерге батып калгансып көтөрүлбөдү.

– Кана, чынынды айтчы? – Апам салмактуу басып келип, маңдайымда турду. – Эчкиге эмне болгон?

– Мингем. – Өмүрүмдө биринчи ирет чынымды айттым.

– Эмне-е? – Апамдын көздөрү чакырайып, мени кыймылсыз тиктеди. – Курсагы жер чийип, эмчегинен сүтү агып турган малды кантип миндин, ыя, жинди?!

– Ошентип эле... Тоокторго чогулуш өткөрүп атып, согушуп кеткем.

Сөз арасында денемди чыйралта: «Чыда, чыда», – деп өзүмө-өзүм кайрат берип, куйругума чып кадалчу камчынын үнүн эрксизден эшитип турдум. Бирок апам кырчоого кыстарылган табылгы сап эски камчыга карабай үйгө кирип кетти. Ушундан баштап калп айтуу дегенди таптакыр койдум. Ошентсе да кадамым бирде шыдыр шилтенсе, бирде бутум ташка тилинип, турмуш калыбынча өтө берди. Айтор, мектепте тентек болбосом да тентектик чинди алдым. Балдар алдыртадан жылма жөөлөп, мен өрттөнүп чыгаар элем. Алардын биринчи тийишкенин айтсам мага бир да мугалим ишенчү эмес.

Жетинчи класста окуп жүргөнүбүздө тоого экскурсияга чыктык. Бул менин акыркы экскурсиям эле. (Кайсы тоо дейсиң, мугалимдер кыштактын калканы сыяктанган анча алыс эмес Ак-Жарга чейин алып барып, «жеттик» деп төө жайгансып, марча менен төөкуйрукту аралатып коё берчү.)

– Токточу бала! – Самак жүткүнө буюрду. Эскермени окуп аткан бала тып токтоду. – Мындан аркысын угуп кереги не. Бардыгы ушуга окшогон нерселердир... Андан көрө тыштагы жумуш калбасын... – Үнү сабырсыздана чыкты.

– Жумушту кимибизге эмне тиешелүү болсо бирден чыгып тейлеп турабыз. Керээз адам өмүрүндөгү акыркы өтүнүч. Өтүнүчүн жыйынтыктаган чыгаар. Баштаган соң аягына чыгалы.

– Жанузак туура айтат, аягына чыгалы.

– Ошентели.

– Маркумдун акыркы сөзүн азга чыдап угуп коёлу. Көзү тирүү кезинде ахывалын ким сураптыр... Өмүр өтөлгөсүн айта жүрөөр артында туягы калбаган соң, арманын кагазга төккөндүр.

– Дептер калың турбайбы. Эт бышымдан ашат.

– Мейли ашса.

– Оку анда бала! – Самак отургандардын айтканынан чыгалбагандыгына, тубаса боштугуна ачууланды. – Бир сабын да калтырба! – Ичинен «ич кийимин булгаган колун аябайт» деген бүтүмгө келип, жанындагы эски дөшүгө сүйөнө биротоло жайланып отурду. Бир оюнда өткөндү чычалабай эске салуу менен өмүр жолун таразаламай болду. Ушуну менен бирге бул дептерде өзүнөн башка да бир топ адамдар бар экенин купуя туюп, өзүн өзү сооротту.

«...Мурдакы экскурсияларда деле тебишкен, күрөшкөн болуп, андан соң урунаарга тоо таппай ары-бери жиниге басып жүрүп, алып барган тамактарыбызды ылым санашкандар ар кайсы жерге топтошуп отуруп иччүбүз да, тарап кетчүбүз. Бул ирет да жар боорундагы канаттуулардын уяларын тактап санадык. Үкүнүн балапандарына суктанып, жыландын жумурткасынын кабыкчаларын тердик. Суурдун ийиндерине таяк сойлоттук. Акыры кызыктуу эч нерсе табылбай, төөкуйруктарды жапшыра тепкилеп жүрүп, отуруп калдык.

– Бери келчи, – деди Самак бир маалда, – жумуш бар. – Чолоом ошол жерден тийгенсип, тырмактарымды алып отургам. Кыйылбай туруп, кулак сенде дегендей макимди бекитип, чөнтөгүмө салып, ага жакындадым. Самак колундагы чекенде толтурулган таар баштыгын дүк эттире жерге таштады.

– Ии атанды алтымыш жылдык асмай менен камсыздандырыпсың. – Мындайраак турган Манап үнүн созо чыйылдады.

Самак анын сөзүн укпагандай мени колтуктай ат кулактуу өтөктү көздөй басты. «Өтөктөн сырдуу нерсе табылган го, мүмкүн байлык көмүлгөн ороодур», – деп ойлодум кымылдап: «Акенсиз иш бүтпөйт да...» Чындыгында кандай жумуш экенине маани деле бербедим. Кыйчалыш учурда керегим тийгенине гана кубандым.

– Сен кыздардын тамак-ашы кайда турганын билесиңби? – деди Самак таптакыр башканы сүйлөп.

– Жок.

– Эмесе, угуп тур. Алар тамактарын эшек таштын көлөкөсүндөгү алтыгананын арасына коюшкан. Орто жеринде шаардыктардыкындай кызыл сомке бар. Ошону алып, ичиндеги тамактарын жашыруун көңтөр да ордун чөп-чарларга толтуруп ташта.

– Эмнеге? – Мен чындап эле андай ишке баргым келбей кылчактадым.

– Кызыкты анан көрөбүз... – Самак мени соорото шыбырады. – Сулуусунган Айсалкын кантээр экен...

– Сомке ошонукубу? Сен аны...

– Жок! – Самак жан-алы калбай шашты. – Жаңылыпмын, досум... Болбогон кыз... Мен десең... – Мүңкүрөй түшкөн досумду аяп, көзүмдү кыса макул экенимди билгизип, ийин кактым. Ишти бүтүргөн соң күлкүбүз чыга балдарга шатыра-шатман аралашып кеттик.

«Балдар, – деди бир оокумда «илимпоз» аталган биолог мугалим, – тамактангыла. Бирок мурдагыдай бөлүнбөй, классташтар чогуу отургула».

Самак экөөбүз бири-бирибизди жымырыла карадык. Балдар отурганга ыңгайлуу айдың жер табышты да баштыктарды ташып, кыздарды чакырышты. Ортого гезиттер жайылып, ар ким алып келгендерин коюп атты. Айсалкын сомкесинин оозун ачып: – Апа! – деп кыйкырган боюнча аңкайды.

– Сага эмне болду? – Айсалкындын жанында турган Саада сомкени жүткүнө карады да: – Ой, шумдук! – деп жакасын кармалай кеткенчиктеди. Отургандардын бардыгы ордуларынан туруп, кызыл сомкени тегеректешти. Мен да тургандарды жөөлөй сомкеге чукул келдим. Чопо, кум, таш, төөкуйрук, аттын тезеги... бардыгы жайында экен.

– Ого, ырасында шумдук. – Алаканымды шак коюп, күлөөрүмдө Айсалкындын карегине карегим урунду. Чарасында ызалуу мөлмүлдөгөн ошол карек Самак экөөбүздү алмай-телмей тиктеди. Мен эсимди жыйып, тескери бурулдум да Айсалкындын канжар кирпич кареги желкеме сайылып калгансып, артыма кылчайбадым. Кете бердим. «Ажынага эмне болду?» – деген «илимпоздун» үнү туура жагымдан угулду. Ага итатыйым тутулуп, оройлонгум келсе да үн-сөзсүз солдоюп кете бердим...»

– Чын эле мунун эмнесин угабыз? – Эми Жанузактын чыдамы кетти. Окуп аткан бала өзүнөн өзү тып токтоду.

– Окуй бер! – Жанатадан өзүнө кадалган ууру көз караштарды жакасынан силкип жибергендей дирт этти Самак. – Окуй бер! – Жаралуу бөрүдөй окторулган ага эч ким каяша айтпады. Өз милдетин тың аткарган бала токтогон жеринен окуп кирди.

«...Самак момурап жоош, бирок корс кыялдуу бала эле. Ал сапаттарынын айрымдары ушул кезге чейин сакталып калды. Мектепте окуп жүргөнүндө сот болом дечү. Мен аны мал догдур бол, тооктун кыгынан, койдун жүнүнөн өйдө жейсиң. Төө уктаган, жылкы жүгүргөн боюнча ичиңе кирет. Тиги сен суктанган суусар тебетейчен соттун кайыш тонунан, жалгыз трашманкесинен башка эмнеси бар? Кыз-келиндерди көрсө кылмыңдап калат. Катыны да жок окшойт. Мал догдурлукту каалабасаң колхозго башкарма же созхозго деректир бол. Бардыгы алаканыңда бийлейт дечүмүн. Ал жини келгенден кызарып, туталанаар эле. Мага Самактын ушунусу, ушундай тазалыгы жакчу. Ошондон улам башкарма болосунбу, мал догдур болосунбу? – деп кычыгына тие берчүмүн. Мектепти бүткөндөн кийин Самак соттун окуусуна барып, биринчи эле сыноодон өтпөй келди. Ал убакта чоң окууга кирбей калгандардын баары: «Шаардын абасы ден соолугума жакпады» – деп жаман окугандарын жашырып келишчү. Самак антпеди. Билиминин чабалдыгын сезип келди.

– Тарыхтан куладым, – деди ал.

– Кантип? Асектен кыйын тарыхчы бар бекен? – Таң калгандыгымдан уккан кулагыма ишенгим келбеди.

- Толуп атат.
- Эчөөнү көрдүң?
- Мени үч тарыхчы сурады.
- Үчөөнө тең үндөгөн жоксуңбу?
- Үндөдүм...
- Анда эмнеге?
- Эч нерсе билбейт экемин. Карайлап ар кайсыны айттым.
- Тарыхтан «беш» алчу эмес белең.
- Ошо «бешти» койчу.
- Асек мактачу да сени.
- Өзү эч нерсе билбейт экен. Тема менен окуя өткөн жылды айтсам «беш» койчу. Сүрүштүрүп, териштирип көрүптүрбү ал.
- Кызык... – Мен ойлоно калдым. Досумдун маанайынын пастыгы жанымды кейитти. – Анда баарыбыз кык жеп жүргөн турбайбызбы! – дедим кубангандай.
- Ооба, ошентип жүрүптүрбүз, – деди Самак. Экөөбүз алардын үйүнүн терезесинин жанындагы май өрүктүн түбүндө отурганбыз. Ичибизди басып алып, каткырып аттык. Жеңеси чыга калып: «Астагыла жигиттер, бала уктасын», – деди. Туруп чоң өстөндү көздөй бастык. Самактын көңүлү көтөрүлө түшкөн.
- Асек бизге тарыхтан төрт жыл сабак берди. Бирок ошончо жылда эмнени окутканын кудай акы, азыр да билбейм. Билгеним (андан окугандардын баары муну унутпаса керек): – Агай, биздин айылдын молдосу кайдан окуган? – деп бир ирет сабак учурунда Жакып такмазalandы.
- М-мм... – Асек көзүн кыбындата, жүзүн үйүрүп, Жакыптын жанына басып барды да: – Маскөөдөн окуган, бирок сага окшоп кык жейт, – деди Жакыпты тырс эттире чекеге чертип. Биз каткырып аттык.
- Эмне күлөсүңөр? – деди агай. – Ал молдо үйүндө бозо ичип отуруп, бозонун көбүгүнөн силердин эмне иш жасап атканыңарды көрөөрүн эсиңерге туткула. – Сөзүнүн шылдың-чыны билинбей томсорду. «Йа Алла, Кудай ар бириңерди билет» – деп жобурай берчү молдонун жалганчы же акыйкатчы экенин ажырымдай албай аңкайдык. Айтор, ушул күнгө чейин дин жаатында арабөкмүн. Кээде чын эле Кудай көрүп тургансып: – О, Теңири! – деп тооп кылам. Айрыкча, жанагы баланы эстегенде жакамды кармагандан жазбай Кудайдан өмүрүн тилейм...»
- Кайдагы баланы айтат? – деди Манап көзүн алайтып.
- Эскермени окуп аткан бала тык токтоду.
- Менин да акылым жетпейт. – Жанузак ойлуу унчукту. Самак уктап аткансып үңкүйгөн калыбынан жазбады.
- Баягы бир окуя эсиңердедир... – Байкабыл бет алдын тиктеген боюнча бүлк этти.
- Кайсы? – Отургандар кулак түрө, түкшөмөлдөп калды.

– Окуй бер! – Самак сөз токтосун дегендей кескин унчукту. Бала саратан жайдагы жылуу жумшак өткүндөй жагымдуу үн менен дыбыратып окуп кирди.

«...Тарыхчы Асек жетинчи класстан кийин «пед» дейби, «мед» дейби, айтор, эки жылдык окууну бүтүп, деректирдин иниси болгондуктан «оңой сабактан» мугалим болуп жүрүптүр. Кийин молдолукка өтүп, түтүнмө-түтүн кыдырып, куран окуп, бозо, арагын аралаштыра ичип, ылжып калчу. Көргөн сайын андан окуганыма намыстанчумун. Бирок көңүлүмдү иренжитип турса да жамандыр-жакшыдыр окутту эле деп сыйлап, орой айтпадым.

Айсалкын Самактан эки класс төмөн окучу. (Мен жетинчи классты бүтүп, окубай калгам.) Самак сыноодон өтпөй калгандан кийин совхоздо электриктин жардамчысы болуп иштеди. (Азыр өзү чоң электирик. Жардамчысы бар.) Иштен колу бошосо мага келчү. Мен мектептин арабасын айдачумун. Мурдагы арабакеч иши оор деп кетип калыптыр. Мектептин ичи-тышындагы майда иштерди бүткөрүп (дубалдын сыйрылган жерлерин актап, шыбап), арабанын атын багып, мектеп үчүн кышкыга отун-суу даярдаш бүт мойнумда эле. Айтор, иш деген ушул деп, кечке жаным тынчу эмес.

Өзгөчө, тонналаган таш көмүрдү райондун борборунан бир аттык арабага жүктөп, таш бакадай ылаалап келип, көмүрканага чакалап кийирүү түйшүгү моюнга таш байлап, сууга ыргыткандай жумуш болчу. Мектептин жамаатындагы көмүскө көмүр сурагандар (өздөрүнө сатыксыз таратылганына ыраазы болбой) мени көмүскө «мактап» кылтындабаса, башка бир да бирөө кол кабыш кылганга жарачу эмес. Деректир гана ынтаасы менен «жардамдашып», өзүнө «тиешелүү» көмүрдү көздөн далдоо балдарына ташыттырып кетчү.

Бир жолу көмүрканын эшигинин алдындагы ташылган көмүрдүн ордун шыпырып атсам, деректир келди.

– «Кожоюн» – деди ал жүзүнөн шылдың төгүлө, бет алдымда басмырлап, – үйдөн атайын келдим. Балдарга көмүрдүн торкундуларын бериптирсин. Ал эмнең?!

– «Күйүмдүү, нык» деп ылгашты өздөрү, – дедим шар жооп берип.

– Алар кичине. Айтып койбойсуңбу адам өңдөнүп...

– Кичине болгондору менен акылдуу... «Бирөөлөр көрсө мүшөктүн ичинде эмне бар экенин билбейт» дешти «адам өңдөнүп...»

– Ошондойбу, ыя, ашына, кесектерин эмне кылдың? – Деректир мени ажына деп айтып ийе жаздап, канткен менен тарбиячы эмеспи «ашына» деп бура сүйлөдү.

– Кесектерин чайыма чылап ичемби, сарайда жатат.

– Самак менен Жанузак эмнеге жүрдү бул жерде?

– Эмнеге жүргөндөрүн айтып баргандардан сураңыз.

– Канчадан көмүр бердиң?

– Ажатканаларын каратсаңыз табасыз.

– Ишти өткөрүп бер! – Чакчарыла өктөм карады.

– Ме, ал ишинди! – Шыпыргыны аны көздөй ыргыттым. – Муну да, атты да, көмүрдү да, тажрыйба талаасындагы куурайларды да ичин жарылганча же! Аялыңдын кароолчулугун да унутпай өзүңө өткөрүп ал! Фамилиясы башка эмеспи, – дедим да басып кеттим.

Ошол күнү мени үйдө кайгылуу окуя күтүп турган экен. Апам ашканадан чыгып келатып, мүдүрүлүп жыгылган боюнча тилден калды да заматтын ортосунда жан берди. Бир үйдө коколой калдым. Көп өтпөй совхоздун сугатчылык бригадасына мүчө болдум. Алибетте, Самак, Жанузак, Байкабыл баштаган жолдошторум келип, кээде жаныма чогуу жатышса, кээде бирден жатышчу. Бирок эненин ордун толтуруш кайда. Анын үстүнө улам бири аял алган сайын менден алыстап атышты. Адеп Жанузак, Самак, анан Байкабыл үйлөндү. Ушулардын ичинен Самак экөөбүздүн өзүбүзчө сырыбыз, жакындыгыбыз бар эле.

– Алып келдиңби? – дечү Самак тыштан кирээр замат үйдө жалгыз болсом.

– Алып келдим...

– Кана, берчи? – Калдалактап колумдагыны жулуп алчу. Катты окуп аткандагы Самактын жүзүндөгү кубулуштардан жалтыраган ак баракка эмнелер жазылганын туюп, ичим ачыша карап турчумун.

– Бүтүптүр! – Самак катты көргүсү келбей кайра мага сунчу.

– Эмне бүтүптүр?... – Билмексен болчумун.

– Экинчи кат жазбайм!

– Жакшылап ойлончу, – аны жубата баштоочумун, – адеп кыздардын кылыгы да... Анын үстүнө сени сүйбөйм деп жазбаптыр. Асылган жигиттердин кайсынысын тандаарын билбей башы айланат го...

– Асылган кимдер экен?

– Так билбейм, бирок жоопту сага гана жазат. Жооп жазгандан кийин...

– Дагы жазалыбы? – Самактын көзү ойноктоп, жандана түшчү.

– Жазалы! – Биз кайрадан көркөм китептерди барактап, көбүнчө Лайли менен Мажнундун ыр саптарынан тандап, күйүп-бышкан ашыгылык катын жазчубуз.

– Токточу! – деди бир жолу Айсалкын катты карматып, кайрылып баратсам. – Кат ташыганыңды качан коёсуң?

– Туура жообунду бергенде. – Аны тик багып карай албай, ымшып кетээр элем.

– Жоопту ар дайым туура берем.

– Калп!

– Жүрөгүмө кирип чыктыңбы? Сөзсүз эле жоопту орой жазыш керекпи? – Үнү дирилдеп кетти.

– Көрүп турам... – «Сүйбөсүңдү» деп айтып ийе жаздадым.

– Сокурсун! – Үнү дагы дирилдеди. – Экөөңөр тең эч нерсеге түшүнбөйт экенсиңер.

– Самакты билбейм, мен жиндимин, – дедим.

– Жиндисиң, – деди басмырт, жумшак. Бул сөздү башка бирөөлөрдүн кимисинен укпайын анын катыгын берчүмүн. Ал жолу адаттан тыш шөптөйө момурадым. Кыздын дирилдеген жагымдуу үнү жүрөгүмдү туйлатып, жоошутуп койду. Ал турмак жиндимин деп айткандыгым үчүн өзүмдөн-өзүм уялып, кирпичимди көтөрө албай чөгө түштүм. Ошону менен бирге ушул аруу, назик үндүн жаңырыгын өмүр бою эңсегендей кайталанышын күттүм. Эсимди жыйсам колумда Самактын каты калыптыр.

– Алдыңбы? – Илең-салаң келатсам мектептин жанынан жолукту Самак. Унчукпай өз катын сундум.

– Бул эмне?

– Албайм, сүйбөйм, – дейт.

– Ошенттиби? – Самак турган жеринде тегеренди.

– Ошентти. – Экөөбүз эки жакка кеттик.

Эртеси үйдө жалгыз отурсам келди Самак. Эч кимди сүйбөй, эшигимди илип алгам. Бирөө менен сүйлөшсөм Айсалкындын үн ыргагы кулагымдан учуп кетчүдөй корком. Бирок Самак терезени үстөккө-босток такылдата бергендиктен эшикти аргасыз ачтым.

– Уктап аттын беле? – деди.

– Жок, – дедим. Самак көңүлдүү экен. Жообумду этибарга албай өз жаңылыгын божурады.

– Турган таякемдин Чүрөк деген кызын көрдүң беле? Кечээ атам, апам алардыкына жуучу жибершти. Мурда айтып жүрүшчү да, – Самак мага жылмая карады. Жүрөгүм тыз дей түштү. Тыз дегени дагы бир досумдан кол жууйт экемин деген өкүнүч беле же Айсалкынды коргоо, анын наркын сактоо сезими беле, ким билет. Ага ушул учурга чейин акылым жетпейт.

– Ага үйлөнүүгө макул болдуңбу? – Үнүм кайдыгер чыкты.

– Болбогондочу, келишкен сулуу кыз да.

– Чүрөктү сүйбөйм дечү элң го?

– Сен экөөбүз сүйүүнү кайдан түшүнөбүз...

Экөөбүз дегенине жиним келди. Бирок унчукпадым. «Чындыгында сүйүүнү түшүнмөк белем» дедим ичимден кайра ага макул болуп. «Айсалкынчы?...»

– Чүрөк сени сүйөбү? – Сөз жүгүртүп, Айсалкынды унутууга аракеттендим.

– Сүйөт. – Ишенимдүү айтты Самак.

– Кайдан билесиң?

– Эмне десем макул болот.

– Демек... – Самактын айткандарына акылым жетпей аңкайдым. (Азыр досумдун андагы сүйүүсүн сүйүү деп эсептебейм. Сүйүү сонуну таркаганча калчап, бурчка ыргытып койгондой уттурган же утулган чүкө беле.)

Көп өтпөй Самак Чүрөккө үйлөндү. Күйөө жолдош болдум. Турмуштары жакшы башталып, бүгүнкү күнгө чейин жакшы уланып келет. Мүмкүн экөөнүн ортосунда чындыгында чыныгы сүйүү пайда болгондур. Мүмкүн турмуш туткасын кармаганга бир эле адамдын сүйүүсү жетээр. А биздикичи? Биздики деп койгонумду кара, үй-бүлө күткөнсүп. Биз дегендей ким элем?.. Ошо боюнча Айсалкынды оозуна албады Самак. Мунусу бирде жинимди келтирсе, бирде көңүлүмдү купуя көтөрүп жүрдү. Самак үйлөнгөндө кантсе да Айсалкындын ичи күйгөндүр деп ойлодум. Бул ой айтылбаганы менен Самакта да бар эле. Ал мезгилде Айсалкын онунчу классты бүтүрүп, чоң окууга кетишке даярданып аткан. Аны акмалап жүрүп, райондун борборунан паспортун алганы барганда жолуктурдум. Жолукпай эле койсом эмне...

– Айылдан чолооң тийбедиби? – деди ал кыйгач карап.

– Кантип барат элем?.. – Бутумдун башын тиктеп мөгдүрөдүм.

– Мурда кантип барчу элең?

– Кат ташычумун.

– Мага сенин келгениң жакчу.

– Менинби?

– Ооба, сенин. Ошондуктан катка жооп жазчумун.

Бүткөн боюм чымырап, чекемден тер кетти.

– Сүйүү деген эмне? – Бул суроо оозумдан өзүнөн өзү чыкты. Чыкканына өкүндүм.

– Сүйүү деген экөөбүз, – деди ал жылмайып.

– Койчу! Кантип?.. – Ошондогу көзүмдүн алайганы азыр да өзүмө сезилип турат. – Сен акылдуусун. Сулуусун. Менин кейпим суук, – дедим абдаарып.

– Жинди! – деди ал баягысындай күбүрөп. Бүткөн боюм чымырап, көөшүп бараттым. – Сенин кейпин сонун! Карачы өзүңдү. – Колумдан акырын тартканында эсиме келдим.

Ал күнү кечке Айсалкын экөөбүз райондун борборунда каалашыбызча ойноп-күлдүк. Бири-бирибизди эркелетип, бири-бирибизди суктана кардык. Түнүндө мен аны алардын бакчасында күтүп отурдум. Кересин лампа өчүп, тышка чыкканында экөөбүз тең өзүбүздү унутуп, бири-бирибизге жабыштык. Көчөнүн башынан биздин үйгө чейин көтөрүп келдим аны. Түн көз ирмемдей тез өтүп, таңга жуук кайра үйүнө көтөрүп бардым. Дегинкиси жер бастыргым келчү эмес Айсалкынды. Дагы эле ошентсем дейм. Айла жок. Экөөбүз эки жерге коюлган шам сымал жел аргыда үлпүлдөп турабыз. (Муну мен өзүмдү сооротуш үчүн жөн гана жаза салдым. Мүмкүн ал бакыбат жашап аткандыр.) Ошондо Айсалкындан ажырагым келбей. –

Сени ала качып келдим, үйдө кала бер, – деп жалындым. – Жиндиленбе... Эл эмне дейт? Жуучу жибер, – деди. Акыры сөзүн эмес, өзүн кыйбай жуучу жибергенге макул болдум. Макул болбой, жибербей койсом эмне... Ошондо аны үйүнө жеткиргениме азыркыга чейин башымды мыкчыйм. Өкүнөм. (Чиркин ай, ал учурдагы салттын тыкырдыгына наалат.) Чын эле оопай, жинди экемин да... Ал жаш тура. Жаштыгынан жаңылды. Байкушумдун жылуу шыбыры оозунан эмес, жүрөгүнөн чыгып, кулагыма илинээр замат жандүйнөмдү козутуп, акыл-эсимди бийлеп алчу. Мен мен болбой анын жетегинде калчумун. Бир гана жолу мен болуп, ушул кезге чейин мен бойдон кожоюп калдым, курган жаным. Мүмкүн ошонум туура болдубу, ким билет. Жок! Ал жоругумду Айсалкын да, бала да, Кудай да кечирбес...»

– Дагы бала! Кайдагы бала бул? – Жанузактын авазы сууга чөгүп бараткан кишинин үнүндөй бардыгынын көңүлүн бурду.

– Окуй берсин! – Самак түнөрө демикти. Абдыракман өлбөй эле ортолорунда өзү сүйлөп аткандай отургандардын оозу ачылып, тыштагы жумуштарын унутуп коюшту.

«...Эртеси жуучу жибергем. (Аны элдин баары билет.) Жуучу Жаанбай болду. Мен барганда ал киши алмасынын түбүндө ээр чаап отуруптур.

– Сага жуучулук милдетти аткаргандан башка кызматым барбы?.. Барса барайын, бирок найза өткүс кызга тузак тартыпсың. Ойлончу же сынып турган бечара баш чайкабайт дедиңби? – деди мени жиндисинте аяй карап. Айсалкынды сындыра сүйлөгөнүнө ичим күйө, сөз оңтоюн табалбай чыналганымда чал керкисин жаза чаап алгандай калдастады.

– Кой, айланайын, – деди анан мени сестүү карап, – сакалдуу башымды уятка калтырба. Баралбайм.

– Уятка калбайсыз, – кичи пейилдене ач кенедей жабыштым. – Айсалкын экөөбүздүн сөзүбүз бүткөн. Атасынын астынан гана өтүп бериңиз? – Жаанбай жуучулуктан кагуу жээрин ойлоп, майышса да ийиккенсиди. Мүмкүн телмире тиктеген мага боору ооругандыр же атамдын эски тамыры болгондуктан ал кишинин арбагын сыйлагандыр. Жүзүнөн: «Бир милдетимди аткарып, барса барайын. Берди тилимди кеспес» деген жазууну окудум да ырахматымды айтып, үйгө кеттим. Жаанбай барганда кайын атам Берди (кыйраткансып айттым аттиң!), Айсалкын да үйүндө экен. Чай ичип бүткөнчө сөздү эмнеден баштаарын билбей тозокко түшкөнсүп жанчылып атып, акыры ток этер жерин балп эттирет Жаанбай. Мага Айсалкын айткан.

– Курдашым, – дейт Жаанбай айтаарын айтып бүтүп, жеңилдене, – мойнума каамыт илген соң, аргам канча. Көз чырагын балчыкка ким ыргытсын. Мага таарынба. Болгон сөз ушул жерде калат.

– Жаш кезинде жанар тоонун жалынын үйлөп өчүрөм деп падыша да, бакыр да ооз көптүрө берет. Аяш уулуң да кыялданып койгондур. Сенде айып жок, – дейт Берди.

– Ооба, ооба, таранчы тумшугумдун чакандыгы болбосо бүркүттөн пас эмесмин дейт тура. – Жаанбай башын ийкендете сүйлөйт.

– Аталар, – Айсалкын сөз нугун чукул бурат, – мени кечирип коюнуздар? Абдыракман туура айтат. Сөзүбүз бүткөн. – Эчактан кыялында бышырып жүргөндүктөнбү кысылып, уялганы менен Айсалкыным оюндагысын ишенимдүү, жеңил айтыптыр. Бир далай тунжурактан кийин кеп кайра козголот. Сөздү ыйлап жиберчүдөй мүңкүрөп: – Акылыңа кел, – деп Айсалкынга кайрылып, Берди баштайт. Аркы-берки кептер жүрөт. Акыры той түшчү күн белгиленет.

Ошол күндүн түнү да Айсалкынымды кепемден үйүнө чейин көтөрүп келдим. Мындай учур кийин кайталанмак тургай түшүмө кирбеди. Эмнегедир аны Салкынайым дечү элем. Ооба, анда кепеде ак тилек менен отурдук.

– Салкынайым, бакытым бол менин?.. Салкынайым, канатым бол менин?.. Салкынайым... – деп анын аппак жумуру ийнине чекемди жөлөп, акылымды жогото кубанганымдан ыйлагам. – Салкынайым... Салкынайым... Салкынайым, чын эле тоюбуз болобу? – Ар бир суроомо делебемди козгоп: – Болот, болот, – деген жумшак шыбыр кайталанып турган.

Ушул күндөн баштап биз жөнүндө айылдаштарыбыздын не деп айтып атканын кулагым бирде чалса, бирде чалбай өрөпкүп жүрдүм. Айыл арасында кергиштеген уу-дуу сөздөр ачык жүрдү. Уу-дуунун унгуусун адаттагыдай эле Ботой түптөдү.

– Бердинин кызы жиндиге тийген атыптыр, – дептир кайын энесине. (Кандай уксам ошондой жаздым. Анткени булар тагдырымдын талкаланышынын себепкери эмеспи.)

– Ок, жер соккур, эмне дейт? – Адеп чочуп алган Жамал апа кайра олдоксондугуна өкүнө жоошуй сүйлөйт. – Жинди эмес ал бала. Көңүлү түшсө түшкөндүр...

– Оюмдан чыгарып атыптырмынбы?! Эл айтты! Жинди болбосо... – Сөзүн бүтүрбөй ичинен: «Бул да ошондой. Балыкчы балыкчыны алыстан көрөт», – деп ойлогон Ботой кайын энесин шылдыңдай карайт.

– Кол бала кылып алам дегендир Берди... «Катын жакшы – эр жакшы» үйлөнсө кагылат бала. – Жамал апа шоона чыйратканын токтото дымырайт.

– Эмки кыздар көк мээ. Мактаган Айсалкыныңар ушуга тием деп өзү айтыптыр. Жашайт да жиндинин жинди катыны аталып...

– Э Алла! – Кемпир тобо келтире күбүрөйт. «Соосунат бул... Баса, Берди антпейт эле...»

– Ишенбей турасыңарбы? – Титирендеп күйүгө сүйлөйт Ботой. – Үчтүн энесимин мен дагы. Калп айтсам башымды жебейимби. Самактан калып, көзү бозоруп атса керек. Берди көңүлүңөр жакын курдашыңар эмеспи, басып башкарып бергиле тоюн! Кемпиринин арбагы силерге ыраазы болсун!

– О, тилиңе тибиртке чыккыр! Уулумду сендейге жолугат деп түк ойлобогом. – Жүрөгү ачышкан Жамал апа ызалана сүйлөйт. Оюнда он упайды өкчөгөн Ботой күлкүдөн жалжайган эрдин жыялбай этегин үзө баса тышка чыгат.

– Ой, уккулачы, – дейт Ботой улам бир үйгө кирип, – тиги какчайган кайын эне сөрөйдүн сазайын колуна бердим. Көксөм сууду. Катырдым! Бердинин тою сеники, барып башкар. Жиндилер көп дедим. Ой тобо, жинди кантип эр болот, ыя?

– Балакетсиң, Ботой, – деп атышты көпчүлүк кошуналар, – кайын энең байсалдуу киши. Кечирим сура. Жок дегенде күйөөндү сыйласаңчы.

Ботойдун кулагына мындай кеңештер кирбеди.

Ошентип, той болоор күнү жалгыз костюмду күбүп-кагып кийдим да, бутума о бир жолу сатайын десем аларман табылбаган атамдын согуштан мурдакы таманы кырчылдаган тегерек баш хром өтүгүн илдим. Анан жуучу жиберген соң бул да оболку салт деп күйөө каадасын сактап, жөө барбай Жаанбайдын ак жалын ээр токуму менен сурап минип, калдайып кайын атамдыкына жөнөп калдым.

– Жезде келатат, жезде келатат! – деген чыт курсак балдар алдыртымдан ойт берип, ары-бери чуркап атышты.

– Күйөө сөрөй! – деди короонун кире беришинде турган топ аялдардын ичинен кимдир бирөө ачыктан ачык шыпшынып. Ошол тургандардын далайларына сөөлжан, мастан, көндөй баш деген аттарды жабыштырып, өз кезегинде Ботой айткандай катырдым эле. Эми алардын айткандарынан чындыктын чети кылайгансып, тилим байланды.

– Көзүн май басып, көпкөн кыз да...

– Энеси жоктук кылды.

– Энеси жоктук эмес, эси жоктук кылды.

– Жиндини Жамал апа эле жактап атыр.

– Кудай алдында сооп издеген карт да, Айсалкын өз кызы болсо башкача сүйлөмөк.

– Жиндиге эмне, кызга жаман. Сыныктан башканын баары жугуштуу. Көзү өткөнчө жиндинин катыны аталат.

Ушул сөздөрдү кулагым чалганда аза боюм тик туруп, Айсалкынымды аядым. Экөөбүз катар турган таразадан өзүм ооп түштүм. Чындыгында киммин, башым чарт жарылчудай жаалым келди. Өзүмдү жайгарганча үлбүрөп, алдымдан тосо чыкты Айсалкын. – Менден баш тарт! – дедим күңкүлдөп (чукул турган эч ким жок эле, ошондон пайдаландым). – Сени кор туткум келбейт! Мен жиндимин! Жиндимин!

Чыккан айдай толукшуган Айсалкыным муз бүрккөн жүзүмө карап алып, мостоё түштү.

– Сени жиндинин аялы аташат. Мен ага чыдабайм.

– Жинденбе! – деди ал дирилдеп. Көзүм жумулуп, көөшүп баратып атымдын башын эркектерчесинен чапчаң бурдум. Ошондо чечкиндүүлүк

кылдым деп дымаксынгам, жиндимин да. Жок дегенде кечирим сурабаптырмын бейишимден, көк мээмин да!

– Кайда жөнөдүң, «күйөө жигит»? – Табага додолонто боорсок көтөрүп, боз үйдөн чыккан жакын жеңеси шыңк этти.

– Шылдындаптыр! – Атыма камчы салдым.

– Ким ботом? – Экилене сурады.

– Кызыңар...

– Аа-аа... Ушинтмек! Баса... Кызыбыздын тамашасы тура! – Келиндин шаңкылдаган үнүн короодогулар ого бетер жаңыртты. Берди сүйүнгөнүнөн сакалынан жаш куюлта ыйлаганын кийин уктум. Айсалкын эртеси эле шаарга кетип калыптыр...»

– Ооба, ооба, ушундай окуя өтпөдү беле, – деди Байкабыл. Бала окуганын токтотту.

– Бирок миңдин бирин билбептирбиз. – Күнөөлүүдөй үн катты Жанузак. – Кошуна туруп, сугатта чогуу жүрүп... Өзгөчө менин мамилем кечиримсиз жакындай көңүл бөлбөгөн.

– Уланталы... – Манап мурутун чыйрата үй ичиндегилерди карегин айланта карады.

Самак үн катпай үнкүйүп отурду.

– Келген-кеткендерге көз салып, тыштагы жумуштарды тейлеп келели. Бала да эс алсын. – Байкабыл ордуна турду.

– Токточу, Сүйүнбай? – Самак чондорду бучкактай чыгып бараткан балага кайрылды. – Бул дептерден окугандарыңды эч кимге айтпа.

Бала мурдун шуу тартып, башын ийкеди.

– Кышкы күндүн кыскасы ай, кечтеген тура. – Жанузак таза абадан кере жутуп, боз үйдөн чыккан кошокко кулагын төшөдү.

«Үкөм ай, туяксыз өттүң кыяндай,

Туурдугуң калды жыйналбай.

Үкөм ай, борумдап чепкен кийбең,

Боздотуп бирөөн сүйбөдүң!»

– Эжеси келген тура, – Жанузак бирөөгө жооп берип аткандай кобурана кошокту улантып уккусу келбей көчөгө чыкты.

– Эмне отурасың бул жерде? – Чүрөк устакананын эшигин кыңайта ачып, Самак жалгыз экенин көргөн соң кайраттуу кирди. – Издебеген жерим калбады, райондогу балдарыбыз келип, сени сурап атышат. Жиндинин да...

– Бас жаагыңды! Жинди дебе! – Самак аялын тышка түртүп чыгарчудай жаалданды.

– Ии качантан бери... – Чүрөк тайсалдады. – Тиги... Абдыкеримдин...

– Абдыракмандын!

– Ооба, ооба, Абдыракмандын жээндери келиптир. Анан... – Чүрөк өзүнөн өзү калтаарыды. Самак аялына кайрылбай тике басып, чыгып

кетти. Боз үйдүн жанындагы уландар чуру-чуу түшө өкүрүп, жигиттер келгендердин аттарын алып атты.

– Жанузак кайда? – деди Самак оро-пара алдынан чыккан бирөөнөн чолуй сурап. – Чакырчы! – Өзү кайра устакананы көздөй басты.

– Эл келип атса, бул эмнеңер?.. Бир бөлмөгө камалып алып... – Жанынан өтө берген аялы жалтактай күңкүлдөдү. Самак колун шилтеп, устаканага кирип кетти. Калгандары да кайра бат эле келишти.

– Окуюнбу? – Бала чала чайналган боорсогун жуталбай күймөлө сурады.

– Оку, – Манап жоош унчукту.

– Байкабыл кана? – Самак балага карады.

– Азыр келет. – Бала тың жооп берди.

– Анда оку.

«...Мен армияга кетип кайра келгенче Айсалкын айылга эки-үч ирет келип кетиптир. Андан кийин каттабады. Окуп да, иштеп да бошобойт экен дешчү. Көргүм келди. Кыйналдым. Бирок кездешкенге, издегенге бетим чыдабады. Айылга мен үчүн келбей жүргөнсүп, үйүмдү сатып, башка жакка оюун дедим. Бир чети атам менен апамдын баскан изин кыйбай эки анжы жүрдүм. Аңгыча Берди өлдү. (Чал Айсалкын шаарга кеткен соң бир тууган иниси Сулаймандын кичүү уулун келинчеги менен үйүнө киргизип алган.) Башкаларга ишенбей Бердинин жайын өзүм даярдашып аттым эле, Айсалкын келди деген кабар мага октой тийди.

– Топурагы жакшы экен, мени эле көөмп койсоңорчу... – дедим бир оокумда берки экөөнө. Экөө бозо ичип, эт жеп отурушкан.

– Антчү эмес, – деди кырдуусу, – гөр менен ойнобойт. Анты бар.

– Оюна келгенди ойсураатты. – Жашыраагы ачка жүргөндөй үзүлүп-түшүп ичип-жеп атып, кол шилтеди.

– Даам сызып, эс ал. Кара жумушка күч керек, – деди кырдуусу (аттарын атайын жазбадым). Болбодум. Ошол эле күнү айылга: «Жинди даяр мүрзөгө жатып алып, көмгүлө» – дептир деген сөз тарады. Алар кандай айтса мага баары бир эле. Анткени акыл-эсимди Айсалкын бийлеп, анык жиндидей деңгиреп калгам. Баса, айылдыктар Айсалкындын бактылуу болгонун төмөндөгүдөй уу-дуу кеп кылып атышты.

– Күйөөгө чыгаары эле калыптыр байкуштун! Иши ордунда, жашоосу мыкты экен.

– Атасынын бүт чыгымын өзү көтөрдү, оңойбу.

– Зооттон иштегендер жакшы табат тура.

– Окуп да атыптыр. Атасы үчүн Сулаймандын тукумун бүт бакпадыбы.

– Байкуш Бердинин эркек баласы болбогону менен багы бар экен.

Айсалкын ай сайын баселкесин жиберип, ийинин тоздуруп, тамагын өксүтпөдү. «Айсалкынымдын үй-жайын, баласын көрсөм» дечү, ушунусу гана ишке ашпады, маркумдун.

– Бири кем дүнүйө деген ошол. Багы ачылсын Айсалкындын.

Чалга топурак салгандан кийин эч жакка кайрылбай үйгө түз келдим да адатымча каалганы ичинен бекитип, көчөгө чыкпай, үстөмөндөп жатып калдым. Чалдын жетилиги өткөн күнү түндүн бир оокумунда эшик тырстырс чертилди. Адеп элейе анан жиним келип, жуурканым менен башымды ороп жата бердим. Бир жолу да түндүн бир оокумунда эшик ушинтип чертилип, (армиядан келгенимден кийин) жүзүнөн кан таамп, кызып алган Самак келген. Кандай болсо да келгенине кубангам. Бирок жарым саат өтпөй үйдөн кууп чыккам. Ырасында анын айтканы да жүйөлүү болчу. Адам аталган соң очор-бачар үй-бүлө күтүш парз эмеспи.

– Абдыракман, – деди Самак, – сага зарыл иш боюнча келдим.

– Айт, – дедим олуттуу сүйлөгөнүнөн улам кулак түрө.

– Сени менен теңдердин баары экиден-үчтөн балага ата болдук. Сенин да балаң ойнош керек үйүндө.

– Ушул элеби?

– Ушул оңойбу?

– Кимге үйлөнөйүн? – Кеңеш сурагандай карадым. Чындыгында үйлөнүү жөнүндө буга чейин деги эле ойлобогом. Иштин оңуту келгенине Самактын көңүлү көтөрүлдү.

– Кайын эжем Чүрөктөн эки жаш улуу. Турмушка чыгалек. Күйөө жолдош болуп барганда көргөнсүң. Боюн бийик, сымбаттуусуң. Кичине эле...

– Оң колунун манжаларын өйдө көтөрүп, серепчилеп койду. – Чапчандык да, – кайра мени жайкай күлүп, попурусун алып чыкты. – Ошого эртең эле жуучу жиберели, кандай дейсиң?

– Кыз макул болобу?

– Болбогондо... Күйөөгө чыгалбай жүрбөйбү. Айсалкынга окшоп, сени шым кылбайт. Акылдуу.

– Жогол! – Чапчаң турдум. – Чык үйдөн!

– Ой, кантесиң? – Самак шашкалактады. – Мен сага жакшылык каалап...

– Жогол! – Аны жакадан алып, тышка ныгырдым. – Өзүңдүн шым экениңди билбейсиң, жогол!

– Өз убалың өзүңө! – Үстү-башын ондонуп, сөгүнүп кете берди. Эшикти тарс жаап алдым.

Эми да эшикти тырмалап, Самак келгендей туюлду мага. Акыры тажаганымда түйүлүп туруп, каалганы ачып жиберип, деңгиреп калдым. Кутум кирди үйгө.

– Эмне турасың? – деди дирилдеп. Тизесине жыгылып өксүдүм.

– Өйдө бол, – деди шыбырай. Үнүнөн улам анын да өпкөсү көөп турганы билинди. Турсам эле бейишим көздөн кайым болчудай этегине чөгүп, козголбодум.

– Өйдө бол, – деди экинчи ирет.

– Кетпейсиңби? – Бала чагымда Кара-Сазда жалгыз үй тоок багып турганда апам байкушту туткактап: – Айылчылап кетпейсиңби, ыя? Үйдө самын, туз барбы? Мени жалгыз калтырбайсыңбы, ыя? – деп сурай берчүмүн. Ошондо да Айсалкын кетип калабы деп ошондогудай айлам куруду.

– Эртең кетем, – деди дирилдеп. Кайрадан өксүдүм.

– Болду! – Айсалкыным чекемден сылап, маңдайымдан өптү. Өзөгүм өрттөнсө да өзүмө келгенсидим.

– Сени издейин дегем...– Үнүм актангандай чыгып, өзүмө-өзүмдүн жиним келди.

– Акырын! – деди Айсалкын бирөө тыңшап тургансып. Экөөбүз тең өйдө болуп, ичкерки үйгө кирдик.

– Кел мындай отуралы, – деди ал. Эски жыгач керебетке көчүк бастык. Анда үйдүн ичинде керебеттен башка буюм жок эле. Бейишим колтугума кирип, башын ийиниме жөлөдү. Ушул күнгө чейин Айсалкыным жөлөнгөн сол ийинимди сылап коюп, аны менен сүйлөшкөнсүйм. Ал жанымда эле ийиниме жөлөнүп отургансыйт.

– Үйүңдү сатпа, – деди бир оокумда.

– Макул, – дедим.

– Жигиттердин келишимдүү кийингендери жакшы. – Айсалкыным айтаарын айтып алып, кандай кабыл алат дегендей чочулады.

– Жарайт, кийинейин. – Жандилимден жооп бердим.

– Колундан келсе үй сал. Огородуң жакшы...

– Жарайт, бирок үйдү эмне кылам жалгыз башыма?

– Жалгыз эмессиң... – Ал демигип турду.

– Кетпейсиңби? – Өрөпкүй чоктонуп кеттим.

– Жок, эртең кетем. – Муңайым, жоош унчукту.

– Өмүр бою жалгызмын. – Шаабайым сууй мемиредим.

– Үйлөн!

– Кимге?

– Кимдир бирөөнө...

– Көнүлүм чаппайт. – Чынымды айттым. Кутум дымыш, буулуп турду. Жерге чөгөлөй калып, тизесинен кучактап, көкүрөгүнөн аймалап: – Таштабасаң, кетпесең? – деп бар жалынычымды, бар өтүнүчүмдү төгүп, буркурадым.

– Кой эми, жетишет, – деди далыма колун коюп: – Өйдө бол! Жигиттин аялга жалынганы жакшы эмес! Өйдө бол! Сен таштагансың мени! Болгондо да топураган той күнү таштагансың. Аны кечирип, алдыңа келдим.

Өзүмдү-өзүм башыма ургум келди. Өзүмдү-өзүм жарыкчылыктан жоготкум келди. Бирок ал жолго басалбадым.

– Эмнеге кечирдиң? – Үнүм өлүмсүк, жанчылып чыкты.

– Балаң бар... – Жылмайып, жылмайбай тез сүйлөп, нымдуу кирпичин мага кадады. Көзүмө эч нерсе көрүнбөй (Айсалкын да) селейдим. Ошон-

догу бакытымдан, кубанычымдан түк ажырагым келбеди. Бир эсе тагдыр мени Айсалкын аркылуу тамашалап аткандай туюлду.

– Кантип балалуу болуп калдым? Кана? – дедим эсимди жыя эки жагымды кайсалактап.

– Жинди, – деди Айсалкыным кулагымдан кетпеген дирилдек, жылуу үнү менен сөөмөйүн мурдумдун учуна тийгизип, – үчкө толуп, төрткө кетти. Заводдун бала бакчасына калтырып келгем. Сага окшош, жиндим. Кудум эле сен.

Сүйлөй албай өпкө, жүрөгүм эзилип, ый аралаш бейишимди өпкүлөдүм.

– Жетишет. – Жумшак көңүлдүү унчукту ал.

– Кантип төрөдүң? – дедим сөз табылбай калгансып.

– Жинди! – Айсалкыным шыңкылдап күлдү. Мен ага кошулдум.

– Кетейин, – деди ал.

Заматта денем курушуп, күбүргө түшкөндөй чыйрыктым.

– Кайда? – дедим үнүмө өзүм муунуп.

– Шаарга, балага! (Ылды карады.)

– Эмнеге ээрчите келбедиң?

– Экөөбүздүн айыбыбыз ачылып, өлгөндүн үстүнө көмгөн болмок.

Баланын акыл-эси жетилгенде бизди өзү таразалаар.

– Ачылсын, баш кошуп, үчөөбүз үй-бүлө болуп чогуу жашайбыз! Уулум бар дечи! Таштаба мени? – Кайрадан жалоорудум.

– Сен таштагансың. – Бул сөздү мурункусундай жеңил эмес, ныгыра айтты. Ушул турушунан мени эч качан кечирбесин туйдум. Аялдык аброю үстөмдүк кылып, муздай ката түштү.

– Чыгайын, узатпа, – деди. Үндөбөдүм. Үндөйүн десем үнүм чыкпады. Бирок артынан сенделе бастым. Коргодон чыга берген жерден чыдамым жетпей көтөрүп алдым. Унчукпады. Унчукпадым. Көкүрөгүм алоолонуп, күйүп баратты. Чоң көчө менен эмес, арыкты бойлой тигилген ак теректерди аралай өтөөр элек башта. Ошол жолубузга түштүм. Өтө эле жай бастым.

– Чарчадыңбы? – Муңайым үн катты акыры.

– Жок!

– Балабыз бар экенин оозундан чыгарба.

– Өлгөнчө чыкпайт. – Ошондо ойлонбой убада бериптирмин.

– Мени издебе.

– ...

– Эмне унчукпайсың?

– Айтканыңдай болсун.

– Үйүңдү сатпа.

– Макул. – Кайрадан унчугушпай калдык.

– Жеттик, – деди бир маалда колумдан түшүүгө аракеттенип. Мен жерге түшүргүм келбей кучагыма дагы кыстым.

– Акырын, жинди, – деди кулагымдын түбүнөн аста шыбырап. Жылуу илеби жүрөгүмдү жарып жиберди. Кучагымдан чыгарбай үйдү көздөй бурулдум.

– Токто! – Өтүнө ыкчам унчукту. – Кечирип кой? – деди үздүк-создук күбүрөп. – Жакында күйөөгө чыккам. Кабарлашканча атам өлүп кетти.

Жерге кандай түшүргөнүмдү билбейм. Далдайып туруп калыпмын.

– Кош бол, Абдыракман! – Колун сунду, албадым. Бир аз күймөлө калып, басып кетти. Тура бердим ошол жерде. Адетинче бөлмөсүнүн чырагын күйгүзбөдү. Жаттыбы, жокпу билбедим. Тура бердим ошол жерде...»

– Кызык. Ойго келбеген кызык, – Самак жалгыз отургансып күңкүлдөдү. – Эмнеге жинди деп жүргөнбүз?

– Жинди дегенинер менен тазанардан эстүү дечү атам. Ишенбей күлчүмүн. – Жанузактын үнүнөн өзүн күнөөлөгөнү туюлду. Деги эле отургандардын баарынын жүзүнөн «көзү тирүү чагында ак дилин, адам-керчилигин, жупунулугун эмнеге баалабадык» деген өкүнүч шооласы чачырап турду.

– Оку бала! – Самактын чыдамы кетти. – Баласынын дайынын билели.

– Ооба, ооба, аман болгой эле баласы, – Байкабыл Абдыракмандын баласынын кайда экенин дептерди окуп аткан Сүйүмбай билчүдөй анын жүзүнө суроолуу үнүлдү.

«...Ушундан баштап канча күн өткөнү эсимде жок. Балам көзүмө ар түрдүү элестеп, чыныгы жиндидей делбирттеп жүрдүм. Жерде жаткан жалбырактарды оё басып, таштарды учура тебээр элем. Адам эмесмин-би, акырындап эсимди жыйып, Айсалкынымдын кулак кагыштарын иргештирдим. – Айтса, айтпаса төгүнбү, балам турса үйдү сатып, аны тууган-уруксуз, жети атасын таанытпай, журтка белгисиз калтырамбы? О жок! Жок! – дедим жүрөгүм куушурула тумчугуп. Уулум Айсалкыным айткандай акыл-эси толгондо алтын казыгы – өз коломтосуна кайрылат деген үмүт мени шыктандырды. Балам келгенде суурга окшоп кепеден чыккандан намыстандым. Атам жинди эле эмес, айлада жок жалкоо, жашоого жөндөмсүз экен дебейби. Үйдүн фундаментин түптөгөн күнү айылдаштарым, туугандарым, досторум чогулуп келип: «Жалгыз башыңа олчойгон үйдү эмне кыласың? Акчанды түгөталбай атсаң жер кыдырып, эл тааны. Жаныңды жыргат. Эртең бөтөндүн колуна өтчү огороддо кепе турабы, алтын сарай турабы, айырмасы жок», – дешти. Айтканымдан кайтпай үй салууга баш-отум менен кириштим. Үйдү бүткөн соң убададан тайып (Айсалкынга берген) уулумду издемей болдум. Көргүм келди, дегдедим.

Баса, үйүм бүтүп калганда шамдигерге жакын Жанузак Бычан «досун» сойкусу менен ээрчитип келди. Максаттарын түрпөттөрүнөн түшүнүп, үйгө киргизбей короодон кабыл алдым.

– Оо, Абдыракман мыкты иш жасады, – деди Жанузак мени жайкай барбалактап – өнөрлүү өлбөйт дегендей колунан келген иштин майын чыгарыш моюнга парз тура. – Мурда оозунан: «Мынча чоң үйдү эмне кыласың? Тарамыштай таралып бүттүң» – дегенден башка сөз чыкчу эмес.

Бычан менен сойкусу көтөрүп келген баштыгын тытмалашып, усталар тамактанчу талдан жасалган үстөлдүн үстүн жайнатып жиберди.

– Бул эмненер? – Жипкирсем да адеп сактап, жооп сурадым.

– Үйдү майлайлы... – Бычан ыржая Жанузакка карады.

– Ооба, ооба, ошентешсин. Кадырлашып турганга не жетсин. – Жанузак кыйпычыктай жалтактады.

– Буларыңды тургуза албайм, Жанузак, – дедим кептин ачыгына өтүп. – Адамдын кадырын адамча жашаган киши билет. Карыганча калжандап, өзүн тааныбаган Бычан менин үйүмө киргенде машаяк болобу?! Жанбакты, жанбезерге босогомду аттатпайм!

– Ойлончу, – Жанузак мага жан тарткандай күйпөлөктөдү, – жалгыз отурганыңча булар эрмек. Чайың кайнатылуу, кириң жуулуу дегендей...

– Унчукпа, буларга арачы түшкөн сенин акыл казынаң да чамалуу экен. Жакшы катынга туштугуп, калдайып турасың. Кана айтчы, Жийдени сызга отургузган Бычаның кимди аяйт? Башына калканыч издеген сениби? Мындан ары бага турган мениби? Мукай чалдын арбагы урсун, буту-колдуу мунжуну! Жоголгула! Алгыла, уурулук, алдамчылык менен тапканыңарды, бошоткула үстөлдү! – Үчөөнү сүйлөтпөй кууп чыктым. Жанузак Жийденин атын укканда тайсалдап, үн чыгара албады. Жийденин мен билген тиричилиги көбүргөндүү жайытта ныксыраган жылкыга карышкыр тийгендей көз алдыма тартыла түштү.

Ошондо адатымча апамдын бейитине баргам. Бейитке бет маңдай отуруп, бүкшүп жаткан ички бугумду төксөм мээм тазарып, сергип калаарым чындык. Ал жолу да бейитти күсөп, апамды сагынып бардым. Каш карарып, керимсел жүрүп турган. Тегерегин алабата баскан Седептин мүрзөсүнүн жанында үңкүйүп бир караан отуруптур. Абайласам Жийде экен. «Седептин тирүүсүндө сыр чечишпей, молосуна неге чөгөлөйт?» – деген ой кылт эте, бир эсе таң калып, шырып алдырбай апамдын бейитине өтүп кеттим. Арабыз чукул болгондуктан Жийденин сыздаган муздак кобуру чогуу-чаран кулагыма куюлуп атты.

«Эми кантем, – деди ал айласы түгөнө оң колу менен молонун этегин жаба өскөн саргайган сойгок чөптөрдү жапыра сылап, кыязы жаңы эле отурган окшойт. – Алар эртең келишет. Ушуга чейин бардыгын сенден көрүп, сени каргап-шилеп жүрбөдүмбү... Айжаркын, акзаада турбайсыңбы. Мени кечирип кой, Седеп? Сен андан убагында кутулдуң. Көңүлүң да калбады. Жамандыгын сезбедиң. Сага баш уруп, бүгүлүп турган чагында кете бердиң. Акылдуулугуңа жараша бактылуу экенсиң. Баш ийдим сага. Балдардан кол үздүрбөй үйгө жөнөтүп турчу элеч... –

Жийде эки санын мыжыга үздүгө солуктады. – Эмне дейм эртең? Бүгүнкү күнгө чейин чылгыйлыгын башка бирөөлөрдөн көрүп, азгырылып жүрөт дебедимби. Жаңы босого аттап, жаңыдан түтүн булаткан кызым жер карап калат го кайындарынын алдында. Абысын-ажындары, күйөөсү эмне дейт? Нускасыз бүлөгө туштугуптурбуз дейт да кайын ата, кайын энеси. Жетеси жаман деп кыял-жоругунан, баскан-турганынан сөз чыгарбайбы кызымдын. Так ушу күнү, ушундай кыйчалышта кеткенин карабайсыңбы төбөң түшкүрдүн. Үч күн тура тур дедим... Эки күн тура тур дедим... Жок дегенде жарым күн тура тур дедим... Кудаларың кулдук уруп, үйгө киргенче тура тур дедим... Болбоду. Карарып-түнөрүп, жоопко келбей баса берди. Кечке шалдайып, эсим ооп отуруп, кокуй Седеп өлбөй кал деп сени көздөй жүгүрдүм. Кеч болсо да сенден кечирим сурайын дедим. Айжаркындыгыңды билсем да ичи тардык кылчумун. Аялмын да. Кантсе да койнумда жаткан эрим эмес беле. Эми эмне дейм эртең? Эри таштап кеткен салбар катындын кызы экен дебейби. Үч күн тура тур дедим... Эки күн тура тур дедим... Жарым күн тура тур дедим... Болбоду. Тун кызынын жакшылыгында тике туруп, куда тосуп, куда узатып, кыз-күйөөсүн маңдайынан сүйүп, дөөлөт күтүп, калдайып отуруп беришке ынабады какшаал».

Жийде пастап ыйын токтотуп, анан оюна эч нерсе коошпогондой үн-сөзсүз нестейип отурду. Мен да о баятан бери Жийде арыз-мунун мага төгүп аткандай апама айтчу көйгөйүмдү унутуп, аны менен кошо нестейдим. Бир оокумда айыл тараптан ичип-жеп үргөн иттин үнү угулганда гана жер таянгандан талыкшыган колун тизесине алып, эсин жыйды. Айдын жарыгы теребелди буурулданта тоо тараптан кеч күздүн сыдырымы уруп турган. Ит дале ичип-жеп үрүп атты. Жийде ордуна созулуңку туруп, электр шамдары жылтылдаган чакан кыштакка көз чаптырды. Тоо этегиндеги чопо дөңсөөдө турган кыштак ага канат-бутагын керип келаткан шаарчага окшоп кетти. (Чындыгында бул көрүнүш мага ошондой туюлчу.)

– Кош, Седеп! – Жийде бар ыкласы менен эңкее калып, мүрзөгө таазим этти. – Кош бол! Эми келбейм! Бардыгыбыздын жатчу жайыбыз ушул. – Акыркы сөзүнөн бир тике сестенгендей бет алдын төнө тиктеген боюнча кыштакка кетчү бир таман жолго түштү. Тартына басып, артынан келаттым. Ушул тапта иттин ичип-жеп үргөнү кайрадан жаңырды. Ага башка иттердин үнү кошулуп, айыл ичи чуру-чуу түштү. Жийде кемселинин бүчүлүгүн кармалаган боюнча селее калды.

Жийденин өткөн өмүрүндөгү башынан кечиргендери айылдаштарынын баарына белгилүү го. Согуштан кийинки эл каттоодо анын бойго жеткен чагы эмес беле. Бизден улуу болчу. Бычанды да жашы отузду апчып, толуп турган учурунда көрбөдүкпү. Райондун борборуна жакын жайгашкандыктан эл каттоо алгач биздин айылдан башталбады

беле. Алчаңдаган жээрге ат минген Бычан эки жигитти ээрчитип айыл аксакалы Мукай чалдыкына түшкөндө Жийде казанга нан жаап аткан. «Абдыракман, кир жууйт элем, жардамдашчы», – дегенинен алыштан суу ташып берип жүргөм.

– Мына, көрүп турасыңар балдарым, – деди Мукай ата үзүл-кезил кобурап – ушул үчөөндөй бой тирешкен эки уулум пронттон кайтпады. Үйлөнгөнгө үлгүрүшпөгөн. Кайда калгандары белгисиз. Алар ат жалында жүргөндө алдагы тизмеңерге неберелеримдин улам бирин жаздырмакмын. Эми ушу... Кызым экөөбүз калдык. Бул тентектин аты Абдырмакман, коңшубуз Шооруктун баласы. Атасы ыраматылык, согушта өлдү. Энесин да узатып, очогун сактап, түтүн булатып отурат, байкушум, – деди мени да эсинен чыгарбай тааныштырып. – Төрүнөн гөрү жакын чалды каттап эмне кыласыңар... – Көрпө тебетейин башынан алып, жанына койду.

– Эченчи жылкысыз, аксакал, туулган жылыңызды айтыңыз? – Бычандын жанындагы кер мурут жигит кадалана сурады.

– Ээ, балам, жылым жылкы экен, токсондун жетисинин ашын ичип атам.

– Чайга караңыздар. – Жийде дасторкон жайып, булоолонгон ысык нандарды табакка додолонто койду.

– Бактың ачылсын, балам! – Мукай ата бата берип, былкылдаган ысык нандын четинен үзүп, оозуна салды.

Ошол күндүн түнүндө айыл иттери дал ушинтип ичип-жеп үрүп, топураган күндүзгү үчөө коңшу айылдан кайтып келатканда аттары жүрбөй калганын айтып, Мукай атаныкына түшүшкөн.

– Аттарыңар акылдуу экен. Балдарым келгендей болду, – деген Мукай ата бапыраңдап.

Эртеси эртең менен короонун бурчундагы жер очоктун жанында самоордун отун тутантып аткан Жийденин жанынан ээр токумун көтөрүп өтүп баратып Бычан: «Түндөсү келем» – деп айтканга үлгүргөн. (Бала чагымда делебелүү шыбырларды кулагым магниттей тартып алчу.)

Ошентип кез-кез айыл иттери чуру-чуу түшүп, ичип-жеп үргөндөн кийин Жийде атасына шырп алдырбай аптыга тышка чыкчу да, Бычандын кучагына орончу. Көп узабай Бычан Мукай чалга жуучу жиберип, эгер Мукай ата туура тапса бала ордуна бала болуп, үйүнө кирип берээрин айттырды. Бычандын атасы согушка чейин эле өлүп, энеси эрге тийип кетиптир. Өзү балдар үйүндө чоңоюптур. Борбордон чоң окууну бүтөөрү менен биздин районго кызматка келиптир. Бул тактама айылга жуучу келээр замат тараган.

...Жийде кыштакка жете бербей куурайдын дүмүрүнө чалынып жыгылды.

«Соолгурдуку, жол кайда калган?» – Ордунан туруп, этек-жеңин күбүндү да жолдон чыгып кеткенин билди. (Бирок менин учасына жабышкан уйгактай артынан келатканымды сезбеди.)

«Жарым күн байырласа башы жарылат беле, – чарык жиптин бир саптам үзүндүсүндөй өлчөлүү көрүнө калып, кайра караңгылыкка чөккөн туура жагындагы жеңдей жолду боолголой тиктеп, бейиттин жанындагы арманын кайрадан күбүрөй төктү. Кыязы, түн ичиндеги коркунучун, өкүнүчүн басмырт жумшак үнү менен алыстатайын деди окшойт. «Жок дегенде кудалар үйгө киргенде келип, ата өңдөнүп отуруп бер дегениме көнбөдү. Тагдыр мени оң калчадыбы, сол калчадыбы, билбейм. Жашообуз ойдогудай болсо дедим, кемчиликтерине көзүмдү жуумп сыйладым. Күч күйөө болуп жүрүптүрмүн деп төрт жылдан кийин сөз козгоду. Шылтоосу да... Күч күйөө болуп атамдын аягына аш салыптырбы, тескерисинче, атам мойнуна миңгизди. Ал учурда эки балабыз бар эле. Атам байкуш бактылуу экен. Чыр-чатагыбызды көрбөй тынч кетти. Кийинчерээк Бычандын башын Седеп айландырып жүрөт дешти. Уккандарымды жеңемдин сүрөөсү коштоп, түтөгө Седептикине жетип бардым. Седеп байкуш ак да, көк да дебеди. Кулак жапыра бүрүшүп туруп берди. Айтаарымды айтып, дээримди деп, тилимдин жетишинче кордоп, көксөм сууду. Арадан жылдар өтүп, Бычан экөөбүз беш балалуу болдук. Седепти үн чыккыс мылтык таап атып жибергим келчү. Анын көзү тазаланса Бычан оңолот деп жүрбөйүмбү, курган жаным. Седеп да ажал тапты. Анан эмне болду?..»

Жийде эми кыштактын дал ортосундагы чоң жолдо илең-салаң келатты. Менин сокур сезимим сымал терезелердин улам биринин жарыгы өчүп, иттердин ызы-чуусу кан буугандай токтоду. Тээ бир убактарда иттердин ызы-чуусу жандүйнөсүн бүлүк түшүрүп, өрөпкүчү Жийде азыр бир иттин да кыңк этпесин тиледи. Тилегин чочулай басышынан туйдум.

«Кимдир бирөөлөр көрсө шордуу Жийде дебейби» деген ой жүрөгүн мыжыгып атканын билдим. Акыры ал кадамын тез-тез шилтеп, тамынын ирегесин аттады.

– Апаке, ов! – деди алтынчы класс окуган кенжеси астанадан өнүп чыга калгансып, астын торой. – Телеграмма келди! Кубат байкем эртең келет экен!

– Оозуна май! – Үйгө кирүүгө дарманы жетпегендей калдайган ачык каалгага желөнө босогосуна отура калды Жийде.

Ушул убакта айылдын аягынан чыккан бир иттин үнүн адатынча бардык ит коштоп, көчө кайрадан ызы-чууга толду. Жийде босогодон жайбаракат туруп, эшигин жаап, терезелеринин пардаларын биринен сала бирин тартты. Анын элпек кыймылы менен саал күлүмсүрөгөн муңайым жүзүнөн төмөнкүлөрдү окудум: «Акылы болгондо алиги жаман эртең куда аталып, калдайып капшытта отурмак. Бул бетпагы колдон биротоло жулуп алды. Муну менен байланышканы балдарын бала, үйүн үй дебеди. Жарым эс немени үч күн түгүл, үч саатка күттүрбөй мурдунан жетелеп кетти. Башы баш, багалчагы кара таш! Эл бар, эриштеш тууган

бар! Ага эмнеге эншерилем! Сонуну тараган күнү соодасы жүрбөгөн соодагердей баш пааналаар жай издеп, бозуп калаар. Босогомду аттапайм экинчи. Ата да, эне да болом балдарга. Башта эле ушундай эмес беле. Эптеп карааны жүрчү. Ошол караанын кадыр-колко кылды урган. Алиги бетпактын түрмөгө нечен түшкөн ууру баласы, төбөсүн каңдаар «Бычаштын». Менин бир кирпичим сынбайт, балдарым маңдайымда, үйүм үстүмдө. Астыма кудагый деп кол куушуруп, кудаларым келатат. Эртең Кубатым келет армиядан. Үйдүн куда тосчу эркеги, кыздардын тирөөчү ошол. Бала чоңоюп, барк күтөт деген ушул».

Эртеси Жийеден кол кабышымды аябай, кызматын кылдым...»

– Коё турчу, бала! – Жанузак көйнөгүнүн бүчүлүгүн чечип, бет аарчысы менен чекесин сүрттү. – Үйдүн ичи үптөнүп кетти. Эшикти саал ача тур.

– Эшикти ачкандан көрө тышка чыгып эс алалы, – деди Самак. Отургандар илең-салаң туруп, тышка чыгышты. Бирок Самак ордунан козголбоду. «Айсалкын!» Жүрөгүн кусалык бийлеп, ээн устакананын ичинде өспүрүм чагындагысындай солкулдап ыйлагысы келди. Кыроо төнгөнсүп, бозоро түшкөн карегине күрөң тыш калың дептерди ыңгайсыз кармалаган Сүйүнбай тунарыктай илине калып, эсин жыйды.

– Сен тышка чыкпадыңбы? – деди жөнсалды сурап.

– Тышта суук экен. – Бала уялгандай басмырт жооп берди.

– Дилгиремдердин бирин калтырбай Кубандын Сатары уруп келиптир. – Тыштан кирген Манап өз ишин так бүтүргөнүнө корстон сүйлөдү. Дилинде дептерди окушту улантсак деген купуя дегдөө турду. Бардыгы түгөл чогулду. Жанузак Абдыракмандын шаардан келген тун жээнин ээрчиге кирди. Сүйүнбай эскермени суратпай окуй баштады.

«...Үйдү бүтөөр замат шаарга барайын деп жүргөм. Бирок үйүм үч жылда бүттү. Себеби усталардан анча-мынча гана көмөк алып, бардыгын балам үчүн өз колум менен курайын дедим. Үй толук даяр болгондун эртеси эле конторго барып, башкы бухгалтерден акыркы эки айдын акчасын берүүсүн сурандым.

– Кайсы эки ай? – деди ал камырабай табышмактуу сурап. – Эки ай түгүл эки жылдан бери үйүңдү салып жүрбөйсүңбү.

– Эки жыл эмес, үч жыл салдым үйдү. Ошондон бери түнкү суугатта иштээримди унутуп калдыңбы?

– Түнкүсүн иштедим дебей уктадым де... – Сөзүнүн аягын бүдөмүктөнтүп мени сыдыра карады.

– Көп сөздүн кереги эмне?

– Ырасында көп сөздүн кереги эмне. Сакалдуу башың менен калп айттып, менден айлык сурайсың. Совхозду өөнөгүң келет... – Мени теңсинбей сен деп сүйлөп атты.

– Эй, бала, – куйкам курушуп, каным кайнады, – биринчиден, мен калп айтпайм. Экинчиден, айлыкты сенден эмес, совхоздон сурап атам же

деректирге кирейинби, ыя?! Эгер эртеңкиге чейин эки айдын эмгек күнүн кылтындатпай эсептеп чыкпасаң, сары ооздугуна карабай төбөңдөн жерге кагып жиберем, – дедим да эшигин тарс жаап чыгып кеттим. Деректир демекчи, эл айткандай андан айланса болот. Ал келгени совхоздун иши оңолуп, жашоо жакшырды. Башкасын айтпаганда да көчөлөргө таш, цемент төшөлүп, өтүгүбүздүн жулугу ылайга чирибей тазардык. Жолчулуктун окуусун бүткөндөн кийин ар кайсы жумушта чөп башылап жүргөн Манаптын да баркы көтөрүлүп, жол менен суу түтүкчөлөрүнүн чону болду. Манап өз короосун теске салгандай эле карайт аларды. Мурда мурдун дердендетип көнгөн айрым актиптер деректирге айтам десең ийине келет.

Эки күндөн кийин кассирден акчаны алаар замат жолго чыктым. Оңдой берди болуп, аялдамага жетээр менен автобуска отурдум. Бирок эки күн кечке таң заардан кызыл күүгүмгө чейин шаардагы мектептерди кыдырып жүрүп, уулумду үчүнчү күнү түштө таптым.

– Ал биринчи классыңар эченчи кабатта окуйт? – деп сурадым окуу бөлүмүнүн башчысы жаш жигиттен.

– Төртүнчү кабаттан оңго бурулуңуз. Каалгасында жазылып турат.

– Ырахмат! – Төртүнчү кабатка көтөрүлмөгүм төрт күнгө созулгансып, тизем калчылдап муунум бошоду. Өткөн эки күндө тамак да ичпесем керек. Каалганы тиктеп чай кайнамадай турган соң коңгуроо кагылып, балдар тышка чыкты. «Кайсынысы?.. Кайсынысы?..» Жүрөгүм дикилдеп, алкымымда турду. Адеп жанымдан өткөн кыздан: – Абдыракманов кайда? – дедим.

– Тумарбы? Азыр! – Кыз кайра класска жүгүрүп кирип, уулумду ээрчитип чыкты. Сүрөтүмдү көргөнсүдүм. «Байкуш Айсалкыным!» Денем өрттөй жанып, эмне дээримди билбей калдым.

– Айылдан келдим, – дедим аны тиктеген боюнча абдаарып.

– Сиз кимсиз? – Бала тандана көзүн ойноктотту.

– Мен... Мен бирөөнү издеп жүрөм.

– Балаңыздыбы? – Олуттуу сурады.

– И, ооба, баламды... – Жеңилдене түштүм.

– Өз балаңызды тааныбайсызбы? – Мени жактырбай карады.

– Жүрүчү – дедим, – тышка чыгып сүйлөшөлү. Баш чайкабай бойтондой ээрчип келатты. Сөздү кандай баштаарымды билбедим.

– Балаңыз кайда эле? – деди уулум суроону биринчи узатып.

– Шаарда.

– Кайсы мектепте?

– Мектебин билбей издеп жүрөм.

– Аты ким?

– Тумар!

– Тумарбы? – Карегин жайната, мага тигилди. – Менин атым да Тумар.

– Көзүмө жаш тегеренип, жанымда эле турган баламды боорума кыса

албай, ал турмак колумдун учун тийгизүүгө акым жоктугунан тозокко түшүп турдум.

– Анда мага бала бол! – дедим күтүлбөгөн өтүнүч оозумдан балп этип.

Уулум мени алая карады.

– Мени өз атам издеп келсечи?..

– Өз атам дейсиңби?.. – Бүт тулкум бириндеп кеткенсип шалдайдым.

– Ооба, өз атам! – Тумар сыймыктана айтты. – Издейт да... – Жылмайды. Жылмайышы Айсалкынымды элестетти.

– Атаң кайда? – Үнүм ыйлап аткан кишиникиндей чыкты.

– Билбейм... – Уулум ийнин куушурду. Жүрөгүм жарылып кете жаздады.

– Үй салып атам, – дедим. Ал таң калгансыды. Кайсарлыгыма жиним келди.

– Үйүңүз кайда? – деди чоң кишидей каадалуу сурап.

– Айылда... Уулумдуку...

– Уулуңуз табылган жок да.

– Баары бир табам... – Коңгуроонун үнүнө жалгаша жүрөгүм жулунгансыды. «Кетет эми...» Күйүп турдум.

– Сабактан кечигем.

– Бар... Барагой...

– Жакшы калыңыз! – деди ал кетип баратып.

– Токточу, – дедим шашкалактап, – апаң барбы? – Ал башын ийкеди.

Ошол тапта «Айсалкын» деген сөз мээмден атып чыкпаганына азыркыга чейин кубанам. Мүмкүн антсем, атаңмын десем баарын бүлдүрүп алат белем, ким билет. Мүмкүн бардыгы очор-бачар ордуна келээр беле?.. Аттиң десен! Деги эмне үчүн издебейм деп убада бердим экен кутума. Маңдайымда турган баламды көкүлүнөн сылай албай өпкөм тешилгендей демим кыстыкты. «Баса, эрге тийдим дебеди беле...» – Чыйрала түштүм.

– Жигитсиң да, – дедим жылмайган болуп, – жигиттер сөзгө бек болот. Экөөбүз гана эркектерче сүйлөштүк, туурабы? – Уулум башын ийкеп, жүгүрүп кетти. Ошол күнү түн киргенче мектептин тегерегинде сандалып жүрүп, эртеси айылга келдим. Боёк ала кел деп акча берген кемпирлер «шаарда боёк сатылбай калганын угуп, кейип-кепчишти...»

– Баласы бар экен да. – Байкабыл өзү уулдуу болгондой сүйүндү.

– Түшкө кирбеген жаңылык. – Эки бүктөлүп отургандан денеси талкышыган Манап далысын күүшөй абдаарыды.

– Үйүн бүткөндөн бери он алты жыл өттү, – деди Самак ойлуу, – канча суулар акпады...

Оо бир кезде жандүйнөсүн козутуп, алекетин чыгарган изги сезими азыр да аны кайра жутуп алчудай кылыя калганына ызаланып, жүрөк калтыроосун, өкүмзарлана теске салды.

– Окучу, бала! – Жанузак чыдамсызданды. – Аягына чейин угалы, уулу тирүүдүр.

«...Ошол жылы октябрь айында эле кар оор жаап таштады. – Сүйүнбайдын үнү басмырт, чарчагандай чыкты. – Эртең менен эшиктин алдын күрөп атсам Байкабыл келип, – кечинде биздикинен тамак ич, – деп мейманга чакырды. Макул, жок дебедим. Ал да жооп күтпөй медпунктуна шашылып кете берди. Артынан карап туруп, «жакшы адам болду – деп ойлодум – жакшы да доктур. Жашаялметтигинен саал аксап жүргөнсүйт. Учуро келгенде жетилээр. Жалгыз Байкабылдын алаканын тиктеп ата-энеси менен он чактысы отурат. Чарба күтсө... Аялы илээнди. Өзү кечке оорулуулар менен алпурушат». Байкабыл чоң көчөгө бурулуп кеткенче ушинтип үй-бүлөсүн электен өткөрдүм. Дегинкиси аялы менен ишим эмне. Илээндилигин ак пейили жууган таза аял эмеспи Кашымкан.

Кечинде короону тейлеп бүткөн соң үйгө кирип, апамдын сандыгын ачтым. Сандыкта жыл сайын уулумдун жашын болжоп чогулткан ар кандай өлчөмдөгү кийимдер бар эле. Бири да чак келбесин билчүмүн. Чак келсе да кантип бермекмин?.. Ары ойлоп, бери ойлоп, бардыгын Байкабылдын балдарына берүүнү чечтим. Ушундан улам өзүмдүн беш-алты жашар курагым эсиме түшүп, күлүп жибердим. Анда азыркыдай молчулук кайда. Апам байкуш төркүнүнө барам деп толук бир жыл камданган. Камданганда эмне, Ошту көчүрүп барат беле төркүнүнө. Өзүнүн үстү-башын ондогончо ошончо убакыт өткөн. Эми ойлонсом ал 1945–1946-жылдар экен. Адеп көйнөк менен жоолук тапты. Кыйнаганда өтүк кыйнады. Чабалактап көпкө издеди. Айылдагы курдаш келиндеринин бут кийимдери бириники чоң, бириники тар болуп, чак келбеди. Чагымда апам да жаңы көйнөк менен жамаачылуу өтүк кийгиси келбеди көрүнөт. Камылгабыз бүткөндө кашайып менин башыма малакай табылбады.

– Манаптын тебетейин кийгизип ал, жаңы тиктим,– деди Шакар апа.
– Жакшы болбодубу! – Апам сүйүндү.

Мага да сары чыт менен тышталган кыркма тебетей өзгөчө жакты. Мезгил жазга таяп, жер көктөнүп калган. Таякемдин да мага окшогон чыт курсактары бар эле. Барып, аз отурган соң алар менен ойногонго өттүм. Таякем курулушта кароолчу экен. Дүйнөдөгү жакшылардын баары ошол айланасы бакса дубал менен курчалган чоң короонун ичинде жаткандай туюлду. Чай кайнаганча чалабучук жортуп чыктым. Машине, трактир, тактай, тайтуяк, арабанын сынган дөңгөлөгү, каамыт, ыңырчак, дөшү, тегирмендин ташы, соку, жаргылчак... Деги койчу, санак жеткис дүнүйө. Биздин келгенибизди уккан кошуналары биринен сала бири кирип (таякемдин кадыры болсо керек), апам менен учурашып, маркум таята, таэнемди эскерип отурушту. Мен ал-жай сурашкандардын бетимден өбө бергендеринен тажап, анын үстүнө мурда түшүмө кирбеген курулуштагы түркүн байлыкты толук көргөнгө кызыгып, тышты көздөй жымырылдым.

Таякем кечкурун бизди коноктомокко кой сойду. Шыйрак, бөйрөктөрүн отко куйкалап жеп жыргадык. Кемегеге жакын отуруп, тердегенимден башымдагы тебетейди алып, жерге таштадым.

– Кой антпе, – деди иче-карын тазалап отурган таажеңем, – булганат.

– Жата берсин, Манаптыкы, – дедим шарт жооп берип, – алар бай турат. Атасы да, эшеги да бар.

– Баары бир антпе, баш кийимди кор туткан жаман. – Таажеңем ууртунан жылмая, муңайым сүйлөдү.

– Чын эле Манаптыкы, – дедим моюн бербей, – апам сурап кийгизген.

– Бала да, эмнени түшүнөт... – Кобурдан улам таажеңем экөөбүз тең артыбызды карадык. Апамды ортолоруна алып, эки-үч аял туруптур. Апамдын эки бети алоолонуп, көзү жашылданып кеткендей көрүндү мага. Эмнегедир ыргып туруп, тебетейди ала койдум. Аялдардын деле кийимдери жарытылуу эмес, көйнөктөрүнүн этектери, кемселдеринин чыканактары жамачылуу экен.

– Үйгө кирип, чай ичкиле, – деди таажеңем оңтойсузданганынан башындагы жоолугун ондогулап. Жоолукту апам чаарыкерден карызга сурап, белекке алып келген.

– Ботом, чайды ичип чыкпадыкпы, – деди аялдардын бири. – Жумушунду жасай бер. Кызыбызды сагыныптырбыз, бада келгенче аркы-беркини сүйлөшөлү.

– Мейлиңер... – таажеңем ордунан туруп, чоң казанды очокко асты да, ичиндеги жарманын калдыгын жууй баштады. Мен тебетейди чекеге коюп, жүйүртө баса шишке сайылган экинчи шыйракты отко сундум.

– Эй, сен бүкүр чал болот экенсиң, – деди таякемдин кичүүсү кыйыгыма тийип.

– Эмнеге? – Аны кекете карадым.

– Шыйрагың бүкүрөйүп баратпайбы. Чалкасынан карма.

– Өзүңчү?

– Көрүп турбайсыңбы. – Ал коломтого чыйт түкүрдү. Чын эле анын шишиндеги шыйрак түз куйкаланып атыптыр.

Биз таякемдикине эки күн конгондон кийин кетмей болдук. Ичимден бир жыл камданып келген жерибизге эки эле күн турганыбызга кейидим. Таякем биз кетээр күнү эртең менен мени чоң дүкөнгө ээрчитип барып, дүкөнчү менен ого эле көпкө сүйлөштү да мага бир тумак, бир допу сатып берди.

– Кол кесерин кийин берем. – Таякем бир далай акчаны дүкөнчүгө карматып атып, убадасын бекемдей сүйлөдү.

– Жогортодон койдурган. Сизди кыйбай... – Дүкөнчү ыңгырана сүйлөп, акчаны санабастан тартмасына салды.

– Ыраазымын! – Таякем тумакты мага кийгизип атып, менден беш-бетер сүйүндү...»

– Түнкү конокторду кантебиз? – Жанузак эшиктен эми эле киргенсип, Самакка карады. Жанатадан бери эскермени тынбай окуп, таңдайы каткан бала эрдин жалап алып, тышка жөнөдү.

– Сен кайда? – Манап ал качып кетчүдөй обдулду.

– Суу ичип келем.

– Тез!

– Кызыл ирикти союп, аш даярдашсын, жигиттер менен катындарга айтып кой, – деди Самак. Анан тыштагы жумуштар менен иши жоктой жанында отурган Абдыракмандын жээнине кайрылды.

– Ии, Чоро, таякеңдин кандай киши экенин сен деле билбесең керек?

– Жакшы киши болчу... – Чоронун бул жообу өлгөндөргө айтылчу жалпы сөздөй туюлуп, отургандарды ыраазы кылбады.

– Маселен? – Манап Чоронун сөзүн уланткысы келди.

– Балдарды, туугандарды, айылдаштарын жакшы көрчү. Калп айтпай ак иштегенди сүйчү. Биздикине барганда сиздер жөнүндө ырахаттана кеп салчу. Оорусу, деги эле турмушу тууралуу эч качан арызданган эмес. Бардыгына ыраазыдай жүрчү. Көрсө, кан басымы төмөн экен.

– Баласын билчү белең?

– Жок. Укпагам.

– Шаарга, силердикине барганда кайда кетчү эле?

– Билбедим... Сурабаптырмын. Апам бир жолу үйлөнсөңчү десе, өзүм да билем Зукеш деп койгон.

– Кайран досум... Кептин баары ошол сурабаганыбызда туру. Тирүүлүккө корстон экенбиз да... Пендечилик, адамкерчилик дейбиз... Ушул жерде отурган жоон тобубуз биригип, Абдыракмандын көкүрөк байлыгынын бир үзүмүнө татыбаптырбыз. Кайран досум! Арбагы бизге ыраазы болбос! – Самак бармагын тиштей түнөрдү.

– Окуюнбу? – Тыштан шашыла кирген Сүйүнбай чыйрак сурады.

– Оку! – дешти баары бир ооздон.

«...Байкабылдыкы бапыраңдап жылуу кабыл алды. Менден бөлөк коногу жок экен. Улуу баласы онго, атасы жетимиш бешке толуп, үй-бүлө экөөнү тойлотуп атыптыр. Билгендей белек ала келгениме сүйүндүм. Дасторкон четинде, сөз арасында Тумарым жүрөгүмдө отурду. Ошол кечте Байкабыл менден бир нерсе жөнүндө сурагысы келип, оозун нечен камдап, бирок капырдын кыялын бузуп аламбы дегендей аяр отурду да, акыры үйүнөн узатып чыкканында чыдабады.

– Абдыракман, байкашымча ичинде илдет бардай. Колумдан келген жардамды аябайын, айтчы? – деди. Анын чын пейилден төгүлө кайрылганы жандүйнөмдү жыбыратып жиберсе да сыр чечпедим. Айсалкынымды аядым. Ага берген убадамдан тайгым келбеди. Эр күтүп кетсе да жинди менен жүзүнө көлөкө түшүрбөй, таза болсун дедим.

– Кечирип кой, досум? Менде эмне сыр. Көөдөнүмдө жүрөгүм туйлаганы менен кан айланткандан башканы билбейт. Бар турпатым, ички

байлыгым тышымдан көрүнүп турбайбы. Жинди кыялым кармаганда ушинтип түнөрүп калаарымды билесин го. Күз өтүп баратпайбы, жакында оңолом, – дедим күлүмүш эте ырсайып, тамаша-чыным билинбей.

– Жок, – деди ал, – элден четтегениңе көп болду. Көөлөгөн бушайманыңды эмнеге сыртка чыгаргың келбейт?

– Кудай акы, менде сыр да, бушаймандык да жок. – Жүрөгүм алкымым-да туйлап демиккендиктен шыбырай сүйлөдүм. Көз алдымда уулум менен Айсалкын турду. «Күйөөсү ким болду экен?» – Ушул ой мээме кылыйганда адатымча каарым бетиме чыгып, көкүрөгүм куушурула кысылды.

– Кош! – Байкабылга чапчаң карадым. – Бул суроого экинчи кайрылба!

– Антпе досум! – Анын байсалдуу, өктөм үнү мени тушап салды. – Сеники тулку боюңа жалгашкан дары менен кетчү илдет эмес. Өзүң кечире албаган олуттуу жүгүң бар. Бөлүш. Жеңилдейсиң.

– Качан эле жаркырап жүрчү элем? – Оозума бир нерсе толтуруп алгансып, быкшып күлдүм. – Жашы жогорулаганда адам токтоо тартат тура. – Кайрадан Айсалкындын элеси маземди алып, жалгыздыкты көксөдүм. – Жакшы кал! – Шарт бурулуп баса бердим.

Ооба, эл айткандай жинди же жинди эмес экенимди кээде өзүм да билбей калчумун. Ошо жолу да ошенттим. Үй ичинен тулкумду коёр жер таппай өйдө-төмөн арыштап, сөгүнүп, кирпич ирмебей таң атырдым. Жинди болбосом сүйүү десе сүйүүнүн, бала десе баланын, дос десе достун баркына жетет элем го. Достун шагын сындырганым – өзүмө балта урганым. Эми жашоонун кызыгы не? Бул дүйнөдөн жинди тейинче өтөйүн деген жыйынтыкка келдим. Ага да чыдабадым. Эртесинен баштап уулума деп кассага акча салдым. Уулума деп бак тиктим. Уулума деп мал күтүп, жер айдадым. Тарткан түйшүгүмдү, жанга баткан жалгыздыгымды уулум үчүн көтөрдүм. Айсалкындын күйөөгө тийгенин ойлогондо акылымдан адашчумун. Ошондуктан, уулум менен кездешкенде аны сурабадым. Бирок баланы менин атыма жаздырганы үчүн төбөмө көтөргүм келчү. Байкуш акзаадам эмнеге мени сүйдү экен?.. Күйөөсү жакшы болсо сүйүүбүздү унуткандыр. Ооба, ошентти. Мени жек көрөөр... – Ушуларды ойлоорун ойлоп алып, кайрадан туталанчумун. Чала мага дечүмүн. Ырасында чала болуптур...

Уулума бат-бат кезигүүдөн айыбым ачылчудай бөжүп жүрүп, арадан жети жыл өттү. Бирок ушул жети жылдын ичинде шаарга канча ирет барганымды санабадым. Тышынан акмалап, тышынан багып, өгөй атадан аны да Айсалкынды кызгангандай кызгандым. Жазгы көчөттөй дүркүрөп өсүп келатты уулум. Өзүм менен аны салыштырдым. Мен жетинчи классты бүткөн соң араба айдап, окубай калгам. Төрөлгөндөн согуштун тепкисинде термелип, ыйына жуундум. Жинди аталдым. Бирде ач, бирде ток болуп, каалаганыма колум жетпей, кабагым чындап ачылбай чоңойдум. Уулумдун жашоосунан меникиндей татаалдык байкалбады.

Курбалдаштары менен шатыра-шатман жүрдү. Ага жетинчи класска киргенинде сентябрда экинчи ирет жолуктум. Эртелеп келсе керек, мектептин короосунда туруптур. Укканга калп, мага чын Тумарым көрөөр замат жаземдебей тааныды.

– Салоомалейкум! – деди ал мени утурлай басып, эски таанышындай.

– Кайдан жүрөсүз?

– Шаарга тууганчылап келгем, – дедим камаарабай. – Эс алганча басып жүрөм...

– Үйүңүз бүттүбү? – деди. Жүрөгүм токтой түшкөнсүдү.

– Бүттү.

– Алибетте, сонун бүттү! – Сөзүн ырастай күлүп койду.

– Сонун бүткөнүн кайдан билесиң? Көргөн жоксун да, – дедим ичим элжиреп.

– Сиз туруктуусуз жана көксүз, ошондуктан үйүңүз жакшы бүттү. Анын үстүнө балаңыз үчүн салгансыз... – Ата-бала жөнүндө сөз жүргөндө Тумардын чөгө түшөөрүн ушул жолу анык байкадым. Кийинки сөздөрү кулагыма кирбей ичим эншерилди. Ордунда Айсалкын туруп калгансыды. – «Көксүң, жинди! Көксүң... Көксүң...» – деп той башталаарда шарт бурулган мага ызаланганынан кекечтене айткан.

– Кайдагы туруктуулук... – дедим күбүрөп.

– Балаңызды таптыңызбы? – Олуттуу сурады.

– Таптым! Кудум сага окшош! – Жообумдан селт эттим.

– Ошондой деңиз... – Мага тигиле карап, суз тартты. – Анын аты да меникиндей эмес беле, ыя?!

Селейип калдым.

– Кечирип коюңуз? – деди ал кайра жарк этип. – Илимде да, турмушта да окшоштуктар кездешет. Качан таптыңыз?

– Ошондо эле. Сени да атаң издеп жүргөндүр, – дедим көңүлүн көтөрмөккө.

– Койчу аны... – Уккусу келбеди. – Мен Төштүккө окшоп жердин жети катар түбүнө түшүп кетиптирминби? Жүрөм го...

– Ашыкпа, акыры табат.

– Биздикине жүрүңүз? – деди уулум күтүлбөгөн жерден жарк этип.

Муундарым төбөмдөн таманыма чейин бырчылдап, бөлүнүп аткансыды.

– Эмне ойлонуп калдыңыз? – Олуттуу сурады. – Жүрүңүз?

– Барсам болот эле... – Эсимди зорго жыйып, сөзгө келдим. – Бир сааттан кийин айылга аптобус кетет. Белет алып койгом...

– Анда саламат болуңуз. – Тумар таарындай кабагын үйүрдү. – Уулуңузга менден салам айтып коюңуз.

– Макул, – дедим сүйлөгөндөн эрингендей эрдим араң кыбырап. Уулум шарт бурулган тейинче кылчайбай кете берди. Ошол жерде туруп, өпкө,

жүрөгүм эзилгенче ыйладым. Ушундан соң уулума мындан кийин кезикпейин деп чечтим. Кезиккен жокмун. Бирок мурдагыдай эле сыртынан акмалап жүрдүм. Ал дагы Байкабылга окшоп, догдурдун окуусуна кирип, аны бүтүрүп атканында жакында эле, мындан алты ай мурда жолуктум. Окуган жерине барып сураштырып, китепканадан таптым. Китепкана деле эмес, өзү жалгыз бир залда отуруптур.

– Уулуңуз кандай? – деди ал саламдашкандан кийин эле. – Мүмкүн ал да доктор болгондур, ыя?!

– Ооба, – дедим тике карай албай бүжүрөп.

– Мына кызык! – Адатынча ойлоно калды. – Мүмкүн сиз мени тамашалап жүрөсүзбү?

– Эмнеге тамашалайм? – Чыйралып, тың сүйлөдүм. – Менин курбалдашым болсоң бир жөн. Уулумсуң да... – Ушул сөздү айтаарым менен бүткөн боюм калтырап кетти. Ордумдан туруп, кайта отурдум. Эңкейип үстөлүндөгү кагаздарын иргештирип атканы жакшы болуптур. Акыбалымды байкабады.

– Мени кечирип коюңуз? – деди ал башын көтөрүп. – Дипломдук ишимдин кээ бир жерлерин оңдоп аткам. Бир, эки барагы калды, күтө турасызбы?

– Мейли! – Мен тышка чыктым. Алты жылды аласалдырып, нечен келип-кеткен көзгө тааныш жерлер тумандаган карегиме төө өркөчтөнө илинсе да өткөн жаштыгымды кайрып бергендей көңүлүм көтөрүлдү. «Үйлөнбөйбү бул бала» – деген ойго такалдым. Эки барагын карадыбы, жокпу, Тумар да тышка ашыга чыкты.

– Качан келдиңиз? – деди ал жаныма жетээри менен күлмүндөй сурап.

– Кечээ... – Адатымдай калп айттым. Аптобагзалдан түз эле ага баргам. Деги ага жолуккан сайын калп айтам. Калп айтпасам сүйлөшө албоочудай сезем өзүмдү.

– Алты жыл окуп, киши сойгонду үйрөндүңбү? – дедим. Ал каткырып күлдү.

– Сойбой эле дарылайм. Сиздин уулуңуз соёбу? – деди күлкүсүн тыя.

– Жок, сойбойт.

– Ушул шаарда окуйбу? – Кызыга сурады.

– Алматыда.

Уулум азга унчукпай калды.

– Сыноодон коркуп атасыңбы? – дедим. Бажырая жылмайды.

– Сиз айткандай алты жылдын ичинде илимий негизде тастыктай үйрөнгөндөрүмдү сынашкандан неге корком. Коркконго негиз жок.

– Жакшы экен. – Кубанып кеттим. – Биздин айылда Байкабыл деген догдур бар. Колу женил деп баары жакшы көрөт. «Эмне деп дөөдүрөп атам, – дедим кайра ичимден, – эми сенин атаңмын деп айтаарым калды.

– Тилимди кырча тиштедим. – Жиндимин да...»

- Эмне унчукпай калдыңыз? – деди.
- Үй-бүлөдө канча жансыңар, көпшү? – дедим кыртыштай ичимден өксүп.
- Апам экөөбүз элебиз.
- Атаңчы?
- Атам жок дебедим беле.
- Өгөй атаңды айтам...
- Кызык экенсиз, – деди ал кабагын үйрө – өгөй атасы бар деп уктунуз беле?
- Жоо-о, оюмда... – Каным дүргүп, жүрөгүм сыздады. Өгөй атам бар деген жоопту уккум келди.
- Айрымдар сиздей ойлойт, – деди улутуна. Оозун өрөпкүй тиктедим. Ошондо каалаган жообумду уксам жаным сеп алып, көксөм сууйт беле, билбейм.
- Апам атамдан кол үзгөндөн кийин турмушка чыкпаптыр. Мүмкүн күйөөдөн көңүлү калгандыр. Анын үстүнө жеңил-желпи киши эмес! – деди акыркы сөздөрүн сыймыктана айтып.
- Кан-кантип? – Тилим булдуруктап, өзүмдү жоготтум. – Кантип чыккан жок? – Эркиме ээ болалбай жиндене сурадым.
- Сизге эмне болду? – деди шашкалактап. – Иреңиңиз бузулуп кетти. Сенделе тиштигип турдум. Тумар колтугумдан сүйөп, жолдун четиндеги орундукка отургузду. Чекеме алаканын басып, тамырымды кармады.
- Кан басымыңыз жакшы эмес, – деди күйкөлөктөп, – өзүңүздү сактабайсыз го.
- Өтүп кетет, – дедим эсимди жыйып, – кээде ушундайым бар. – Оозумдан чыккан дем чайнектин чоргосунан чыккан буудай эрдимди күйгүзүп аткансыды.
- Жанагы колу жеңил Байкабылга көрүнө жүрбөйсүзбү. Көз ирмемде өмүрдөн кол жууп каласыз. – Үйрүлө кеңеш берди.
- Кол жууганым жакшы, – дедим.
- Антпеңиз, – деди Тумар. Кайра унчугушпай калдык.
- «Байкуш Айсалкыным, кутум, мөлтүр булагым... Ушул күнгө чейин эмнеге кылчайбадым сага?.. Кеңкелес мага кор болдуң. Калжанмын да, туюкмун да...» Ичимден өзүмдү-өзүм келиштире сөктүм.
- Такси токтотоюнбу? – Тумар кичипейил сурады.
- Жок, оңолуп калдым... – Ордумдан козголдум.
- Жакында 8-ооруканадан иштейм, – деди мени колтуктай басып. – Келип дарыланып туруңуз? Сөзсүз келиңиз?
- Жакшы догдур болоорун чын болсо, көп догдурдун арасында топурабай айылдан иштебейсиңби, – дедим.
- Айылдан иштейт элем, бирок иштеп жүрүп дагы окуйм, – деди күлүмсүрөй.

– Эмнени окуйсун? Алты жыл аздык кылдыбы? Чала бүткөнсүң го...
– Жылмайгансыганым менен үнүм күңгүрүнө чыкты.

– Чын эле чала окусам керек, – жаркырай күлдү. – Эми-үч жыл окуйм, жөнөкөйлөштүрүп айтканда жаратылыш менен адамды тутумдаштырган көмүскө касиеттин дарылоого тийгизген таасирин далилдейм. Кыскасы, адам өмүрүн узартуу үчүн күрөшөм.

«Ал кандай өмүр, – деп ойлодум, – меникиндей өмүрдүн кимге кереги бар? Эртерээк тамынды ээлесеңчи!» – Оюмду ачык айткансып, ага карадым.

– Айткандарым сизге жакпадыбы? – деди чочулай сурап.

«Чокума жакпай калабы, ушундан көрө өлгөнүм артык», – дедим ичимден.

– Азыр жашаган жериңизге жеткирейинби? – деди.

– Жок. Аптобагзалга, – дедим.

– Эмнеге мынча шашып?

– Бригадирден эки күнгө сурангам. Сугаттын учуру.

– Ой, сиз ооруканага жатышыңыз керек!

– Жатпайм.

– Кызык экенсиз.

– Дени-кардым таза. Кээде эле ушинтип калам.

– Бери кылыңызчы? – Билегимден алып, тамырымды дагы кармады.

– Сөзсүз ооруканага жатыңыз же жүрүңүз азыр сегизинчиге?

– Жок, уулум! – Үнүм дирилдегени менен чыйрала түштүм. – Аптобагзалга жетсем, аптобуста уктап кете берем.

– Киного кирсек болот эле, – деди кыйылып.

– Менин кином бүткөн. – Күлүмүш эттим.

– Кызык экенсиз, – деди дагы, – мейли автовокзалга жеткирейин. Бирок ден соолукту жоготпоңуз.

Үндөбөдүм.

– Тажатып жибердим көрүнөт, – деди бетиме үнүлө карап. – Азыр дурус өндөнүп калдыңыз.

– Эмнеге тажайын, оозума сөз кирбей атат, – дедим.

– Мага келип дарыланасызбы?

– Сөзсүз келем. – Ынандыра тиктедим.

– Жакшы. – Кубанып койду.

Таксиде отурганыбызда экөөбүз тең үн катпадык. Көөдөнүмдө Айсалкынга кайрылгым келди. Бирок өзүмдү-өзүм зордоп, кетип бараттым. Ошондо кайрылсам эмне...

– Кайсы тарапка белет аласыз? – деди Тумар аптобагзалга киргенибизде.

– Нарынга.

– Өзүнөбү?

– Ооба, өзүнө. – Андан аркы адиресимди айтпадым.

– Апамдын төркүнү Ат-Башыдан. Көрүшүп калаарбыз. – Жүзүндө наристе күлүмсүрөө пайда болду. Мен жооп айталбай ыргалдым.

– Кезекке мен турайын, – деди кассадан обочороок коюлган, мага эчактан тааныш орундуктарды көрсөтүп. – Сиз эс алып, отура турунуз.

Чөнтөгүмдөн намыянымды алып ага сундум. Тумар жарым сааттан кийин жөнөй турган аптобуска билет алып келди.

– Өмүрүн тозбосун, уулум! – дедим куштарлана карап.

– Ырахмат. – Башын ийкей жылмайды.

– Атыңыз ким? – деди анан чукул сурап.

– Түлөн. Түлөн ага де... – Оозума кирген ысымды атадым. Денем өлгөн адамдыкындай селее түштү. «Эчак өлүпмүн, билбепмин» – деп ойлодум.

– Анда Түлөн таяке, автобустагы ордуңузга баралы.

– Мейли... – Үстөмөндөп жыгылчудай ыкчына турдум. Тумар колтугумдан сүйөй кармады.

– Узатуучулар, салонду бошоткула! Убакыт жетти! – шопур мени эле күтүп тургандай биз кирээр замат күрүлдөй сүйлөдү.

– Кош болуңуз! – Уулум колун сунду.

– Кош, айланайын! – Экинчи көрбөй калчудай колдорун көкүрөгүмө кыстым.

Бек кучактап жыттагым келди. Бирок анте албадым. Арманымды ичине катып, аптобуста кала бердим. Ошол боюнча уулума кайрылып баралекмин. Кайсы бетим менен барам?... Анын үстүнө күн өткөн сайын акыбалым начарлап, чөгүп атам. Дарман аз. Байкабылга да көрүнбөдүм. Айсалкынымдын элеси күнү-түнү маземди алып, кашымдан кетпейт. Анын жаштыгына чий салгандыгым үчүн өлгүм келди. Гөрүмдө тынч жатпай өкүрүп-өксүсөм экен. Гүл бураган гүл эле го, Айсалкын! Тилим сайраган менен денем өлүк. Айсалкынга далымды салганда эле өлүпмүн! Гөрүмдө өкүрөйүн! Кечирүүгө кудуретиң жетсе, кечир мени Айсалкын?! Азыркы тилегим ушул – көп турбай о дүйнөгө кетсем, уулум экөөңөр конушуңарды ээлесенер экен. Кантейин, бейиштин төрү элең! Сени азапка салгандыгым үчүн эми тозокко түшөйүн! Айсалкын, кечир мени?! Уулуң уул дегендей уул болуптур! Бетинен бир сүйө албадым! Сүйгөндөй ким элем?! Кечир мени, Айсалкын?! Калемим колумдан жылмышып баратат... Кечир мени, Айсалкын?! Мындан он чакты күн мурда дурус элем. Ошондо дүкөнгө барып, ушул дептер менен калемди алып келдим да уулум менин ким экенимди бирөөдөн уккандан көрө ушундан окусун деп ымандай сырымды жаза баштадым. Өзү таразалап, өзү соттосун мени. Экинчи жолукканымда: «Атам жүрөксүз киши го» – деп үрпөйгөнү көз алдымдан кетпеди. Качан жүрөктүү киши элем? Киши дегенимди кара өзүмдү! Ушул саатка чейин мээме акыл уюп, оңолгон жокмун. Оңолсом сени күйөөгө тиет дет күнөөлөйт белем, Айсалкын?! Сени көргүм келип,

кусаланганымда жүрөгүм жарылчудай ысып-күйөт. Эми да өрттөнүп отурам. Кадырыңа жетип, каркыттай албадым. Кечир мени, Айсалкын?! Кечир мени, бейишим?! Ажал бутумдун башын муздатып, жилигимден өйдө өрмөлөп келет. Кечир мени, акзаадам?! Ушуну жазып бүтүп, сандыкка салганга үлгүрсөм баягы-ы-ы эски жыгач керебетиме жатып, кете берсемби дейм. Бирок жогорку көчөгө барып, сен жүргөн жерлерди көрүп, кумарданып келүүгө үлгүрөм го.

Өрмөлөсөм да ал жерлерди, ал көчөнү көрүүгө барам. Көзүмдү тойгузам. Кечир мени, кызыл өртүм?! Бүгүн негедир көңүлүм көтөрүлүп, сени менен көрүшкөндөй бакыват сездим өзүмдү. Чын эле азыр жанымда болуп калсаңчы... Жашоо кызык! Кечир мени, бейишим?! Кызыл өртүм! Акзаадам! Кутум! Ажалдын мени торой чалганы жакшы болду! Кайрылбасам экен! Кош бол, ыйыкзаадам! Кечир мени, бейишим?!»

Сүйүнбай эскерменин бир сөзүн калтырбай баштан-аяк окуп бүткөнү менен аякташына алымсынбагандай дептердин кийинки барактарын оодарыштырып, окуянын уландысын издеди. Бирок томсоргон ак барактардан көзгө сүртөөр тамга таппай абдаарый түшүп, отургандарды алая тиктеди да Абдыракман азыр эле үзүлгөндөй бүлкүлдөп ыйлап жиберди.

– Баласына дилгирем ургула! – Самак Сүйүнбайдын бышактаганынан улам эсин жыйды. – Тез жетсин! Атаң Абдыракман бейшембиде жайына коюлат дегиле!

– Тез телеграмма үч эсе кымбат. – Тыштан кирген кимдир бирөө бышыктай сүйлөдү.

– Жүз эсе кымбат болсун! – Жаны карарган Самак ордуна учуп турду. – Чакыр Сатарды!

– Мен мына! – Эртеден бери дилгирем урушту мойнуна алган жигит Самактын мандайына тура калды. Кенедей устакананын ичи адамдарга бая эле жык толуп, бут коёрго жер калбай калган.

Январь, 1987-жыл.

Мурас

**Аскер
КАРЫБАЕВ**

(1941–2009)

Мезгил...

*Жалгызтым, токойдо кечкурун,
Күрпүлдөйт дайранын агымы,
Түрсүлдөп тааштарды урса алар
Жаткансыйт жанчып ал жанымы,
Үргүлөйт карт тоолор күүгүлдөп,
Үлбүлдөйт айдын да жарыгы.*

*Туңгуюк, айланам көрүнбөйт,
Шуудурун токойдун угатын,
Дүңгүрөп баратат бул дүйнө,
Башкасын барк албай кулагым,
Кой кетем, бул жерден дегенсип
Азыр мен жол таппай туралым.*

*Чер токой, мен барар жол кайда?
Нугу да билинбейт мындайда,
Көз көргөн жакка мен барам – деп,
Аракет кылганым кур пайда.
Алдымды карасам туңгуюк,
Мен көргөн чыйыр жол, ал кайда?*

*Дүлөйтүн негедир, мен керен,
Дүпүлдөйт дайрадай «мен» деген,*

Бар бекен мени алып кетүүчү,
 Ай тийген талаага эл менен,
 Кутулаар бекетин бир сөздөн,
 «А байкуш, бечара, «кел» деген?»

Жалгызмын, кечкурун токойдо,
 Күрпүлдөйт дайранын агымы,
 Түрсүлдөйт таштарды ургулап,
 Жаткансып жанчып ал жанымы,
 Үргүлөйт карт тоолор күүгүлдө,
 Үлбүлдөйт алсыз ай жарыгы...

24-сентябрь, 2006-ж.

Айлуу түн...

Ак көйнөкчөн алма үргүлөп көшүлүп,
 Көңүлдөгү капа отун өчүрүп,
 Ажайып бир түнгө турал жолугуп,
 Бейиш жактан келген сымал көчүрүп,
 Кеталбаймын, кетким келбей туралым,
 Кетсем кайра, келбечүдөй кечигип...

Мен киммин?

Капаны жазалбасам,
 Кайгыны басалбасам,
 Көз нурун жайнап турган
 Жакшылап ачалбасам
 Мен киммин, киммин деги?

Кыялың табалбасам
 Кыйнооңду алалбасам,
 Кысталыш дүйнө болсо
 Кыйнабай баралбасам,
 Мен киммин, киммин деги?

Сурооңду аткарбасам,
 Суз болуп, башкарбасам,

Сустайып жүргөн жандын,
Сүздугун ташка албасам...
Мен киммин, киммин деги?..

Кыялкеч сулуулардын,
Кыялын табалбасам,
Кымбаттуу улуулардай,
Кылымга калалбасам,
Мен киммин, киммин деги?

Туурума көнүп турган,
Тууганды күтө албасам,
Алардын бар-жогуна,
Бар болуп түтө албасам,
Мен киммин, киммин деги?

Бир болуп суугумда,
Бир жүрүп ысыгымда
Бир келген бир өмүрдүн
Бир көрүп кызыгын да,
Жарымды күтө албасам,
Мен киммин, киммин деги?
Коштошуп ушул дүйнө тирлигинен
Мен такыр кетким келди, кетким келди...

30-май, 2006-ж.

Жашайлы кир сактабай дилибизге

Бул дүйнө белек болгон бизге келген
Эркиңче жашап өт деп теңир берген.
Кара өзгөй болбойлучу бир өмүрдө
Ажалды айткылачы кимдер жеңген?

Жар болуп жакшылыкта жаркырайлы
Келгиле көңүлгө кир калтырбайлы
Жанашып жакшылыкта бирге жүргөн
Жакшыны жакшы дештен тартынбайлы...

Көктөм эле

Оо, анда көктөм эле,
Жаңы эле жаз жалгыры төккөн эле.
Капкара карагаттай көзүң менен,
Карадың кирлик какпай көпкө неге?

Сейилден бакта жүрсөм, ай талагым,
Сен ошол көз карашың кайталадың.
Мээрилиң төгүп турсаң көз нуруңдан
Мен неге байкабадым, байкабадым?

Болгондур байкабастык тагдырылда.
Тагдырдын тайыздык же тардыгында.
Сезилге от тутантып да карасаң,
Сен үчүн кечээр элем бардыгынан.

Негедир ошол жазды эстей берем,
Эстейм да, андай жазга жетпей келем.
Ал эми сеникиндей көз карашты,
Аттиң ай, мен эч кимден сезбей келем.

Өкүнүү

Оо, ал кезде айылымдын карылары,
Элнегедир сөөлөттүү эле.
Өткөндөн кеп козгошуп салабаттуу,
Дегеле дөөлөттүү эле...
Алыска ат арытып кетип жатсам,
Ак батасын беришип жөнөттү эле.
Жылдар өтүп, айланып кайра келдим...
Саптарын саап келдим санжыранын
Көксөгөм алыс жүргөн кездеримде,
Көрсөм деп кутман жердин карыларын.
Бакыт го, бар болсо эгер сагынарың...

Оо, ал кезде айылымдын карылары,
Элнегедир чечен эле...

Улуу тарых козголуп ойго салчу...
 Окуядай кечеги эле...
 Сөзгө жогу нарксыз деп аталуучу,
 Ал адамдын бечели эле...

Бүгүн мен кайта олтурал арасында,
 Эл ичинде эсептүү карылардын.
 Баштагыдай сөз билги, көп түшүнгөн,
 Билбей койдум табылбас, же табыларын.

Бирин-эки кеп таштап, тааниси жок,
 Үйдөгү майда сөзгө тегеренип.
 Өзүнүн жашоосуна тебеленип,
 Турушса мен башкача ойлономун...

Замандын учкул жүзүн тааный албай,
 Кээ бирөө майдаланып баратабы?
 Ушулар улуу тарых жаратабы?
 Кетелин этнегедир эрөөн көрүп...

О, бир кезде айылымдын карылары,
 Этнегедир сөөлөттүү эле.
 Акылдуу сөзүн айткан эби менен,
 Дегеле дөөлөттүү эле...

Бийликдарларга

«Бетеге кетет бел калат,
 Бектер кетет эл калат».
 (Эл сөзү)

Эл деген этне экенин ойлойсуңбу?
 А билсең сел менен сен ойнойсуңбу?
 Элдин сен этне экенин билбеген соң,
 Эл бийлеп тейлегенди койбойсуңбу.

Мен дегендин баары эле акылдуу эмес,
 Баарысы эле бере албайт акыл-кеңеш.
 Ар кимдин өзүнчө бар бийиктиги,
 Көтөрүлүп уча алаар, кыйын ченеш.

Ар килдин өзүнчө бар бийиктиги,
 Бийликдардын баары эле терең эмес,
 Балпайгандын баары эле кенен эмес.
 Эл эмеспи, ичинен чыга берет,
 Унчукнастын баары эле керең эмес.

Бир жазгандын баары эле акын эмес,
 Оңдуу сөздүн баары эле акыл эмес.
 Кош көңүлдө жүрсө да билдирбеген,
 Көшөкөрдүн баары эле жакын эмес.

Менин сага айтаарым мындай кеңеш,
 Бийлик кылгын аны сен койгун дебес.
 Бирок элдин тагдырын чече билгин,
 Кучуңду үрөп элиңе эсептелбес.

Ошондо да баарына жага албайсың,
 Билемин башка жолго бара албайсың.
 Эл калат, сен кетесиң бийлигиңден,
 Ансыз сен бул тарыхта кала албайсың.

Өттойун ак боюнга бул дүйнөдөн...

Ооба, менден көп жолу өттү келчилик,
 Калган окшойт кадыр-баркың кеч билип.
 Аттигиниң, адам чиркин сезбейт го,
 Өтүрүнө баратканын кеч кирип.

Канча күндөр өттү, кетти назданып,
 Кетти көбү ак тамыгын жазданып.
 Адам чиркин, сезбейт тура анда да,
 Жашоо күнү баратканын аз калып.

Оору кээде бүжүрөтсө адамды,
 Келген сымал жети баштуу жан алгы.
 Жүдөй түшөт, чүнчүй түшөт тез эле,
 Жашоо болуп бир мүнөттө караңгы.
 Жеңип кетет сенин сафы санаанды.
 Жакшы адамдын туңайбаган түрүнөн,
 Качып турат жолой албай жан алгы.

Ошол үчүн сезип күчү алп белет,
 Кайраттанса калгандары жалп деген.
 Мен көз жупсам, кимдер этне дебесин,
 Ак боюнча кете берсин ак денем.

Ыр түрмөктөр

Көчө

Көчөдө дайрадай эл агылат,
 Мен бартым арасында.
 Абайлап аяр карап,
 Карысын, баласын да.
 Сарысын, карасын да,
 Койкойгон сулуу моюн.
 Элик бут, кара көздү,
 Издесең табасың да...

Баратат бала күлүп,
 Анасы эркелетип.
 Эки жаш эргип барат,
 Бир жакка энтелешип.
 Чал-кеттир шашылбай жай,
 Келишет жетелешип.

Көчөдөн жай сурашып,
 Таанышы, тааныш эмес.
 Алоолоп жаштык өткөн,
 Ал күндү кайда дебес.
 Кол берип достор кетет,
 Бир-эки айтып кеңеш.

Көчөнүн көчөсү бар,
 Түртүшпөй адал өтөт.
 Жолдордун жолдору бар,
 Кайрылбай сага кетет.
 Жолугуп жолукпастан,
 Жашоодо келип жетет,
 Чыктым мен жекшетбиде.

Максатка жеттим беле?
Бүгүн бүт кары-жашы
Көчөгө кеткен беле?

О, кайдан бүкчүйгөн чал,
Туралбай төшөгүнөн.
Көчөгө көңүлү зар,
Даам өтпөй өзөгүнөн.
Кыйналып жаткан чыгар,
Алсыз ал кечегиден.

А, мында жаштар жүрөт,
Бетинен нуру талган.
Көз караш, күлүмсүрөп,
Жаштыкка кумарланган,
Оюнда эч нерсе жок,
Махабат дубалаган.

Алардын көздөрүндө,
Кыпкызыл турмуш күлөт.
Алардын өздөрүндө,
Кылча бел жаштык жүрөт.
Алардын көөдөнүндө,
Махабат күлүмсүрөйт...

Кылчайчы жан досум сен,
Кыйгачтап алыстаба.
Бутуңдун башын көрбөй,
Бурулуп алыс кара.
Жатандык, жакшылыктан,
Эч качан алыстаба.

Сен туйгун түз көз менен,
Турмушка калыс кара.
Көчөдө тагдыр жатат,
Көчөлөр көп сыр катат.
Тигине, оору деген,
Бирөөнү алдастатат.
Тыякта эки жигит,
Бой тиреп жаңжалдашат.

Бүкчүйүп кары келет,
 Көрүнөт бир үзүм жер.
 Көчөбү, көчө этеспи,
 Табылбай жан жетелер.
 Анын да максаты бар,
 Ким айтат, сен кете бер!

Балалуу аял жүрөт,
 Өзүнчө күлүмсүрөп.
 Баланын ырахатын,
 Сизген ал жакшы жүрөк,
 Жайдары кабагынан,
 Байкалат жакшы тилек.

Балдакчан адам келет,
 «Собести» суралжылап.
 Тигинде бир бечара,
 Кайырын турат сурап.
 Алагүү жигиттерден,
 Арактын жыты урат.
 Шапар тээп жүрүшкөн го,
 Шайтаны кытыгылап.

Шаарда кызын издеп,
 Айылдык ана жүрөт.
 Сакалы алынбаган,
 Жолоочу сапар жүрөт.
 Соодагер булоолонгон,
 Бардыгы катар жүрөт.
 Кийинип кара көйнөк,
 Салынып кара жоолук
 Кайгылуу аял келет,
 Баарына кайыл болуп.
 Айрылып жакынынан,
 Ичине кайгы толуп.

Тигинде энтеңдеген,
 Жигит бар элтеңдеген.
 Айталбай кубанычын,
 Жашоомдун уландысы.
 Балалуу болдум деген.

Жоокерче арыш таптап,
 Жоокерлер өттү канча.
 Асфальтка тырс-тырс каккан,
 Такалар кетти канча.
 Көчөлөр тагдыр элейт,
 Эркелеп жаш балача.

Көчөлөр – калыс, билет,
 Айтканга билинбеген.
 Олоң чач сулуу кетти,
 Карекке илинбеген.
 Жароокер жубай келет,
 Жаштарча кийинбеген.

Сүрөтчү калем кармап,
 Көз ирмел турат арбап.
 Өнөргө кызыгышып,
 Бир тобу турат жардап.
 Жарым саат мөөнөт коюп,
 Сүрөтүн тарта салмак.

Артынан тааный албай,
 Кыздарды жигит дейсиң.
 Жигитин кыз го дейсиң,
 Кийиминде айырма жок.
 Чачтары турат окшоп,
 Килиси килисинин,
 Сезимин турат козгоп?

Ким болду бул көчөдө,
 Ким болбойт бул көчөдө.
 Мыкчегер бийлик ээси,
 Чыкчыйган өкүмдарлар.
 Дүйнөдөн бут кабарлар,
 Илимпоз акылпеши,
 Ак ниет этгек ээси.
 Бекерпоз, кошоматчы,
 Өнөрпоз элге жакчу.

Чөнтөкчү, ууру, кески,
 Жегенин элден тапчу.

Жер карап акын келет,
 Чымыны тинип алган.
 Бечара кемпир келет,
 Келини кууп салган.
 Эл билбейт кыздар келет,
 Никесиз тууп салган.

Ушакчы тааныш издейт,
 Көрүнсөң сөзүн баштайт.
 Башканы жамандоодон,
 Эч качан кайра тартпайт.
 Аракеч үйүн ичкен,
 Аялы күйүп бүткөн,
 Ал неге көп кылчактайт.

Ким басты бул көчөнү,
 Ким баспайт бул көчөнү.
 Турмуштун дайрасы ал,
 Жашоонун бир өзөнү...

Элегия

Мен кетермин дүйнө менен коштошуп,
 Жайда, күздө, же кышында, жазында,
 Ошол кезде, балким, келип турбастыр,
 Эки-үч адам ыйлап менин кашымда.

Өз үйүздөн башка жерге сүрөтүм,
 Илинбестир, эскерер... өз балдарым,
 Мен турмуштан көптү алдым, аз бердим,
 Өзүтө-өзүт канааттана албадым.

Конкурска

**Интернаттык
Шеке**

ШАПА АКАНИН ЖОРУКТАРЫ

Чолпонум

Жайдын күнү Жалал-Абадга эс алганы келсем, Шапа акам автобекетте машинадан машина тандап, куржунун далысына илип делбектеп жүрөт. Сүйүнүп кеттим. Көрүшпөгөнүбүзгө көп болуп калган. Маңдайынан торой чыктым.

«Ананайын арыгым, келдинби?» – деди кучагын жая бетимен өөп. «Карачы, чалдын баласы, ниетибиз калыс да» – дейт жүзүнөн нур төгүлө, сүйүнүчүн жашыра албай. Көздөрү киртийип, карегинде жанган карылыктын илебине капылет кабылганыма жүрөк «зырп» этти. Анткен менен Шапа акам шартылдап, такси жалдаганга шашат. Баш багып эле: «Чолпонум барбы?» – дейт. «Жок» – десе, делбектеп жөнөйт. «Бу азыркы балдардын табити өлгөн, чалдын баласы. Чолпонумду укпаса минени угат, билбейм» – деп коёт, мага карап. Мен чындыгында жакшы түшүнө албай турдум. Таңданганымды билдиби, айтор, Шапа акам: «Оо, жанагы Жолболдунун Чолпонун угуп кетели деп атам чалдын баласы» – деп дале сурап жүрөт. Бириси:

– Сатып эле албайсыз, аба, кааласаңыз кечке угасыз... – деди.

– Акылың жайинда экен, бала, – деп кассета саткан дүкөнгө ээрчишип бардык. Кудай жалгап Чолпонум бар экен. Дүкөнчү кыз: «Эсмаралда ям, аласбы?» – деди эле: «Өзүң көрө бер аны!» – деп катуу тийди. Кыз сыр бербегендей жылмайып койду. Сыртка чыкканда: «Шапа ака, бу кыз жөн эле сурап койду да. Ага анча катуу тийдиңиз» – дейм, өзүмдү шаардык сезип. А Шапа акам кыздын көңүлү чөккөнүн кылдай көрбөй,

Чолпонумду тапканына курсант. «Шу, Эсмаралда деп, буудайымды уурдаттым, чалдын баласы. Бу чунак кызың, шуну түшүнөбү. Олорго пайда тапса болду да» – дейт, аялдамадагы орундукка кыңкайып. Кызык экен. Буудайдын уурдалышына кинонун кандай тийштиги бар? Мени шу нерсе кызыктырды.

– Ээ, чалдын баласы, бу Эсмаралда башталганда, катын-калач, жашкары дебей экрандын алдынан чыкпай калдык. Бу бечара кыз экен, шуга боорубуз ачып, көр тирликти унуттук. Шамдан өткөндө башталат. Эсмаралданын эле арбайын тартып калабыз. Бир күнү кийно бүтүп, бүтө электе сыртка чыгып, кампага көз салсам, буудайым жылан сыйпагансып жок. 20 чыптаны уруп кетишиптир. Унчукпадым. Балдарга да: «Индебегиле» – дедим. Ичим ичимде жүрөм. Эсмаралда башталды дегенде, мен короомду акмалайм. Калганын уруп кетпесин дейм да. Бечелдин дөнүнө барганда Заки чолок менен Шамы таз Эсмаралда деп эле какшап калышчу. Олоруң да бирөөлөрдүн айтканын угуп калыптыр. Иш чатак окшойт дейм ичимен. Олор да индебейт. Сыр бербейт жөн эле. Анан мен айттым: «Бу бечара кыздын тагдыры кызык экен. Биздин үйгө келбейсиңерби, чогуу кийно көрөлү?» – дедим. Көчүгүнө ийне сайылгандай атып турушпадыбы жанагылар. «Үйдөн эле көрөбүз» – дешет тим эле. Көрсө, калп экен. Кийин чыкпадыбы, чалдын баласы. Заки чолок бир торпогун, а таз болсо жайып койгон килемин соктуруптур. Анан Эсмаралданы ким көрөт?» – дейт Шапа акам.

Ошентип, айылга сапар уладык. Жолболду «Чолпонум» деп сыздап баратты. Шапа акамдин муюганын айтпа.

– Райондон каттаган таксинин бардыгында «Чолпонум» бар, – деп, мактана мени карап койду.

– Эмнеге? – дейм.

– «Чолпонум» бовосо, эч ким таксиге түшпөйт да, – деди сыймыктангандай. Шапа акамдин таксиден такси тандап чуркап жүргөнүн эми түшүндүм. «Чолпонум» деп боздогон Жолболду таксинин ичин жаңыртат.

– Бу чалдын баласы, шу Чолпонумду бир көрүүгө аваз кылам да. Шунча боздоткон кандай катын болду экен? Же жубанбы? Туруксуздугу чатак... бовосо... Шу Жолболдуну чанса, анан... – деп өзүнчө улутунса, Шапа акамдин өңү кумсара түшкөнсүйт.

– Эми бу чыгарма да, Шапа ака, – дейм.

– Ие, чыгарма босо да... – дейт Шапа акам. Шоопур жигит:

– Сүйүүнүздү эстеп кеттиңиз го, ава? – деп кызыга сурады.

– Биздин увакта сүйүү болгон эмес, үка. Сүйүү кечээ чыкпадыбы, – деп койду. Шапа акам музыканын кайрыктарына арбалгандай, кайдыгер гана жооп берди.

Айылга жакындап калганда, жол бойлоп келаткан келинди көргөн Шапа акам шоопурга карап:

– Шу келинди салып алалы, үкам, өзү дагы эки кат окшойт, – деди. Чын эле келиндин боюнда бар экен. Ыйбаа кыла учурашты.

– Ии, кызым, каяктан? – Шапа акам келин отуруп-отура электе суроо узатты.

– Дуктурга бардым эле, ава, – деди келин.

– Кимдин кызы болосун? – деп обдула карады Шапа акам.

– Табилчи Саматчы... Ошонун келинчеги болом, ава, – деди. Келин да ачык-айрым көзгө жугумдуу экен. «Ким эле?» дегенсип, Шапа акам мени карайт.

– Дуду аканин келини экен, – дедим.

– А ынжыктын дебейсинби, – деди сөзүмдү оңдоп. – Бу ынжык ноопазын апкелем дебеди беле? – деп суроолуу тигилди келинге.

– Эрте эле алып кеткен, – деди келин сөзүн түшүнгөндөй.

– Былтыртан бери артыман чуркайт, бу ынжык. О-оо, чалдын баласы, он центнерлик букам бар. Урук алып калайын дейт да. Дуду жакшы киши. Бир калыпта жүрөт. Мындай адам болуш жүда-аа кыйын да, чалдын баласы. Баарына тегиз. Жокту жок, барды бар дейт. Ушунусу мага жагат. Анан эми ынжыктыгы бар. Кылт эттиби, болду андан эч нерсе чыкпайт... Ноопазы күүгө келген экен да? – деп келинге суроолуу карап, сөзүн улады. Келин сөзгө конок бергендей унчуккан жок.

– Былтыр айылдын жарымы куда түшүп келди го, чалдын баласы. «Шапа ака, букаңызды берип туруң», – дешет баары эле. Тизилишет. «Бу токко сайып койсо иштей бере турган станок эмес, үкалар» – деймин. Чөбүн, жемин апкелишип, күйөө бала болуп буканын, аны менен кошо менин кадырым жүда-аа артты, чалдын баласы. Букадан мурда менин алымды сурашат. Кайним келиптир. «Бу, жезде, букаңыздын даңкы таш жарды го. Агар адам болсо, мунууз алименттен качып жүрүп, шору катмак экен...» – дейт. «Мал ээсин тартпаса арам өлөт да, кайнижан» – дейм. Мына Дуду ноопазын апкелсе, эртең башкасы келет. Кадыр-барк көтөрүлө турган кез кепти-ир, чалдын баласы. Быйыл катуу турбасам. Эми жакында Парпи кыйтыр бир бука сатып алыштыр деп угуп атам. Көрө элекмин, – деп сөзүн жыйганча, келин:

– Атам шо кишиникине апкетти да, – деди күтүүсүз.

– Мине дейт?! Ынжык нима балаа болуп калган өзү? Парпинин букасы жарай бекен? Меники бир тонналык бука го акыры. Кимден урук алышты да билбейт, кайнатаң!.. Ынжык дегенчелик эле бар... Парпида пок барбы?.. – деди Шапа акам жактырбагандай. Келин: «Та-аң» – деп кайдыгер жооп узатты. Шоопур жигит:

– Ноопаз дагы туруксуз Чолпонум болуп кеткен го, ава, – деди.

– Бу чыгарма менен ноопаздын айырмасын билбеген кандай баласың? – деп катуу тийди.

Шапа акамдин ичинде эмне кайнап жатканын ушу азыр менден башка эч ким туюп-билбес эле. Бу Дуду ака ноопазын айылдагы кимдин гана букасына алып барбасын, ага кайыл болчу. Бирок Парпи абадан башкасы болуш керек эле. Шапа акам үчүн мындан өткөн кемсинтүү болбос, ов. Мына ушуга келише албай баратты Шапа акам. Келин аны кайдан билсин?

Келиндердин эрмеги

Шапа акам менен Парпи авамдын мамилесине түшүнбөгөндөр көп. Алардын атаандашканы да бир башкача. Муну айылдын баары билет. Ошентсе да той-тамашада болобу, жакшылык-жамандыктабы бирин бири издешип, айрыкча Шапа акам: «Парпи көрүнбөйт да?» – деп акмалап турар эле. Анан эле топко келгенде экөө эки бөлөк болуп чыга келишет. Шапа акам аны кажыганын койбойт. Парпи ава: «Ок, дайүз» – деп гана күлүп кутулат. Жаралгандан жаатташкан кандай немелер дечүбүз. Бирок жарты нанды тең бөлүп жеген экөөнүн боордоштугу эч нерсеге алмаштыргыс ыйык экенин кийин билбедимби. Аны да Сапаш аканин тамашасы ачыкка чыгарып салбадыбы...

Парпи ава кырк жылдай мектепте мугалим болуп иштеди. Андан калса, мени да кыргыз тилинен окутуп калды. Ошондуктан, чыгармачылыгыма кайдыгер карабагандардын бири. Бир жолу айылга барганымда, алгачкы чыккан китебимди белекке берсем, сүйүнүчү коюнуна батпай кубанган. «Эртең мектепке барып, окуучулар менен жолугушуу өткөрөлү. Китебиң жөнүндө айтып бер. Мен да сүйлөп берем. Кантсе да шу мектептен окугансың, балам», – деди. Ошентип, мектепке барып окуучулар, мугалимдер жамааты менен жазуучу катары жолугушууга туура келди. Кечээ эле ушул мектептен билим алып, өзүмдү окуткан эже-агайларымдын кашында олтурганым менен бир аз сүрдөй түштүм. Парпи ава келген жайыбызды кыскача түшүндүрүп, мага сөз бермек болгон. Кайдан-жайдан шартылдап Шапа акам кирип келип, жанымдан орун алып: «Кичине кечигип калдым, чалдын баласы» – деп мени менен учурашып, сөзүн баштады:

– Мине дейин эми. Согуш маалында ават болдук дейсиңерби. Көөдак балдарбыз. Мыногу Парпинин атасы, менин атам согуштан кайтпай калды. Бир үйдө турабыз. Жамгыр жааса үйдүн ичине илаган, дагара толуп кетет. «Тып-тып» десе, жарыша санайбыз. Шу тамчылар бизди санаганга үйрөттү. Парпи экөөбүз ээрчишип алып, каларлардын ийинин казабыз. Жан багыш керек да. Кээде жарым чыпта буудай чыгат. Аны түз эле кырманга тапшырабыз. Эмгегибизге деп эки кадак салып беришет. Бир күнү Парпинин колун калар тиштеп алды. Сөөмөйүн тиштептир.

Тызылдап бир ыйлайт, бир ыйлайт. Түнү бою ысытмалап чыкты, бечара. Денеси от менен жалын. Апамдар: «Кутуруп кетпесе экен» – дешип, уктабай чыгышат. «Парпи кутуруп кетсе, ким менен ойноймун?» – деп кыжыл болгонумду айтпа. Төшөккө жатып калды. Тыртайып арыктады. Мен дагы каларлардын ийинин казгандан коркуп калдым. «Анын да балдары бар. Жаны ачышат да, тамагын тартып алсаңар. Кой, убалына калба, балам» – деп апам мени талаага жибербей койду. Шо кезде бизге караганда каларлар тың жашашчу экен. Жок дегенде бир челек буудайы бар эле да алардын. Кийин кырманга иштеп жүрдүм. Камзиримдин ичине апам чоң чөнтөк тигип берди. Кимсан авам эч кимге көргөзбөй чөнтөгүмө толтуруп буудай салып берет. Шонттип, эки бүлөнү багып жүрдүм. Парпи илмийип араң тамак ичет. Апамдар анын көзү менен тең айланат. Кырмандагы келиндердин эрмеги эле менмин. «Чөнтөгүндө мине бар?» – дешип эле чатыма колун сала беришет. Жадаганда Парпига окшоп жатып алгым келет. Анда апамдарды ким багат? Жей турган бир нерсе тапсам эле өзүм жебей Парпиге апкелем. Сакайып кетсе экен дейм. Чогуу баскым келет. Бир күнү келиндер: «Айвансарини кайнатып ичсе аппетит ачылып, семирет экени» – дегенин угуп калдым. Мааланин башынан аягына чейин кечке айвансари издедим. Суй жыгылдым. Акыры «Тегирмен-Көл жакта бар» дешкенинен ошол жакка барсам, кудай жалгап бар экен. Кайнатып бердик анан. Бу аппетитти ачып, семирткени менен, акылын өстүрбөгөнү чатак экен да. Парпи жүд-аа семирди, бирок... – деп болпоюп олтурган Парпи акага күлө карап койду. Залдагылар кыткылыктап күлө баштады.

– Кудайдын көзү түз экен, Парпи адам болуп кетти. Сүйүнгөнүбүздү айтпагыла. Жетини бүткөндө шаарга окууга кетмек болду. Тагасы шо жакта иштечү экен. Тамарканы айланган бойдон ыйлап кеттим. Мени издешип: «Шапа-аа! Шапа-аа!» – дешет. Чөпканада көзүмдү жашка чайып отура бердим. Чыксам эле Парпини апкетчүдөй боло берди. Зейне апам, Парпинин апасы таап алды акыры. «Шапа, Парпи окуусун бүтсө кайра келет. Силер эми бир тууган болуп калдыңар. Бир үйдө кысылып кеттик. Мен дагы доктурга көрүнүп таним сак болгондо, кайра чогуу жашайбыз» – деп мени жоошутат. «Парпи экөөбүз чоңоюп калдык, сарайда деле жашай беребиз...» – дейм. Жок, көнбөдү. Парпи дагы: «Кетпейм» – деп шолоктоп ыйлап алган. Апамдар андан бетер. Кучакташып алып, ыйлай бердик. Эч ким ажырата албай койду. Тагасы экен азыр ойлосо. Билегибизден кыса кармап, экөөбүздү эки жакка бөлө тартып, Парпини апарып машинага отургузуп койду. Машина зуу койгондо артынан: «Парпи-ии!» – деп чуркап баратам, чуркап баратам. Чаң сапырылып жолду көргөзбөй калды. Мааланин аягындагы дөңдө көмкөрөмөн ыйлап жатып, уктап кетиптирмин... Анан күнүгө дөңгө чыгам. Парпи качып келе береби дейм да. А бу окуунун артынан кетип калыптыр... – деп Шапа акам оор улутунганда, анын жүзүнөн мөлт-мөлт эткен көз жашты көрүп эркеп

кеттим. Парпи авам да башын жерге сала, мурдун шор-шор тартып ыйлап жатыптыр. Залдын ичи жымжырттыкка бөлөндү. Оозумдан сөзүм түшүп, не дээримди билбей, жайнаган адамдардын төр жагына көз жүгүртсөм, Сапаш ака ырсыя күлүп:

– Артиссиң э-ээ, Шапа. Таппаганың жок. Бу бала шаардан атайын келсе, сөз берип койбодуң, а наинысап! – деп сырт жакка бет алды.

– Саңа күлкү да... – деди Шапа акам. Парпи авам үн-сөзсүз ордунап туруп кетти. Көрсө...

Көрсө, менин чыгармачылыгым жөнүндө сөз болорун билген Сапаш ака: «Журналис үкаң сени издеп таппай кетти. Эми Парпинин жаш чагын жазам деп келиптир. Ондон нимаң кам? Азыр мектепте. Сен дагы айтып кал» – дептир да. Ушундан улам, көп жылдар бою катылып жаткан сырдын башы ачылып жатпайбы.

Терек

Күн аркан бою көтөрүлүп калган. Шапа акамдан кабар алайын деп барсам, пешайванында олтурган экен. Жанында уулу Кенже жатат. Парбалышка чалкалай, колун көк желкесине артып, анысы сөзгө сараң. «Учурашпайсыңбы, акаң менен» – дейт Шапа акам. «Келиң ака, даарат бузук» – деп жөн жай гана учурашып койду. Атасынын сөзүнө кунт коюп, калыбынан жазбайт.

– Мына, чалдын баласы, үкаң шундай. Тоону томкоргонсуп түшкө чейин уктайт. Мунун эрдигине мен жооп берип жүрөм, – деди Шапа акам. – Буга канча жолу кой дедим. Укпады. Койлоң гажир, Камил сарттын баласы үчөөнүн кылбаганы жок айылда. Кыштын күнү да тынбайт да, булар. Мен сезгем. Азандан гажир менен сартка барып: «Балдар жаш эмес. Алды балалуу болуп калды. Кичине тыйып коёлу» – дегенмин. Ээрчишип чыктык. «Шыйпаң жакка кетишти» – дешти. Артынан барсак, карды малтап чыгып кеткен из бар, кирген из жок. Келе бердик анан. Ого чейин Койлоң гажирдин келини да издеп барган имиш, шыйпаңга. Изи жок эле да. Кечинде Койлоң келиптир, үйүнө мен өрт койгонсуп. Мыногу үкаң сарттын баласы экөө гажирдин Эрмегин койдой сабап коюптур. Каерде дебейсиңби, чалдын баласы. Так, шо шыйпаңда!.. Бу макоолор изин жашырыш үчүн карды малтап арты менен киришиптир да. А биз: «Чыгып кетишиптир» – деп келе бергенбиз. Анан калбаны бир салды дейсиң, гажирдин катыны. «Ой, эртең эле биригип алат, буларың» – десем, бовойт. Койлоң ээлигип: «Сотко берем» – деп алыптыр. А дедик көнбөдү, бу дедик көнбөдү. Акыры айла куруганда Камил сарт экөөбүз алдына түштүк. Гажирге костюм-шымды мен кийгиздим. Баласына сарт кийгизди. Мына чак түштө аппан-жаппан болдук. Келин алып келсе,

кайнатасына деген кастюм шым эле... А бу чоң муштум урунарга тоо таппай жатат, – деп кейип алыптыр Шапа акам.

– Мен урган жокмун деп атпаймынбы, ата, – дейт Кенже жаткан ордунан кебелбей сөзүн улап: – Негизи Майраны шо сартыңыздын баласы алыш керек болчу. Алып качышып, Койлоң аканин үйүнө бир аз туруп турсун дешсе, таярина тап болуп, жеңелери жоолук салып коюптур. Билип коюпмунбу? Анда мен шаарда окууда болсом... Кичине кыды-пыды сөздөрдү айтышып, тытышып кетишти. Өзү көптөн бери уруша албай жүргөн. Ажыратайын десем, чыканагым көзүнө тийип кетиптир. Анан мине кылышым керек эле? – деди да, актангандай мени карап койду.

– «Окууда болчумун» – деп коёт дагы. Мен шунун дакиминтине деле ишенбейм, чалдын баласы. Палтехте окуду. Курулушту бүттү. Башканы кой, лампичка салышты билбейт, бу дарбадар. Бүт ишин Дөндү акаси бүтүрөт. Кантип катын багат билбейм? «Тавакалдин башы кал» – деп Сапаштын кызын аперейин дейм, досчулукка доо кетеби деп корком. Жибектей созулган кыз өзү. Мектепте иштейт. Кирип-чыгып иштей берет эле да...

– Койчу, ата, шону тирмейтип. Кыдыйып пакана аныңыз... – деди Кенже.

– Буга Үрдүн кызын аперемби, билбей калдым... Беш жыл шаарда окуду. Туурубуну, чалдын баласы? Аякта эшек такалап жүрдүбү анан. Окууну бүтсө өзү тендүү бирөөнү жетелеп келет го, – деп апасы экөөбүз күтүп жүргөнбүз. Шылкыйып өзү келди. Биз тапкан кыздар буга жакпайт. Кара далы болуп бүттү, укаң – деди Шапа акам нааразы болгондой. Кенже эч нерседен бейкапар:

«Сүйүп, сүйүп сүйгөнүнө жетпеген,

Бул дүйнөдө мендей байкуш бар бекен?» –

деп кыңылдап ырдап койду.

– Ана, көрдүңбү, чалдын баласы, буга баары бир. Аалам – гүлстан. Анан бу бейдавалардын кылбаганы жок, ээ-эй. Гырт тойгузуп жиберет кээде. Былтыр терек сатышмак болушту. «Чойтемир аканин терегин баалашып бериң, ата» – деп келишиптир. «Акылына кирген экен» – дедим да. Чойтемир деле: «Жакканын ала бериң, Шапа ака» – деп сарайына кетип калды. Мал менен тоодо жүргөндүктөн чарбагын деле караганга чамасы жетпейт да, о кургурдун. Эми терегинин жыш өскөнүн айтпа. Аткулак деген адамды көмөт. Жөн эле чөмүлүп каласың. «А дегиле, жигиттер» – деп кырда турам. Шыртылдатып аралап киришти. Мунуң турат терекке байланган арканды тартып. Чоң терек экен. Сүйрөп кетпесин деген ойдо буга жардамдашып, мен дагы тартышып атпаймынбы. «Мына бүттү, мына бүттү» эле дешет, биздин терегибиз былкылдабайт. Бир убакта «карс» этип башка терек кулап түшсө болобу. Болгондо да Чойтемирдин күхнасынын үстүнө кулады. Талкалап таштады бир жолу. А бу аркан байлаган тереги былк этпей турат. Көрсө, тиги каниздар башка теректи

аралашыптыр да. Ортого түшөм деп алты терегимди берип араң кутулдум. Дагы мине дейсиң, чалдын баласы? Деги муну мине кылыш керек, өзү? – деп Шапа акам мага суроолуу тигилди. Кенже колун көк желкесине койгон бойдон кунт коё атасынын сөзүн угуп жатты.

– Былтыр жазда келип урушту. «Талаага барбаң, ата, өзүм бүтүрөм» – деди. Уялат экен. Мында да: «Оңолгон экен, балам» – деп апасы экөөбүз сүйүнүп калганбыз. Пахтага деле, тамекиге деле кардар болбой калды кийинки увакта. Үлүш жерлерге күздүк буудай эле эгип калдык. «Шор септим, буудай тизеге чыгып калды, ата» – деп келип калат. Сүйүнүп эле жүрдүк. Бир күнү табилчи Самат келиптир. «Шапа ака, буудайыңыз бовой калыптыр. Айдадып салып, ордуна мака сээп коюң» – дейт. Ээрчишип бардык анан. Айткандай эле үлүш жерибиз Шамы таздын башындай. «Кана буудайың?» – десем: «Мына» – деп Каримдин буудайын көрсөтөт. «Атаңдын башы!» – дедим. Жазы бою Каримдин буудайына шор сээп, карап жүрүптүр да. Каримга барып: «Эки кап шор кетти эле, үка, эми быягын кандай кылабыз?» – десем: «Чачкан шорунузду терип алыңыз, Шапа ака» – деди. Апсалам пир болуп келдим анан. Жазды жайлата иштеген мээнет – облоу акибар болду. Шунтип үкаң бизди ач калтырып коё жаздады, чалдын баласы. Бу жанагы катынпуруш Дадый тагасын тартып калды. О дагы палван ооз. Ондой дейин десең, бала-чака багып калат, кээде. А мунуң шунтип жүрсө нима болот, билбейм, чалдын баласы, – деп этегин күүп, кетүүгө камынды.

– Ата, катын алыш үчүн калыңын өзүм төлөшүм керек. Бовосо эртең: «Мен катын алып бергенмин» – деп ушинтип дагы сөз кыласыз... – деди Кенже кебелбей.

– Кана, өзүң калыңын төлөсөң?! Жан кудай дейбиз да. Сен биринчи катын алчы... Анан калыңын көрө жатарбыз, – Шапа акам бурула үн катты.

– Өзүм төлөйм эле. Азыр терек пул болуп атыптыр, ата. Чойтемир акага дагы сүйлөшүп бериң... – деди эле, Шапа акам колун шилтеп сыртка бет алды. Мен көчөгө чыкканча Шапа акам кыйла алыс узап кеткен экен. Жеңемен кайда баратканын сурасам: «Чойтемирдикине кетти окшойт. Терек пул болуп атат имиш го» – деп койду. Эх, Шапа ака, Шапа ака. Мен да артынан шашылып чуркап бараттым.

Бөтөлкөлөр

Шапа акамин уулу Кенженин жоругу атасынан ашса ашат, кем калбай калды. Шаарда белгилүү спортчу менен бир бөлмөдө жашап калганын кеп кургандан жадабайт. Ал чынбы, жалганбы, бизге караңгы. Шапа акам: «Ой, бу айта берет калпычы атаңоозунурайын» – деп калат. Кенже кайра күч алат.

– Эми колдорун сурасаң, шу күрөктөй бар да. Бир койсо, жөн эле уктайсың. Мени желкесине коюп, отуруп турат, отуруп турат. Элликти гам дебей жасайт. Шо отуруп турганына көп жардам бердим. Бир жолу кечинде үч бала, жо, беш бала алдыбыздан тосуп чыкты. Гырың-пырың дей башташты. Акча сурашты окшойт. Артында турам. Койду эле бириси учуп кетти. Мен секин тутум менен жолдун четине сүрүп коём. Дагы биттаси кулады. Ону дагы сүрүп койдум. Калганы куюн болушту. Менин шондо качып кетпегениме өзү да тан берип жүрдү көпкө чейин. Шондон кийин мага ишенип калды. Көчөдө экөөбүз гана басабыз. Бирөө: «Гырың!» – деп көрсүнчү деп Кенже студенттик күндөрүнөн узак кеп салып калат. Шапа акам баласынын эрдигине бир эсе сыймыктангандай болсо, бир эсе ишенбегендей туталанып кетет.

– Ие, чалдын баласы, биздин уруктан шундай бала чыгат деп ойлодун беле?.. Рамалик акам шуну көргөндө инфарк болот беле, билбейм. О, өткөндө бу лонданды милийсалар беш күн камап коюптур. Аны дагы Калмурзанын баласы айтып жатпайбы. Жаныма келип эле ойдолойт, ойдолойт. Бир увакта: «Шапа ака, Кенже эки күндөн бери сентирде камалып жатат» – дейт. Бу жанагы Койлоң гажир менен Камил сарттын баласы «Достору менен калды» дешкен... Эми кантем?.. Парпи укса мине болот?.. Лакатыр Сапаш уксачы?! Бирөөдөн укканча, өзүм эле айтайын деп, Бечелдин дөңүнө басып бардым. Айттым анан. «Балама сентирде үчөө жабышкан экен, үчөөнү үч жерге гөмөлөтө коюптур. Милийса менен да катуу айтышыптыр. Анан «хай-хайлап» эптеп камашыптыр» – дедим. Муну герой кылып койдум да. Таң калышты. «Жигит экен!» – деп атышат. Бир аз жеңилдеп калдым. Сапаш кылдың-кылдың этип, азандан үйгө келсе, мине болот эле?..

Сентирге жөнөдүм анан. Барсам мунуң кебелбейт. Кызарып койбойт, наинысап. Аке-жакелеп жүрүп жазана пулун төлөп чыгардым. Камалып калганына арданат го десем, жок гам жебейт. Мине дейт дебейсиңби, чалдын баласы. «Лейлин, Сталин, Фейликс Кулов, Топчубек Тургуналиев ак жеринен түрмөгө отурушкан. Мени дагы көрө албастар камап коюшту» – дейт, тооба. «Олордун погуна арзыбайсың го» – дейм. Укпайт. Шапа акам санын «шак» чаап энтиге олтуруп калды.

– Сиз газитта иштейсиз да – деп мага кайрылды Кенже. – Биз азат өлкөбүз, туурубу?

– Тууру... – дейм.

– Закүндү бузбасак болду да. Үчөөбүз пийво ичтик. Мелдешип ичтик. Шуну милийсалар көрө алышпады, кысталактар. Мен утат элем, – дейт Кенже нааразы болгондой.

– Айт, айт, богонун айт. Журналис уксун. Бу уялбайт, дарбадар... – Шапа акам ортого сөз таштады.

– Минеге уялам? Бир жашик пийво апкелдик. Жигирма бөтөлкө. Анан мелдештик. Ким канча бош бөтөлкөнү толтурса, шо утат. Баштадык.

Мен беш бөтөлкөнү толтуруп койгом. Гажир менен сарттын баласы үчпү, төртпү... толтурушкан. Милийса келип калды, анан – деди Кенже желкесин кашылана.

– Бош бөтөлкөнү мине менен толтурасыңар? – дедим түшүнгөнгө ашыгып.

– Сийип да... – деп, тилин соройто чыгарып коюп, сөзүн улады: – Экөө бир паста куюн болду. Мен кала бердим. Милийсалар, «тудум-судум» дешип, колумду кайрый баштады. Олордун деле жакшысы болот экен, эй. Бириси толтура куюлган бөтөлкөлөрдү карап: «Давай, коюп жиберели. Көп болсо үч бөтөлкө ичишиптир. Калганы полный экен. Кетирип сал нары...» – деп калды. Баарын топтоп жашикке салып алышты. «Ичпегиле, алар сийдик» – десем, кайра жиндешип сабатат, нендурайындар. Апкетишкен анан. Мени апарып камап коюшту. Ак жеримден үч күн камалып чыктым да, эй, – дейт Кенже күнөөсүн моюнга албагандай.

– Шолор окубаса да акылдуу экен. Качып кетишиптир. Сен галжийип камалып чыктың. Сарт менен гажирдин балдары увагында катын алышты. Там салышты. Сени окутам деп, же катындан жок, же иштен жок жүрөсүң, – деп Шапа акам жемелеп кирди. Кенже колун артына алып:

«Эки колун артына байлаганда, кербезим», – деп кыңылдап ырдап: – Ар замандын мага окшогон революционерлери, баатырлары болот, ата. Маселен, Топчубек Тургуналиев. О дагы мендей эле бийликке такай оппозиция. Мен да бу бийлик менен келишип иштей албайм, – деди сөөмөйүн көккө кезеп. – Демократия айылдан башталат. Анын башында мен жана башкалар турат. Мени далай кыздар артыман ээрчип, зарлашкан увагында. Шонун касали тийип атса керек. Бирок бул мен үчүн проблема эмес. Катын алыш гаппи?! Кыжыл болбоң, ата... – деди Кенже. Шапа акам баласынын мындай салабаттуу сөзүн биринчи жолу угуп жатабы, айтор, турган калыбынан жазбай нес болуп катып калыптыр. Жанатан берки жини тарагандай, жүзүнөн нур тамылжып турду. Уулунун жалган да болсо, олуттуу сүйлөгөн сөзүнө маашырланган Шапа акам өзүнө өзү ыраазы болгондой Бечелдин дөңүнө бет алды...

А Кенже түбөлүк бөлүнгүстөй болгон эки досунун артынан жөнөдү. Ооба, баягы достору. Шапа акам айткандай алар кайра эле биригип алышкан болчу... Бечелдин дөңүнө барсам: «Маселен, Топчубек Тургуналиев такай оппозицияда» – деп жаңылык таап келгендей сүйлөп жатыптыр Шапа акам. Аны жардаган эл. Мен да маашырлана кулак төшөйм. Агер айылымда шундай адамдар жок болсочу, анда алардын жашоосу бир эсе супсак, ары кунарсыз болор беле деген ойдо, буулуккан бугум тарап, кудундап сүйүнөм. Анткени эртеңки күн мындан да кызык болорун бөркүмдөй көрүп келаттым.

Телефон

Шапа акам кыраатын келтире куран окуп аткан экен. Чынында шу жагын катырчу. Жанындагылар менен ишаарат кыла учурашып, чарпаядан орун алдым. Анын окуган кураны бир эсе мундуу угулса, бир жагынан жашоого каниет кылар кандайдыр күчтүн илебин сезесин. Баарыбыз муюдук. Соңунда: «Жаткан жери жайлуу, ыйманы саламат болсун, эми, куда! Облоу акибар! Пандачилик экен... Тынч болгула. Куда кааласа көрүшөбүз...Көрүшөбүз... Кудажыйга салам дең... Хоп...Хоп...» – деп кулагына төшөгөн уюлдук телефонду алып, мага карап:

– Ке, чалдын баласы. О, чоң куданын чоң таенеси пандачилик кылыптыр... Кыркылыгына чакырышкан экен. Эми биз ушинтип эле калдык... Таарынган деле эч ким жок, – деп уюлдук телефонду Кенжесинин алдына ыргытып койду. – Олор чалып калышат... Биз деле таарынбайбыз... Кампир бечара 96га чыккан экен. О-уу... Ону жерге бербей эле, пышырып жеп алышса, даба болмок, – деди чайдан шор-шор ууртап.

– Обу жок, сүйлөбөңчү, чал... Шу да сөзбү... Карыганда... – деп байбичеси анын сөзүнө нааразы болгондой үн катты.

– Эки барабар өмүр сүрүптүр да, кампир... Ондой жашка жеткен бар, жетпеген бар... Ээ, бу өмүр деген зыпылдаган бир нерсе экен да. Кечээ эле силердей бала элек... Патар акам рамалик алтымышка чыкканда, карып калды депмин. Жеңемен айрылгандан кийин, бир жылга жетпей: «Катын алам» – деп чыкты. «Шуга кайсы катын тиет» – дейбиз да. Жанагы чоң кызы калбаны салып, катын апербей койду. Патар акам жүд-аа бакубат эле... Ажаатын ачпаптыр да, чунак кыз... Патар акам, бала эле экен да... – деди парбалышка кыңкайып. Жанатан бери абышкасынын кебине ичи чыкпаган жеңем:

– Эми чал, боло турган сөздү сүйлөң... Журналис бала келиптир, иши бардыр... – деп сөздүн нугун башка жакка бургусу келди.

– Өрмөлөтүп аш басчы, кампир... Шаарда күнүгө эле аш жеп атат дейсиңби...Ии-ии, жана дагы кимди пандачилик кылыптыр деп аттың эле?.. Ке, тилпонду, кызыгында куран окутуп коёлу... – деп обдула турганда, байбичеси:

– Тилпон сизге оюн болду го... – деди да, бетин чымчып басып кетти.

– Мунуң жакшы экен да, чалдын баласы. Отуруп алып эле ишти бажара берет экенсиң... Мен алдым... Анан Парпи алды... же менден мурун алдыбы?.. – деп Кенжесине суроолуу карады.

– Парпи авам качан биринчи алчы эле. Сизден кийин алат да... – деди уулу.

– Бу, тилпон менен обкомго дагы чыкса болот деп уктум, туурубу?..

– Иэ-ээ, обкомду мине кыласыз... Акимга чыкпайсызбы... Жаңы келди... Ал-жайин сураң...– деп Кенжеси уюлдук телефонду алып, номерин

терип колуна карматып койду. Шапа акам тыңшап атып, жамбашына ийне сайгандай опурула:

– И-ек... катын сүйлөп атат го... – деди. Уюлдук телефондо: «Сиз чалган телефондун номери өчүрүлгөн...» – деп кайталап жатты. Сыягы Кенже оюна келген номерди терип берген окшойт. Анан уулу телефонду алып:

– Мунунуз дагы Акаевдей катынкул турбайбы... Телефонун катынына берип коюптур да... – деди.

– Ок, дайүз, эй... – Шапа акам чындап эле ишенип калды. Кыйлага чейин бушайман болуп олтурду. Кенжеси жер тырмап күлүп жатты. Шапа акам аны менен деле иши жок. Бир аздан кийин:

– Жарыбай калдык, чалдын баласы... Катынга баш ийген эркек, эркекпи?.. «Торгой даракка консо, катын бийликке келсе, кыямат кайым болот» – деп калчу Патар акам... Патар акам эле дейм да... Оозуман түшпөй калыптыр. Аш жегенден кийин тилават кылып куран окуп коёлу, а, чалдын баласы... – деп чалганына да бушайман болгондой, уюлдук телефонду карап койду. Шапа акамдин маанайы чөгө түшкөнсүдү. Ал кылычтай шартылдаган жетекчилерди жакшы көрчү. Жок жерден эле жаңы акимди күнөөгө батырып, жек көрүп жаткан Шапа акамди аяп кеттим. Эртең Бечелдин дөнүндө аким жөнүндө сөз козгоп уят болуп калабы деген ой келди мага. Кенженин кылбаганы жок го. Анан сөздүн пайити келгенде:

– Шапа ака, аким сиз ойлогондой эмес болуш керек. Ал көрүнгөнгө эле телефон номерин бере бербейт. Кенже тамалашап жатпайбы... – дедим.

– Катыны алды го...

– Бу телефон өзү шундай... Туура эмес чалып алсаңыз, туура эмес дейт. Өчүп калса, өчтү дейт... Кенже оюна келген номерди терип берип койду окшойт... Балким, аким жакшы кишидир... – дедим. Шапа акам менин сөзүмдү кунт коё тыңшап, уулуна сөөмөй кезеп:

– Шаарлик да... Карачы жумшак тилге салып түшүндүрүп койду... А бу дарбадар, атаңы... – деп жанында жаткан уулун жаздыгы менен уруп уруп алды. Анысынын күлкүсү тыйылбайт.

– Үкәңи качанга чейин багам, билбейм... Өзү мени багыш керек эле... Шаарда окуду, эл көрдү, жер көрдү... Ушундан бир нерсе чыгат го дечү элем... Чыкпайт окшойт... Силердей болуп шаарда жашаса... Ие, чалдын баласы?... – деп мени коштоп кетер дегендей, карап койду. Аңгыча Кенже отура калып:

– Шаарда маңа пышырып коюптурбу... Барбайм дагы, жашабайм... – деди.

– Ой, Парпинин баласы сонун эле жашап жүрбөйбү... Ошончолук жоксуңбу...

– И-ээ, ата... Шаариңизди көргөм... Парпи авамдын баласынын үйлөнгөнүнө канча болду?... Келини бир жолу пут басып келип койдубу?..

Шаарда жашаса эле ават болуп кетет бекен. Сиз кечирип коюң... – деп мени жубата жылмайып: – Шаарда мине жоготтум, ата? Биерде кааласам, Тегирмен-Көлгө барам... Кааласам Кара-Жыгачка кетем... Кечке сууга түшөм... Өгүнү Суу-Чыккандан Кара-Жыгачка чейин атты чаап келдим. Ушундан өткөн рахат барбы?.. Каалашымча гилас, айвансари, бүлдүркөн жейм. Алма терем, жийде, өрүк терем... Кыйкырып ырдайм... Тоо жылмайынча мен жылбайм, болду бүттү, ата... – деди.

– Ушуну жашоо деп ойлойсуңбу? – Шапа акам кылгыра тиктеди.

– Билбейм... Бирок маңа жагат... Шаарда аялынын кийиминен артса... ичип-жейт, бовосо жок... Баары жасалма... Алардын күлгөнү, басканы баары жасалма... Галстук тагынып алып жүрсө эле, паришта болуп кетет дейсизби... Урдум шондой чоң курсактарды... Айылда бирөө өлсө, ичиң эзиле кабырына коюп келесиң. Шондогу адамдарды карачы, ата. Кандай жөнөкөй, карапайым кишилер. Төшүн тосуп турушат жөн эле. Анан каадаланган бир чоң курсакты кара, кыйратып койгонсуп... жасалма жылмаят... жасалма ийилет. Өзүлөрүн биринчи сорт сезишет... Шу жагабы сизге?.. – деп мага карап: – Сиз туура түшүнүң, мен оюма келгенди айтып койдум... – деди. Кенженин калетсиз айтылган сөзүнө бир эсе териге түштүм. «Анан эмне кылыш керек?» – деген ой келди мага. Оңтойсуз абалда калганымды сездиби, же уулунун пикирине кошулгусу келбедиби Шапа ака:

– Биздин уруктан, шу үкаң «брак» чыгып калды, чалдын баласы. Эл шаарга ооп атса, Дөндүнүн мышыгынан бешбетер бу үйгө эле качып турат, – деди. Мен эмнегедир Кенженин сөзүнө кошулуп, же кошула албасымды билбей, өзүмчө чайналдым. Бир эсе анын бетке чабаар сөзүнө тан берем. Шапа акамдин:

– Жакында шаарга жиберсем, – деген сөзү оюмду бузуп жиберди. Ал Кенжени шылдыңдай карап: – Акчасын жарим жолдо алдырып, кайтып келди. Шаар деген шаар экенин билбей эле сүйлөй берет, атаңы... десе, – деди. Анда Кенжеси:

– Алдырбай эле, өзүм берип келдим... Бир чалга пайда болду да... – уулу кайдыгер гана жооп айтып, көмкөрөсүнүн жатып алды.

– Саңа акча жерде чачылып жатыптырбы!.. Муну кара: «Пайда болду да» – деп коёт. Лөндан атаңы...

– Чачылып жатса мине кылайын анан?.. – деди Кенже Шапа акамдин сөзүн бөлүп. – Самын-сумун алайын деп магазинге кирсем, котологон эл. Бир чал жылбайт да. Пулун таппайт. Мен дагы шашып аткам. Самын алдым, сакал алгыч алдым. Четке чыгып, мындай карасам, бир чирайлик кыздын путунун алдында миң сомдук жатат. Болду болбоду шу кыздыкы дедим. Секин барып: «Чоң кыз акчаңыз түшүп калыптыр...» – десем, сумкасын аңтарып карап: «Жок меники эмес...» – десе болобу. «Бу жанагы чалдыкы...» – деди магазинчи аял. «Маңа бер, өзүм берип

коём...» – деди. Столго коюп койду. Кыздын акчасы депмин да. Бовосо жөн эле шыпырып коймокмун... Бишкекти көздөй кеткен таксинин жанына барып, чөнтөгүмдү карасам – миң сомум жок. «И менин акчам экен» – дедим. Эми кантип сурайм?.. Магазинге барсам, акчам туруптур. Батынып кире албадым. Бир увакта жанагы чалды делбеңдетип, бирөө жетелеп келди. Акчаны берди эле индебей чөнтөгүнө салып алды. «Меники болчу» – деп артынан чуркамак белем. Кала бердим анан... Шуну менен Бишкекке барбай калдым... Ирас эле болду... – деди Кенже. Шапа акам уулунун баянына ичи чыкпады окшойт, этибарына албагандай, кыңкайып жатып алды.

Аңгычаң жеңемдин каңылжырды өрдөгөн зире жыттанган палоосу дасторкондун ажарын ачып, ата-баланын кызыктуу сөзүнө убактылуу аралжы болгонсуду.

Тез жардам

Шапа акам чакыртыптыр. Кагаз-калемимди белендеп жолго чыктым. Анткени оюна эмне келсе, ошону жаз деп тапшырма бермей адаты бар. Дагы миненин үстүнөн чыгар экенмин деген ойдо тез эле жетип келдим. Келсем, Шапа акам тамдын боорундагы шатыга кыңкая, сабыры суз олтуруптур. Не деримди билбей, үнсүз кол алыштым.

– Ке, чалдын баласы, отур мындай... Иш чатак, – деди ордуна козголбой. Оозуман сөзүм түшүп, дендароо болгонумду айтпа.

– Кенжешти тез жардам апкетиптир. Неберем Барчайым айтты. «Машийна зуулдап кыйкырып кетти» – деди. Мине балаа болду билбейм? Сенден дуктурлар сүрдөйт, чалдын баласы. Же, бирөө-жарымын мактап жазып коёрсуң. Шого чакырттым... Дөндүнүн оозу бош... Жеңең укса жыгылып калат... Ага индебе... Районго барып келели... – деп оор улутуна мени тиктеди. «Көкүрөк күчүгү» – Кенжесинин кыйналган абалы көз алдына тартыла түштүбү, Шапа акамдин көзү жашылдана жер карады. Аңгычаң жеңем үйдүн капталынан чыга келип:

– Өй, журналис бала, мине турасыңар, үйгө жүргүлө. Манты бышты. Ирас болбодубу, чогуу шам-шум этип аласыңар... – деп алдына салып, бизди ээрчий басты. Дасторкон эбак эле жайылып, майы чуурган манты да алдыбызга келди. Шапа акам калп эле сөз козгомуш болот. Тамакка деле табити тартпай турду.

– Өй, чал, баланы ал дебейсизби, – деди жеңем.

– Ал, ала гой, чалдын баласы. Мен ыкыйып тоюп алыпмын, – деп мантыдан чымчып ооз тийип койду.

– Каяктан ыкыйып тоюп жүрөсүз?..

– Пати кампир чакырыптыр... Чалына куран окуткан го. Жылдыгыбы билбейм... Аш баскан экен...

– Жылдыгына али ончо бар. Кароолчу ака кеч күздө пандачилик кылды го... Бир эле сизди чакырдыбы?..

– Парпини, Сапашты чакырган экен келбеди, – деп мукактана сөз улап, саамга мени тиктеп: – Чалдын баласы экөөбүз кирип тамагын жеп чыктык, – деди Шапа акам. Мен дагы Шапа акамди колдоп башымды ийкеп койдум. Күнөөм билинип кала тургандай өзүмчө чебелектейм. Негедир жеңем чай сунса деле менден жооп күткөндөй сезиле берди. Анан ортодогу тынчтыкты бузайын деген ойдо:

– Жылдыгы эмес го... Пайшамбалигина куран окутса керек да... – дедим орундуу жооп тапкандай.

– Бүгүн чаршанба го... Мине балаа болуп калгансыңар?.. Окшошуп... Өй, чал, таниңиз сакпы?.. Ие, ботом, мантыны ким жейт?.. – деди бир нерседен кабатыр болгондой. Шапа акам ордунан туруп:

– Анан жейбиз, кампир. Биз туралы, иш бар... – деди. Жеңем чалынын бу жоругуна ичи чыкпай алдыбызды торой басты эле, Шапа акам акырын четтеп чыгып кетти. Биз бир аз узай басканыбызда, жеңем:

– Өй, чал, Кенжешти чакырың... Курсагы ачты го дадагаң кетейиндин, – деди эне жүрөгү бир нерсени сезгендей. Ушу сөз Шапа акамди бир силкинткендей болду. Экөөбүз ээрчишип, чоң жолго чыкканда «Тез жардам» машинасы төбөсүн жаркылдатып, көчөнү жаңыртып жогору көздөй баратты. Анын ачуу үнү Шапа акамди даги бир ирет селт эттирди. Сыягы машина Шапа акамдин үйүнө токтоп, зуу коюп кеткендей болду. Кайра артыбызга чуркап жөнөдүк.

Үйгө келсек, Кенже мантыны алдына коюп алып уруп аткан экен. Шапа акам энтиккен демин басып, терең дем ала:

– Ии, лөндан каякта жүрөсүн? – деди.

– Сентирге түштүм, ата... Пийво апкелдик, Кылжырбектин ашарына...

– деди Кенже оозундагы тамагын жутуна. Шапа акам эми өзүнө келгендей, баласын жандай олтуруп:

– Ке, кампир, мантың болсо апкел... – деп дасторконго үнүлдү.

– Өй, ыкыйып ток эмес белеңиз... Ниме болду сизге өзү?.. – деди жеңем.

– Апкел дегенде апкебейсинби... Мен жебесем, чалдын баласы жейт...

– Ишиңер тез эле бүтүп калдыбы?..

– Бүттү... Мыногу лөндан паказ ач калган го... – деп уулуна мээримдүү жылмай карады да: – Тапкан экенсиңер, пийво ташый турган машийнаны... – деди.

– Скорый менен кыйкыртып пийво ташып келатабыз... «ГАИлер» анкайып карап турушат... хи-хи-хи... – Кенже ыкшып күлүп жатты.

– Соода кылыш Камил сарттын баласынан артчу эмес эле го. Саңа кантип ишенип калышты?..

– Сарттын баласы, накаут кетип үйүндө жатат, ата. Атасы мүйүзүн чыгара коюптур... Калмурза ака айтты... Эч кимге айтпаң, ата, Калмурза ака суранган...

– Камил жинди болгон го, баласын сабап...

– Билбей калган да, ата... Түн жаримда эшикке заара кылганы чыкса, кампасы «кылдырт-кылдырт» этет экен. Пайлап барса, бирөө челекке буудай салып атыптыр. Күтү-үүп туруптур анан. Чыга бергенде тумшукка урган экен, накаут кетиптир. Онун колу кол эмей эле, кувалды да, ата...

– Түн жаримда пок барбы, кампада анан...

– Зыпыш эженин камогуна беш кило буудай карыз болчу. Доолай берсе, кутулайын деди да...

– Зыпышка карыз болбогон кимиң бар өзү?.. Ирас кылат Зыпыш, доолайт да! Бу сарт баласын тааныбаптырбы?..

– Капкараңгы болсо... Урунун оозу-мурдун таңып, буту-колун чырмап байлап таштайт. Таң саардан Калмурза акага барат...

– Көсөөгөбү?

– Жо-оок, милийсага да...

– Ии-ии, анан...

– Экөө ээрчишип келип, кампаны ачса өзүнүн баласы жатат, онтоп...

Анан: «Айланайын Калмурза, садагаң кетейин Калмурза, ооз басырык кылайын, эч кимге ооз ачпа» – дейт. Калмурза ака да бош кебей: «Ондой болсо беш чыпта арпа берин, тооктун жеми түгөндү» – дейт...

– Айтам да... Мине эле бу сарт Калмурзанын үйүнө каттап калды дейм да... – Шапа акам жанатан берки санаадан арылгандай уулунун сөзүн коштоп олтурду. Аңгычаң сырттан «Тез жардам» машинасы көчөнү жаңырттып жетип келгендей болду.

– Пийво түгөнгөн окшойт... Снабженецке келишти, ата... – деп ордуна туруп сыртка шашыла жөнөдү.

– Пата кылып турбайсыңбы, ой, уругун өскүр... Токто... Кыйкыртпай башка эле ماشийна менен барбайсыңарбы... – деди Шапа акам жеңинен тарта.

– Ата, шу машийна илайым эле касал ташыбай, арак ташып калсын дебейсизби... Туурубу?.. – деп мага көзүн кысып чыгып кетти. Шапа акам уулун узата карап:

– Шу, лөндан туура айтат, эй... Бу машийнага сырकोолоп эч кимди түшкүлүк кылбасын... – деп майлуу колу менен сакалын кайра-кайра сылап койду. Алдыбыздагы мантинын бирин калтырбай жеп койгонубузду да билбей калдык. Жеңем бизге шектүү карап, тамактагы майды пиялага чууртуп, үн-сөзсүз жооп күткөндөй эле. Шапа акам жанатан берки түйшүгүн унутуп, жарпы жазыла сыртка бет алды. Мен да аны ээрчип жөнөдүм. Биз Бечелдин дөңүнө эртерээк келип алганбызбы, саябандуу

бактын түбүндө Сапаш акадан башка эч ким жок экен. Шапа акам жай алып олтурган соң, сөз улап:

– «Эми лакатыр угуп тур. Лейкин, эч кимге айтпа. Кечээ түндө Камил сарт кампасын караса, «кылдырт-кылдырт» этет экен...» – деп курдашы Сапаш акага аспиеттеп айта баштады. Ошо «эч кимге айтпа» деген сөз тез эле айылга тарап, Камил аканин жоругу жомокко айланып көпкө чейин айтылып жүрдү.

Жаңак

Шапа акамдин үйүнүн жанында, тээ Союздун маалынан калган мурастай картаң бак бар. Эми анда не түркүн жемиштин түрү жайнайт. «Согуш учурунда шу бак кадимкидей бизди баккан» – деп калчу аксакалдар. Өрүгү, алмасы дале бир айылды багып келет. Анан жаңагынын түшүмүн Шапа акамдан артса гана алышчу. Анткени Шапа акам эс тарткандан ушу күнгө чейин бакты бапестеп өстүрүп, арыгын чаап, суудан өксүтпөй келет. Ага айылдаштар деле ыраазы. Айылда анча-мынча оюн-зоок болгондо бактын ичи шаңга бөлөнүп, керемет жайга айланат. Бу да болсо бактын баркына жеткен Шапа акамдин эмгегинин үзүрү. Бакты кароого бир гана Чондубай акага ишенет. Бир жакка кетсе сөзсүз Чондубай акага тапшырып кетчү. Бир эсе анын үйү суунун башында, бактын төрүндө. Чыны ошо жылы жаңак укмуш болгон эле. Жөн эле шиңгил-шиңгил болуп, шагы ийилгенин айтпа. Андан калса, аны сатса бир чака пул болот. Шапа акам шу жерден такыр жедирчү эмес. Чондубай акага нааразычылык шундан башталды. Көрсө, билгизбей «иш» кылчу экен да. Шого Шапа акам капа болуп алыптыр.

– Бу жанагы, Чондубай маңкага ишенгеними карасаң, чалдын баласы... Карышкырга кой кайтартып жүрүпмүн да. Сураса бербейминби, айтчы... – деп мага суроолуу тигилет. Мен же түшүнсөмчү.

– Дагы жакшы курортко барбай калдым... Паказ күүп алмак экен да, дайүз... – Шапа акам туталана ары басат, бери басат.

– Минени айтып атасыз?.. Чонду ака андай киши эмес эле го...

– Шону айтам да... Адам деп жүрүпмүн да. Ке, отур... Угуп тур... – деди да Шапа акам окуяны башынан айта баштады.

– Дөндү келиптир. «Ата, үч күнгө Жалал-Абадга курортко апарып келейин» – деп калды. «Барайын» – дедим... Анан оногу Чондубай маңкага барбаймынбы. Жаңакты дайиндайин дегем да. «Үч күнгө кетип атам, бакты карап тур, үкам...» – деп келе бердим. Ол нима кылат дебейсинби. Наркы шырмый... узун үкасин чакырыптыр. «Шапа жокто терип алайын» – деген да, дайүз... Жанагы агайчы... Лүтпилла шыр...

гыйы: «Ооруп атам» – деп мектепке кабар бердирип жибериптир. «Үч күндөн кийин барам» дептир. Неберем Барчайым келди: «Лүтпилла агай ооруп атыптыр, үч күн сабакка барбайт экенбиз» – деп сүйүнүп алыптыр. Анан мен Дөндүгө: «Кой, кызыңы эле курортко апар, балам. Үч күн бош экен, ойноп келсин...» – дедим. Чондубай маңкага барып: «Мен кетпей калдым, башка ишиңи кыла бер, үка...» – деп келе бергем. Ол ниети бузук, үкасин кайра чакырып: «Болбой калды, мектебине бара бер» – дептир. Эртең менен неберем Барчайым мектепке жөнөп алыптыр. «Бя, балам, курортчу...» – дейм. «Лүтпилла агай ишке чыгыптыр, чакырып атышат» – деп мектепке кетти. Анан эле уулум келип: «Ата, эртең жөнөйлү...» – деди. Кайра эле маңкага бардым. «Ушинтип кетип атам... Баш-көз бол, үка...» – дедим. Ишенип атам да. Кечинде неберем Барчайым келди. «Лүтпилла агайдын оорусу дагы кармаптыр. Эртең окубайт экенбиз...» – дейт. Бир нерсе болуп кетчүдөй эле, курортко такыр баргым келбейт да. Жаңакты эле ойлойм. «Кой, балам, аялыңы, кызыңы эле апар...» – деп Дөндүгө дагы айттым. Анан Чондубай маңка убара болуп калбасын деп, барбай калганымды айтып келбейминби... Эртең менен көчөгө чыксам неберем, мектепке баратат. Ооруду деген Лүтпилла шырмый куландан соо, окуучулардын арасында жүрөт... Анан эми, чалдын баласы, бир туруп курортко баргым келет десең. Сапаш деле, Парипи деле ушу турган курортту көрүшө элек. Мен барсам алар, «өчөт» эле да. Дөндүгө айтпай, маңкага бардым. «Эми чындап эс алып келмек болдум, үка... Жакшылап кара...» – дедим. Үйгө келип, курортко кетүүгө камынып жатсам, балам келди. «Ата, каякка?» – дейт. «Курортко» – дейм. «Ой, пусурманым, экөөбүздүн үч күнүбүз «күйүп» кетпедиби... Эми жазда барабыз...» – десе болобу. Апсалам пир болуп отуруп калдым. Маңкага кайра-кайра эле бара бермек белем. «Эртең менен өзү көрөт да» – дедим. Кечинде бакты аралап жүрсөм, жылт-жулт этип эле бир нерсе күйөт. Акырын акмалап барсам, Чонду маңка шырмый үкаси экөө жаңакты кагып, терип атат. Асма чырак колунда. Жакындап барсам, маңка мени Лүтпилла дедиби: «Карма чыракты...» – деп колума карматып койду. Тура бердим. Жөн терсе майли эле. «Шапа ака, илайым дагы үч күн жок болсо экен» – деп коёт. Көчүктөн ары тептим дейсиң, тумаланып кетти. Жакасынан алып: «Эй, наиньсап, мине кылып атасың?» – десем, оозунан алласы түшүп, нес болуп туруп калды. Анан эсине келдиби: «Айланайын Шапа ака, мен ит болдум, мен акмак болдум...» – деп жалына баштады. Узун үкаси жок, куюн болуп кетиптир. «Айт» – дедим. Болгонун төкпөй-чачпай айтып берип атпайбы, жанагы накуста маңка... – деп Шапа акам Чондубай аканин ишеничтен кеткенине бушайман боло ары басат, бери басат.

А мен эмне демек элем. Бир эсе адамга болгон ишеничти кастарлаган Шапа акамди аяп олтурдум.

Гадавай ака

– Ата, Гадавай ака, Метр акани желкесинен талга илип койду, – деди Кенже үйгө кирип келип. Шапа акам экөөбүз терезени акмаладык. Талга илинген киши жапалдаш кыска бойлуу болгондуктан бардыгыбыз «Метр» ака деп көнүп калганбыз. Балдары шаты коюп, атасын талдан түшүрүп жаткан экен. Илинип турса да бир нерселерди божурап сүйлөнүп жатты.

– Тийиштиби? – деди Шапа акам кайра жаздыкка жамбаштай.

– Жо, Гадавай ака тийишти. Анан Метр ака: «Көзүнү кыспай, көтүнү кысып үйүнө кетип калбайсыңбы» – деди эле, талга асып койду. Гадавай аканин көзү жумуң-жумуң этип калыптыр, ата... – Кенже кайра эле терезеден көчөнү тиктеп олтурду. Гадавай ака кичине кызып алса, көздөрүн тез-тез ирмеп, дулдуйган эриндери сууланышып, сүйлөгөндө түкүрүгү чачырап турар эле.

– Балдарынан акча келген го... – Шапа акам бир аздан кийин ынтыла сөз козгоду. – Балдарды катар-катар туудуруп койгон экен. Олор болсо, бурдап акчаны салып атат. Анан Гадавай ичпегенде, ким ичет? – деди. Аңгычаң Гадавай ака үйгө кирип келди. Бир топ эле кызып калгандай.

– Айнанайын, Шапа ака, эки жылдан бери ичпей жүрдүм эле, бүгүн ичип алдым... – деп күрөктөй колун суна учурашты.

– Ии, мине балаа болду?.. – деди да, Шапа акам ордуна козголуп, алдына төшөк тартты.

– Сүйүнүчтөн, Шапа ака, сүйүнүчтөн... Ирасиядагы балам үкасин ээрчитип келатыптыр. Чону го, майли. Бу кичик балам апасынын светин деле унутуп калды окшойт. Окууну бүтүп-бүтпөй кеткен. Шону үйгө чакырттым, Шапа ака. Акаси келип машина алам дейт. «Ой, ону койнуңа алып жатасыңбы», – десем бовойт... Үйлөйм... Келсин. Бирөөнү чоттоп жүрөм... – деп көзүн кайра-кайра ымдап, мени карап: – Ой, үка, капченый болуп калыпсың го, – деди чочугандай.

– Балдарың нечөө болуп калды?.. – Шапа акам жактырбагандай үн салды.

– Жетөө... – деп салааларын көрсөтүп: – Баары эркек Шапа ака. Келиниңиз шунтип эркек тубар чыгып калды, – деди. Жанатан бери кунт коё угуп олтурган Кенже:

– Жети эркекти кантип жасадыңыз, анан? – деп күтүүсүз суроо узатты.

– Төрүнө, төрүнө таштасаң эле, эркек чыга берет экен да, ха-ха-ха... – деген күлкүсүнө биз дагы жабыла кошулуп, үйдүн ичин жаңырттып жаттык. Гадавай ака көзүнүн жашын сүртүп, Кенжеге карап:

– Нечеге чыктың? – деди.

– 25ке...

– Мени атам рамалик он сегизге чыкканымда эле үйлөдү. Карыганда неберемди көрүп калайын деген го, бечара атам. Келини дагы зорго тур-

ган экен, четинен тууй баштады. Атам рамалик, атадан жалгыз эле да, сиз билесиз, Шапа ака, – деп көзүн ымдап-ымдап койду.

– Оо, Калдар ака, кыйын киши эле рамалик. «Калдар кайкы» – деп коёр элек. Өзү трактир айдаса дагы, раистай кайкайып жүрөт эле. Биргат болду, анан трактир айдады. «Самалетту бир көрсөм эле айдап кетет элем» деп калчу рамалик атаң. Эми суу койгонун айтпа. Сөөм-сөөм, карыш-карыш кылып, жылжытып сууну агаттар менен айдаганда карап эле тургуң келет да. Атаң рамалик райкомдун адабин берген киши болгон, – деди Шапа акам. Атасы жөнүндө мактоо сөз укканына жетине албаган Гадавай ака улам алдыга ынтылып, угуп атты. Шапа акам саамга ойлоно калып:

– Бу, балдарың баари Россиядабы? – деп Гадавай аканин оюн бузду.

– Баари, Шапа ака...

– Ниме иш кылышат, оякта?..

– Ават иш кылат дейсизби, Шапа ака. Курулушта иштейт. Экөөсү көчө шыпырат... Эштеп жан багыштын айласы да... – деп кымтылана көзүн ымдап бечарадай болуп олтуруп калды. Анан:

– Балам келери менен үйлөп, келинди кошуп кетирем. Кенжени кошун, бир иштеп келсин, – деди.

– Кенженин диплому бар. Бу барып көчө шыпырып жүрмөк беле. Шаарда деле иш чыгып атат. Чал-кемпирди кыя албай эле жүрөт, балам бечара. Туурубу, чалдын баласы? – деп мага кайрылды. Иши жок жүрсө да, диплому бар баласынын мартабасын көтөрө сүйлөгөн Шапа акамдин сөзүн кубаттап, башымды ийкеп олтурдум.

– Ондо катын аперирң... Менин балдызым бар. Жүдаа пакиза. О дагы Бишкекте окуган. Доктурдун окуусуна окуду окшойт. Жакшы жердин кызы... – деп алаканын «шак» эте чапты. Шапа акам жөлөнүп олтурган жабандын оозун ачып, колун сунуп, толук ичилбеген арактын бөтөлкөсүн алып чыкты. Жарымынан көп экен. Аракты алдына коюп:

– Мунуң башка гап... – деп пиялага толтура арак куйду.

– Кайсы?.. – деди Гадавай ака түшүнбөгөндөй.

– Балдызыңды айтам, лөндан... Кана, шо балдызыңдын өмүрүн берсин. Ал!.. – деди Шапа акам сөздү улантсын дегендей. Көңүлүнө төп келген кеп козголдубу, айтор, Шапа акам малдаш уруна Гадавай акага тигилди. Ал аракты алып жиберип, көзүн катуу жумуп:

– Ананайын, Шапа ака, жанагы атамын райкомдун адабин бергенин айтип бериң? – деди.

– Ээ, рамалик Калдар ака эч кимге калп айтпаган, чесный киши эле да. Эми ону мен деле уккан жайым бар...

– Шону айтиң...

– Садыгаали деген гажир райком келген. Келип эле түнкү сугатты ойлоп тапты, кызыталак. Калдар ака анда сугатчы. Бир күнү түндө пахта

сугарып жүрсө, бирөө келип: «Ой, мине кылып атасың?» – дептир. «Бу жанагы энеңи... Садыгаали деген райком түндө сугаргыла дептир...» – деп аягын жүдө ашатпайбы. Индебей кетип калышыптыр. Көрсө, озор райком менен раис экен да. Караңгыда билип коюптурбу, ону атаң... Лейкин райкомго Калдар ака жагыптыр. Бир күнү эле партияга өтүптүр деп калышты. Чогулуш десе эле Калдар акани чакырып калышат. Анан дагы бир күнү райком түнкү сугатты текшерип келсе, талаада бир жарык ары-бери жылып жүрөт дейт. Акырын басып барса, эшектин жамбашындагы ташпанар жаркырап атыптыр. Калдар ака эмес, шо эшек басып жүрүптүр да, пахтаны аралап. Чатак шондон чыккан да. Калдар ака эми эле жаткан экен. Райком жаткан жеринен турсий-майкачан кармап келип бир күн камап, анан бюрого салбадыбы. Шондо да атаң: «Партияга зордоп өткөргөнсүңөр, камасаңар камагыла!..» – дептир. Райкомдун көзүнчө айтыптыр, рамалик атаң. Камакка кирип жатып алыптыр. Калдар ака жок болсо пахтаны ким сугарат? Опуза кылабыз дешкен го. Калдар ака камактан чыкпайт. Акыры раис баш болуп суранып жүрүшүп чыгарышыптыр деп уккам, үка, – деди Шапа акам. Гадавай аканин көзү жашылдана алдындагы бош калган пиялага тигилди. Не дээрин билбей, жер карап улам бөтөлкөнү тиктеп коёт. Шапа акам деле аны этибарына албагандай жанагы сөздүн уланышын күтүп олтурду. Шону сездиби, Гадавай ака эсине келгендей:

– Балдызыма Кенженин жылдызы куп келишет да, Шапа ака. Силерге бүлө болсо, бактысы ачылат... Сиздей жакшы кишиге келин болуунун өзү бакыт, Шапа ака, – деп бөтөлкөнү карап койду. Шапа акам арактан пиялага толтура куюп, алдына жылдырды. Дагы бир пияла куйса түгөнө турган арак калды. Гадавай ака аракты жутуп жиберип, көзүн жумуп бир азга чейин үнсүз олтурду. Аңгычаң, Шапа акам тынчтыкты бузуп:

– Бу, балдызың каякта? – деди.

– Ирасияда деп уккам, Шапа ака... Издеп табыш керек ону... – деди да, пияланы бөтөлкөгө жанаша койду. Анын жообуна ичи чыкпады окшойт, Шапа акам бөтөлкөнү алып кайра жабанга салып, үңкүйүп олтуруп калды. Гадавай ака колунан момпосуюн жулдурган баладай жабанды жалдырай тиктейт. Ортодогу ысык ымала өчө түшкөндөй болду. Көзүн кайра-кайра ымдаган Гадавай ака ордунан туруп:

– Мен барайын эми... Көп отуруп койдум окшойт... – деди. Пияланы бир карап, жабанды бир карап сыртка бет алды. Шапа акам ал чыгары менен:

– Атасы дагы шундай дөөпөрөс эле. Анда биргат болчу. Колхозго годовой отчетко барса: «Уулдуу болдун» – деп сүйүнчүлөшпөйбү. Ираса жууп, атын «Годовой» коюп атпайбы. Итке деле мындай ат койбойт да, туурубу? Падарига наалат шонун!.. – деди. Гадавай ака жок эле балдызы жөнүндө сөз козгоп алдап, арагын ичип кеткенине Шапа акам нааразы

болгонсуп турду. Чындыгында Гадавай аканин андай ою жок эле. Ал көл киши болчу. Муну Шапа акам деле жакшы билчү.

Ким экен

Ошондон кийин Шапа акам мектепке баргыс болуптур. Кийин уктум. Эгер небересине какыс-кукус сөз айткан бирөө жарым болсочу. Оо, калайманды катыра салчу Шапа акам. Мугалимдер үчүн көнүмүш адатпы, айтор, анын тилдегени деле майдай жагат. Шапа акамдин жоругун энөө көрүшпөгөнү ошондон го. Мектепке баргыс кылганы өзүнүн эле небереси болуптур. «Осол болдум, чалдын баласы. Эми барбайм» – деп калыптыр. Көрсө...

– Бу жанагы неберем – Дөндүнүн кызы келди, – деп кебин баштайт Шапа акам: «Ата, орус тилден берген агайдын памиласы ким экен?» – дейт кызым. «Ой, ону сен билбесең, мен кайдан билем, балам» – дейм. «Жо-ок, агайдын памиласы ким экен» – дейт кайра эле. «Ие, ботом, өзүнөн сурабайсыңбы?» – дейм. «Агайдын памиласы ким экен деп атам» – деп ыйлайт да турат. «Бу баланы окуткандан кийин агайын тааныштырып койбойбу» – деп таза капа болуп, чыдай албай жөнөдүм. Барсам жылан сыйпагансып эч ким жок мектепте. Шо, жок болгону ирас болуптур, чалдын баласы. Ачуум менен иштин пачагын чыгарып алмак экем. «Бу баласына болуша берген чал экен» – дешип жаман ойлоп калат эле да. Өзү маданияттуу киши экен, кийин көрбөдүмбү. Кирип эле: «Кана, орус тил маалим? Бу баланы окуткандан кийин аты-жөнүн айтып койбойбу, кызыталак!» – деп эле опурулдум. Кудай жалгап жок экен. Бовосо биздикилерге айткан сөздү арнайт элем да. Заки чолоктун баласы отурган экен, ошого таз-за эскерттим. Жо, шондо барыш керек болду да, чалдын баласы. Мурдагы агайы, о дагы орус тилчи. Чоң неберем Самсаали... Сасичи... О деген кыздарга кат жазып калган бала эле. Шону агайы мектепке келип-келбей жатып гөмөлөтө чааптыр, кызыталак. «Как тибезват?» – десе, «Саси» – дептир. Бир коюптур жанагы накуста. Тургузуп алып сураса, дагы: «Саси» – дейт имиш. Дагы уруптур, наинысап, э-эй. Анан аз келгенсип деректирине барып: «Мага саси деп айтты» – деп арызданганын кантесиң. Анан мине дейт?! Саси болсо Саси дейт да. Чоңоюп калган бала болсо, мага айтмак беле. Мыногу Барчайым айтып келди. Жетип бардым мектепке. Райондон келген орус тилчи бала экен. «Чычар жеринди саманкана кылып коём!..» – дедим, чалдын баласы. Эртеси сен көр, мен көр жок болду. Деректир келиптир. Темир кайкынын баласы. Созулган бала өзү. «Шапа ака, эптеп агай таап келсем аны да кетирип тындыңыз, сизге таарындым» – дейт. «Тагдырыңа таарын, үка» – дедим. Кадыңга катын токтобогондой, буга да агай токтобос болду. «Шундай

агайдын бири го» – деп баргамын да. Кеч бешимде эле үйгө стилный жигит кирип келди дейсиң. Жүда-аа пакиза. Басканы, турганы пукта. «Аким жиберген бала го» – деп ойлопмун. Бир сыпайы десен. Ыржайып күлүп эле турат. Маданияттуу адам экен. Ишенсең тилмечи жок сүйлөшүп аттык. Шуну Сапаш менен Парпиге айтсам ишенбейт да, дайүздар. Көрө албайт да аларың, чалдын баласы. Өзү сабаты жетпеген адам шондой болот. Анан келип калды. «Мен орус тили агайы боломун» – деп кыргызча чулдурап тааныша, кол сунду. Колу деле эптеп эле кол. Жупжумшак. Чыны бир эсе ачуум катуу келди. «Агайга жарыган экенбиз» – деп атам да, ичимен. «Заки чолоктун баласына окшогон бирөө экен» – дедим да. Бир «жакшы» сөздөрдү арнайын деп барып, туруп калдым. Эй, чалдын баласы, өзү үйгө келип атса. «Төргө өт, төргө өт» – дейсиң да аргасыз. Ыржайып эле күлүп турса анан. «Менин памилам Ким. Өзүм карис боллом» – десе болобу, чулдурап. «Ана айтпадымбы» – деп кызым Барчайым турат. Опурулган жаным өчтү. Осол болгонуму айтпа. Мектепке жетип барганымчы. Ой, анан кыргызча тил билгенин карасаң. Кадимкидей сүйлөшүп аттык. Жаңы мугалим экен. «Карис менен сүйлөшкөнүмдү бирөө-жарым көрүп калабы» – деп, элендеп эки жагымды каранам, эч ким жок. Таз-за сүйлөштүк. Көрсө, фамилиясы Ким экен. Мен деле сыр бербедим, чалдын баласы. «Босо богондур да» – дегенсип отурам. Бу каристер пияз эле эгишпей, бала окутканы да бар экен да, чалдын баласы. Кыргызча сүйлөп, орусча окутканын кара. Шо, шо болду тым болуп калганбыз. Жанагы локатыр – Сапаш кайдан укканын билбейм: «Агайдын памиласы ким эле?» – деп бир күнү азандан жетип келиптир. Угуп алып түнү бою ичи кайнап чыкты да. Карга пок чокуй электе: «Ким эле?» – деп турат да. «Атаңдын башы эле!..» – дейм. «Жо, ким эле?» – деп бир айтып бир койбойт. Жөн эле сүтак болуп алды. Ие, чалдын баласы, шаарга окууга кеткен балдар каякта жүрүшөт? Орус менен кариске кор кылбай өзүбүздүн балдар окутар күн келер бекен? – дейт Шапа акам кейигендей.

Дөкү тырык

Шапа акам мас болгон балдарды көрсө эле: «Дөкү тырык жолуккур, эй...» – дей берет. Дөкү ака анын курдашы. Кээде жолугуп калганда анын мандайына олтуруп алып, тамашалап кажып кирет. Дөкү ака чындыгында сөөктүү, балбан, кем сөз киши.

– Бу адам деле эмес, – деп сөзүн улайт Шапа акам. – Сөккөндү, же мактагандын паркын билбеген адам адамбы? Муну адам кылган жанагы торукашка. Ал жок болсо бу тырыкка (мурду тырык киши эле) эч кимдин деле иши түшпөйт. Шундай адамды көрдүң беле, чалдын баласы. «Аяш кандай?» – десен: «Жатат» – деп коёт, болду. Элүү жылдан бери шунтип

келатат. Дундук. Суу жетпеген бир дөңгөч да. Чыны торукашкада айып жок, ээ-эй. Жаныбар топко кирдиби, бүттү. Билгендей улакты тебелеп тура берет. Кыйын болсоң жылдырып көр. Аттын сырттаны да жаныбар. О-уу, бу тырыгың кебелбейт. «Сенде эле ат барбы, эненди... апанды?!» – деп ата-жотосунан бери сөгүп жаткандарга бир бурулуп койсочу. Дундук да, атаңы десе... Менин шундай салаватым болгондо чыга чапмакмын... Улакчылар сөгүнүп-сөгүнүп чарчашканда, шарт эңилип улакты алып жөнөйт дейсиң. Мына шондо көр тырыкты. Чимирилет го, чиркин. Улакты ашырып чаптың беле, чалдын баласы? Эми бу бир кумар да. «Ай-ланайын, Дөкү... Мурдуңан садагаң кетейин Дөкү... Бир ашырып койчу» – деп эле жандап чапкандар. Харламов болуп кетет жөн эле. Кычкачтай колуна илешкен нерсени оңой менен алдырбайт, бу тырык. Башыма жүн чыкканы бирөөгө эңилгенин көрө элекмин. Шу тамашада эле Дөкү адам болуп чыга калат. Бовосо адам деле эмес. Анан оң келгенине улакты ашыра салып бастырып кете берет. Оозунан бир сөз чыксачы... Кыйтыр ой, кыйтыр бул тырык. Качан чоң соорун саймайынча топко жолобойт. Пайлайт пайитин. Жаныбар торукашка өзүнүн баасын жүз эсе актады го. Соорунсуз кайтса, аяшым үйгө киргизбейт. Анан жан талашат да» – деп курдашына кытмыр күлө карап коёт Шапа акам. Дөкү ака баягы эле калыбынан жазбай унчукпайт.

– А эмнеге эле «Дөкү ака жолуккур» дей бересиз? – деп ортого сөз таштаймын.

– «Дөкү тырык» десең, чалдын баласы. Оо, анда каруу-күч толуп, шу тырык жөн туруп берсе, бир койгондон чыгарбай турган кез. Күпүлдөтүп арак ичебиз. Саратанда го. Күн күйүп аткан. Аттарды магазиндин жанына каңтарып коюп, арак ичебиз. Дөкү тырык, Заки чолок дагы бирөө-экөө бар, а? Бу тырыктын башы кыңкайып бир нерсеге жөлөндүбү, болду уйкуга кетет. Лейкин, арагын унутпайт, дайүз. Көзүн жүлжүйтүп жутуп коёт, жата берет. Сөз берсең: «Тынч бололу» – дейт, болду. Жаңылбасам элүү жылдан бери «Тынч бололу» дегенден башка сөзүн уга элекмин. Кеч киргенче ичиптирбиз. Мас болуп калды, бу тырык. Баары жылт коюшту. Жакыны эле мен экемин. Анан мине кылам? Үйүнө жеткирем да. Колхоздун кашаң атын минип алган. Теңселип уктап келатат аркаман. Үйү айылдын башында эмеспи. Каналды бойлогон жол менен барып, атын байлап анан үйүнө киргизейин деп аткам. Бир убакта эле аптапта сууга чаңкаган ат жанибар, каналга боюн таштап кирип кетсе болобу. Үстүн карасам, Дөкү жок. Шаркырап аккан суу. Ары чапкылайм, бери чапкылайм. Сууга боюмду таштайын дейм, жан ширин. Дөңгөчтөй болгон бу тырыкты агызып кеткен канал мени камгактай көрбөйт да. Таза айлам куруду. «Каратып туруп сууга агыздымбы?» – деп зээним кейигенин айтпа. «Эми аяшка кантип билдирем?» – дегенде өнө боюм титирейт. Балдарын ойлогондо ансайын

калчылдайм. Күнөөкөр болуп калдым да, чалдын баласы. «Балдарың бойго жеткенче мен багайын» – деп да айткым келди. Арга жок мине кыласың, анан? «Аласың» десе алат элем да, аяшты. Эми эзилгенди коё бересиң. «Корксо да кой өлөт, коркпосо да кой өлөт» – деп кирип бардым. Ичинде кири жок бапырандаган байкушту көргөндө, токтоно албай ыйлап жибердим. Жөн эле шолоктодум. «Дөкү досту сууга агыздым» – деп барып, жумшагыраак айтайын деп, «Достун жаны жай алып калды» – дептирмин. Аяшым эч нерсени этибарына албайт. «Жай алса ирас болуптур. Аны кудай алат беле. Эс алсын» – дейт камырабайт. «Бул убакка калкып суунун жээгине чыгып калгандыр, кайран досум» – деп ичимен эзилем. Кичине чүрпөсүн көрүп эле эреркеп кеттим. «Шунун көрөр күнү не болот?» – деп атам да. Жанагы «Багам» деген сөздү эч айта албай атам, чалдын баласы. Чыны жаман кайидим. Ыйлап атам, ыйлам атам. Аяшым дагы тандырдай болгон чоң кара катын. Жаманчылык оюнда жок, бечаранын. Бу тырыктын агып баратканы эле элестейт көзүмө. Анан ыйлайсың да. «Эми канттик? Эми эмне кылабыз?» – деп эле токтоно албайм. «Эмне кылышты мен билем» – десе болобу аяшым. Бир бөтөлкө аракты алдыма коюп, өзүнө окшогон эки чоң стаканды толтура куйду. «Катын деген ушу да. Тиги жакта эри өлүп жатса, бу мени менен арак ичкиси келет» – деген ой кетти мага шак эле. «Ал!.. Арактан атаң өлсө дагы ыйлабай эле койбойсуңбу! Андан көрө «жетпей жатат, аяш дебейсинби!» – дейт камырабай. Чыны кимдин өлүп жатканы менен иши жок. Күйүттү басыш үчүн тартып жибердим. Дартимди билдире албайм. Ыйга эле күчүм чыгат. Аяшым менен эки стакан баскандан кийин: «Мен эми Дөкү досумдун артынан кетем» – дедим. «Өлөм» – деп атам. Агып баратканы эле көзгө элестейт, кызыталак. «Өлсөң үйүңө барып өл» – дейт аяшым. Бу бечара дардаңпөш аяшым билбейт да. Кайра шылдындап күлөт, тооба. Калкылдап суудан чыгып калганын эстесем, заманам куурулуп кетет. «Бир адамга жаманчылыгы болсочу» – деп эле сыздайм. Ичине бир нерсе кирип калган аяшым үчүн аалам – гүлстан. «Аяш, – дейм – бу дүнүйөдө акыры бара турган жерибиз шо экен. Алла алса Дөкү досумдун жанына азыр эле барар элем. Мен курубадымбы... Эми канттик?!» – деп озондоп ыйлай бердим. «Өз-зүм досуна жетирем да» – десе болобу аяшым. «Байкуш мас болуп калды го» – дейм ичимен. Бир увакта мышыктай кылып желкемден кармап, сырттагы чарпаяга ыргытты эле, сага жалган мага чын, чалдын баласы, о дүйнөдөн азыр эле келгендей мобу тырык уктап жатат. Көл-шал тердеген. Тим эле бирөө суудан сууруп алгандай. Бир ыраңы суук көрүндү мага. Оозуман Аллам түшүп отуруп калдым. Шо, шо болду, эртеси бар-жогума учук чыгып, жаман кыйналдым. Стаканды кармаганда эле, шу тырыктын ырайы келет да, жүрөктү түшүрүп. Шондон кийин «Болду» дедим, чалдын баласы. Дөкү тырык жолуккур дегенимдин жөнү шу. Бу тырык үйүнө

жетерин билгенде эле атынан түшүп кирип кетиптир да. Ок, дайүз, эй... Гырамдыгың, жанда жок го... – деп досуна колун кезейт.

А Дөкү ака баягы калыбынан жазбайт. Чаң басканын чапанын кагып эч нерсе болбогондой ары басып кетти. Шапа акам анын артынан ээрчип бир нерселерди божурап баратты.

Делегат

Курултайга делегат шайлоо керек деген сөз «Бечелдин дөнүнө» вирус-тай эле тез тарады го. Болгондо да айылдын кадырлуу аксалдарынан болушу керектигин айтып жибериптир, райондогулар. Үч күн талкуулашты. Бирөө бирине жакса, башкасына жакпай, делегат шайлоо «дебатты» болуп көрбөгөндөй кызыды. Үчүнчү күн болгондо бир жаш жигит колун көтөрүп, сөз сурап калды. Чындыгында кийинки күндөрү делегат шайлоого жаштар да активдүү катыша баштаган болчу. Жаш жигит:

– Мине үчүн Шапа ака курултайга барса болбойт? – деди ордунан туруп.

– Ооба, десең... – Шапа акам чапанын кымтылана баланын сөзүн кубаттап койду.

– Болбойт!.. – деди Сапаш ака. – Бу самолетко түшкөнүн айта берип бизди уят кылат. Андан көрө Парпини шайлайлы, Шапага караганда билими бар... – деп каршылыгын билдирди. Шапа акам досун көзүнүн кыры менен карап:

– Дайүз ээ-эй... Шондо эле аңга таштап келе берсем болмок экен. Өй, лакатыр, шу Парпиң деле өрүк как, алма как салып жүрүп мен окуткам. Муну кара!.. Балам туура айтат. Мунун атасы Шыкмамат ака дагы жүдө калыс сүйлөгөн киши эле. Атанын баласы да. Сүйлөп атканын карачы!.. – деп Шапа акам жаш жигитти баркын көтөрө сүйлөдү. Сапаш ака башын чайкап:

– Болбойт дедимби, болбойт... Башканы шайлайбыз... – деди.

– Ө-өй, наинысап, мен курултайга барсам, сенин бир нерсең короп атабы? Парпи деле жөн отурат го... Туурубу?.. – деп Парпи акага суроолуу тигилди. Ал эки күндөн берки талкуудан жадаганбы, унчукпай башын ийкеп койду. Сапаш ака:

– Эми аякка кадырлуу адам барсын деп атпайбы. Кандай түшүнбөгөн эмесиң?.. – деди жактырбагандай.

– Атаны жаман десе. Шу менин кадырымы сен билбесең, мобу балдар билип атпайбы. Раис билет, аким билет... Дагы мине керек сага?.. Дайүз, эй... «Энеден экинчи туулдум» – деп маңа ыйлабадың беле. «Кылдың-кылдың» этип басып жүргөнүнө сүйүнбөйсүңбү?.. Ой, тооба десе... – деп Шапа акам кыдырыта жыйылган элди карады. «Бечелдин дөнү» бир за-

матта тынчтыкка бөлөнө түшкөнсүдү. Сапаш ака баары бир моюн бере турган түрү жок.

– Бу бала минеге кечээ айтпайт, минеге мурдагы күнү айтпайт?.. Эки күндөн бери уялбай «Мени шайлагыла» – деп жүрдүң да. Буюкта отургандарды Кемчонтой дейсиңби. Кой, Шапа, бу ролуң өтпөйт... – деди Сапаш ака.

– «Боор ооруса боорго тебет» деген шу экен да. Мен шунун өмүрүн сактап калдым эле. Эми мени «каап» атат. Чөп чабыкка барып калдык. – деп Шапа акам ордуна козголуп сөзүн баштады: – Эми ондо жалама зоодогу чөп деле калчу эмес. Алдымда чаап бараткан. Бир убакта эле жок болуп кетти. Чөптүн калыңдыгын айтпа. Атты көмөт жөн эле. Анан эле онтогон үн чыгып калды. Акырын басып барсам, бу лакатыр аңга түшүп кетиптир. Жаңылбасам терек бою бар го. Баари шашки чайга чыгып кетишкен. Чайга кетип калсам, бу өлүп калбайбы. Эптеп чыгардым. «Ананайын Шапа, энеден экинчи туулдум. Жакшылыгыңды өмүрү унутпаймын» – деп ыйлаган маңа. Эми карасаң, муну!.. – деп Шапа акам жекире карады. Анда Сапаш ака кебелбей:

– Сен маңа кылган жакшылыгыңды мамлекеттик иш менен алмаштырба да. Курултайга баруу, улакта соорун саюу эмес, Шапа!.. «Жылкыңа карап ышкыр» – деп коёт. Жөн эле опурула бересиңби... – деди айтканынан кайтпай.

– Боптур!.. Анда элге салалы... Карачы эй, баари маңа ыктап турушат. Элге ыракат! Мен деле ишеничти актайм, буйруса... – деп Шапа акам аны жубата сүйлөдү.

– Айыл өкмөт келсин, шо менен сүйлөшөбүз... Шашпа... – деди да, Сапаш ака бирөөнү өкмөткө жөнөттү. «Бечелдин дөңү» кайрадан тынчтыкка бөлөндү. Шапа акам өзүнө ишенимдүү карап, айыл Өкмөтүн күтүп олтурду. Бир аздан кийин, айыл башчы келип:

– Сапаш ака, айыл Өкмөт кечээ эле бухгалтерди ээрчитип курултайга кеткен... Мине болду, өзү?!.. – деди.

– Эч нерсе болгон жок... Ирас болуптур, балам. Шону сурайлы дегенбиз... – деп Шапа акама мыйыгынан күлө карады. Үч күндөн берки талкуудан жадаган айылдаштар бирин бири карашып, тарай баштады. Шапа акам деле элдин агымы менен жолго чыкты. Эч ким айыл өкмөтүнүн бул чечимине каршы пикирин айткан жок. Алар жөн гана «өзүбүздүн бала» дешип, айыл өкмөтүнүн кандай иш аракети болбойсун колдоп гана келишет. Менин элимдин кеңпейил, кечиримдүүлүгү менен кемибей, зоболосу көтөрүлүп келатканы шундан го. Шапа акам деле делегат болбой калганына таарынган жок. Анткени «Бечелдин дөнүндө» кандай гана сөздөр козголбосун ал ачуу болобу, таттуу болобу көңүлдүн түпкүрүнөн чыгып, жаамы журтту аруулап, тазартып коёр күчү бар эле.

Ардануу

Менин айылым тээ алыстан караганда эле өзүнүн калдайган бак-дарактары менен көңүл кушун көтөрүп, көркөмү көксөөндү кандырат го, чиркин. Азыр эми биз бала кездеги тиккен чырпык саябандуу чынар болуп, боз түлөк канат керип көктү тиреп турган чагы. Ал учурда атам менен базардан кайтканда, топудай болгон айылыбыздын куруттай тизилген үйлөрү гана көрүнөр эле. Бүгүн болсо андагы коюу бак-дарактардын кечки сыдырым желге шуудурап ыргалганы туулуп өскөн турагымды бакыттын бешигине бөлөп, терметип жаткандай элес калтырат мага. Замандын аты «базар» аталып, башканы кой, ариет-намыстан бери акчага сатылып турганда, бул жердеги көңүлү ток элди көрүп, береке төгүлгөн маанайларына машырланбаска арга жок. Карапайым калк тапканына каниет кыла өмүр кечирип келишет. Сөздүн кырманьына айланган «Бечелдин дөнү» жакшылыкка жарчы боло, жаш-карынын дале болсо черин жазар дил-ордосу. Ал жерде сыр жашырып болбойт. Жашырган сырлар дал ошол жерден ачылат. Мен да айылга барган сайын оболу Шапа акама, анан «Бечелдин дөнүнө» барганга ашыгамын. Мен үчүн ал жер ыйык.

Шапа акам эгин сугарып жүргөнбү, айтор, билегин түрүнө кетмен көтөрүп алыптыр. Кечээ эле кумар жаза асиреттешкенбиз. Негедир үйдө олтура албай, кайра эле Шапа акама шаштым. Бак-дарак гүлгө оронуп, жаздын толуп турган убагы. Шапа акам жаңыдан эле орулган чөпкө жамбаштап жатып, мени көздөй колун жаңсады. Барсам, чапанын кенен жайып, орун даярдап коюптур. Учураштык. Биз сөзгө келгенче ары жактан уулу Кенже өтүп калды. Шапа акам:

– О, бала бери бас... – деп үн салды. Кенже бир жактан келаткан окшойт, колундагы сумкасын колтуктай жакындап басты. Акам көлөчүн чечип, малдаш уруна отура калып:

– Ии, мине дешти?.. – деди.

– Минени, мине дешет? – уулу түшүнбөгөндөй кайра сурады.

– Патиңкени да!..

– Ие, ата!.. Менин патиңкем менен кимдин иши бар... Кызыксыз да...

– Өй, лөндан, жаңы кийимди жаңыдай кийбейсиңби... Эч ким индеген жокпу?.. – деди Шапа акам нааразы болгондой.

– Индеген жок... Алардын иши мине, ата?!

– Жаңы кийимдин паркын билбеген, атаңы десе... Нары-бери көрсөтүп басыш керек эле да...

– И-эй, ата, мындай патиңке элдин баарында эле бар да... – уулу териге унчукту.

– Бар болгону менен эски да. А сеники жаңы... Ушуга мээң жетпейби?.. Кана, менин атам маңа жаңы патиңке сатып берип койсунчу, кандай

көрсөтөр элем... Буюмдун паркын билбесең, өзүңдүн паркыңа жетесинби, лондан, атаңы... – деп Шапа акам баласынын жообуна ичи чыкпагандай, ордуна турду да:

– Чакыр апаны!.. – деди. Баласы узай басканда:

– Кечээ патиңке апергем, чалдын баласы. Көрдүң да... – деп мага мактана карап койду. Кенже үйгө барып кайра жалгыз келди. Шапа акам байбичеси келчү тарапты карап, уулуна суроолуу тигилди. Кенже:

– Апам бош эмес экен, – деди.

– Чакыр!.. «Бош эмес» – деп коёт. Сот болуп кетиптирби... – деп кетменине жөлөндү. Кенже жеңемди жемелеп, ээрчитип келди. Шапа акам «жүргүлө» дегендей ишаарат кылып, алдыга басып жөнөдү. Бир аз баскандан кийин:

– Көрдүңөрбү? – деди Шапа акам жайылган сууну жээктей. Биз чыны анча түшүнө албай турдук. Аныбызды байкадыбы, же жокпу билбейм, айтор, Шапа акам:

– Кандай сугарыпмын?.. – деди кулачын кеңири жайып кубангандай. Кенже «бырс» этип күлүп жиберди. А жеңем болсо башын ийкеп абыш-касынын «ишине» ичи жылыгансып:

– Бу, чал, Мүчүрүн болуп кеткенсиз го... – деди да: – Өй, журналис бала, жазың аканизди... Эл кылбаган ишти жасаптыр... – деп какшыктай кайра үйгө шашты. Кенженин күлкүсү андан бешбетер күч алды.

– Койчу, ата... Чоң катындын көчүгү батпаган жерди сугарып алып, минеге эле мактанып атасыз? – деди Кенжеси.

– Өй, лондан, кичине болсо да өзүбүздүн жер. Саңа окшоп Каримдин буудайын сугарган жокмун го, – деп Шапа акам уулуна үңүлө карады. Кенженин күлкүсү тыйылбай, жеңемдин артынан тыз койду. Кызыгың түшкүр, Шапа акам эшигинин алдындагы сабиз айдаган төрт чарчы аянтка суу койгонуна бизди чакырып олтурбайбы. Ал уулунун күлкүсүн деле этибарына алган жок. Чын эле каадалуу иш жасагандай мага карап:

– Суу тегиз жатыш керек, чалдын баласы. Бовосо сабиз, сабиз бовой калат. Жийде бүрдөдү, көрдүң да?.. – деди шагы ийилген бакка колун жаңсап.

– Ии!.. – дедим.

– «Бу сабиз эк» дегени. Азыр экпесең кечиктин. Шуну түшүнөбү, жанагы лондан... – экөөбүз олтурган жайыбызды көздөй бастык. А балким, Шапа акамдин айтканы жөндүүдүр деген ойдо аны ээрчип келаттым. Экөөбүз чөпкө кыңкая орун алганыбызда Шапа акам бир нерсе эсине келгендей мага ыктай:

– Бу жанагы лакатыр Сапаш журналис кызга: «Кийинки муундан Төлөгөн Касымбеков, анан эле биз калдык. Чыкем болсо өтүп кетти» – дептир, дайүз... Тим эле жазуучу болуп кеткенсип... Шуну уктуңбу? – деди.

– Та-аң, Сапаш ака мине жазуучу беле? – дедим.

– Шону айтам да. Өткөндө айылга журналис кыз келиптир. Анан лакатыр «Карабай кодо» деген атасынан уккан жомокту айтып берген экен. Ону менин атам деле айтчу...

– Ким айтты сизге? – дедим таң кала.

– Лакатыр өзү келбедиби, кылдың-кылдың этип. Саардан жетип келип мактанбадыбы... Агер шо кызга шаардан жолугуп калсаң, айтып койсоңбу дейм да. Шу Сапашты жазуучу десе уят болот да... Эми Сапаш... – деп Шапа акам өзүнүн кулагын чоюп, мага үмүттүү карады.

– Ал кыз элдик чыгармаларды топтоп жүрсө керек, Шапа ака. Аны адабий фондго өткөрөт да. Кантип эле Сапаш акани жазуучу деп айтып жиберсин?... – дедим түшүндүргөнгө аракет кыла.

– Жо-жоок, шо фондго деле өткөрүп не кылат дейм да. Мен деле жаш кезде бир нерсе жазчу элем. Маселен: «Байтак, байтак, байтак жол, байтак жолдон көч келет. Байтал минген кыз келет...» – деп... эми жазбасак да, ырдачу элек да... Жомокту деле катырчубуз... – деп саамга ойлонуп: – Мына биздин уруктан сен чыкпадыңбы. Жазып жүрөсүң. Туурубу?... – деди да, кайра мага тигиле карап: – Жо, токто, шу сен жазуучулука кеткениңе көп болду. Лейкин, бирөө-жарымын окубадым го, чалдын баласы. Өзү бир нерсе жазасыңбы?... – деп суроолуу кадалды. Чыны мен унчуга албадым. Ал менин ичимде кайнаган арданууга чок таштагандай: – Чыңгызча жаза албасаң, шаарга барбай эле койсоң болмок экен, укам, – деди. Не деп жооп айтарымды билбей күлүмүш болдум. Шапа акам менин маанайым чөккөнүн сездими, далымдан таптап:

– Ээ, чалдын баласы, эми азыр газит деле мурдагыдай келбей калбадыбы. Быйыл чыны жазылууга чолоом тийбеди. Бир күн окуп калармын, а, чалдын баласы, – деп көңүлүмдү көтөргүсү келди.

А мен ушу күнгө чейин Шапа акам «Бечелдин дөнүнө» барып кумардан чыга, кыраатын келтире окуп бере турган чыгарма жаза албаганыма ичимден арданып турдум. Ушу азыр чыгармамды колуна карматсам, Сапаш досунун алдына чаап төбөсү көккө жете сүйүнүп турбас беле? Сапаш досунун «Карабай кодо» жомогун жокко чыгарып, жоодурап, жарпы жазылбас беле?... Чын эле Шапа акам сыймыктанар иш жасабаганыма шагым сынып, шаабайым сууп олтурдум. Жок дегенде төрт чарчы жердеги сабизге тегиз суу койгончолук, эртеңки күнгө «жемиш» берер үмүттү жарата албаганыма, жок деген баласына алып берген батинкедей кубаныч тартуулай турган бир нерсе жасабаганыма ичим ачышып баратты. Жасаган ишин каакымдын үлбүрөгүндөй болсо да, жан дили менен сүйүнгөн Шапа акамдин кең пейилдиги ай! Сапаш аканин «жазуучулугуна» атаандаша ичи тарып, сөз козгойм деп, ал менин чыгармачыл «жаратымды» сыйрып алганын сезген да, туйган да жок. Мен эми Шапа акам сыймыктанар бир нерсе жазышым керек... Колдон келээр бекен?..

Конкурса

Толкунбек

«Манас» жана Саякбай

Чокусу бүткүл Чыгыш рухунун,
Балбылдап көк теңирде жылдыз болуп.
Көөнөрбөй кылымдарга күйүп турап,
Кыргызы турган кезде кыргыз болуп.

Жаралган элдин улуу генийинен,
Алп эпос аалам билер аскарың да.
«Манасың» «Манас» болуп турган кезде,
Саякбай жанат кыргыз астанында.

Күрпүлдөп күкүктөгөн дайра болуп,
Токтобай миллиондоп сап айтылбай.
Билгенге ал сайкашка талант эле,
Уюган сака бою сары алтындай.

Батырып сан миң жылдык санжырасын,
Төшөлсө тоодой этгек кылып элге.
Кезинде миң жылдыгын белгилербиз,
Кеп бекен – Саякбайга кылым этне!

Ташыркап турбай калган буудан окшоп,
Түбөлүк келбес жайдан конуш алган.
Тымызын мен өзүнчө тилек кылам,
Болбо деп акыркысы Могикандан.

Билертан болуп дүйнө жомогуна,
Таңдантып Батыш, Чыгыш тараптарды.
Манастын арбагы аны колдоду эле,
Колдосун бизди арбагы Саякбайдын.

Алыкулга

Ага десем – эрте кетип өмүрдөн,
Ини десем – улуу доошуң башпагып.
Мени эле этес, өлкөнүн бүт акынын,
Карап, тескеп, келатасың башкарып.

Поэзия эмне экенин биле албай,
Боолголоп, миң бир түстө туюмдан.
Жүргөн кезде ачылгансып татерик,
Сенин атың бир укмуштай угулган.

Калыстыктан тайып кээде жараткан,
Өлчөп-бычып коюучудай көрүндү.
Тигинде бир кетпайларга бергиче,
Дагы беш жыл бергенде эмне өмүрдү.

Өзүңдөгү касиетти сезишсе,
Жүрөк жибип, желек болуп кол учу.
Даба болуп мен сулуумун дегендер,
Бутуң күндө жууш керек болучу.

Сендей акын аз болгону бул анык,
Азыр деле сейрек чыгат чынында.
Бир өмүрүң учурунда жашасаң,
Бир өмүрүң жашоодосуң ырыңда.

Мүмкүн кечтир, буюрган же учуру,
Кечээ жакын чоң сыйлыгың алдым да.
Жыйган-терген оокат-кечел аңтарып,
Карыз окшоп турат сенин алдыңда.

Турмуш ушул – билип бүткүс дүйнө экен,
Улам терең, улам кызык ары жагы.
Көкүрөктөн ырдын күүсүн кетирбей,
Колдой жүрсүн эти өзүңдүн арбагың.

Аруу сезим...

*Бсык илеп жүрөктү өрөпкүтүп,
Сезим ташып биле албай болжолумду.
Жаталыңдан сүйүүгө батынбастан,
Жаным эрип картагам колдоруңду.*

*Булут тинген Ай аста уяң карап,
Алтын нурун айнекке сепкен эле.
Чакан бөлмө көөшүгөн түнгө аралаш,
Аалам болуп жайылып кеткен эле.*

*Ак жүзүңдөн албырган аяк сылап,
Жүзүн буруп тагдырга бу дүйнө-күн.
Периштел деп өзүңдөн көзүңдү албай,
Унуткамын бар-жогун бу дүйнөнүн.*

*Бороз салып өмүрдүн айдыңына.
Аруу сезим үрөнүн септик дагы.
Жаздын алгач көктөмүн күтө албастан,
Алыс жайга адашып кеттик, жаным.*

*Көңүлүңдүн бөксөсүн сезип турал,
Сабыр тутуп, санаага каттабачы.
Ансыз деле дүйнөнүн көйгөйү көп,
Жаның кыйнап, көзүңдү жаштабачы.*

*Кайрып алгыс күндөрдүн баасын билгем,
Көздөн учуп карааның бөлүнгөндө.
Көкүрөгүм көксөөгө толуп турап,
Айдын нуру айнекке төгүлгөндө.*

*** * ***

*Жалооруй карап, «унуткун» дейсиң алтыным,
эркилди билүү сыйынан эбак кечиккем.
Күнөөгө баткан жандарды жазмыш билсе да,
жабыккан көңүл көйгөйүн карап кечирер.*

Буюккан санаат сан бөлүп ойду мыжыгат,
кусалуу жаным тумандуу кечтей түнөрүп.
Бир улуу сезим адашкан менен жылдарга,
таалайым кылып өзүңдү берди түбөлүк.

Сагыныч кыйнап көз жеткис алыс жайдабыз,
кайылым ага сагынтыкан күнүң өңүмбү?!
Күн кечкен менен ар башка түнөк астында,
тагдырдын жолу ыйгарды жалгыз өмүрдү.

Эзилип жаның сүйөрүң билет билгендей,
баткан күн эртең күлүңдөп кайра чыгарын.
Эзилип жаным сүйөрүп билет билгендей,
чыккан күн карып, батарын кайра кыярып.

Антсе да турмуш агымын кимдер тосо алмак,
удургуп турган шамалдуу булут көчүндөй.
Аруулук күчү жайнаган жаркын жүзүңдүн,
жарыгын сактап, жылдызын турсун өчүрбөй.

* * *

Аэропорт анда
тагдырдын болуп талаасы,
Эбедей жаным
эрките болбой эзилип.
Белгисиз бир күч
туңайта берип жүзүңдү,
Табыштак санаа
көзүңдөн турган төгүлүп.

Алыста калаар
арзыган жаным өкүнтүп,
Атайын кыстап
ар ойго салып өзүңдү.
Кечээ эле жайнап
алоодой жанган бир сезим,
Адашкан өңдүү
аргасыз барып бөлүндү.

Кылчайып койбой
кыйылып турсат жаныңда,

Суздукка батып
жылдызы жанган гүл өңүң,
Сабалап учкан
кош канат менен биригип,
Сыздатып жанды
санааркап турган жүрөгүм.

Көгөргөн асман
кеңдиги чексиз жайылып,
Үтүттүн жибин
кыйлага түрүп келептээр.
Эстеген сайын
эркиме койбой сыздатып,
Эңсетип сени
качандыр кайра келет дээр.

Таарынын кээде,
тагдырдын жазган жолуна,
Кечиккен жаздай
туштаган бизди кыйчалыш.
Жалыныч баткан
эриндин угуп шыбырын,
Көп таңдар аткан
жаш чайган көздү муң чалып.

Унутуп баарын
атүгүл дүйнө бар-жогун,
Сен жалгыз мага
мен жалгыз сага көрүнүп.
Жүрөктөн чыгып
жүлүнгө жетип аралап,
Жалыны өчтөс
жан мээрим турган төгүлүп.
Кыйла жыл бою
бейпайга түшүп көңүлдөр,
Тымызын издеп
шам кылып үмүт билигин.

Акактай сезим
арбалтып аруу дүйнөгө,
Арзуунун күчү
агартып турган дилими.
Сырыңды бербей
кайдыгер карап өткөнгө,

Чоочундук кыйнап
 өксөтсө өктөт жанылды.
 Жазмыш туштап
 биз неге анда жолуктук,
 Жайына койбой
 жүрөккө салып жалынды.

Өткөрүп көздөн
 карааның, учкан көп убак,
 Ким үчүн анда
 беш көкүл чачтай өрүлдүк?
 Добулдуу күндө
 астанды тилип өттүк да,
 Жашылдуу жазда
 жамгырдай болуп төгүлдүк.

Телефон үнү
 кудурет күчтөй туюлуп,
 Катыңды күтүп
 эзилип бүттү жаным не?!
 Ким үчүн анда
 карекке толуп тунук жааш,
 Эриндер күйүп
 дирилдеп турчу бариктей.

Бир өмүр өтөр
 кетерсиң сен да алыска,
 Көзүңдү жаштап
 эстээрсиң кээде уурданып.
 Желедей тарткан
 жол учу түткүн туш келээр,
 Түбөлүк этес
 бир жери – дүйнө бул жарык.

Турмуштун шары
 агындуу суудай куюлуп,
 Кеткендер бизден
 кайрылып кайра келсе го!
 Көөнөрөт кылым
 көөнөрөт туундар, адалдар,
 Сезилден башка
 көөнөрбөй турган нерсе жок.

* * *

*Жаш баладай алиге токтолбогон,
ай, энөөлүк жайыта күйөт бүгүн.
Сирень жытың суктана жыттап жүрүп,
билбептирмин сүйөрүң сирень гүлүн.*

*«Жалгыр жаады, – деп айттың, – кечээ кечте,
шөптүрөдүм суу болуп баягыдай.
Өзүң жоксуң бооруңа аяр кысып,
мээрилице жылынтып аягыдай.*

*Жылуу эле тар бөлмөң бир өзгөчө,
эстегенде кылгырып жашым келет.
Жашыл тартып көрүнгөн буркөк астан,
терезең да андагы жашыл беле?!*

*Жаандуу кеч шыбыргак жүрүп турган,
сансыз жарык. Тынч калаа. Ичке жолчо.
Көкүрөгүң кулундай азоо туйлап,
кучагың да, алтыным, жылуу болчу.*

*Жалооруйсуң кусалык жүдөттү деп,
көп эстебе, өзүңдү колуңа алгын.
Эгер мени сагынсаң шактан үзүп,
сирень гүлүн бөлмөңө коюп алгын.*

*Суусун жаңырт, түбүнөн кесип улам,
жытар чачаар көйкөлүп ачылганы.
Жаңыргандай көңүлүң тазарат да,
көкүрөгүң сезесиң басылганын.*

*Бизди тагдыр түбөлүк табыштырган,
жалгыз гана жолугуу – кыял жетпес.
Жандүйнөнүн шыбыры жаңырыктап,
жалынтаарын билбеппиз ошо кезде».*

*Периштем ай татына, кичинекей,
үлбүрөгөн мүнөзүң гүлдө беле?!
Шактан үзүп бөлмөтө коёюн дейм,
шаарыбызда сирендер гүлдөй элек.*

Мурас**ЧЫҢГЫЗ
АЙТМАТОВ**

(1928–2008)

ДЕЛБИРИМ

(Уландысы, башы өткөн санда)

Жүктү жолтоосу жок жүктөттүм. Кузовума эки орун, прицепке эки орун. Эч ким эчтеке дебегенине өзүм таң калдым. Анан чоң жолго чыккан соң гана чылым тарттым. Оңдонуп отуруп, фарды жагып, газды басып-басып алдым. Жол үстүндөгү караңгылык чайпалып алдыман буйтай калып баратты. Машиненин жүрүшү жеңил, арттагы прицептин оордугу сезилбейт. Ырас, бурулуш жерлерде гана куйругум четке бултандай түшүп баратты. Кайра жолго түздөш кыйыныраак өндөндү. Бирок анын баары көнбөгөндүктөн. Көнүп алыш оңой. «Кайдасың, Долон! Кайдасың, Ат-Башы!» – деп өзүмчө кыйкырып алдым да, байгеден суурулуп чыккан чабандестен бетер рулга эңкейип, алдыга шукшурулдум. Жол тегизде убакыт утуп алайын дегеним. Түн ортосу ченде Долон менен алышуу бар.

Бир топко эсебимден озуп бараттым. Бирок тоо аралай бергенден баштап абайлашка туура келди. Мотор жакшы эле тартып баратты, анда кеп жок. Жүрүшүмдү кашандаткан тоо ичиндеги бирде өр, бирде эниш жерлер болду. Айрыкча, ылдый түшкөн жерлерде прицеп бултандап жолдон четтеп, машинени да жолдон тайдырып, убара кыла берди. Улам ылдамдыгын өзгөртөм, тормоз берем, нары бурам, бери бурам. Оболу мунун баарын көңүлгө албадым, алгым келбеди. Бирок барган сайын кыжырымы келтирип, тынчымы кетире берди. Тоо арасында канча өр, канча эниш бар, ким эсептептир. Антсе да дымагым азая элек. Келе коёр коркунуч деле жок, болгону барган сайын чарчагансый бердим. «Эчтеме эмес, – деп өзүмдү өзүм кубаттадым. – Ашуунун түбүнө кичине эс алып алам. Анан чыгып кетебиз!» Баягы күздө машине сүйрөп чыккандагыга

караганда азыр эмне кыйыныраак болуп баратканын мен түшүнө бербедим.

Долон жакын калды. Фардын шооласы капчыгайдын түнөргөн кара аскаларына соймоңдоп барып жабыша калып жатат. Жар таштар кардан жака жамынган. Сампарлап кар жаап келди. «А балким, жогортон жел үйлөп жаткандыр», – дедим ичимен. Жылымчы сампарлар айнекке жабышып, ылдый эрип кетип жатат. Демек, көктөн эле жаап жатканы. «Башкасы жетишип ушул эле калды эле!..» – деп ызырындым. Шыпыргычты иштетип койдум.

Ашуунун түпкү кыялары башталды. Мотор кулакка тааныш ыйын баштады. Уңулдаган доошу караңгы жолдо жаңыра албай боорго сиңип кетип жатты. Ылдый түшө бергенде мотордун доошу өзгөрүп, машиненин көчүгү булгандай түшөт. Прицеп арттан түртүп келатканын далым сезет. Чиркелиштин ашташындагы темирлер чыйкылдап, кулак-мээни көзөйт. Дөңгөлөктөр тормозго бой бербей эрип жааган сыйгалак карда аркы-терки жылбышат. Машине сүрдүгүп барып, рулга баш ийбей жолго тууралана токтоп калды. Эптеп тумшугун оңдоп бурдум да, токтоттум. Алсырап отуруп калдым. Жарыкты да, моторду да өчүрдүм. Колдорум талып сенейип калыптыр. Чалкалай отурганымда кышылдай дем алып жатканымды туйдум. Бир аз дем алып отурдум, анан чылым чектим. Айлана-тегерек көзгө сайса көрүнгүс, долу түн. Кабинанын жылчыктарынан гана шамалдын ышкырган үнү угулат. Эми дагы жүргөндө алдыда эмне болорун элестетүүдөн корком. Мына ушерден баштап кыя жол тикеленип кетет. Мотор менен эле колдун шору. Бирок кар лапылдап жаап жатат, ойлонуп отуруп чак эмес.

Моторду от алдырдым. Машине ынтыга козголуп, жер тырмалай өргө жылды. Жаагым карышканча тиштенип, кыядан кыяга, бурулуштан бурулушка жармашып баратам. Мына, кыя да бүттү. Эми тик ылдый куюлган түз жол. Анан апайтөштөп кеткен өр талаш да ага жеткенден кийин эле жол участогу. Андан нары ашуунун акыркы айласы гана калат. Ылдыйга араң түштүм. Төрт километрче келген түз эңкейиш жолдо машинени күүлөнтө айдадым да, ошол күүсү менен наркы апайтөшкө жабыштым. Бирок күүм көпкө жетпеди. Машине кашаңдап баратат. Экинчи, анан биринчи ылдамдыкка салдым. Рулду бек кармап, чалкалай отурдум. Булуттардын арасынан жылдыздар жарк-журк көрүнө түштү. Андан ары жыла албай калдым. Дөңгөлөктөр бир ордунда чимирилип, жолдон четке жылбышып барат. Акселераторду түбүнө жеткире бастым.

– Дагы! Дагы кичине! Чыда! – деп чыдай албай кыйкырып жибердим.

Уңулдап ыйлап бараткан мотор бир маалда онтоп ийип, калчылдап барып үзүлдү. Машине артка жылбышып жөнөдү. Тормозду басып атам, токтоор амес. Прицептин салмагы менен тартылып кете берди. Анан,

аскага карс урунду да, токтоп калды. Айлана жымжырт боло түштү. Мен эшикти түртүп ачып, кылчая карасам, ойлогондой эле болуптур. Прицеп кюветке түшүп калыптыр. Кудай урган экен! Эсим чыгып кетсе керек, машинени от алдырып алдыга жулкунтум. Дөңгөлөктөр чимирилип, машине жакшы эле чымырканды, бирок ордунан жылган жок. Ыргып түшүп, прицеппе жүгүрүп бардым. Дөңгөлөктөрү кюветке батып калыптыр. Эмне кылам? Оюма эчтеме келбей, бар күчүм менен прицеппи итердим. Ага болорбу. Астына кирип, жонго салып, башым зыңылдап ооруганча көтөрдүм. Буга болорбу. Анан, алдан тайып жол жээгине жүзтөмөнүмөн күп эттим да, ызама чыдабай ылай аралаш карды эки колдоп шилеп боорума тартып, ыйлап жибердим. Бир топтон соң туруп теңселе басып барып, машиненин тепкичине отурдум.

Алыстан мотордун үнү угулду. Балбылдаган эки көз апайтөш жолдо ылдыйлап келатат. Ал шофер ким экенин, жети түндө аны кайсы шайтан кайда айдап баратканын ким билсин, бирок мен колго түшчү ууру сыяктанып коркуп кеттим. Алактап прицеппе жеттим да чиркелишкен жериндеги сырғаны чыгарып таштап, прицеппи таштап, машиненин өзүн жогору айдап жөнөдүм.

Алдагандай бөөдө коркунуч боюмду бийлеп алды. Прицеп артыман кууп келаткансып, азыр кууп жетип желкеме чап жабыша тургансып, далым муздак дирилдейт. Машинени жин ургандай айдадым. Бу жолду жатка билип калганыман гана аласалып кетпедим окшойт.

Таңга маал бекет базага жеттим. Ошо жин ургандай калыбымда үйүмдүн эшигин эки муштумум менен тарсылдата урдум. Эшик ачылды, Аселди бир карап койбостон шатала баткак кейпим менен үйгө жулунуп кирдим. Энтигип барып, жумшак бирдемеге отура кеттим. Ал жуулган кир экен. Папирос издеп чөнтөгүмө кол салдым эле, машиненин от алдырар ачкычы урунду. Аны ыргыта урдум да, башымды салаңдатып, ал-күчтөн ажыраган, үстү-башыман бери баткак болгон кейпимде үңкүйүп отуруп калыпмын. Жалаңаяк Аселдин буттары стол түбүндө тыбырайт. Бирок мен эмне демекмин? Асел жерде жаткан ачкычты алып, столго койду.

– Жуунасыңбы? Суу жылытып отурам, – деди ал акырын.

Мен башымды араң көтөрдүм. Назик колдорун көкүрөгүнө басып, жалаң көйнөкчөн Асел титиреп мандайымда турат. Көздөрү алайып, мага боору ооруп, чочулай тиктейт.

– Ашууга прицеппи кулатып келдим, – дедим өз үнүмү өзүм тааныбай.

– Кайсы прицеп?

– Темир, көк, 02–38! Кайсы экенинин сага айырмасы канча? – деп бакырып алдым. – Уурдап келаткам аны! Уурдап!

Асел оозун ачкан бойдон керебетке отуруп калды.

– Эмне үчүн?

– Эмне үчүнүң эмне? – Түшүнбөгөнүнө ого бетер жиним келди. – Ашуудан прицеп сүйрөп өткүм келген. Түшүндүңбү? Айтканымды далилдейин дегем... Мына эми күйүп отурам!..

Мен кайрадан башымы мыкчып калдым. Бир топко экөөбүз тең унчу-гушпадык. Бир убакта Асел шарт турду да, кийине баштады.

– Эмне отурасың? – деп заарлана айтты.

– Анан эмне кылам? – деп булдурадым.

– Автобазага кайтып бар!

– Эмне дейт? Прицепти таштаппы?

– Барып айткын.

– Сага эмне? – деп бакырып алып, үй ичинде аркы-терки баса кеттим.

– Прицепти кайра сүйрөтүп кайсы бетим менен барам? Ит болдум, куш болдум, ушул ишке туш болдум, кечирип койгула деп барамбы? Бутуна жыгылып жалынамбы? Жо-жок! Эмне кылса ошо кылышсын. Урганым жок!

Менин бакылдаганыман улам керебетте уктап жаткан Самат ойгонуп кетти. Ыйлап калды. Асел колуна алса, ого бетер күчөп ыйлады.

– Бок жүрөк экенсиң! – деди Асел. Акырын айтса да катуу угулду.

– Эмне-е? – Токтоно албай муштум кезеп жетип барып, бирок ура албадым. Аселдин таң кала алая караганы токтотту. Анын карегинен өзүмдүн суук үрөйүмдү көрдүм. Четке булкуп салдым да, эшикти шарт жаап чыгып кеттим.

Таң агарып калыптыр. Жарыкка чыкканда түндөгү окуя ого бетер маскаралык, орду толбос өкүнүч болуп желкемен басты. Бу машинедеги жүктү жетер жерине жеткирейин, андан нары эмне болсо ошо болор... Оюма ушу келди.

Кайра кайтып келатканда үйгө бурулган жокмун. Асел менен урушуп алганыман эмес, жан адамга көрүнгүм келбеди. Башкалар кантерин билбейм, бирок мен өзүм мындай учурларда кишилерден качып, өз кайгымды өзүм тартканды туура көрөм. Башка бирөөнүн башын оорутуп эмне. Колуңан келсе ачууң таркап, өкүнүчүң басылганча өзүңчө кыйнал...

Жолдо келатып, жүргүнчүлөрдүн түнөк үйүнө түнөп өттүм. Ашууда прицепти издеп жүрүпмүн түшүмдө. Түш эмей эле кыйноо. Изи жатат, прицеп жок. Ары-бери далбастап, сурамжылап жан алакетке түшөм...

Кайра кайтып келатканымда прицеп чын эле ордунда жок экен. Кийин билдим: Алыбек автобазага сүйрөтүп кетиптир.

Прицептин артынан эртеси автобазага мен да келдим сандалып. Кабинадагы күзгүдөн көрсөм, өңүм азып, карайып кетипмин. Өзүмү тааныбай калдым.

Автобазада кадимки шоферлордун тиричилиги жүрүп жатыптыр. Тек мен гана башка жактан келген жат бирөөдөймүн. Дарбазага кооптонуп келип, акырын кирдим да, гараждын оолагыраак түпкүрүнө айдап ба-

рып, бир бурчуна токтоттум. Кабинадан да дароо чыга албадым, эки тарабыма байкоо салып, жүрөксүп отурдум. Тургандардын баары мени карап калышты. Атаң көрү, азыр баш ооп, көз көргөн жакка айдап кетип калар болсом! Бирок кайда кетем? Кабинадан чыктым акыры. Бар күчүмү жыйнап, короону как жара диспетчер жакка бастым. Калбаат эле болоюн дейм, бирок кылмышкер аскер сап алдынан өткөндөй калтылдайм. Баары артыман тиктеп турушканын сезип, желкем дирилдейт. Эч ким чакырбады, эч ким учурашпады. Алардын ордунда болсом, балким, мен деле ошентмекмин го.

Тамандырыктан чалынып кеттим. Кадийчаны уятка калтырдым ээ деген ойго жүрөгүм да солк этип чалынып алды.

Далистин төрүнө «Чагылганды» илип коюшуптур. «Маскаралык» деп чоң-чоң тамгалар менен бадырайта жазыптыр да, этегине тоого таштап кеткен прицепти тартып коюшуптур... Бетим чымырап, бурулуп кеттим. Жаакка чапкандай эле болдум. Диспетчердин үстүнө кирдим. Кадийча телефон менен сүйлөшүп отуруптур. Мени көрүп, трубканы илип койду.

– Ме! – деп каргашалуу жол кагазды столго таштадым.

Кадийча жалооруй карап калды. Чаңырып, ыйлап жаңжал салбаса эле болгону деп турам. «Башка жерде сал жаңжалың болсо, буерде антпе!» – деп суранып турам оюмда. Кадийча оюмду түшүндү, эчтеме айтпады.

– Ызы-чуу болдубу? – деп сурадым акырын.

Кадийча башын ийкеди.

– Мейли! – дедим тиштенип, ага кайрат бергенсип.

– Сени трассадан алып салышты, – деди.

– Таптакырбы?

– Таптакыр алып, ремонтко отургузуп коёлу деди эле... жигиттер арачыга түшө калышты... Азырынча жергиликтүү рейстерге гана чектеп коюшту. Начальникке кир, издеткен болчу.

– Кирбейм! Менсиз, өздөрү чечсин! Өкүнөр жерим жок...

Сыртка чыктым. Далис менен шылкыя бастым. Бирөө каршы келаткан. Жантайлап өтүп кетейин десем, Алыбек экен, жолумду тороп туруп алды.

– Жок, токтой тур! – деп ал мени бурчка камады. Теше тиктеп, ызырына күбүрөдү. – Ии, баатыр, далилдегениң ушубу? Далилдегениң ушубу дейм, иттин баласы!

– Болбоду, кантейин! – деп күңк эттим.

– Былжырапсың! Өзүңчө көзгө көрүнөйүн дегенсиң. Керт башыңдын даңкын ойлогонсуң да! Мына эми жакшынакай ишти бүлдүрдүң. Прицеп сүйрөтсө болот деп эми элди көндүрүп көрчү! Заары башына чыккан айбан!

Бу сөздөрдү угуп башка бирөө ойлонуп калат беле, бирок мага азыр баары бир болуп калган. Өз ызалыгыман башка эчтеме сезбедим,

түшүнбөдүм. Керт башыңдын даңкын ойлопмун, бу натуура да. Калп экенин өзүм билем.

– Тур быякка! – Алыбекти четке түртүп салдым. – Сенсиз да жети өмүрүм жерге кирип туру!

Оозго чыктым. Ызгаар шамал короодогу кар тазонун удургута айдап турган экен. Өткөн-кеткендер мени акырая карап өтүшөт. Өлмөк белем, эки муштумуму шымымын эки чөнтөгүнө тумпуйта салып, сыртка жөнөдүм. Чалчык-чалчык суу бетине тоңгон муз бут астымда качырап сынат. Бутума бир бош банке урунду. Аны дарбазадан ашыра тептим да, өзүм артынан чыга жөнөдүм.

Кечке чейин көчөдөн көчөгө, пристанда сандалып басып жүрдүм. Жээктеги баржаларды чайпап, көл толкуп турган экен.

Бир маалда чайханада отурдум. Мандайымда саал бөксөргөн бир шише арак, анан дагы тарелкада кайсы бир ачуубасма. Биринчи стаканды тартып жиберип, кеңгирей түшүп отурган чагым.

– Жылдызың жерге түшүп калыптыр да, жигит? – деген мээримдүү саал ойноктогон үн угулду жаныман. Башымды араң көтөрүп карасам Кадийча экен.

– Эмне, жалгыз иче албай отурасыңбы? – деп жылмая жаныма отурду. – Кел анда экөөлөп ичели.

Өзү арактан эки стаканга куйду да, бирин мага жылдырды.

– Ал! – Экөөбүз атайын көңүл ачып кетүүгө убадалашып келгенсип, ойсондой каш кагып, көз кысып койду.

– Табаң канып атабы? – дедим мен нааразыланып.

– Кайгыргандай эмне? Сен жанымда турганда, Илияс, мага эчтеме сөз эмес. Мен сени бек жигит го дечи элем. Э, кайда калбаган кайран жан! – Акырын шыңк күлүп, жакындай отурду да, назданган кара көздөрүн көзүмөн албай стакан кагышты.

Ичип жибердик. Мен чылым чектим. Кичине жеңилдей түшкөнсүдүм, бүгүн биринчи жолу ууртум тартылып жылмаюу кирди жүзүмө.

– Жарайсың, Кадийча! – деп колун кыстым.

Анан экөөбүз эшикке чыктык. Түн кирип калган экен. Көлдөн урган тентек шамал бак-дарактарды жулмалап жатты. Мен теңселип калган экем. Кадийча колтуктап, мээрим төгө жакамды көтөрүп, жөлөп баратты.

– Сенин алдында күнөөлүү болуп калдым, Кадийча! – дедим мен чын ыкласымдан ыраазылыгымды билдирип, күнөөмдү ачык айтып. – Бирок эсинде болсун, сени чекеге черттирбейм... Өзүм жооп берем.

– Койчу ошону, жаным, унутчу! Тынчың жок немесиң да... Алдас уруп жулунуп эле жүргөнүңдү карап туруп боорум ооруйт. Мен да сендей болчумун. Өмүр чиркин бир ордунда турабы... Кызыры болсо алып кал. Тагдыр менен ойноп болобу...

– Муну ар кандай түшүнсө болот. – Каршы чыктым да кайра ойлонуп калдым. – А балким, сенин айтканың да туура чыгар...

Кадийчанын үйүнө жеттик. Ал көптөн бери жалгыз турчу. Эри менен ажырашып кеткен.

– Мына мен жеттим, – деди ал.

Мен кыйылып туруп калдым. Кийинки окуялар Кадийча экөөбүздү кандайчадыр байланыштырып койгонсуду. Анын үстүнө, жатаканага баргым да келбей турду. Чындык деген жакшы го, бирок кээде бетке чаап турганда четтеп жүргүң келет.

– Эмне ойлонуп калдың, жаным? Чарчадыңбы? Алыссынып турасыңбы барар жеринди?

– Эчтеме эмес, эптеп жетип алармын.

Ал колуман алды.

– И-и, тоңуп калыпсың го! Коё тур, жылытып берейин! – деп Кадийча пальтосун ачып, колуму колтугуна катып, бооруна кыса кучактап алды.

Колуму тартып ала албадым. Оттой ысык назына төтөп бергидей эмесмин. Алаканымын астынан жүрөгү түкүлдөйт, эңсеп күткөн сагынычын тез таркат дегенсип түкүлдөйт. Мас болсом да эс-акылым ордунда. Акырын колуму тартып алдым.

– Кеттиңби? – деди Кадийча.

– Ооба.

– Кош бол, анда!– Кадийча күрсүнүп алып, жалт бурула каалгасын көздөй басып кетти. Караңгыда каалга шырк жабылды. Мен да бурулуп кичине баса түшүп, кайра токтодум. Кайра каалганын түбүнө кантип жеткеними өзүм байкабай калыпмын. Кадийча күтүп турган экен. Мойнума асыла кучактап, эриндеримен өпкүлөп жиберди.

– Келдиңби? – деп ысык шыбырады да, колуман алып, үйүнө жетелеп киргизип кетти.

Түндө ойгонуп алып, каерде экеними биле албай көпкө жаттым. Башым сынып ооруйт. Экөөбүз бир төшөктө жатыппыз. Жылаңач денеси жыпжылуу болуп, Кадийча жабышып боорумда. Тыноосу бир калыпта. Акырын туруп кетмек болдум. Кичине козголгонумча көзү жумулуу Кадийча чырмала кучактап алды.

– Кетпечи! – деди акырын. Анан башын көтөрө караңгыда көзүмө үңүлө карап, көкүрөгүмө артыла жатып, энтиге сүйлөдү: – Эми сенсиз күнүм жок. Мендиксиң сен! Баштатан эле мендик болчусуң. Каалаганым сен. Сүйүүң гана керек, башка эчтеменин кереги жок, Илияс!.. Бирок мен да эми сенден калбаймын, түшүндүңбү, калбаймын!.. – Кадийча ыйлап жиберди, көз жашы менин бетиме таамп жатты.

Мен кете албадым. Таңга жуук араң көзүбүз илинди. Ойгонсом таң атып калыптыр. Мен шашып кийиндим. Кандайдыр жат, муздак сезим жүрөгүмдү мыкчып турду. Чолок тонумду кие сыртка жөнөдүм, каалганы

шырп билдирбей ачып, булт этип көчөгө чыктым. Алактап жан-жагымды карасам, башында кызыл түлкү тумагы бар бирөө дубалдын бурчунан бери чыга келди. Жумушка бараткан Жантай экен. Атарга огум болбоду. Ал ушу тегеректе эле турчу. Экөөбүз тең селейип туруп калдык. Анан мен таанымаксан болуп шарт бурулдум да, автобазага жөнөдүм. Жантай кара күчкө жөтөлүмүш болуп койду. Кар кырчылдата басканы артыман угулуп келатты, же жете келбейт, же калып калбайт. Ошентип, ээрчишип отуруп автобазага жеттик.

Гаражга барбай, түз эле кеңсеге бет алдым. Башкы инженердин кабинетинде адатынча эртең мененки беш мүнөттүк чогулуш жүрүп жатыптыр, гүлдөп үндөр угулат. Азыр түз эле кирип барып, бир терезенин кырына отуруп, бутту бутка арта салып коюп, чылым чекким келди. Шоферлордун адаттагы ачуусу жок кыжылдашканын уккум келди. Жолдоштордун арасындагы көнүмүш учурумду мен ушунча каалайм деп эч качан ойлогон эмесмин. Бирок кире албадым. Коркконуман эмес. Дагы эле кечегимдей ичте жиним кайнап, натууралык кылсам да болбой кекирейип жүргөм. Кадийчанын койнунда түнөп чыкканым жүрөгүмдү дүрбөлөңгө салды, ошондон коомайландым... Анын үстүнө эл менин жоругумду али унута элек окшойт, ичкериде мен тууралуу сөз болуп жатканын туйдум. Бирөө бакылдады:

– Бул кандай ээнбаштык! Сотко бериш керек, силер болсо маңдайынан сылап отурасыңар! Анын ою туура деп дагы бирөө ушерде уялбай жактап коёт. Прицепти ээн тоого таштап кеткенин кантесинер?..

Анын сөзүн башка бирөө жула качты:

– Туура айтат! Андай эрдемсингендердин далайын көргөнбүз. Башкалардан акылдуусунуп. Эл кол чаап, ага өнтөлөп сыйлык берсе ээ!.. Мына, эрдемсиген немеңер мыш болду да калды!

Көпчүлүк талаша кетти. Мен чыгып жөнөдүм. Алардын сөзүн тыңшамак белем.

Эл да тараган белем, артыман кажы-кужу үндөрдү угуп, ылдамдай бастым. Жигиттер дале дуулдап келатышты. Алыбек бирөөгө жан-алы калбай далилдеп келатат.

– Өз базабызда эле прицептерге тормоз жасап алабыз. Анын эмнеси кыйын, компрессордон шланг созуп барып, дөңгөлөктөргө колодка кийгизип коёбуз, болду!.. – Анан мени көрө койду окшойт. – Тетиги Илияспы? Токточу!

Мен токтобой гаражга кете бердим. Алыбек артыман кууп жетип, ийинимен булка тартты.

– Ох, билесинби, көпчүлүктү араң көндүрдүм окшойт. Даярдан, Илияс! Мага өнөк болосуң. Прицеп сүйрөтүп чыгып, сынап көрөбүз.

Ачуум келип кетти. Жолу болбогон жолдошунду өзүнө чиркеп алып, эл сөзүнөн куткарайын деген экенсиң го! Өнөк кылып алат имиш! Ийинимдеги колун кагып жибердим.

– Прицеп экөөңү тең урдум!

– Сен эмне жиндейсиң эй? Өзүң бүлдүрүп алып, эми... Баса, унутуп калган турбайымбы. Володька Ширяев жолуктубу?

– Жок, эмне экен?

– Эмне экен. Кайда жоголуп жүрөсүң? Асел жол боюнда күтүп жүрөт дейт. Өткөн-кеткен биздин шоферлордон сурамжылап, тынчы кетип жатса керек. А сен... кыз боозуп, энесин коркутат болуп!

Көзүм тунара түштү. Жаным кашайып, жердин катуулугунан гана калдым. Алыбек болсо улам жеңимен тарткылап, прицепке бирдемелерди жасай турганын какшап жатат. Эчтемесин түшүнгөн жокмун... Тигиндей-рээкте мылжыңдап карап Жантай турду.

– Кетчи ары! – деп колумду жулкуп алдым. – Эми эмне кыл дейсиң! Жетишет. Бере бер берер сотуңа. Прицеп-мрицебиндин кереги жок. Эч кимге өнөк да боло албайт экем... Болдубу?

Алыбек жаак эттери диртилдеп, түктүйө түштү.

– Өзүң баштап, өзүң баарын бүлдүрүп салып, эми чыга качтыңбы? Ушундайбы?

Кандай десең, ошондой де!

Машинеме бардым. Колдорум калтырап, эмне кыларымды билбейм. Эч себепсиз машиненин астындагы чуңкурга түштүм. Чуңкурдун капталына калаган кирпичке маңдайымды бастым.

– Илияс, бери карачы! – деп үстүмөн бирөө күңк этти.

Дагы кимиси болуп кетти деп, башымы көтөрсөм, чычкан аңдыган кулаалыдай далбайып, кытмыр көздөрүн кымыңдатып коюп, чуңкурдун кырында Жантай отурат.

– Ырас гана кылдың да!

– Кимди?

– Алыбекти. Активист имиш. Тишине таш тийгендей болду. Анан калса жаңычылдыгын кантесиң!

– Сенин ишиң эмне?

– Ишим ошол. Өзүң деле түшүнгүдөй болбодуңбу, бизге прицептин кереги жок. Билебиз го, бирөө эле норманы көбөйтүп, жүрүштү азайтса, баарыңар ошого теңелгиле деп кыйноого алышмак. Аралык менен жүккө төлөй турган акчаны да кесип коюшат. Өз ырыскыбызды өзүбүз кыйып эмне, бизге жин тийиптирби? Бир күн макталып, миң күн азабын тартасың. Биз сага ачууланбайбыз, ушу калыбыңан жазба.

– Биз дегениң ким? – деп кара күчкө токтоо сурадым. – Биз дегениң сен өзүңсүңбү?

– Жалгыз эле мен бекем, – деп Жантай бирдеме сезген чычкандай көздөрүн кыбыңдатып калды.

– Былжырапсың, көркоо ит! Дал сен үчүн прицеп менен жүрөм... Жаным чыгып кетсе да көрсөтөм сага. Жогол азыр көзүмө көрүнбөй! Сага эле калгандабы, карап тур!

– Эй, эй, оозуна карап сүйлө! – деп Жантай кайра ар-р этти. – Сенин да периште экенинди билебиз.. Көрсөң! Бирок аны мен кеп кылган жерим жок, ойноор кезде ойноп ал, короп атты беле!

– У энеңди!.. – деп кармана албай кулак түпкө коюп калдым.

Ал отурган ордунда чалкасынан кетти. Тумагы башынан учуп, андан ары тоголонду. Мен чункурдан ыргып чыгып, дагы атырылдым. Бирок Жантай четке кача берип, гаражды башына көтөрө бакырды.

– Хулиган! Бандит! Мушташасыңбы? Кутурган экенсиң. Сенин мойнунду толгоп алар күч жок дейсиңби? Ачуунду менден чыгарайын деген экенсиң го?..

Тегеректегилер жүгүрүп келишти. Алыбек да жетип келди.

– Эмне болуп кетти? Эмнеге урдун?

– Чындыкты көзүнө айтсам... – деп Жантай тажаалдана кетти. – Прицепти уурдап кеткен өзү, ашуунун белине жыгып кеткен өзү, баарын булгап-бүлдүргөн да өзү, анан, башкалар итчилигин бетине айтып, оңго айдайын десе, кол көтөрөт! Ашыккан даңкка жетпей калганына ичи күйүп жатпайбы!..

Алыбек теке маңдай келди. Кумсарып, ачуусунан үнү буулат:

– Ит экенсиң! – деди көкүрөктөн түртүп. – Кутурган экенсиң! Ашуудагы кылыгыңдын өчүн алмаксың го?

– Болуптур, сенсиз да бүтүрөбүз!..

Мен лам дебедим. Тим гана калчылдап туруп бердим. Жантайдын каратып туруп калп айтканына тилим байланып калды. Жолдошторум олурая карап турушту.

Кетиш керек... кетиш... – башка ой келбеди. Машинеме ыргып миндим да, дуулдаткан боюнча автобазадан атып чыгып кеттим.

Жолдо келатып ичип алдым. Бир дүкөнгө кирип жутуп чыксам, күчү жетпеди, дагы бир жерден токтоп, бир стаканды тартып алдым. Анан дүйнө чааралакей болду да кетти. Жол четиндеги белгилер, көпүрөлөр, каршы келаткан машинелер... баары көзгө илээшпей зуу-зуу этет. Көңүлүм ачылды. «Эй! Бузулбаса талкаланып кетсин баары! Сага эмне жетпейт, машиненди кубалап жүрө бер! Кадийча эмне... башкалардан эмнеси кем? Жаш десең, жаш, сулуу десең, сулуу. Мен дегенде жанын аябайт... Ошону да билбей... акмак экемин го...»

Үйгө кечинде жеттим. Эшик алдында теңселип турам. Бир жеңи гана кийилген чолок тонум салбырап кеткен. Кээде рулду кармоого оңтойлуу болсун деп, оң жеңими чечип салчумун. Ошентсем керек. Бала күнүмдө чикилик чаап жүргөн кезден бери калбайт ушул адатым.

Асел умтула жүгүрүп келди:

– Ай, эмне болгонсуң, Илияс? – Анан байкай койду окшойт. – Эмне турасың? Чарчап, тоңуп бүтүпсүң го? Чечин!

Жардамдашайын деди эле, мен унчукпай итерип салдым. Уятымды оройлук менен жаппаска айлам жок. Мүдүрүлүп-чалынып, үйгө кирдим, жолдо бирдемени калдырата тээп алдым да барып стулга күп отурдум.

– Бирдеме болдубу, Илияс? – деп Асел менин мас көзүмө үңүлө карап, түшүнө албай жатты.

– Сен эмне, билбейсиңби? – Тик багып карай албай башым шылк этти. Асел качан көр жемеге алып, тагдырына наалат айтып ыйлактап баштаар экен деп күтүп отурдум. Бирок ал үн катпады, жанымда бары-жогу билинбеди. Акырын баш көтөрдүм. Асел мага далысын салып, терезеде туруптур. Көзүн көрө албасам да ыйлап турганын туюндум. Жүрөгүм мыкчылып, аяп кеттим.

– Асел, билесиңби, сага айтайын деп... – Тайсалдап сөз баштап келатып, токтоп калдым. Айтууга даай албадым. Айтканым өлтүрө чапкан менен барабар болмок.

Аядым, бирок айтсам да болмок экен... – Быйыл биз сенин ата-энеңе бара албайбыз го, – деп сөздү башкага буруп жибердим. – Кийинчерээк барабыз. Азыр чама болбой калды...

– Шаштырып жаткан жерим жок го... – деп Асел көзүнүн жашын сүртүнүп, кашыма келди. – Азыр ага капаланбай эле койчу, Илияс. Сааты чыкканда болор. А көрө өз жайынды ойлочу. Кийинки күндөрү башкача болуп кеттиң. Эмнеге өзгөрүп кеттиң, Илияс?

– Болуптур! – Өзүмүн жалтактыгыма келген ачууму андан чыгарып сөзүн бөлүп салдым. – Чарчадым, уктайм.

Бир күндөн кийин кайтып келатып, ашуунун аркы бетинен Алыбекке жолуктум. Прицеп тартып келатыптыр. Долон жеңилген экен.

Мени көрө сала кабинасын ачып, кол булгалады. Мен жайлата айдадым. Алыбек жолго түштү, көңүлү көтөрүңкү, жүзү жарык.

– Салам, Илияс! Кел, чылым чегели! – деп кыйкырды.

Мен тормоз бердим. Кабинасындагы дагы бир боз бала отурат, жардамчы шоферу. Машиненин дөңгөлөгүнө чынжыр орошуптур. Прицепке пневматикалык тормоз орнотуптур. Аны дароо эле байкадым. Мен кайра жүрүп кеттим. Ичим күйдү белем. Таапсың, жакшы болуптур. Бирок мага тийбе!

– Токто, эй! – деп Алыбек артыман чуркады. – Ой, Илияс, токто, сөз бар! Ай, иттин баласы, дале баягы бойдонсунбу?.. Мейлиң, өзүң бил...

Машинени катуу айдадым. Кыйкырсаң кыйкыра бер, экөөбүздүн ортобузда сөз жок. Менин чарбам күйүп кеткен...

Алыбек жан досум эле. Бекер айрылдым. Чынында акыйкат аныкы болчу. Эми түшүнүп отурбайымбы. Бирок анда ичим күйгөнү ырас. Мен жанталашып, өлүп-талып жетпей калган максатка ал опоңой гана жетип алганына ичим күйгөн.

Алыбек байсалдуу, акылдуу жигит эле. Мага окшоп ал ашууга ээнбаштанып жалгыз жулунмак эмес, жанына өнөк алып, туура кылган. Тегиз

жерде берки бала айдаса, эс алып алган Алыбек ашууну оңой ашпайбы. Ашуу ашарда мотордун күчү колдун каруусу, акылдын токтоолугу керек. Анын үстүнө жаныңда өнөгүң баратса, улам алмашып айдап, жол да эки эсе кыскарат. Алыбек анын баарын ойлоп чыккан. Прицепке тормоз орноткон. Кадимки эле чынжырды дөңгөлөккө орогонучу. Дегинкиси ал алактабай, ашууну акыл менен жеңди. Өзгөчөлөнгүсү келбеди.

Алыбектен кийин прицеп сүйрөткөн машинелер көбөйдү. Ар кандай иште баштап берүү маанилүү да. Ал учурда башка автобазадан да машинелер келип, унаа көбөйдү да калды. Тянь-Шандын кан жолу бир жарым жума машинелердин дөңгөлөктөрү астында дүңгүрөп турду. ГЭСтин суроосун аткаруу канчалык кыйын болсо да аткарышты. Мен да иштеп жүрдүм...

Анын баарын мен азыр жайбаракат айтып отурам. Көп жыл өттү, көтөрүлгөн чаң басылды дегендей. Ал күндөрү болсо жин ургандай жүрүпмүн. Бир мүдүрүлүп алган соң кыйын экен...

Анын баарын бир башынан айтайын.

Алыбекке жолуккандан кийин автобазага кеч келдим. Жатаканага баратып, дагы бир жолу чайханага бурулдум. Ушу күндөрү кызык болуп кеткем. Эс-учуман танганча ичип, болгон иштерди бүт унуткум келген. Көп эле ичтим, бирок арактын таасири жетпеди. Чайханадан эс алып чыкпай эле, кайра кыжырланып, капаланып чыктым. Карангы түндө көчө аралап бир аз бастым да ойлонбостон эле Кадийчага жөнөдүм. Ал да мени күтүп отуруптур.

Ошол ошо болду, анан кете берди. Ошентип, эки бирдей оттун ортосуна түштүм. Күндүз жумуштамын. Автобазага кеч кайткан күнү ар дайым Кадийчаныкындамын. Мени бирдеме ошоякка тартат да турат. Кадийчанын жанында болуу мага тынчыраак, жайлуураак. Журт көзүнөн, ачуу чындыктан, өзүмдөн качканда Кадийчанын коюнуна барып пааналайм. Кадийча мени сүйөт, түшүнөт деп ойлойм. Өз үйүмө кайрылганда кеткиче шашып турам. Аселим, алда байкуш Аселим! Ишенчээктиги, дилинин аруулугу менен мени үйдөн кубалап жатканын билсе го. Ага таң боло албай жатканымды, анын мага кылган камкордугун актай албай жатканымды мен өзүм моюнга алгым келбеди, алдагым келбеди. Нечен жолу үйгө мас болуп келдим. Асел жадегенде урушуп койсо боло. Ал эмнеси, чабалдыгыбы, жумшактыгыбы, же боору ооруганданбы, же акыры оңолот деп мага ишенгениненби, ушул убакка чейин түшүнө албайм. Ырас, акыры бир күнү өзү эсине келет, бу запкысын силкип таштап, баштагысындай болот деп ал ишенип жүрдү мага. Бирок андан көрө урушуп, мени зордоп токтотуп калса го, атаганат. Ичимдегини бүт айттырса го!.. А балким, мен тартып жүргөн азап жалаң гана иштеги чыр эмес экенин Асел билсе, жооп талап кылып көгөрөт беле?.. Ичимде бороон жүрүп жатканын ал а кезде туйбады. Мен болсом аны аяп, сырымды айтууну

күндө эртеңге калтырып жүрө бердим. Күндө эртеси кайра эле аны аяп, ортобуздагы сүйүүбүздү, үй-бүлөмдү аяп, айтпай кетем...

Акыркы жолу жолукканда Асел мени кубанычтуу тосуп алды. Жүзү жадырап, көзү жайнап, көңүлү чак. Чолок тончон, өтүкчөнүмө карабай төркү бөлмөгө сүйрөп кирди.

– Карачы, Илияс! Биздин Самат тай туруп калды!

– Ыя! Кайда жүрөт?

– Тигине, столдун астын кара.

– Баспай эле сойлоп жүрбөйбү.

– Азыр көрөсүң! Кана, уулум, атаңа көрсөтчү тай-тайыңды! Бери кел, келе гой? Самат!

Түшүндүбү, жокпу, иши кылып Самат столдун астынан эмгектеп чыкты. Анан, керебеттин бутун кармап, кадыресе турду. Калтаңдап эптеп турду, ырсаландап күлүп турду, отура калбаска аракет кылып чымырканып турду. Анан ошо чымыркана күлгөн боюнча полго дүп отура калды. Жетип барып эки алаканым менен жерден сузуп алдым да боорума кыстым, ууз-туңгак жыттанган назик жытынан шоркурата жыттап өптүм. О, ал жыт азыр да каңылжаарымдан кетпейт. Баланын жыты, Аселимдин жыты.

– Тумчуктурасың эми, Илияс, абайласаң! – Асел уулун колуна алды. – Ии, чын бекен? Чечин. Жакында уулум чоң жигит болуп калат, ошондо апасы да иштей баштайт. Жакшылык тилесек, баары жакшылык менен бүтөт, ушундайбы, уулум? А сен болсоң, Асел мени муңайым күлүмсүрөй карады. Мен орундукка отуруп калдым. Көптөн бери көкүрөгүнө толгон бугун Асел ушул сөз менен айтканын түшүндүм. Бу сөзүндө жеме да, өтүнүч да, үмүт да бар эле. Мен айтар сөзүмдү айтсам, азыр айтышым керек эле же токтолбостон кетишим керек эле. Кантип айтам? Андан көрө кеткен жакшы. Аселдин оюнда азыр эчтеме жок, көңүлү чак, эчтемеден шеги жок. Мен ордуман турдум.

– Мен жөнөдүм.

– Кайда барасың? – деп Асел чочуп кетти. – Бүгүн да үйгө түнөбөйсүңбү? Жок дегенде чай ичсең боло?

– Чоло жок. Жөнөбөсөм болбойт, – деп булдурадым. – Өзүң билесиң, азыр иш кычап турган кези.

Жок, мени үйдөн кубалаган иш эмес эле. Рейске эртең эртеменен гана чыкмакмын.

Кабинага кирип, шылк отурдум да, ич күйүтүмө чыдабай онтоп жибердим. Ачкычты көнүмүш тешигине сала албай убара болгонумчу. Анан жолго буруп чыктым да артымдагы үйлөрдүн терезелериндеги жарык көрүнбөй калгыча токтобой жүрүп отурдум. Капчыгайга кирген жердеги көпүрөдөн өткөндө машинени жолдон чыгарып, бадалдын ичине айдап кирдим да токтотуп, жарыгын өчүрдүм. Ушерге түнөмөкчү

болдум. Папирос алып чыгып, тамызайын десем, ширеңкемде бир гана чий калыптыр. Чырк этти да өчүп калды. Папиросун да, ширеңкесин да терезеден ыргыттым, чолок тонумун жакасына башымы катып, орундукка бүрүшүп жата кеттим.

Айдын күнүрт шооласы карайган тоолордун жонун муздак жалайт. Капчыгайдын кара шамалы ышкырып, кыңая ачык турган кабинанын каалгасын кыйчылдатат. Ишимдеги жолдошторуман, үйүмөн, элден айрылып жалгыз калганымдын кусалыгын эт-жүрөгүм мынчалык оор сезген эмес. Мындан ары минтип жашоо болбосуна көзүм жетти. Автобазага барар замат Кадийчага баарын түшүндүрүп, ортобузда болгон ишти унутууга шерт кылып, кечирим суроону бүтүм кылдым. Ушинткеним адилетчилик, акыйкатчылык болчудай.

Бирок турмуштун бүтүмү башка экен. Андай болот деп ойлосоом оюма, күтсөм күдөрүмө кирген эмес эле. Бир күндөн кийин кайрылып бекет базадагы үйүмө келдим. Эшик ачык турат, үйдө эч ким жок. Асел отун-сууга чыгып кеткен го деп ойлодум оболу. Тегерете карасам, үй ичи астын-үстүн түшкөн. От жагылбаган кара мештен келген муздак илеп үй ичин көрдүн ичиндей суук көрсөттү. Саматтын керебетин барып карасам, бош.

– Асел! – деп чыга шыбырадым. «Асел» – деп шыбырады муздак дубалдар.

Атырылып эшикке чуркадым.

– Асел!

Эч жооп болбоду. Коңшуларга жүгүрүп кирдим, бензоколонкага жүгүрүп бардым, эч ким жөндөп билбейт. Билгендери: кече күнү Асел уулун коңшуларга таштап коюп, бир жакка барып келген, кеч келген, дешти. «Кеткен экен да, билип алган экен да!» – деген ой бүткөн боюмду шырғалаң куйгандай муздак титиретип жиберди.

Шорго малынган ошол күнүмдөгүдөй болуп Теңир-Тоону аралата машинени мен эч качан анчалык кубалаган эместирмин. Тиги бурулуштан, же наркы капчыгайдан, же нараак жолдон кууп жетермин деп, дайынсыз үмүт кубалады мени. Алдымда бараткан машине болсо, шукшурулган бүркүттөн бетер баса калам, анан, жайлатып катар айдап, кабинасынын ичин, кузовун аңтара карайм да жок экенин көргөн соң, суурулуп андан озом. Ошентип, токтолбостон үч саат куудум. Акыры радиаторумдагы суу кайнап чыкты. Токтотуп, кабинадан ыргып түштүм да, радиаторго кочуштап кар чачтым, суу апкелип чачтым. Радиатордон калың буу көтөрүлүп, машине зоруккан аттан бетер өпкө кагып турду. Жаңы эле рулга отуруп жатсам, бет алдыман прицеп сүйрөткөн Алыбектин машинеси көрүндү. Кубанып кеттим. Экөөбүз араздашып жүрсөк да, эгер Асел алардын үйүнө барган болсо, айтар дедим. Жолго жүгүрүп чыгып, кол көтөрдүм.

– Токто, токто, Алыбек!

Айдап бараткан өнөк баласы Алыбекке бурулуп суроолуу карады. Алыбек кабагын чыгып, толгонуп кетти. Машине зуу деп жаныман өтө берди. Жол боюнда бүткөн боюм бүт кар, колумду серейте көтөргөн бойдон туруп калдым. Анан бетими арчыдым. Кантейин, келме кезек деген ушул. Бирок мен азыр Алыбекке таарынар чагым эмес эле. Демек, Асел алардыкына барган эмес экен. Иш кыйындай баштады. Башка барар жери жок эле, демек, айылга, төркүнүнө кетип калган экен да. Үйүнө кантип кирип, эмне жооп айтты экен? Ата-энеси маскара болуп кайтып келген кызын кантип тосуп алышты экен? Жалгыз өзү, көтөргөн баласы, каруусуна илген түйүнчөгү бар. О, шордуу!..

Токтоосуз айылга барыш калды.

Тезинен жүктү түшүрдүм да, машинени көчөгө коё коюп, диспетчерге жүгүрдүм. Документтерди таштап кетиш керек эле. Өтө бериш бөлмөдөн Жантайга оро-пара келдим. Ошондогу анын мыскылдуу мылжындаганын!

Көзөнөк терезеден баш багып, жол кагазды столго таштаганымда Кадийча элейе карап калыптыр. Менин кебетем укмуш болсо керек. Кадийча биресе чоочулап, биресе күнөөлүү тиктей берди.

– Тезирээк кабыл ал! – дедим.

– Бирдеме болдубу?

– Үйдө жок. Асел кетип калыптыр.

– Койчу, ай! – Кадийча ордунан кумсара туруп, эрдин тиштеди. – Кечир, кечир мени, Илияс! Ушунун баарын мен... мен...

– Эмне «мен»?.. Жөндөп айт, баарын айт! – деп мен эшикти ачып кирип бардым.

– Кандайча болуп кеткенин өзүм да билбей калдым. Кечээ вахтер терезени кагат. Бир кыз келиптир, сага жолугайын деп атат дейт. Аселди дароо эле тааныдым.

Телмире тиктеп турду да: «Ошол ыраспы?» – деди. Эмне болгонуму билбейм, өчөшкөнсүп: «Ырас, ошондой. Баары чын. Ал мендик. Ал азыр мени менен!» – депмин. Ал терезеден шарт бурулуп кете берди. Мен стол кучактап жыгылып, жиндиден бетер: «Ал мендик! Мендик!» – деп ыйлай бердим. Башка көрө албадым... Кечир мени!

– Коё турчу. Асел кайдан билип алыптыр?

– Баарын кылган Жантай. Мени да келип коркутуп кеткен. Жантайдын ким экенин билбейсиңби? Сен бар, Илияс, Аселди тап. Мен эми силерге жолтоо болбойм, бир жакка куруйм...

Кар баскан талаада бараттым. Жер тоңголок. Шамал кыраң жердин карын арыкка киргизе кууп, таптап салган, кумсарган жердин бети менен камгакты далбактата кууп жүрөт. Алыстан шамалга туурулган айылдын тамдары, кара жалбырагынан ажыраган бак-дарак көрүндү.

Кечке жуук айылга кирип бардым. Тааныш короонун тушуна токтоп, энтиккеними басып алууга папирос чектим. Аны бат эле кайра өчүрүп,

сигнал бердим. Бирок Аселдин ордуна ичигин жамынып, апасы чыкты. Мен тепкичке түшүп, сыпайы саламдаштым:

– Арыбаңыз, апа!

– Ии, бу шүмшүйүп келген сен белең? – деди апасы түксүйө тиктеп. – Кыларын кылып, кыл жип менен бууп коюп, эми мени апа деп турганын кара! Жогол көзүмө көрүнбөй! Сандалган өлүгүндү көрөйүн, алмончоктой баламды азгырып, эми уялбай келип турганын көр! Дагы тиктеп коёт, о тикчийген көзүң менен жерге кир! Жадыраган турмушубузду бүкөн-байран кылдың го, жакшылык көрбөгүр!..

Кемпир мага ооз ачтырбады. Оозунан ак ит кирип, кара ит чыгып жатты. Анын үнүнө коңшу-колон, бала-бакыра чогула баштады.

– Жогол дейм көзүмөн, болбосо азыр элди чакырып, теринди тескери сыйрытам! Каргышым соо койбосун сени, ылайым! Көзүм көрбөгөнүм сен болсун! – деп жаалданган кемпир ичигин ийнинен силкип таштап, мага атырылды.

Кабинага отуруп, айдабастан башка чара калбады. Асел чыгып көргүсү келбеген соң кетиш гана калды. Машинени таяк менен сабап, балдар ташка ала баштады. Ошентип, айылдан узатып чыгышты....

Ал түнү көлдү жээктей басып көпкө жүрдүм. Көл буркан-шаркан түшүп, айдын жарыгына ала көлөкө болуп жатты. О, Ысык-Көл, сен ал түнү сурданып, суук болдуң. Мен жээкте көмкөрүп салган кайыкта отурдум. Толкундар албууттана жайык жээкти жаба берип, өтүгүмдүн кончун орой калат да, оор үшкүрүнүп кайра тартат...

...Бирөө жаныма келип, колун абай менен ийиниме койду. Кадийча экен.

Көп өтпөй Кадийча экөөбүз Фрунзеге кетип калдык. Анархай талаасынын жайытын изилдей турган экспедицияга орноштук. Мен шофер болдум. Кадийча жумушчу болду. Ошентип, жаңы турмуш башталды.

Экспедиция менен биз Анархайдын түпкүрүнө, Балхаштын жээгине кеттик. Өткөн турмуштан кол үзгөн соң биротоло үзүлсүн дедим.

Алгачкы мезгилде ич куйкалаган кусалыгымды иш менен басып, иш менен алаксытып жүрдүм. Иш көп болчу. Үч жарым жылдын ичинде Анархайдын тиги четине да, бу четине да чыктык. Канча кудук казбадык, канча жол салбадык, канча кашар курбадык. Азыр Анархай мурдагысындай чак түштө адаштырган дөбө-дөңдүү, шыбактуу учу-кыйырсыз ээн талаа эмес. Малчылар жай алды. Маданий борборлору, короо-жайлары бар. Эгин эгип, чөп чабышат. Ырас, Анархайда али да болсо жумуш көп. Асыресе, биздин шофер журтубузга жумуш табылбай калчу беле. Бирок мен кайра кеттим. Үйрөнбөгөн жерде жатыркагандан эмес. Көнүп кетиш оңой эле. Кадийча экөөбүз кыйынчылыктан коркчу эмеспиз, жакшы турдук, сый-урматта жашадык. Бирок сый-урматтын жөнү бир бөлөк, сүйүүнүн жөнү башкача экен. Эки жубайдын бири сүйүп, экин-

чиси сүйбөсө, анын эмнеси жашоо. Башкалар да мендейби, же мен эле ошондой жаралгамбы, айтор, бирдемем кемчил сыяктанып жүрө берди. Ал кемчилигимди ишим да, жакшы мамиле, мээрим да, сүйгөн аялымдын көңүлү да толтура албады. Аселди дагы бир жолу издеп чыкпай, аны кайрып апкелишке дагы бир жолу аракет кылбай кете бергениме жаным кейичү болду. Анархайда өткөн соңку жылда Аселди да, Саматты да катуу сагындым. Түнкүсүн уйкудан айрылдым. Калтаңдап жаңыдан тай турган Саматымдын элеси көз алдыма келе берет. Анын буруксуган назик жыты өмүр бою көөдөнүмө сиңип калгандай. Чыдай алар эмесмин, Теңир-Тоонун адыр-жондоруна, чалкыган Ысык-Көлүмө, алгачкы жана акыркы сүйүүмү тапкан адыр этегиндеги талаага тартылып туруп алдым. Кадийчанын ичи сезип жүрдү мунун баарын, бирок мага күнөө жаап, ыйлактаган жок. Бирок жашай албасыбызга акыры экөөбүздүн тең көзүбүз жетти.

Ошол жылы Анархайга жаз эрте келди. Кар бат жукарып, дөбөлөрдүн чокулары карайып, күңгөй беттер жашыл ыраң жамынды. Жылуулук менен нымды соруп, талаага жан кирип келатты. Бирок түнкүсүн аба чыкыроон, асманда жылдыздар чыйрыгат.

Бургулоо мунарынын түбүндөгү чатырда жатчубуз. Уйку качкан. Алда кайдан талаанын тынчтыгын бузуп, паровоздун доошу угулду. Бу тегеректе темир жол жок, бизге кантип жеткенин билбейм. Темир жолго чейин жарым күндүк жол. Же мага ошондой угулдубу, билбейм. Эмнеси болсо да солуктап жаткан жүрөгүмдү жулкунтуп, туйлатып кетти. Өрөпкүп жолду эңсеп туруп алдым.

– Мен кетпесем болбойт, Кадийча, – дедим.

– Мейлиң, Илияс. Ар кимибиз өз жөнүбүз менен бололу, – деди ал.

Ошентип, экөөбүз ажыраштык, Кадийча түндүк Казакстандагы дың жерге кетти.

– Жолуң болсун, багың ачылсын, – деп чын ыкластан тиледим. Өздөрү билбей издешкен кишиси бардыр, тагдыр экөөн туш кылса ажеп эмес. Кыз тийген күйөөсүнөн багы ачылбады, мени менен турмушу болбоду. Эми таап калгысы бардыр. Чыныгы сүйүү деген эмне экенин, бирөөгө сүйүктүү болуу, бирөөнү жанындан артык сүйүү деген эмне экенин билбесем мен деле Кадийча менен ысык жашай бермекмин го. Бул өзү адам айтып түшүндүрө алгыс нерсе экен.

Кадийчаны полустанокко алпарып, поездге түшүрдүм. Вагон менен жарышып, бир далайга жүгүрдүм. «Жолуң ачылсын, Кадийча, жаман ойдо кетпегин!..» – деп өзүмчө күбүрөдүм акырымда.

Каркыралар желе тартып, түштүккө учуп баратышты, мен болсом Теңир-Тоому бет алып, түндүккө жөнөдүм.

Келерим менен эч аялдабастан түз эле айылга жөнөдүм. Жолулаш машиненин кузовунда баратам. Алда эмне болот деп ойлогум келбейт.

Сүрдөп да, кубанып да баратам. Асел экөөбүз алгач жолуккан жолдо баратам. Жол азыр баштагыдай кара жол эмес, таш жол болуптур.. Көпүрөлөрү бетондолуп, жол жээгине белгилер коюлуптур. Мурдагы кара жол өзгөрүп кеткенине ичим ачышкансып баратам. Менин машинам тыгылган арыкты тааныбай калыпмын. Асел отурган жол жээгиндеги корум таш ордунда жок.

Айылга жуук кирип барган жерде кабинанын төбөсүн кагып токтоттум.

– Эмне болду? – деди шофер башын чыгарып.

– Токтот, түшөм.

– Талаагабы? Коё тур, азыр жетебиз.

– Рахмат! Аз эле калды, – деп секирип түштүм. – Жөө эле жетип алам, – деп акча сундум.

– Жөн кой. Өз кишибизден албайбыз.

– Алсаңчы, менин чекеме жазып коюптурбу.

– Баскан-турганыңан билип турам.

– Андай болсо болуптур. Жолуң болсун.

Машиине кетти. Мен эс-акылымы жыя албай жол үстүндө тура бердим. Сигаретаны оозума алпарсам, колум калтырайт. Эки-үч сордум да, жолго таштап, тебелеп салдым. «Мына, келерин келдим», – деп өзүмчө күбүрөдүм. Жүрөгүм тарсылдап, кулагым зыңылдайт, бирөө балкалап башка салып жаткансыйт.

Айыл кадыресе өзгөрүп кетиптир. Шифер жабылган жаңы тамдар көбөйүп, этеги жайылыптыр. Көчө бойлой зым карагайлар орноп, колхоз башкармасынын түбүндөгү карагай башында радио сүйлөп турат. Мектебине жүгүрүп, балдар барат. Эс тарткан өспүрүмдөр каада күтүп, мугалими менен сүйлөшүп, каадалуу басат. Баягы мени ташка алып кубалашкан мадыра баштар ушулардын ичинде бараткандыр... Убакыттын өткөнүн карачы. Мен ашыга бастым. Мына, талы бийик өскөн, дубал курчаган тааныш короо. Демимди басып, токтоп калдым. Анан оюм дүрбөлөңдөп, бүткөн боюм муздап, каалганы барып кактым. Колуна портфель алган кичинекей кыз жүгүрүп чыкты. Баягыда тилин көрсөткөн кыз. Мектебине шашып бараткан экен. Мени таңыркай карап калды.

– Үйдө эч ким жок, – деди анан.

– Эч ким жокпу?

– Жок. Апам лесхозго мейманга кеткен. Атам тракторга суу ташыйт.

– Аселчи? Ал кайда? – дедим апкаарып, тамагым кургап.

– Асел эжеми айтасызбы? – деп таң калды кыз. – Эжем алдагачан кетип калган...

– Ошо бойдон такыр келген жокпу?

– Келип турат, жыл сайын жездем экөө келип турат. Апам айтат, жездем жакшы киши дейт.

Башка эчтеме сурабадым. Кыз мектебине чуркап кетти, мен кайра тарттым.

Бу кабар жанымга катуу батты. Кимге чыкса да, качан чыкса да эми мага баары бир болуп калды. Билгенде эмне? Асел башка бирөөгө тийип кетет деп мен такыр ойлобопмун. Ал боло турган иш эмес беле. Мени качан келет деп ушунча жыл тирүүлөй жесир болуп отура бермек беле.

Машина күтпөй жол менен кете бердим.

Ырас, жол жаңырган экен, шагыл төшөлүп, бекем таптальптыр. Талаа гана баштагысындай айдоо жери карарып, аңыздары кубарып жатат. Бир чети тоого асылып, бир чети көлгө барып чорт үзүлөт. Кары жаңы кетип, жыланаптанып тердеп жатат. Кайдандыр жаздык айдап жүргөн тракторлордун татыраган дабышы чыгат.

Райборборго түндө жеттим. Эртеси автобазага эле барбасам болбойт дедим. Болору болду, баары бүтү. Жашоо керек, иштөө керек, андан нары кудайдын айтканы болор...

Тянь-Шандын кан жолу машинелердин астында кадимкисиндей гүүлдөп жаткан экен. Убап-чубаган машинелер, менин издегеним автобазаныкы. Акыры бирөөнө кол көтөрдүм. Машине күүсү менен өтө чыкты да, сүрдүгө токтоду. Чемоданымды ала шаштым, шофер кабинасынан чыга келди. Карасам, аскерде бир жүргөн – Эрмек. Аякта шоферлукту менден үйрөнгөн. Боз баш бала эле. Бүшүркөп тааный албай, күлүмсүрөп турду.

– Тааныбай турасыңбы?

– Сержант Илияс!.. Илияс Алабаев эмессизби? – деди эстей коюп.

– Ошол өзү! – деп күлдүм, бирок көңүлүм сыздады: эл тааныбай калыптыр, аябай эле өзгөргөн экем да!

Жөнөп кеттик. Ардеменин башын бир сүйлөштүк, аскерди эскердик. Менин турмушуму сурабаса экен деп заарканып баратам. Эрмек билбейт окшойт, сурабады. Көңүлүм тынчыды.

– Аскерден качан келдиң эле?

– Иштегениме эки жыл болуп калды.

– Алыбек Жантурин кайда?

– Билбейм. Мен ишке келгенде ал жок экен. Памирдеги бир автобазада башкы механик болуп иштейт деп сөз кылып жатышканын уккам...

«Жарайсың, Алыбек! Азаматсың, досум! Башынан эле мыкты жигит болчусуң?» – деп ичимен кубанып калдым. Акыры көздөгөнүнө жеткен экен. Ал аскерде жүргөндө эле автожол техникумунда сырттан окучу, институтту да сырттан бүтөм деп жүргөн.

– Начальнигиңер Аманжоловбу?

– Жок, жаңы. Аманжолов министерствого көтөрүлүп кеткен.

– Мени ишке алар бекен, кандай дейсиң?

– Сени албаганда кимди алат! Мыкты шоферсуң. Аскерде эле макталып жатчу эмес белең.

– Бир кезде болчумун, – дедим өзүмчө кейип. – Жантай дегенди билесиңби?

– Бизде андай неме жок. Уккан эмесмин.

«Автобазада өзгөрүш көп экен го...» – деп ойлодум, анан дагы сурадым:

– Ашуудан прицеп менен өтүп жүрөсүңөрбү?

– Өтпөгөндө эмнеси бар экен, – деди Эрмек. – Жүккө жараша. Керек болгондо чиркеп алып кете беребиз. Азыркы машинелер күчтүү чыга баштабадыбы.

Ошо прицеп чиркештин азабын мен канча тартканымды бу кайдан билсин.

Ошентип, автобазама кайра келдим. Алгачкы күнү Эрмек үйүнө чакырды. Жакшы күттү. Аман-эсен жолугушканга деп, ичкилик сунду. Оозума албаганымга көп болгон, ичпедим.

Автобазада жакшы тосуп алышты. Жумушка кирип, жатаканадан орун алдым. Жай-күйүмдү мурунтан билген жолдоштор ардемени сурагылап мазамды албаганына миң мертебе ыраазымын. Четте жүрүп келип, кайра көнгөн жумушумду ак пейил, адал ниет менен иштеп жүргөнүмдү көрүп турушат. Өткөндү козгоп эмне кылат? Өзүм да баарын биротоло унутууга тырыштым. Баягыда үй-бүлөм менен бир турган жайдан буйтап өтөм. Жан-жагыма кылчайбайм. Бензоколонкага да кайрылбайм. Бирок кандай качып кутулмакмын. Акыры барып тутулдум.

Иштегениме бир топ болгон. Жаңы машинеге жатыгып, моторунун сырын билип калгам. Иши кылып жумушумду беш колдой билип алгам...

Ошол күнү рейстен кайтып келаткам. Оюмда эчтеме жок. Чылымымы чегип, бир калыпта келаткам. Айлана-тегерегиме көз салам. Жер дүйнө жаздын күнүнө магдырап жатат. Малчылар жаздоого чыгып, кээ коксулардан боз үй көрүнөт. Чамгарактан түтүн созолонуп, береги жол боюнда кой жайылып жатат. Айгыр азынап, үйүр кайрып жүрөт. Бала кезим эске түшүп, ичим ачышкансыйт... Анан, көлгө чыга берип селт эте түштүм: көлдө ак куулар жүрүптүр!

Ысык-Көлгө жазда келген ак кууларды өмүрүмдө экинчи жолу көрүшүм. Көпкөк мелтиреген көл бетинде аппак болгон жарыктыктар көңүлүмдү удургутуп жиберди, жолдон чыгып, дың талаа менен түптүз көлгө айдаганымды өзүм билбей калыпмын.

О, кайран Ысык-Көл! Ысык-Көлүм – өмүр бою ырдалып бүтпөс ырым!.. Дал ушул жар кабактын боюнда Аселди кучактап турган күндү кайдан эстедим! Баары дал ошо күнкүдөй: ак чалгындуу көк толкундар кубалашып келип, сары жээкке жаба берип жатат. Тоо артына күн батып, наркы жээктин тоолору тамылжып мунарланат. Ак куулар кыйкуу салып көл үстүндө айлана кайып, кайрадан көлгө конгондо ак көбүк чачыратып, алкак-алкак толкундарды тартат. Баары дал ошол күнкүдөй. Бир гана Аселим жок жанымда. Кайдасың сен, кызыл жоолук делбирим?

Жээкте көпкө турдум. Анан автобазага келдим да, токтоно албадым... жанымды кыйнаган эски кайгыны басайын деп, чайханага кирдим. Аерден кеч чыктым. Асманды кара булут биротоло каптап алыптыр. Боомдон чыккан шамал тал-теректи жерге жеткире ийип, зым карагайлардын башында зуңулдап ыйлап, кум-таш аралаштыра бетке чабат. Көл күрүлдөй толкуп, оор онтоп жатат. Жатаканага араң жетип, чечинбестен куладым.

Эртеси эртеменен башымы көтөрө албай калыпмын, сынып ооруйт. Сыртта кар аралаш жүдөткөн жамгыр жаап турат. Ишке чыккым келбей үч сааттай жаттым. Иш да көңүл иренжитет. Бирок акыры уялдым, ишке кеттим.

Машинем илбип келет. Машине эмес, өзүм илбип калыпмын. Анын үстүнө, күн да минтип көз ачырбай турат. Каршы жолуккан машинелердин үстүндө жуккан кар бар, демек, ашууга кар жааган экен. Мейли, кар жаамактан бороону соксун, коркор жерим жок, акыры башта бир өлүм...

Көңүлүм жаман түнөрүп бараткан элем. Маңдайымдагы күзгүдөн карансам, сакалым өскөн, оорудан жаңы тургансып шишип-көөп алгам, өз өңүмөн жипкирдим. Жолдо бир жерден шам-шум этип алсам болор эле, эртеден бери наар ала элекмин, бирок көңүлүм чаппайт, ичким келип баратат. Бир жолу тайсаң, кайра оңолуш кыйын экени белгилүү эмеспи. Закусочныйга токтодум. Биринчи стакандан кийин кичине оңолгонсуп калдым. Машинем да көңүлдүүрөөк жүргөнсүйт. Анан дагы бир жерге токтоп, жүз граммды согуп алдым. Анан дагы ичтим. Анан көрүп ал. Жол зымырап, айнек шыпыргычым шакылдап эле калды. Жүткүнө отуруп, сигаретаны чайнап барам. Айнегеме балчык чачыратып, машинелер жаныман зуу өткөнүн гана билип калам. Күн кечтеп баратты эле, мен да ылдамдадым. Түнөргөн капкараңгы түн мени ашуудан кууп жетти. Мына ошондо арактын күчү бастады. Шалдырап, талыкшый баштадым. Көз алдым караң-кураң этет. Кабинанын ичи тумчуктуруп, жүрөгүм айныды. Мынчалык эч качан катуу мас болбосом керек. Көз ачыштырып, маңдай ылдый тер төгүлөт. Машинедө баратпай эле алдымдагы соймоңдогон эки устун жарык шооланы минип, кайдадыр бир жакка учун бараткансыйм. Эки шоола менен кошо бирде элишке түшөм, кайра аска-зоону жалмалап өр талашам, бирде бурулуш издеп аркы-терки кайсалайм. Күчтөн тайып баратканымды сездим, бирок токтободум, анткени рулдан колуму алсам эле машинени кайра айдай алчудай эмесмин. Каерде баратканымы да билбейм, ашуунун бир жеринде болушум керек эле.

Ох, Долон, Долон, Теңир-Тоонун алпысың! Оңой-олтоң жол бербейсиң! Айрыкча, түн ичинде, төтөн, мас шоферге бүтпөс азапсың!

Машине кайсы бир өрдүн кырына ыйлап отуруп араң чыкты да, так ылдый зуулдаган бойдон кетти. Башым айланып, түн аңтар-теңтер боло түштү. Колдоруму башкара албай калдым. Машине улам күүлөнгөндөн күүлөнүп ылдый кетип барат. Анан бир маалда күрс эткен дабыш уктум,

жарык жалт-жулт этти, көзүмө эчтеме көрүнбөй калды. Көкүрөгүмдүн түпкүрүндө гана «Авария!» деген ой акырын зырп эткендей болду.

Канча жатканымы билбейм. Кулагыма кебез тыгып алгансып, алыстан акырын үндөр чыгат: «Кана, жарык кылчы!» Кайсы бир колдор башымы, ийиними, көкүрөгүмү сыйпалап жатты. «Жаны бар, мас тура», – деди үн. Башка үн унчукту: «Жолду бошотуш керек».

– Кана, достум, кичине жылып отур, машинени жолдон чыгарып коёлу, – деп бир кол ийинимен акырын сүрө итерди.

Мен онтоп алып баш көтөрдүм. Башым ылдый бетими жууп кан агып туруптур. Түзөнө албайм, көкүрөгүмөн бирдеме мыкчып турат. Тиги киши ширеңке чагып, жүзүмө карады. Ишенбей калгансып, дагы ширеңке чагып, дагы карады...

– Сага эмне болгон, дос? Бу кылганың эмне? – деди ал караңгыда кейиштүү үн менен.

– Машине... катуу сыныптырбы? – деп араң сурадым кан түкүрүп.

– Анча эмес. Аскага тийип, туураланып калыптыр.

– Анда коё бергиле, азыр жөнөйм! – Калтыраган колум менен ачкыч издеп, стартер бастым.

– Токтот! – деп алиги киши мени капшыра кучактады. – Жетишет бейбаштыгың! Түш! Түнөп ал, эртең көрө жатабыз...

Мени кабинадан сүйрөп чыгышты.

– Кемел, машинени четке чыгарып кой, анан териштиребиз!

Колуму ийинине арта салып алып, караңгыда мени кайдадыр сүйрөп жөнөдү. Узак жүрдүк. Анан бир үйгө киргизди. Оозгу бөлмөдө чырак күйүп туруптур. Алиги киши мени орундукка отургузду да, тонууму чече баштады. Ошондо гана баш көтөрүп, жүзүнө карадым. Тааный койдум. Бул баягыда ашуудан машине сүйрөтүп чыкканда жолуккан жол мастери Байтемир экен. Бетим чымырай түштү, бирок кубанып да калдым. Кечирим сурап, ыраазылыгымды айтайын дегенче жерге дабырап кулаган отундун дабышы оюмду бөлүп кетти. Кылчайып карап алып, акырын ордуман өөдө боло бердим. Ооздо чачылган отундун үстүндө Асел туруптур. Элес болуп калгандай селее катып, алая тиктеп турат.

– Бул эмне? – деди акырын.

«Асель деп бакырып ийе жаздадым. Бакырат элем, бирок Аселдин жылуулук сезилбеген жат көз карашы оозуму ачтырбады. Жети өмүрүм жерге кирип, башым шылк этти. Бөлмө ичи тунжурай туштү. Байтемир болбосо, билбейм эмне болмогун. Капарында эчтеме жок, мени ордума кайра отургузду.

– Коркпо, Асел, – деди ал токтоо. – Бу шофер жигит саал жараланып калыптыр. Жатып тыныксын... А көрө бизге йод берчи...

– Йодбу? – Аселдин үнү жумшарыңкы, калтаарый чыкты. – Йодду кошуналар алды эле... Азыр.. – Шашкан бойдон чыгып кетти.

Тиштенип, мизбакпай отурам. Мастыгым тарап, көзүм умачтай ачылды. Чыкыйымда гана кан тамырым жарылып кетчүдөй зырп-зырп согуп турду.

– Алды менен канды жууп салыш керек, – деп Байтемир чекемин айрылган жерлерин көрдү да, чака алып, сыртка чыгып жетти. Төркү бөлмөдөн жалаң көйнөкчөн, беш жашар бала баш бакты. Көзүн ачып-жумуп, мени таңыркай тиктейт. Көргөндө эле тааныдым, мен эмес, жүрөгүм тааныды.

– Самат! – деп үнүм кардыгып чыгып, кол суна жүткүнө бердим. Ошол учурда Байтемир кирип келди. Мен негедир коркуп кеттим. Баланы атынан атап жатканымды кулагы чалды болуш керек. Уурулугум кармалгансып, жаман оңтойсузданып калдым. Уятымы жашырышка маңдайымдагы жаратымды сыйпалап, дайынсыз суроо берипмин:

– Сиздин уулуңузбу?

Минтип сурап эмне кереги бар эле, ушу бүгүн да бармагымды тиштенем.

– Менин уулум! – деп Байтемир ишенимдүү, жайдары жооп берди. Чаканы жерге койду да, Саматты колуна алды. – Менин уулум болбогондо кимдики болмок, ээ, Самат? – деп муруту менен кытыгылап баланы алкымынан өпкүлөдү. Байтемирдин үнүндө да, кыймылында да кыпындай калпы сезилбеди. – Эмне жүрөсүң? Ынтызарлыгың ай, кулунум. Бар, төшөгүнө жата кой.

– Апам кана? – деди Самат.

– Апаң азыр келет. Мына, келип калды. Бар, жата кой.

Асел шашып кирди, жалт бир карап алды да, Байтемирге йодду бере коюп, уулун төркү үйгө алып кирип кетти.

Байтемир сүлгүнү суулап, чекемдеги канды арчыды.

– Чыда! – деп тамашалады йод сүйкөп жатып, анан катаал айтты: – Ушу жоругуң үчүн йод эмес, уу менен өрттөп ийсе болор эле, мейли эми, конок турбайсыңбы...

– Мына, болду, эки күндө айыгып кетет. Асел, бизге чай бербейсиңби.

– Азыр.

Байтемир кийиздин үстүнө төшөк салды, жаздык койду.

– Кел, быакка отуруп эс ал.

– Эчтеме эмес, рахмат.

– Отур, төшөккө отур, кысынбай өз үйүңдөй көр, – деп Байтемир болбоду.

Баары түшүмдөгүдөй. Жүрөгүмү бирөө коё бербей мыкчып тургансыйт. Тиштене чымырканганыман тарамыштарым үзүлө жаздайт. Алда апам ай, мени неге төрөдүң экен?!

Асел чыгып, бизден өзүн ала кача самоорду алды да сыртка кетти.

– Азыр сага жардамдашам, Асел, – деп калды Байтемир. Артынан жөнөмөкчү болду эле, Самат дагы жүгүрүп келди. Анын уктап турган түрү жок.

– Сен эмне, Самат? – деп Байтемир мээрин төгө баш чайкады.

– Байке, сен кинодон түшүп келдиңби? – деп жакын келип, чындап эле сурады менден.

Бу сөздүн кимден чыкканын дароо түшүндүм. Байтемир каткырып калды.

– Ай, тентегим ай! – деп күлдү Байтемир баланын маңдайына жылып отуруп. – Оой, боорум ай... Кенге барып кино көрүп турабыз, – деди мага кайрылып. – Бу жалгыз калмак беле, кошо барат да...

– Ийи, кинодон түшүп келдим! – дедим калтырбай.

Самат кабагын түйдү.

– Калп!

– Эмне үчүн калп?

– Чабышкан кылычың кана?

– Үйгө таштап келдим...

– Мага көрсөтөсүңбү? Эртең көрсөтөсүңбү?

– Көрсөтөм. Кана, бери келчи. Атың ким? Самат беле?

– Самат. Сенин атың ким, байке?

– Менинби... – Сүйлөй албай калдым. – Менин атым Илияс, – деп араң айттым.

– Болду эми, Самат, барып жат, түн бир убак болуп калды! – деп Байтемир сөзгө аралашты.

– Ата, дагы кичине эле тура турайынчы, макулбу? – деп жалынды Самат.

– Мейлиң эмесе. – Байтемир аргасыз макул болду. – Азыр чай апкелебиз.

Самат мага жакын келди. Колунан кармап, сылап отурдум. Мени тартыптыр, куду эле мен. Колу да меникиндей, күлгөнү да мендей.

– Чоңойгондо ким болосуң? – дедим шам кылып уулум менен сүйлөшүп отурууга.

– Шофер болом.

– Машинеге түшкөндү жакшы көрөсүңбү?

– Аябай-аябай жакшы көрөм. Бирок кол көтөрсөм деле эч ким түшүрбөйт...

– Мен эртең түшүрүп, ойнотоюнбу? Түшөсүңбү?

– Түшөм. Мен сага чүкөлөрүмөн берем! – Бөлмөсүнө жүгүрүп кирип кетти.

Терезенин сыртында самоордун кернейинен жалындын тили соймоңдоп жатты. Асел менен Байтемир бирдеме тууралуу сүйлөшүп турат.

Самат аркардын терисинен тиккен тулуптагы чүкөлөрүн алып келди.

– Байке, жакшы көргөнүнү ала бер! – деп түр түс боёкко салынган байлыгын алдыма чачып салды.

Бир чүкөсүн эстеликке ала кетейин деп ойлоп, колум барбады. Эшик ачылып, Байтемир кайнап турган самоорду көтөрүп келди. Артынан Асел кирди. Ал чай демдеп, Байтемир алдыбызга тегерек стол койду, дасторкон жайды. Самат экөөбүз чүкөлөрдү чогултуп, кайра тулупка салдык.

– Байлыгыңа мактанып жатасыңбы? Ай, мактанчаагым! – деп Байтемир эркелетип, Саматтын кулагын кашып койду.

Самоорду алдыга коюп, чай ичип отурабыз. Асел экөөбүз бири-бирибизди эч качан билбегендейбиз. Басмыртыраак болууга тырышып, экөөбүз тең унчукпайбыз. Самат Байтемирдин алдында ойдолоп эркелеп жатат.

– У-у... мурутун сая берет, ата! – дейт да өзү болбой мурутка жаагын төшөйт. Уулумдун жанында отуруп аны «уулум» деп айта албай, ал башка бирөөнү «аталап!» отурганын угуп, заманам куурулду. Жандай сүйгөн Аселим жанымда отурат, бирок тик багып карай албаганыма заманам куурулду. Кантип мында келип калды экен? Сүйүп тийди бекен? Тигинтип мисирейип, мен таптакыр чоочун кишиден бетер сыр бербей отурса, жөн-жайын кантип билмек элем. Мени ушунчалык жек көрүп калганбы? Байтемирчи? Мен назилимде ким экенимди кантип туйбай койсун? Самат экөөбүздүн окшоштугубузду кантип байкабай койсун? Баягыда ашуудан машине сүйрөтүп чыкканыбызды такыр эскербей койду го? Чындап эле унутуп калды дейсинби?

Баарынан да жат-жатка келгенде кыйын болду. Мага төшөктү ушерге салышты. Мен дубал жакка тескери бурулуп жаттым. Чырактын билигин кичирейтип коюшту. Асел идиш-аягын жыйнап жүрөт.

– Асел! – деди Байтемир акырын төркү бөлмөнүн ачык эшигинен.

Асел жанына барды.

– Жууп койсоңчу.

Асел менин кан жайыган чатыраш көйнөгүмдү алып, жуба баштады. Анан токтото коюп, Байтемирге барганын туйдум.

– Радиаторунан сууну төгүп салдынарбы? – деп сурады. – Аязга тонуп калып жүрбөсүн.

– Кемел төгүп атат болчу. – Байтемир да күбүрөп жооп кайтарды. – Машинеси соо эле экен. Саал эле жери... эртеменен ондошуп коёбуз...

Аны мен унутуп да калыпмын. Радиаторду, моторду ойлой турган чак эмес эле.

Асел көйнөгүмдү жууп бүттү да, мештин үстүнө тартылган жипке жайып жатып, оор үшкүрүнүп алды. Чыракты өчүрүп, кирип кетти.

Там ичине караңгылык уюп алды. Баарыбыз тең уктабай жатканыбызды билип жаттым. Ар кимибиз өз оюбуз менен алпуруштук. Байтемир менин уулум менен бир керебетте. Маал-маалы менен эркелете кобурап, ооналактаган баланын үстүн жаап жатты окшойт. Асел анда-санда мууна үшкүрүнөт. Жаш кылгырып жылтылдаган көздөрүн мен караңгыда

көрүп жаткансыдым. Ал эмнени ойлоп жатты, кимди ойлоп жатты, кимди ойлоп жатты? Азыркы жаткан үчөөбүз тең Аселге байланган экенбиз... Мен сыяктанып ал дагы экөөбүздүн башыбыздан өткөн жакшы менен жаманды териштирип ойлоп жаткандыр. Ким билет? Азыр Асел мен үчүн кол жетпес жерде, ойлогон оюна да оюм жетпейт. Ушул өткөн жылдардын ичинде Асел өзгөрүп калыптыр, көздөрү да өзгөрүптүр... Баягы нурдай таза жалтылдаган, ишенчээк көз жок. Катаал тартыптыр. Ошентсе деле мага баягы Асел, тал чыбыктай буралган кызыл жоолук делбирим. Ар бир кыймылы, кирпичинин селт эткенине чейин тааныш, жүрөккө жакын. Ошонусуна ичим күйүп-өрттөнүп, азабы жаныма батып жатты. Жаным кашайганда жаздыктын бурчун кырча тиштеп, таң атканча кирпичтүү көзүм жумбадым.

Терезеден нары көктөн бирде булутка кирип, бирде чыгып тийген ай көрүнөт.

Таң эрте Асел менен Байтемир чарбасын көздөгөнү сыртка чыкканда, мен да турдум. Жөнөш керек болчу. Бутумун учу менен басып, Саматка бардым, акырын өптүм да, шашып сыртка чыктым.

Асел таш тулгадагы чоң казанга суу ысытып отуруптур. Байтемир жыгач жарып жатат. Ал экөөбүз унчугушпай, чылым чегип машинеге бардык.

Көрсө, машине түндө жол жээгине кашаа кылып орноткон моло таштарга урунуптур. Экөөсү омкорулуп жатат. Машиненин фарасы сыныптыр, тумшугу майышыптыр. Балкалап, ломдоп жатып, эптеп оңдодук. Андан кийинкиси кыйын болду. Мотор тоңуп калыптыр. Кендир чыпка күйгүзүп атып картерин жылыттык, анан эки кишилеп тутканы толгодук. Ийинибиз тийишип, алакандарыбыз бир туткада ысыды, бирибиздин демибиз бирибиздин бетибизге тийип, бир эле ишти иштеп жаттык. А балким, бир эле ойду ойлоп жаткандырбыз ошондо.

Мотор эпке келер эмес. Энтигип демибиз буулду. Ушул учурда Асел эки чака ысык суу апкелди. Сууну радиаторго куйдум. Анан Байтемир экөөбүз кош колдоп эки-үч жолу бурадык эле мотор от алып кетти. Мен кабинага отурдум. Мотор какап-чакап жаткан. Байтемир шамын текшергенге балкасын алып астына сүңгүдү. Ушул учурда пальтосун топчуланбай далбалактап, Самат келди энтиге чуркап. Машинени тегерене чуркады, түшүп ойноп келгиси бар. Асел уулун кармап алды да, колунан чыгарбай кабинанын жанында турду. Бир маалда жекире, жаны ооруган аёо менен карады эле өлүп кете жаздадым, ушул азыр күнөөм үчүн башымды аябас элем, иши кылып эптеп уулум экөө кечирсе, кайра кайрылып мага келишсе болду эле. Кабинанын ачык каалгасынан эңкейдим:

– Асел! Уулунду ал да, түш машинеге. Баягыдай кылып алып кетейин. Түбөлүккө! Түшчү! – деп мотордун доошуна үнүмү жашыра жалбарып жибердим.

Асел эчтеке дебеди, жашылданган көздөрүн акырын ала качып, башын чайкады.

– Түшөлүчү, апа! – деп Самат колуна тартты. – Ойноп келеличи!

Асел Саматты жетелеп, шылкыя басып кете берди. Самат тарткынчыктап жулунса да коё бербеди.

– Болду! – деп кыйкырып, Байтемир капотту жапты да, аспаптарымды мага берди.

Мен жөнөп кеттим. Кайрадан руль колумда, кайрадан баягы жол, баягы тоолор. Эмне окуя болгону менен иши эмне, машине мени алып-учуп баратат...

Аселди уулум экөөн ашуудан ушинтип таптым, ушинтип жолугушуп, ушинтип ажыраштык. Жетер жериме жеткиче кайра кайтып келгиче мен ойлоп жүрүп отурдум, бирок эчтеме ойлоп таба албадым. Майнабы жок ойлордон чарчадым акыры... Эми көз көргүс, кулак уккус жакка кеткенден башка арга калган жок. Бул жерге мен батпай калдым.

Ушул бүтүмгө бек бекидим. Ушул ой менен кайра автобазага кайтып келаттым. Жол участогунун жанынан өтүп баратып, жолдон четтерээк жерде өзүнөн элебирээк бир кыз, бир уул бала менен ташкоргон ойноп отурган Саматты көрдүм. Бу балдарды, балким, мурда өтүп жүргөндө деле көрүп жүргөндүрмүн. Демек, өзүм билбей күн ара уулумун жанынан өтүп жүргөн экем да. Аны башта кайдан билдим.

Машинени токтоттум.

– Самат! – Бир көрүп кетейинчи дедим.

Балдар мага жүгүрдү.

– Байке, бизди машинеге түшүргөнү келдиңби? – деп Самат чуркап келди.

Балдар мага жүгүрдү.

– Кичине ойнотоюнбу?

Балдар талашып кабинага түштү.

– Байкеми мен тааныйм, биздикине келген, – деп мактанды Самат.

Бир аз жерге салып бардым. Көңүлүм балкып, жүрөгүм элжиреп, балдардан мен жыргадым. Анан аларды түшүрдүм.

– Эми үйгө чуркагыла!

Балдар чуркап кетти. Саматты токтотуп калдым.

– Самат, токточу, бирдеме айтайын! – Төбөмөн өөдө көтөрүп, өңүнө тигиле карап турдум, анан боорума кысып өптүм да, жерге түшүрдүм.

– Кылычыңды ала келдиңби, байке? – Саматтын эсинде экен.

– Алда уулум ай, унутуп калган турбайымбы. Эмки келгенде ала келем!

– Эми унутпайсыңбы, байке? Биз жанагы жерде эле ойноп турабыз.

– Макул. Бар эми, бара кой.

Автобазада жыгаччылардын устаканасынан үч жыгач кылыч жасатып, ала жүрдүм. Балдар чын эле убадалашкан жерде экен. Мен аларды дагы

бир аз ойноттум. Уулум, анын жолдоштору менен ушинтип ынакташтым. Бат эле мага үйүр алып кетишти. Мен келатканда алыстан алдымы тосо чуркашат.

– Машине, биздин машине келатат!

Мага жан кирди, киши боло баштадым. Жол жүрсөм да көңүлүм чак. Машинеме оор жүк эмей эле, кубаныч салып бараткандай болдом. Жол боюнда уулум күтүп жүргөнү эсимен чыкпай, жүрөгүмдү жылытып барат. Жадегенде эки мүнөтчө кабинага түшүрүп, жаныма алып отурам. Эми менде башка ой жок, эси-дартым уулума кечикпей жетүү. Убактымы да ашуудан күндүз өтүүгө чектейм. Жаз күнү жылымдап, балдар азыр-көбүнесе сыртта ойношот. Бактыма чек жок, максатым, иштеп жүргөн максатым ошо балдар үчүн сыяктанат. Кээде гана жүрөгүм зырып эте түшөт. Балдарды машинеге салып ойнотуп жүргөнүмдү жол участогундагылар билип калдыбы дейм. Эгер билсе, Саматты үйдөн чыгарбай, жол боюна жибербей коёт эле го. Ичимен Асел менен Байтемирге жалбарам, жок дегенде ушу кичинекей ырыстуу шыбагаман айрыбагыла, күн ара бир көрүп турганыман ажыратпасаңар экен деп суранам ичимен. Бирок акыры бир күнү ошондой эле болду...

Биринчи май жакындап калган. Майрамдын урматына деп уулума бир белек бергим келди. Бурамалуу жүк машине сатып алдым. Ошол күнү автобазада кармалып калдым эле, кечигип чыгып, аябай шашып келатам. Ошондонбу, эмнедендир кооптонуп, себепсиз алактай бердим. Самат бир кубанып калсын деп, мерчемдүү жерге жакындаганда оюнчукту бекиткен жеримен алып, жаныма койдум. Өзүнүн оюнчуктары деле бир далай экен, бирок бул бөтөнчө болмок, чоңойгондо шофер болом деп жүргөн балага жолдон өткөн тааныш шофер байкеси бериптир болуп калмак. Бирок ушу күнү Саматты жол боюнан таппадым. Балдар утурлай чуркап чыгышты, арасында ал жок. Кабинадан чыктым.

– Самат кана?

– Үйүндө, тумоолоп калыптыр, – деди бир бала.

– Тумоолоп?

– Жок, тумоологон жок! – деп туура билгенине мактангандай шакылдады бир кыз. – Апасы жибербей койду!

– Эмне үчүн?

– Билбейм. Барбайт деп койду.

Куруган экен деп, түнөрө түштүм.

– Ме, алпарып бер, – деп оюнчук оролгон кагазды балага сундум да, кайра айныдым. – Жок, кереги жок. – Кайра алып, машинеме түштүм.

– Байке эмнеге бизди түшүрбөйт? – деп сурады уул бала эжесинен.

– Байке ооруп турат, – деди кыз. Кыз таап айтты. Ушудан көрө ооруп жатканым жеңил болмок. Аселдин бу кылганы кандай? Биротоло ка-

рарганыбы? Канчалык жаман болсом да мага деген бир тамчы мээрим калбаганбы? Ишене албадым... Уулум чын эле тумоолоп калган го деп, ошого ишенгим келди. Анткени бу кылганы Аселге окшобой турду. Бирок ким билсин... Алиги балага ишенбегидей аны бирөө атайы үйрөтүп койду беле. Өз оюма ишенип алганым ошончолук, азыр Самат эти от менен жалын болуп чабалактап жаткансыды... Балким, дары-дармек керек болуп, көлүк табылбай жатпасын, же ооруканага тезирээк жеткириш керектир? Шаар эмес, турган жери ээн, тоонун арасы... Улам бир ойго уруна берип, жаным кыйналып кетти.

Кайра тарткан жолдо шашып келаттым. Эмне айла колуман келерин өзүм билбейм, тезирээк жетип, уулумду көргүм келди, ушул ой шаштырды... Же жол боюнан көрөрүмүн, – муну ойлоп алып ого бетер шаштым. Ошентип келатсам, өчөшкөнсүп бензиним түгөнүп калса болобу. Аргасыз бекет базадагы бензоколонкага кайрылдым...

* * *

Сөзүнүн ушул жерине келгенде Илияс унчукпай калды. Ысып-күйгөн бетин алаканы менен укалай сүртүп, оор күрсүндү. Вагондун терезесин көтөрө ачып салды да, баятан бери тынымсыз чегип келаткан неме дагы чылымга кирди.

Түн ортосунан ооп калган. Поезде ойгоо бараткан экөөбүз гана болсок керек. Дөңгөлөктөр тынымсыз дүбүртүнөн жазбай шакылдап барат. Терезеден сырттагы шоолалуу жай түнү бизге жарылып жол берип жатты. Полустаноктордун оттору жылт-жулт дей түшүп, паровоз анда-санда түндү үркүтө кыйкырып алат.

– Мына ошол жерде сиз келе калдыңыз, агай. Мен машинеге салбай койдум. Эмнеге салбаганым эми түшүнүктүү болгон чыгар? – Илияс ойлуу күлүмсүрөп койду. – Сиз бензоколонкада кала бердиңиз, анан бир маалда «Победа» минип, кууп өттүңүз. Аны көрдүм. Мен жүрөгүм алкымыма тыгылып, ашыгып бараткам.

Бекер ашыкпапмын. Самат жол боюнда күтүп жүрүптүр. Машинени көрө сала, жолду кесе чуркады.

– Байке! Шофер байке!..

Кудай жалгап, уулум сыркоодон тышкары экен. Ошондогу кубанганымды айтпаңыз, кучагыма батпай чыкты. Машинени токтото сала түшө чуркадым.

– Эмне, тумоолоп калдыңбы?

– Жок, апам жибербей койгон. Апам мени айтат, сенин машинеңе түшпөгүн дейт. Мен ыйладым, – деп Самат арыздана кетти.

– Анда бүгүн кантип чыктың жолго?

– Атам айтты, балдарды ойнотом деген киши ойното берсин деди.

– Ошондой дечи?

– Мен шофер болом дедим...

– Сен сөзсүз болосуң, Самат, болгондо да мыкты шофер болосуң! Мен сага эмне апкелгенимди билесиңби? – Оюнчук машинени алып чыктым.

– Мына, карачы, бурама жүк машине, дал сага окшогон кичинекей шоферге ылайыктуу машине.

Улум жадырай күлдү.

– Мен дайыма, дайыма сенин машинеңе түшөм ээ, байке? – деди Самат суроолуу жалжылдай тиктеп.

– Сөзсүз, дайыма! – деп көңүлүн колдодум. – Жүр, экөөбүз шаардагы Биринчи май майрамына баралы. Машинеге кызыл желекчелерден тагып кооздоп алабыз, шаар аралайбыз. Анан сени кайра жеткирип коём.

Эмнеге антип айттым, кандай акым бар эле? Азыр айтуу кыйын. Баарынан да бу сөзүмө өзүм ынанып алдым. Дагы айттым:

– Эгер жактырсаң меникинде кала бересин биротоло! – Улума кадыресе чондорго айткандай сунуш кылдым. – Экөөбүздүн үйүбүз кабина болот. Кайда барбайын дайым экөөбүз бир жүрөбүз. Сенден такыр айрылбайм, эч жакка коё бербейм. Макулсунбу?

– Макул, – деди Самат ойлонбостон. – Машинеде жашайбызбы? Жүр анда, байке, жүр, кеттик.

Чоң киши деле баладай болуп кеткен учур болот экен. Самат экөөбүз кабинага түштүк. Мен апкаарып машинени от алдырдым. Саматтын кубанычы койнуна батпайт, эркелеп этек-жеңими тарткылайт, жумшак орундугунда секире кетет. Жөнөй бердик. Самат андан бетер сүйүндү, кыткылыктап күлө мага бирдемелерди божурайт, рулду, прибор тактаны көрсөтөт. Аны көрүп мен шайырландым. Бирок ойлой коюп, аза боюм дүр этти. Бул эмне кылганым? Тормоз бердим, бирок Самат ого бетер шаштырды.

– Тез айда, байке, тез-тез айда!

Баланын көңүлүн кантип калтырайын. Газды саал бастым. Машине күүлөнө берген жерде алдыбыздан жол тегиздеп жүргөн грейдер жолукту. Ал кайрыла бергенде нары этекте Байтемир жүргөнүн көрдүм. Алактап калдым. Токтотоюн десем кеч болуп калды. Баланы эмне үчүн мынча алыс алып кеткениме айтар шылтоом жок. Эңкей бердим да, газды катуу бастым. Байтемир чоң күрөк менен шагыл, которуп тегиздеп жаткан экен, бизге көңүл бурбады. Өткөн-кеткен машинеден көп неме жок, кайсы бирин карай бермек. Бирок Самат көрүп калыптыр.

– Тигине атам! Байке, атамы да алып алалычы, ыя? Токточу, мен чакырайын!

Мен тиштенип унчукпадым. Эми токтош болбойт, эмне дейм? Самат корко баштады, артына кылчактап, чыңырып ыйлап жиберди.

– Атама барам! Токто, атама барам! Токто, кереги жок! Апа-а!..

Бурулуштагы асканын далдасына кайрылып токтодум. Уулу му соорот-куча шаштым.

– Ыйлаба, Самат, ушу да болобу! Азыр кайра жеткирип коём! Ыйлабачы!

Бирок коркуп калган бала уккусу жок.

– Кереги жок! Атама барам! Ач, кетем! – деп каалганы тарсылдата ургулап жиберди. – Ач дейм, атама барам! Ач!

Соорото алсамчы, айлам кетти.

– Сен ыйлабачы, – деп жалдырадым. – Азыр ачам, ыйлабагын эле. Мына азыр, өзүм атаңа жетелеп барам. Кана чык, жүр.

Самат жерге секирип түшүп, артка чуркады. Мен кармап калдым.

– Токто! Жашыңы аарчып ал. Ыйлаба да, садагаң болоюн уулум, ыйлабачы? Ии, машинени ала кетпейсинби? Карачы! – Оюнчук машинени алып, ачкычын толгосом колум калтырайт. – Карагын, азыр эле сага чуркап жетет. Карма! – Машине жол менен жөрмөлөп барып, чүкөдөй ташка тийди да, кюветке коңтурулуп кетти.

– Кереги жок. Албайм! – деп Самат мурункудан бетер бакырды. Алды артына карабай качып жөнөдү.

Селейип, туруп калыпмын. Ачуу заар томук келип тамагыма тыгылды да, демим кыстыгып кетти. Саматтын артынан чуркадым.

– Токточу, ыйлабачы, Самат! Токто, мен сенин... мен сенин... Билесиңби! – Бирок айтууга тилим күрмөлбөдү.

Самат качып баратты. Артына караар эмес. Бурулуштан көрүнбөй кетти. Жарташка чейин чуркап барып, далдадан баланы карап турдум.

Иштеп жүргөн Байтемирге чуркап жетип, кучактап жыгылды. Баарын көрүп турам. Байтемир отура калып, баланы бооруна кыса кучактады, жашын аарчып, маңдайынан сүйүп, бооруна кысып турду. Бала да анын мойнуна асылып, сыга кучактап алды. Элендеп мен жакты карап коёт.

Анан Байтемир күрөгүн ийинге салып, баланы колдон жетелеп, кете берди. Бир чоң, бир кичинекей – эки киши жолдо кол кармашып кетип баратты.

Жарташка сүйөнүп тура берипмин, шылкыйып артка тарттым. Жыгылып жаткан оюнчук машинеге келдим. Дөңгөлөктөрү көктү карап, оодарылып жатат. Көзүмөн жаш чыгып кетти. «Мына, баары бүттү!» – деп чоң машинам менен мундашып, капотунан сыладым. Мотордун ысык деми бетке урду. Уулум менен эң акыркы жолукканымдын жалгыз күбөсү ушу жансыз машине да мага азыр жакын көрүндү...

* * *

Илияс ордуна турун, тамбурга жөнөдү.

– Салкын абага дем алып келейинчи, – деди ооздон кылчайып.

Мен купеде калдым. Таң куланөөк тартып, чыгыш жээк шоолаланып калыптыр. Зым карагайлар булаңгыр зып-зып өтөт. Жарыкты өчүрсө да болгудай экен.

Текчеде жаттым. Мен билип, Илияс билбеген тарых бар эле, ошону айтсамбы, айтпасамбы деп ойлоп жаттым. Бирок ал келбей кечиге берди. Ошентип айтпай калдым.

* * *

Жол мастери Байтемир менен таанышканыма көп болду. Асел менен уулу ашууда жашарын Илияс билген кез болуш керек.

Жарыштын натыйжасын текшерүү үчүн жана тажрыйба алмашууга Кыргызстан жол кызматкерлеринин делегациясы Памирге барат деп жатышкан. Ошого карата Тажикстандын республикалык газетасы мага тоодогу кыргыз жолчулары тууралуу очерк жазууну тапшырган болчу.

Белгиленген делегациянын ичинде мыкты жол мастери катары Кулов Байтемир бар экен, ошол Байтемир менен таанышууга мен Долонго бардым.

Барган эле жерден жолум болуп, оңой кездештик. Ашуунун белине чыга бериште биздин автобусту колунда кызыл желекчеси бар жумушчу токтотуп калды. Көрсө, алдыбызда көчкү жүрүп, жолчулар азыр жол тазалап жаткан экен. Мен автобустан түшүп, көчкү жүргөн жерге карай бастым. Бульдозер карды шилеп кургуйга түшүрүп жаткан экен. Ал кайрыла албаган чукул жерде жумушчулар карды таптап жатышат. Брезент плащчан, керзи өтүкчөн бир киши бульдозерге катар басып, айдоочусуна жол көрсөтүп жүрөт.

– Солураак! Дагы бир жолу өт! Стоп! Артка!

Жол оңолуп бүтүп калыптыр, өтөр тилкеси таза. Эки тараптан тең күтүп турган машинелерден шоферлор тынбай сигнал берип, тезирээк жол бер деп урушуп жатканы бар. Тиги плащчан киши болсо кабагым-кашым дебейт, байсалын жазбай тракторду башкарып жүрөт. Бульдозерду уламдан улам айдатып, жолду аябай таптатып жатат. «Байтемир деген болсо ушу болор. Өз ишине мыкты экен», – деп ойлдум. Жаңылбапмын, Байтемир Куловдун өзү болуп чыкты. Акыры жол ачылып, машинелер каршы-терши өтүп кетишти.

– Сиз эмне калдыңыз, автобусуңуз кетип калбадыбы? – деди Байтемир мага.

– Мен сизге келаткам.

Байтемир таң калдыбы, жокпу, билгизбеди, салабатын жазбай колуму кысты.

Коноктун келгени ырыс келгени.

– Сизде жумушум бар, Баке, – дедим түз эле ишими айтайын деп. – Биздин жолчулар Тажикстанга барарын билерсиз?

– Уккам.

– Анда Памирге жөнөөр алдыңызда сиз менен сүйлөшүп калышым керек.

Келген максатымы айткан сайын Байтемир буурул мурутун улам чыйратып, ойго батып, кабагы салаңдай берди.

– Келгениңиз жакшы, – деди акырында, – бирок мен Памирге бара албайм. Мен тууралуу жазып да кереги жок.

– Эмне үчүн? Колунуз бошобойбу? Же үйдөн чыга албайсызбы?

– Колум бошобосо ушу жолдон бошобойт. Өзүңүз көрүп турасыз. – Унчукпай калды да, папирос алып чыкты. – Үйдө болсо... элдин үйүндөй эле тирилик... Бирок Памирге бара албайм.

Делегациянын ичинде ага окшогон жол мастери болгону кандай маанилүү экенин тушүндүрүүгө, ишендирүүгө канча аракеттенсем да, Байтемир сыйлап угуп отурганы менен такыр ынанбай койду.

Мен нааразы болдум, өзгөдөн өзүмө нааразы болдум. Журналисттигим кайда калды бу жолу? Бу кишинин ыңгайын таппадым го. Редакциянын тапшырмасын аткарбай куру кол кетет турбайымбы.

– Болуптур анда, Баке, кечиресиз, мен кайтайын.

Дагы бир жолулаш машине чыгар...

Байтемир мени байыстуу кадала тиктеп калды да, мыйыгынан жымыйды:

– Шаарлык кыргыздар ата салтын унутуп бараткан бейм. Менин да үй-жайым бар, дасторконум жайылуу, конок төшөгүм салынуу. Атайы мени издеп келген соң жол боюнан кайра тарткан болобу. Түнөп алып, эртең үйдөн жөнөөрсүз. Жүрүңүз, үйдө аялым менен уулум учурашсын сиз менен. Азыр капа болбой токтой туруңуз, жарыкта жолду бир карап чыгайын. Бат эле келем. Иш ушундай...

– Коё туруңуз, Баке. Мен да сиз менен кошо кыдырайын...

Үстүмдөгү шаардык костюмуна карап, Байтемир дагы жымыйды.

– Мени менен кошо жүргөнүңүз анча жарашпас дейм. Барыш-келиш бир топ жер.

– Мейли.

Экөөбүз бирге бастык. Ар бир көпүрөнүн, ар бир бурулуштун түбүнө, жар башына токтоп жүрүп отурдук. Арийне сүйлөшө жүрдүк. Баары эмнеден, кандай башталып кеткенин өзүм байкабапмын, Байтемир кандайча мага чечилип жибергенин али күнчө билбейм. Иши кылып, ал мага

башынан өткөн таржымалын, үй-бүлөсүнүн таржымалын төкпөй-чачпай узун сабак сөз кылып айтып берди.

Жолчунун баяны

– Памирге эмне үчүн баргым келбегенин сурадыңыз. Мен өзүм памирлик кыргыздардан болом, бирок минтип Тянь-Шанда туруп калдым. Памир жолунун курулушуна каргадай кезимен баргам. Комсомол ураан таштаганда барганбыз. Жолду жамы журт жапа-тырмак курганбыз. Азыркыдай техника жок. Жан аябай иштедик, айрыкча жаштар Памирге жол салыш деген эмне шумдук! Мына ушу бизди ээликтирген. Мен ударник болуп жүрдүм, нечен жолу сыйлык алдым. Муну мен сөз угуна жараша айтканым.

«Ошол курулушта бир кызды кезиктирдим. Ашык болуп арзыдым. Акыл-эстүү, кебетеси келишкен кыз болчу. А кезде кыргыз кызы айылдан чыгып, курулушка барып иштейт деген адам ишенбес жомок эле. Бирок ал кыз айылдан келиптир. Салтыбыз чидерлеп, кыз тагдыры азыр деле оңой эмес. Аны өзүңүз жакшы билесиз. Ошентип, бир жылдай сүйлөшүп жүрдүк. Жол бүтө жаздап калган. Жабыла киришип жол сала коюш иштин бүткөнү эмес, анан жолду да багып туруш керек. Хусаинов деген инженер жигит бар эле, ал азыр деле жол тармагында бир чоң кызматта. Экөөбүз ынак болчубуз. Мени курска барып ошол окууга көндүрдү. Мен кайрылып келгенче Гүлбайра күтпөйт го, көздүү мончок жерде калмак беле деп жүрдү. Жок, күтүптүр. Экөөбүз баш коштук. Ынтымактуу жакшы турдук. Ошол жол участогунда иштейбиз. Тоо арасында, ашуунун белинде ээн жашаган жолчуга аял, үй-бүлө деген өзүнчө улуу журт, өмүргө шерик деп ошону айтса болот. Аны кийин билдим. Мен ушул ишти өмүр өткүчө деп жакшы көрүп калганыма да аялым себепкер болду. Аялым кыз төрөдү, анан дагы бир кыз төрөдү. Аңгыча согуш чыгып кетти. Эл чубап, аскерге жөнөп жатты.

Памир жолу өткүн сабап аккан дарыяга окшоп турду ошол күндөрү.

Менин да кезегим келди. Эрте менен үй-ичибиз жабыла жолго чыктык. Кичине кызымды көтөрүп барам, улуусу этегимен кармап, тепеңдеп келет жанымда. Байкуш Гүлбайрам жол кабымды көтөрүп, араң карманып келет. Ээн тоодогу жол участогунда чиедей эки бала менен жалгыз калыш оңой бекен. Айылдагы төркүнүнө жиберсем болбой койгон. Эптеп күн өтөр, сени ушерден күтөлү, анын үстүнө жолго көз болгон киши да керектир деп койгон... Жолдун боюнан аялым, балдарым менен коштоштум. Балдар эмес Гүлбайра экөөбүз деле ал кезде бала бойдон экенбиз. Жаңыдан гана гүлүбүз ачылып келаткан экен...

Согушта мен сапёр батальонуна туш болдум. Согуш өткөн жолдордо бир канча көпүрө курбадык, канча өткөөл салбадык. Эсеп жетпейт. Дондон өттүк, Висла менен Дунайдан да өттүк.

Шыргалаң сууга тоңуп, түтүн менен от ичинде өрттөнөсүң. Жанындагы эле кишилер окко учуп жатса, тырп этерге ал калбай жан кашайганда ушул ок мага неге тийбейт деп наалыйсың. Бирок тиги алыскы чыгышта, ээн тоодо күтүп жүргөндөрдү эстегенде кайдан кубат кирерин билбейсин, өжөрлөнүп-өчөшүп кайра турасың. Жок, мен алыскы Памирден ушердеги бир көпүрөнүн астында өлүп калайын деп келген эмесмин. Көпүрө бекиткен жоон зымдарды тишим менен бурап бекитип, ажалга моюн сунгуч келбейт. Ошентип, ажалым жок экен, Берлинге жетип кайттым.

Почта баягы биз салган жолдон өтөт да, аялым тындырбай кат жазып турду. Болгон жаңылыктарды бүт жазат, менин ордума жол мастери болуп калган, ошол ишин, жолду жазат. Жол деген жолуң асман тиреген Памирди артылып жатса, аялымдын көргөн күнү оор эле болуп жатканын сезип-билип жүрдүм, билгенде аргам канча.

Кырк бешинчи жылдын жазынан баштап кат үзүлдү. Фронтто эмнелер болбойт, каттары дагы бир бөлүктө адашып жүргөндүр деп өзүмдү өзүм жубатам. Бир жолу мени полктун штабына чакырышты. Жолдош старшина, мыкты согуштуң, мына сага ыраазылыктын белгиси деп сыйлык беришти. Үйүңө кайт, эми сенин керегиң ошоякта тиет дешти. Мен кубанбагандачы. Атүгүл телеграмма салып жибердим. Кубанганыман эмне үчүн мени мөөнөтүмү бүтүртпөй бошотуп жатышканын ойлобопмун...

Туулуп өскөн жерге келдим, учетко турушка убакыт болор деп, жолдогу военкоматка да кайрылбадым. Эрттерээк үйгө жеткиче шаштым. Жолулаш полуторка жолукту, ага түшүп алып Памир жолун өрдөп жүрүп бердим.

Канатым болсо учуп кетмекмин. Аскерде туш келди чапкылап жүрүп калган жан, буерде таш бакача жылжып бараткандай болом. Кабинаны каккылап, шоферди шаштырдым:

– Ылдамда, иничек, бу шалдырагыңдын аяр жери калбаптыр, тездет! Үйгө баратам!

Мына жетип да калдык. Бурулуштан кийин эле менин участоум. Чыдай албадым. Жүрүп бараткан машинеден ыргып түштүм да, жол кабымды ийинге арта салып чуркадым. Чуркап баратам, чуркап баратам, бурулуштан бурулдум... анан эсеңгиреп туруп калдым. Баары эле ордунда турат: тоолор деле ордунда, жол деле баягы. Бирок менин тамташым ордунда жок. Тегерегимен кыбыр эткен жан көрүнбөйт. Үйүлгөн гана таш жатат. Биздин үй жолдон четте, тоо түбүндө эле. Суукка ык болгону менен, кысык жер эле. Үстүбүздөгү тик бетти карап алып, көзүм тунара түштү. Баягы тик бет жок, көчкү жүрүп, кургуйлаган жар болуптур. Чоң темир чеңгел беттен ылдый тырмап өткөнсүп, көчкү жолуна

туш келгендин баарын шыпырып кетиптир. Аялым кийинки катында кар калың жаады, эми жамгырлап турат деп жазыптыр болчу. Оозунуп жардырып, көчкүнү жүргүзүп салыш керек эле, бирок ал аялдын колунан келер ишпи...

Таппасаң сыйпалап кал деген дал мен болдум. Ажал менен миң жолу бетме-бет келип, тозоктун өзүнөн тирүү келсем, мына!.. Кыймылдай албай теңселип тура бердим. Тоо жаңырта бакырып-бакырып алгым келет, үнүм чыкпайт, дарамет жок. Жан кетип, таш болуп катып калгансып, ичим түпөйүл тонду да калды. Ийинимен жол кабым гана жылбышып жерге түшкөнүн сездим. Ал ошо түшкөн жеринде калды. Кыздарыма, аялыма ала келаткан белек-бечкегим бар эле, аскердик көрөбай-шөрөбай жолдо кытырак таттиге алмашып алдым эле... Дагы бир сыйкырдуу укмуш болуп кетчүдөй эсенгиреп тура бердим. Анан бурулуп кайра бастым. Мен бассам, тоолор нары-бери теңселип кетет, мени баса жыгылчудай бери жылып келатат. Бир бакырып алдым да, качып жөнөдүм. Кетейин! Бу каргыш тийген жерден тезирээк жоголоюн! Мына ошондо боздоп ыйлап, качып бараттым.

Каякка, кантип жүргөнүмү билбейм, үчүнчү күнү бир станцияга туш болдум. Ээн талаада адашып жургөнсүп, эл арасында каңгып жүрөм. Бир офицер атымы айтып чакырат. Карасам, Хусаинов, аскерден бошонуп келатыптыр. Туш болгон күнүмдү айтып бердим ага.

– Эми кайда барасың? – дейт.

– Кайда барарымды өзүм билбейм.

– Жок, – деди ал, – кайрат кыл. Сени минтип жалгыз сенделтпейм. Кеттик Тянь-Шанга, барып жол салабыз, анан көрө жатарбыз...

Ошентип ушуякка келип калдым. Алгачкы жылдары кан жолдогу көпүрөлөрдү салып жүрдүм. Убакыт өтүп жатты, бир жерден орун-очок алыш керек болду. Хусаинов ал учурда министерствого иштеп кеткен. Биз жакка келип калганда дайыма мага жолугуп өтөт. Жол мастерлигиңе кайра өт деген да ошол болду. Мен даабай жүрдүм. Жүрөгүм өлүп калыптыр. Курулушта көпчүлүк менен билбейсиң. Жол мастери болуп, ээн тоодо жалгыз жүрсөм дайыным эмне болот деп түпөйүлдөндүм. Памирде башыман өткөнү эскире элек, эстен чыкпайт. Ошону менен жашоом бүткөнсүйт, алдымда эчтеме жок сыяктанат. Үйлөнөйүн деген ой түк жок. Гүлбайра менен балдарымды ойлогондо башканы көргүм келбейт. Алардын ордун толтуруп берчү жан жоктой. Эптеп эле күн көрүүгө үйлөнгүм келбейт. Андан көрө жалгыз жүргөнүм жакшы.

Акыры жол мастерлигине бармай болдум. Көрөйүн, болбосо бир жакка кете берермин. Мага ушу ашуунун белиндеги участкату беришти. Акырындап көнүп кеттим. Ашуу эмеспи, көп кол бошобойт, ошого алаксып кеттимби, билбейм. Жан ооруткан кайгы да бара-бара эски дарттай болуп жымырылып унчукпай калды. Кээ бир түндөрдө гана

Памирдеги жок үйүмдүн ордуна сенек болуп турганым, жол кабым ий-нимен жылбышып түшүп баратканы түшкө кирет... Андай күндөрү таң эрте ишке кетем да, түн киргиче үйгө келбейм. Ошентип жалгыз жүрдүм. «Тагдырдын мага деген дагы бир жакшылыгы бар чыгар...» – деп кээде көңүлдүн тереңи козголуп калат.

Бар экен. Кыйнап келди. Андай болорун күтпөгөн элем.

Мындан төрт жыл чамасы мурда кошунамын энеси ооруп калды. Өзү иштен, үй тиричилигинен чыга албайт. Кемпир болсо күндөн күнгө ылдыйлап баратат. Ошондо доктурга мен алпарып келмей болдум. Жол башкармасынан көр-жер ташыган машине келип калган эле, ошого салып шаарга жөнөдүм. Догдурлар ооруканага жаткыралы десе, кемпир болбой койду, үйгө, балдарымын кашына барып өлөйүн деп. Эрдик кылсаң сүрө кыл, мени кайра алып кет, сообума кал. Болбосо убалыма калып жүрбө деди. Кайра алып жөнөдүм. Каш карайып калган. Бекет базанын тушунан өтүп баратканбыз. Аңгыча шофер машинесин токтотту.

– Кайда барасыз? – деп бирөөдөн сурады.

Аялдын үнү угулду, шыбырты чыкты.

– Түшүңүз! – деди шофер. – Түшпөйсүзбү? – деп машинени жакын айдады.

Боорунда баласы, карысында түйүнчөгү бар келин борт түбүнө келди. Кузовго тартып алдым да кабинанын түбүндөгү ыктан ордумду берип, өзүм бурчка отурдум.

Нары жөнөдүк. Суук күч. Ызгаар шамал сөөктөн өтүп, чучугуна жетет. Келиндин баласы ыйлай берди. Термеп, сооротсо да болбойт. Бала кыйнала турган, апасын кыйнай турган. Кабинага отургузса болор эле, аерде оору кемпир араң баратат. Мен келинди ийининен түрттүм:

– Кана, баланы мага бериңизчи, басылып калгысы бардыр. Өзүңүз ылдыйыраак жымырылып отуруңуз, шамал тийбесин.

Баланы чолок тонума каттым, боорума кыстым. Басылып, муруну бышылдай баштады. Маалына жете элек наристе экен. Сол колтугума катып отургам. Бир маалда жүрөгүм лакылдап, ок тийген чымчыктай диртилдей кетти. Эмнегедир толкундап сүйүнүп да, каңырыгым түтөп да отурдум: «Мен ушу бойдон эле бала көрбөй өтөмбү?» Бала болсо боорума жабышып, жүрөгүмдү жылытат.

– Уулбу?

Келин баш ийкеди. Пальтосу жука экен, калчылдап үшүп барат. Мен кышкысын да тонумун үстүнөн плащымы түшүрбөйм, ишибиз ошондой. Баланы бир колума кармап, бош жеңими сундум.

– Плащты чечиңиз. Бу кийимиңиз менен суукка урунуп каласыз.

– Жок, жөн эле коюңуз, – деп болбойт.

– Тартыңыз жеңди! – Жадегенде шамалга огожо болор.

Келин плащымы оронду, мен этегин кымтылап койдум.

- Кичине жылындыңызбы?
- Жылындым.
- Ушинтип да жолго кеч чыгасызбы?
- Ушундай болуп калды, – деди акырын муңайым үн менен.

Ал ортодо капчыгайга кирип калганбыз. Ушерде кенчилердин поселогу бар эле. Баары уйкуда, терезелери караңгы. Иттер арсылдап машине менен тең жарышты. Келин каякка баратканы мына ушунда эсиме келиптир. Кенчилерге келаткан го деп ойлогом. Анткени мындан нары ашуу, анан биздин участок, башка барар элдүү жер жок.

– Сиз келип калган жоксузбу? – деп келинден сурап, кабинаны каккыладым. – Ашууга аз калды, андан нары машине барбайт.

- Бул кайсы жер?
- Кен. Келаткан жериңиз буер эмеспи?
- Ийи... Ийи, ушерге, – деп коомайлана айтты.

Анан шашып турду да, плащты берип, баласын алды. Бала кайрадан кыңылдай баштады. Бу келин жөн келаткан келин эмес, бир балээ болгон окшойт деп мен негедир күдүктөнө калдым. Ушу ит өлгөн суукка таштап кетебизби?

– Сиздин барар жериңиз жок көрүнөт! – деп түз эле айттым. – Оюнузга жаман албаңыз. Баланы мага бериңиз! – деп баланы колунан сууруп алдым. – Кыйыктанбаңыз. Биздикине түнөп алыңыз, эртең өзүңүз билиңиз. Болду! Кеттик! – деп кыйкырдым шоферго.

Машина жүрдү. Келин бетин басып, шылкыйып отурду. Ыйлап отурдубу, ким билсин.

– Чочулабаңыз! – дедим жоошутуп. – Сизге жаман оюм жок... Мен жол мастери Кулов Байтемир деген болом. Мага ишене берсеңиз болот.

Келинди баласы менен үйүмө орноштуруп койдум. Дагы бир бош бөлмө бар болчу, мен ошоякка көчүп жаттым. Көпкө уктай албадым. Оюм он талаа. Тынчым кетти. Такып сурай бергенди өзүм да жаман көрөм, бирок дагы бир кереги болуп жүрбөсүн деп, анча-мынча суроо каттым. Келин көнүлдөнгөндөй, чечилбей жооп берип отурду. Адамды кайгы басканда ар бир айткан сөзүнүн артында он сөздүк айтылбаган маани калат. Күйөөсүн таштап, үйүнөн чыгып кетиптир. Өзүн басынттырбаган неме окшойт. Күйүтү күчтүү болуп, муңканып отурса да, басынгысы жок. Арийне, ар кимдин өз ыктыяры. Бир билгени бар чыгар. Ошентсе да, жапжаш келин экен, боорум ооруду. Кыздай болуп тал чыбыктай буралат. Жайчылыкта наздуу, жайдары болуу керек. Ушундай жандын кадырына жетпей айрылып калган ким болду экен? Түшүнсөм буюрбасын. Бирок өздөрүнүн иши го. Менин тиешем эмне. Эртең бир жолулаш машинеге салып жиберермин. Ошону менен кайыр кош.

Таң ата турдум да, жолду бир кыдырып чыгып, кайра бат эле кайтып келдим. Конокторум эмне болуп жатты экен деп, көңүлүм тынчыбады.

Ойготуп албаска бутумун учу менен басып, оозгу бөлмөдөгү мешти жактым, самоор койдум. Көрсө, келин бая эле ойгонуп, туруп алыптыр, кетүүгө камынып жатыптыр. Рахмат айтып коёт мага. Чай ичмейин жибербей койдум. Түндөгү чыргоо бала оюну чыгып калган кызык кези экен. Аны кичине ойнотом деп өзүм да ырахатка баттым... Чай ичип отурганда сурадым:

– Каякка бараттыңыз эле?

Келин ойлоно калып айтты:

– Балыкчыга.

– Ата-энеңиз ошерде турабы?

– Жок. Алар айылда, Госордон нары.

– О, анда машине которуп, дагы жүрөт турбайсызбы. Кыйналасыз го.

– Мен аякка барбайм, – деди ойлуу, анан баласын кошо сүйлөдү. – Биз айылга бара албайбыз. Өзүбүз күнөөлүүбүз.

Ата-энесинин тилин албай, өзү тапкан күйөөгө чыккан го деп болжодум. Көрсө, дал ошондой болуптур.

Жолго камынды. Баланы көтөрүп, жол боюнда суукка кайыгып тура бергенден көрө үйдө отура тургула дедим. Машинени мен деле токтотуп берем.

Жолго жеткиче мени санаа басты. Эмнеликтен экенин билбейм, булар эми кетишет, мен болсом кайрадан жалгыз калам деген ойдун кусалыгы жүрөгүмдү мыжыгып барды.

Оболу жолулаш машине чыкпады. Анан бир машинеге өзүм кол көтөрбөй өткөрүп жибердим. Кайра корктум. Бул эмне кылганым? Мына ошондон эки ойдун ортосунда кыйноо тарттым. Машинелер өтүп жатты, мен өткөрө бердим. Эмкисин токтотоюн дейм, анысы келгенде колум көтөрүлбөйт. Бетим чымырады. Тыякта алиги келин жакшы үмүт менен күтүп отурат. Өзүмө келет, бирок колум көтөрүлбөйт. Жолдо аркы-терки басам. Актанып айтар себеп издейм. Тигинин кабинасы суук экен, айнеги жок, мунун машинеси эски экен, жанагы болсо, шофер аңырандап баратат, маспы, балакет баскыр. Кабинасында киши бар машине өтсө баладан бетер кубанып калам. Азыр эмес, дагы кичине, дагы беш мүнөттөй үйдө отура турушсун. «Кайда барат? – деп ойлоном. – Айылга бара албайбыз деп өзү айтты. Балыкчыга барганда баласы менен каерге баш калкалайт? Бу кыштан чыкпай калат го. Андан көрө меникинде кыштай бербейби. Кичине тура турсун, акыл токтотсун, балким, кайра эрине кайтар. Же күйөөсү издеп келип калар...»

Шордуу башым ай! Жана эле ээрчите келип, салып жибербей эмнеге өз жанымды кыйнадым! Үч саатча бир жерде басып жүрө берипмин. Өзүм жиним келди. Кой, өзүн ээрчитип келип, анан машине кармайын. Болбосо болор эмес. Келин күтүп отуруп жадаса керек, үйдөн чыгып келатыптыр. Уялдым, тентектик кылган баладай жалтайладым.

– Күтүп калдыңызбы? – деген болдум. – Жолулаш машине чыкпайт. Чыгарын чыкты, бирок ылайыгы жок. Кечирип коюңуз... Оюңузга жаман албаңыз... Кудай акы, үйгө кирип чыгыңызчы. Суранам!

Келин таң кала муңайым тиктеди мени. Унчукпай үйгө кайра кирди.

– Мага бооруңуз ачып жатса керек, – деди.

– Жок, андай деле эмес. Билесизби... Сиздин абалыңызды ойлоп корком. Кыйын болор. Кантип күн көрмөксүз?

– Ишке кирем. Иштеп көнгөн жан.

– Каерге?

– Бир жерге орношормун. Эмне болсо да кайра кайтпайм, айылга да барбайм. Иштесем бир күн өтөр.

Унчукпадым. Эмне демекмин? Ызага ууккан неме оюна орноктуу эчтеме түшпөй, өчөшкөнүнөн ошентип жатат. Босогодон бир чыккан соң кайда болсо да тартынбай кете берери бышык. Иштеп күн көрөм дей коюш оңой. Турмуш деген ойдой жеңил эмес. Бирок көздөгөнүнө көгөргөн аялды кантип айнытасың.

– Болуптур, чыгалыбы? – дедим акырын.

Турдук. Мен баланы көтөрүп, босогого жеткенде кайра токтодум.

– Иш эле болсо бизден деле табылат, – дедим. – Турар жай табылат, иштей бересиз. Чыны менен калсаңыз кантет? Ашыкпаңыз. Кетем десеңиз сизди эч ким кармабайт. Ойлоп көрүңүз...

Келин оболу көнбөдү. Бирок акырында муяп калды.

Асел уулу Самат менен ошентип биздин участкакто калып калышты.

Короодо жаңы салынган жалгыз бөлмө үй бар эле, бирок анын ичи суук болчу. Ошол үчүн болбой жатып Аселди уулу экөөн өз үйүмө киргиздим да, өзүм алиги бөлмөгө көчүп алдым. Жалгыз башыма жетет болчу.

Ошондон баштап турмушума өзгөрүү кирди. Көзгө көрүнгүдөй деле өзгөрүү жок, мен баштагыдай эле жалгыз боймун. Бирок жан кирип, адам болгонсудум. Көптөн берки жалгыздыктан жапа чеккен кара башым эми башка киши болуп, көңүлүм жылына баштады. Ырас, мурда деле таптакыр жалгыз эмес болчумун. Кошуна-колоң бар, кишилер менен иштейм, аларга жардам берем, алардан жардам алам. Бирок баары бир жашоонун башка булуң-бурчу болот экен, ошол учурда жалгыздыгыңы билет экенсиң. Андан эч ким алаксыта албайт экен.

Балага абдан үйүр болуп алдым. Жол кароого чыкканда да жылуу ороп, ала кетем. Көтөрөм да жүрөм. Бош убактымын баарын анын кашында өткөрөм. Мурда кантип жалгыз жүргөнүмү түшүнө албайм. Коңшуларым да эстүү, жакшы кишилер эле. Аселди да, Саматты да жакшы көрүп кетишти. Баланы ким жаман көрсүн, а Асел болсо ачык, кишиликтүү жан экен, баары менен бат эле ымала таап, сиңишип кетти. Аселдин ушу мүнөзүнөнбү, айтор, бала менин боор этим менен тең болуп көрүнөт. Эмнесин жашырайын, канча тымпыйсам да өзүмөн өзүм

жашыра албадым. Аселге көңүлүм түшүп калды. Эт-жүрөгүм элжиреп, өмүрлүккө сүйдүм. Жалгыз жүргөн көп жылдарым, тарткан азап, көп кайгым, бардык жоготкон кымбаттарым ушу сүйүүмө эрип, сиңип кетти. Бирок ачык айта албайм, акым жоктой. Асел болсо күйөөсүн күтүп жүрдү. Сыр бербесе да, аябай күтүп жүрдү. Жол боюнда иштеп жүрсө, өткөн-кеткен машинелерди үмүттүү карап калат. Кээде баласын көтөрүп алып, жолго чыгат да, мелтиреп көпкө отурат. Күйөөсү ким экенин, кандай неме экенин билбейм, же сурабайм, өзү да айтпайт.

Күндөр жылып өтө берди. Самат чоңоюп келатты. Тынчы жок бир тентек чыкты дейсиң! Бирөө үйрөттүбү, же өз оюна келдиби, айтор, бала мени ата дей турган болду. Көргөн жерде жүгүрүп келип, аталап моюнума асылат. Асел муңайым жылмайып карап калат. Мен баланы кучактап туруп, көңүлүм эрип да кетет, каңырыгым түтөп да кетет. Атасы эле болсом го атаганат, бирок кантейин...

Ошол жылдын жайында бир күнү жол ондоп жатканбыз. Машинелер адатынча өтүп атат. Бир маалда Асел бир шоферго кыйкырып калды:

– Ай, Жантай, токточу!

Машине күүсү менен өтө берип токтоду. Асел шоферго жүгүрүп барды. Эмне сүйлөшкөнүн билбедим, бирок Аселдин:

– Калп айтасың! Ишенбейм! Кет, жогол дейм! – деп чаңырганын уктум.

Машине кете берди, Асел болсо жолду кесе чуркап, үйгө кетти. Кыязы ыйлап кетти.

Ошондон кийин иштей алсамчы. Бу ким болуп кетти? Аселге эмне деди? Оюм онго, санаам санга бөлүндү. Чыдай албай мен да үйгө жөнөдүм. Бирок Асел чыкпады. Кечинде үстүнө кирдим.

– Самат кайда? Сагындым го аны!

– Тигине, – деди Асел суз.

– Ата! – деп Самат мага талпынды. Баланы көтөрүп алып эркелеттим, ойноттум, Асел унчукпайт, кападар отурат.

– Асел, эмне болду сага? – дедим акыры.

Асел оор үшкүрдү.

– Баке, мен кетпесем болбойт, – деди ал. – Бу жерди чанып жаткан жерим жок. Сизге миң мертебе ыраазымын. Бирок кетейин... Кайда барарымды өзүм билбейм, баш оогон жакка кетейин...

Байкасам чын эле кетчүдөй. Мен чынын айтпасам болчудай эмес.

– Кантейин, Асел, кармап калар акым жок. Силерсиз мен деле буерге тура албайм го. Мен да бир жакка жөнөөрмүн. Бир жолу жер баскан үй-жайымын ордунан кеткеним бар эле. Анын эмнесин айтайын. Өзүң билесиң да, Асел. Эгер сен кетип калсаң, мен үчүн бу жер да Памир-дегидей эле болот. Ойлон, Асел... Агерим ал издеп келип калса, аны менен кетүүгө жүрөгүң тартылса, мен бөгөт турбайм. Качан болсо жолуң ачык, Асел.

Ушуну айтып, Саматты алдым да, жолго кеттим. Экөөбүз көпкө жүрдүк. Бөбөгүм эчтеме менен иши жок, дүйнөкапар...

Асел кете койбоду. Бирок эмне ойлоп, кандай бүтүмгө келгенин билбейм. Санааркап жүрүп, ошол күндөрү өзүм түнөрө катып кеттим.

Бир күнү короого кирсем, Самат там-туң басайын деп жүрөт. Асел сүйөп-таяп алыптыр, жыгылабы деп корккону да. Мен карап туруп калдым.

– Баке, карачы, уулуң басып калды! – деп Асел сүйүнчүлөдү.

Эмне деди? Уулуң дедиби? Колумдагы күрөктү ыргытып жиберип отура калдым да, баланы чакырдым.

– Тай-тай, тайлагым! Келе койчу, кана, өзүң басып кел, коркпо!

Самат канатын жайып, боюн таштады.

– Ата! – деп тыпың-тыпың бут шилтеди. Мен илип алып көкөлөтө көтөрдүм да, боорума кыстым.

– Ата деген сөзүңөн айланайын, кулунум!

Анан Аселге апкаарыбай кайрылдым:

– Асел, эртең Саматтын тушоосун кеселичи! Балдарды жарыштырып, эл-журттун батасын алалы.

– Жарайт, Баке! – деп Асел жадырай күлдү.

– Анда даярданалы. Сен ала жип эшип кой...

Ошентип аттандым да, тамыр-тааныш малчыларга чаптым. Бир жандык, кымыз апкелдим. Эртеси кошуна-колондорду чакырып, тойчук бердик.

Саматты жерге коюп, эки бутун тушап, жанына кайчы койдум. Анан балдарды жарыштырдым. Балдар чуру-чуу түшүп, чуркап келишти. Чыгып келгени тушоону кести.

– Кана, уулум, чурка эми! Алгыла, балдар, жетелеп кеткиле! – дедим.

Балдар чуркап кетишти. Самат алардын артынан тепең-тепең жөнөдү.

– О, журт! Менин кулунум жер бетине даң салып жөнөдү! Өмүрүндө мүдүрүлбөй жүрсүн, батаңарды бергиле! – деп кыйкырдым.

Тургандар жабыла бата беришти.

Самат балдардын артынан бара түшүп, бир кылчайып: «Ата!» – деди да жыгылып кетти. Асел экөөбүз тең жүгүрүп бардык. Баланы жерден көтөрүп алсам, Асел көзү жалжылдап мага:

– Баке, ниетине жаным курман! – деп айтты.

...Ошентил экөөбүз баш коштук.

Кышында балабызды алып, айылдагы ата-энесине барып келдик. Таарынычка биротоло карайып алышкан экен. Асел экөөбүз жөн-жайыбызды айтып түшүндүрдүк, кечирим сурадык. Мен аларга болгон ишти болгондой айтып бердим. Жээн небересин көргөн соң, анан дагы биздин келечек ынтымагыбызга деп, акыры кемпир-чалдын таарынычы тарайы, Аселдин күнөөсүн кечиришти.

Мезгил билинбей өтө берди. Самат азыр бешке чыгып калды. Асел экөөбүз ынтымактуубуз. Бир гана сөздү козгобойбуз, эскербейбиз. Ал киши биз үчүн жок эсептүү, унчугушпай ушуга макулдашып алгандайбыз...

Бирок турмушта баары эле ойлогондой боло бербейт. Кече жакында ошо жигит пайда болду.

Жолдо авария болуптур. Түн ичи эле. Мен жардамчы коңшум экөөбүз эмне болгонун билмекке жүгүрүп бардык. Барсак, жүк машине жол жээгиндеги калканыч молого урунуптур. Шофер жаралуу, анын үстүнө мас, эс-учун билбейт. Тааныдым, бирок атын эстей албадым. Мурда бир жолу бизге жардам берип, ашуудан сүйрөп чыккан эле. Долондун ашуусу оюнчук эмес. Мурда ашуудан машине сүйрөп чыгыш деген болгон эмес. Ал жигит өжөр, көк неме экен, акыры бизди участкакко жеткирген. Анда мен аны абдан жакшы көрүп калгам, тобокелчил эр мүнөзүн жактыргам. Кийинчерээк бир шофер прицеппе сүйрөтүп келатып, ашуунун белине аз калган жерде кюветке оодарып алып, таштап кетиптир. Ошол кызуу кандуу жигит болду бекен деп мен биле албай калгам. Аз болсо көздөгөнүнө жетмек экен, бечара деп аяп калгам. Андан соң машинелер прицеппе сүйрөп, ашуу аша баштады. Эбин тааптыр, балдар туура кылган.

Ачыгын айтсам, Асел чанып кеткен жигит ушул экенин алгач билбедим. Бирок билсем деле ошону кылмакмын. Үйгө апкелген жерден билдим. Асел кучактап келаткан отуну колдон түшүп, алайып калганда эле билдим. Бирок бирибиз да сыр бербедик. Жаңы тааныш сыяктанып койдук. Баарынан да мен өзүм карманбасам болмок эмес. Экөө тил таап, кайра жарашып алабы, кайдан билейин, эгер андай болсо байкоосуз сөз менен жараларын жаңыртып, жолтоо болбоюн деп кармандым. Менин тиешем да жок эле, эчтеме бүтүрө алмак эмесмин. Бүтүрсө экөө бүтүрмөк. Экөөнүн башынан бир өткөн мурдагы таржымал турмушу бар, экөөнүн ортосунда бала бар. Баланы эркелетип, бооруна кысып, мен керебетте жатам.

Ошол түнү эч кимибиз уктабадык, таң атканча ар кимибиз өз тагдырыбызды ойлоп жаттык. Мен өз тагдырымды...

Асел баласын алып кетсе кете берет. Жолун тоспойм, башы бош. Эмне кылышты акыл ойлоп, экөө чечсин. Мен болсом... Мен эмне, менин катышым жок, мен жолтоо болбошум керек...

Ал жигит азыр да өтүп жүрөт ушу жол менен. Ушунча жылдан бери кайда жүргөн, эмне иш кылган, билбейм, билгенде эмне кылмакмын. Өздөрүнүн иши...

Байтемир экөөбүз жол кыдырып бүтүп келаттык. Күн батып бараткан. Теңир-Тоонун көк жалтаң чокулары батып бараткан күндүн нуруна көгүлжүм-кызыл тамылжып, тунук көк асманды челип турду. Жолдон тынбай күркүрөп машинелер өтүүдө.

– Акыры ушундай болуп чыкты, – деди Байтемир ойлуу баса түшүп.
– Мен ушул үчүн үйдөн алыс кеткеним болбойт. Эгер Асел кетем десе, көңүлү таза кеткендей болсун, мага ачыгын айтып, баласына ак батамы алып кеткендей болсун. Самат мага өз уулуман да ысык. Бирок ата-энесинен ажыратып кала албайм... Ошол үчүн аттанып, үйдөн алыс чыкпайм. Памирге төтөн бара албайм. Баятан бери бу тарыхты да гезитиңиз үчүн деп айтып жаткан жерим жок. Жөн эле адам менен адам сырдашпайт бекен...

Эпилог ордуна

Илияс экөөбүз Оштон кош айтыштык. Ал Памирге кетти, мен өз жолума түштүм.

– Барып Алыбекти табам. Жаңы турмуш баштабасам болбойт! – деп кыялдана айтты Илияс. – Мени куруган адам экен деп ойлобонуз. Мезгили келсе мен да үйлөнөрмүн. Үйлүү-жайлуу, бала-бакыралуу болормун. Жаңы дос, жолдош күтөрмүн. Бирок түбөлүк жоготкондорум кайрылып келбес, орду толбос... Аселди, аны менен бир өткөргөн өмүрүмдүн сонун кезин өлөр-өлгөнчө унута албасмын.

Илияс башын жерге салып, ойлонуп калды. Анан дагы кошумчалады:

– Биякка жөнөөр алдында көл жээгине, баягы жаркабакка бардым. Теңир-Тоо менен, Ысык-Көл менен коштоштум. Армандуу өмүрүмдүм күбөсү, Ысык-Көлүм, кош! – дедим. Сары жээк, көк айдың көлүм, ушу көркүң менен кошо ала кетсем болор эле, бирок сүйүктүү кишимин сүйүүсүн алып кете албадым, анын сыңары сени да алып кете албайм. Кош, Асел! Кош, кызыл жоолук делбирим! Кош, сүйгөнүм! Бактылуу бол!..

Омор Султанов
75 жашта

**Омор
СУЛТАНОВ**

АК ЖОЛ, КӨК АСМАН

(Повесть)

(Уландысы, башы өткөн санда)

Анан урушка кеткен Ак-чийликтерди айтып: – Мурда күнү Жунуштун Акунун угуздук – деп, күнөөлүүдөй үнүн аста чыгарып жер карады.

– Олдак-катигүн ай... Олдак-катигүн-ай. – Карылар туш-туштан шып-шынышып, айла кеткендей жан жактарын сыйпалап, желбегей отурган немелер тондорун ондоп кумтуланып, үрпөйө түштү. Анан эч кими унчукпай бир биринен көздөрүн ала качып, чыгдан жакта үкөктүн үстүндө үлүндөп күйгөн шишелүү чыракты тайсалдай карашты. Бир паска боз үйдүн ичинде күнүрт тынчтык өкүм сүрдү.

– Андан бала калган жок, э? – деди Болжур каргылдана.

– Жок, – деди Сатыбалды, – бала калган жок.

Күнүрт тынчтык кайрадан өкүм сүрдү, бу сапар далайга эч ким унчукпады. Дабыркай самсаалап эрип отко куюлуп жаткан коломтодон гана отундун чатыраган үндөрү чыгат. Кургак жалын тулгада асылуу чоң кара казанды өйдө көтөрүп кетчүдөй туш-тушунан алоолонот.

– Кайран гана Акун. Кайран гана жигит – деп, Болжур терең үшкүрдү. Чепенинин чөнтөгүнөн жүз аарчысын алып «пр-рыт» дедире мурдун аарчыды.

Эки көзүн эки жакка жанып алды. Сакалдуу киши, көзүнүн кычыктарына жаш толуп, өзүнө өзү ээ боло албай апакай коюу сакалы дилдеп, коломтону тиктеп тура берди. Сырттан сууп турган аттардын анда-санда ооздук кемиргени угулат.

Болжур чоң атам коломтону тиктеген боюнча башын жерге салып отурду. Башка кепке аралашкан жок. Те-е, бир топтон кийин барып, ызалуу кумсарган калыбында:

– Алакчы дүйнө деген ошол, – деп койдү. – Кайран гана жигит! Кайран гана Акун!

X

Күндөгүдөй баарыбыз заардан турдук. Тоо. Карагайлуу бет. Калың кар. Мелтиреп сыр каткан жаратылыш. Сүрдүү тынчтык. Артыкча бул Көк-Булак өзүнчө бир табышмак дүйнө. Карагайларды араласаң алар үнсүз сүйлөшүп жаткандай; сен алардын тилине түшүнбөй тургандай болосуң. Тоңкулдактар тынчтык бузушат. Алар карагай көзөшөт. Узун тумшуктары менен карагайга жармашып бир керекке жаратчудай тынбай көзөп жатышкан болот.

Аба чайыр жыттанат. Муздак. Төмөнүрөөк эңкейиш. Жанытма боор. Жол ошону менен көтөрүлүп келет. Тээ ылдый ойдо агарып чоң суу жатат. Ал Ак-Чийдин суусунун башы. Кычыраган тунук абада «уу-аа, уу-аа» деген добушу чоң суунун сүрүн ого бетер күчөтүп, бери эле жондон карап турганда да көзүнө алда немелер элестеп, ичиркенип кетесиң. Бийик.

Абанын ырайы кетип, карагай ичине боз түшүп, чытыраган суук бир жактан, аттардын бакайырларына шагырап муз тоңуп, кыраан чилдеде калч-калч этип титиреп турушту. Күнүгө карагай тарткан жол жалап таштагандай жалтырап жатат. Карагайчылар: «Аттар да тың, куда кааласа бүгүн жумуш арбыйт» – дешти.

Өндүрдө кулакты кыйып түшчүдөй какшаган таңкы сыдырым жүрүп турду. Карагай жыккандар өз иштерине киришти. Ыш-шаа, ыш-шаа, – деп араанын үндөрү карагай ичин толтуруп, бир жактан балта чабылып качыр-кучур; тоонун белин омурчудай карагайлар биринен сала бири күп-күп жыгылып жатты.

Атчандардын иши: көзөөлүү даяр карагайларды илип алышып учурмага сүйрөтүп барып, ойго учуруп жиберүү. Жедеп жол болуп бүткөн бийиктен зулдап учкан карагай жерге тийсе тийип, тийбесе жок, тээ ойго барып бир түшөт. Ойго түшкөндөн кийин ошончо килейген немечикит болуп гана көрүнөт.

Кээде өгүз белиндей жоон карагайлар ойго түшкөнчө чамындыланып сынып, карга сайылып жолдо калып, эмгекти талаага таштайт. Опурталдуу. Коркунучтуу. Жер бийик. Тайгак.

Жыл сайын малданбы, жанданбы кырсыкка учурабай койбойт, бу жерде.

Өгүнү кошуна колхоздун карагайчыларынан киши өлдү. Алар биздин катарыбыздагы коктуда эле. Ат-маты менен карагай алып кетиптир. Кабар келип... Биз барып... Жүрөк түшөрлүк... Карагай кишини ат-маты менен жан жипке ороп оркойгон аска таштуу бийиктен кулаптыр. Аттын төрт шыйрагын тарамыштары гана кармап турат. Сөөктөрү жанчылыптыр. Күкүм. Киши таанылбайт. Аны Алты да көргөн. Зыркырап келген:

– Жер каап ка-ал, биз өлүмдө жүргөн турбайбызбы?

Жаңы келген аттарды бөлүштүрүп... Бакалчынын кашка айгыры мага тийди.

Кашка атты талашып, чыр болуп. Алты таарынып:

– Жылда эле жаман ат мингизесиңер. Ушунча жыл карагайда иштеп жүрөм. Акыры Кашка айгырды бир минсем боло?

Сатыбалды болбой койду.

– Ишенимдүү айгыр. Кадик. Өспүрүм балдар минсин.

Бакалчынын Кашка айгырын билбеген Ак-Чийлик жок. Жыл сайын карагай тартып келгендер Кашка айгыр жөнүндө: «Сүйлөбөгөнү болбосо адамдан эстүү» – деп бардык кылык-жоруктарын айтып жомок кылып келишет. «Көз кыйыгы менен артынан соё кууп алган карагайды бир, алдыда жолду бир карап куюлуп турат го, жаныбарың!»

Быйыл Кашка айгырдын сүмбөдөй жумуру кези экен. Сатыбалды Алтыны айтты:

– Балдар кичине, Кашка айгыр менен бир-эки курдай учурмага барып келе кал. Жылкыга ишенчилик жок. Семиз неме эмеспи.

Алты беттен алды:

– Бер десе бербейсиңер. Ит өлчү жерге жумшайсыңар-э. Минбейм, – деп, мурду алдынан күңкүлдөп, бир топ кычы сүйлөп келип:

– Алты саны амандар минсин, – деди.

Алтынын акыркы сөзү түптүз Сатыбалдыга тийди. Ал томсоро түшүп айтты.

– О, ойрон, о ойрон. Алты саны аманың мобу тырмактай балдар го? Билсең булар мындай суукта чондор менен тең жүрүп иштеп, асмандын башына келип карагайдын атына минмек түгүл, тамак ичип берсе сүйүндүргөн наристелер эмеспи. Амал жок. Боор менен жылып калдык. Кантели? Булар да өз бактыларын көрүшсүн. Шарт ушу. Сен эмес шартты ушулар түшүнүп турат. Ай, сен... – Сатыбалды сөзүнүн ар жагын айтпай таштады. Астыңкы эрдин тиштегилеп жер карап унчукпай калды. Чолок жак ийинин күйшөп койду. Сынган чырпыкка окшоп колу жок жеңи салбаң этти. Үндөгөн жок. Үндөбөй барып бармагы менен сөөмөйүнөн башкасы жумулган колу менен Кашка айгырдын кыл чылбырын мамыдан сыдыра тартып чечти. Учуп жөнөчүдөй алкынып турган айгырдын быйык жалын тизгинге орой жалгыз майып колу менен кармап шап этип жепжеңил ээрге отурду. Чылбырды ээрдин кашына шашылбай ороп

бекитти. Жалаң тизгин. Камчынын бүлдүргөсү билегинде. Оодарышка түшчүдөй эңкее отурду:

– Кана, аттангыла.

Жапырт атка миндик. Анан адатындай тамашага өттү. Алтыны шылдындап...

... Жайында дейт. Алтылар мал багып тоодо болучу. Атасы Макем чепендеген жеңил киши эле. Күүгүм талаш. Макем жаза отурганы кабакка басат. Көк дөбөтү артынан кошо келгенин байкабаптыр. Бир оокумда артына караса чочоюп карап отурган карышкыр көрүнөт көзүнө. «Ба-а» – деп чалкасынан кетиптир. Булганып дейт.

Дуу күлүп калдык.

– Алты ошол күз төрөлгөн экен, – деп койду жылдырып. Дагы күлдүк. Кызарып-татарып Алты ыза болду...

Өзү тандап бир карагайды илдирип алды Сатыбалды. Тоң тиштеп, жерден ажырабачудай зыңкыйып катып калган опсуз чоң карагай экен. Жермери менен кошо сүйрөп кетчүдөй сандарынан кой таштай булчуңдар түйүлүп чыга түшүп, маңдайында алакан тагындай кашкасы бар сулуу жээрде айгыр чирене тартып жөнөдү. Берки аттар муну алалмак эмес.

Кар буруксута ойго учуруп жиберип, көкүлүн ыргыттыра закылдата бастырып кайра келди. Кашка айгыр Сатыбалдынын жалгыз майып колун жулуп алчудай алкынып, сүмбөдөй неме ойдолоп турду.

– А жаныбар калыбындай экен, Алтыны мынча семиртсе теңирин тааныбай калмак, – деп, бизди күлдүрдү.

Кайран гана Сатыбалды байкем. Көңүлү көтөрүлүп алыптыр. Ар кимибизди тамашалап... күлдүрүп... өзү да күлүп... ойноктогон Кашка айгырдын үстүндө тизгин менен кошо кетип, кайра оңдоно отуруп. Кашка айгырчы?! Ал да ошондо бир көрүнөйүн деген экен, ооздукту жара чайноочудай катырата кемирип, жамажайынан шүйшүн кан аралаш көбүк агып... Алмак-салмак такалуу буттары менен кар чапчып ыргытып... Сатыбалды менен Кашка айгыр экөө тең бир сонун, суктанарлык шандуу эле.

Сатыбалдынын чолоктугу унутулуп калды. Биз баарыбыз кандайдыр демөөрүн алып, иш үстү көңүлдүү боло түштү. Эмнеси экенин билбейм, ошондо Сатыбалды байкем эмне айтса эле текши кыраан-каткы күлүп калып жаттык.

Сатыбалдыдан кийин карагайлар аттарды, же аттар карагайларды сүйрөгөнү билинбей ийрелендеген боор жол менен эмчектүү такалардан муз даңкан чачырап, карагай тарткандар төмөн карай биринин артынан бири зуулдап жөнөштү.

Ошол бир коркунучтуу да, кубанарлык да көрүнүш эле. Мен күтүп, бери жондо отурдум. Камчым колумда. Эмнегедир сүйүнүп турам. Сүйүндүргөн Кашка айгыр. Кашка айгырды миниш. Кашка айгырды

минип карагай тартыш. О, бул оңой жумуш эмес. Балдардын эч бирөөнө берилген жок. Мага берилди. Мени атка чыйрак дейт Сатыбалды.

Сатыбалды байкем учурмага дагы барып келди. Утурлап бастым. Кашка айгырга мени мингизип жатып айтты:

– Камчы салба. Оюна кой.

Килейген айгырдын үстүндө тоо мингенсип отурам. Карагай өтө зор болучу. Таманын жымылдатып аарчып коюшуптур. Сатыбалды байкем өзү илип берди.

– Чу де!

– Чво!

Карагай ордунан козголгондо жанын чыгара баскансып кар кычырады. Опсуз чоң карагайды Кашка айгыр чирене тартып, эңкейиштете алып баратты. Бир аз бара түшкөндөн кийин эле кудай урду, айгырдын да, сүйрөлгөн карагайдын да жүрүшү ылдамдап, уламдан-улам күчөй берди.

Мен адегенде эчтеме оюмда жок демейки карагай тартуудагы ылдамдык деп ойлоптурмун. Артымдан үндөр чыкты:

– О кудай, колдо!..

– Кокуй, кокуй!...

– Тарт өйдө!..

Анан элирген айгырдын багалчагына карагай тийдиби, сырак эте бир мөңкүп алып ала качты. Артынан кууп алган карагайдан жаны калбай үркүп, жолдон бурулуп, жануур менен ызылдап жөнөдү. Айгыр учуп баратты. Мен тизгинди тигиндей, мындай тартууну да унутуп... какшаткан шамал... Көздөн жаш ыргып...

Алдыда Ак-Чийдин чоң суусу аккан капчыгай. Капчыгай бийик. Тик. Кашка айгыр ошону көздөй зуулдап келатты.

Жаныбар Кашка айгыр. Оңтоюн таппай келаткан экен көрсө. Бир кооганы ал да сезиптир. Капчыгайдын кырына кандай жетип калганын билбейм. Үйрөткөн немедей капчыгайдын миз кырына жетер-жетмексен келгенде ойт берип сол жакка чыга бергени. Башынан алыс карга сойлоп түштүм. Өлгөн экемин деп эсим чыгып кетти. Ордуман тура калдым. Жан жиптен жырык көзөө чыгып кетиптир. Карагай бырыксыта кар жиреп, кудум ыргыткан найзадай абада калкый учуп бараткан экен. Ал улам ылдыйлап барып, чоң суунун аркы өйүзүнө тикесинен сайылып түштү.

Кашка айгыр жаналгыч душманын жеңип кутулуп жаны тынгандай, бир аз акыл токтотуп, тиги карагай барып түшкөн Ак-Чийдин чоң суусу тарапка шамдай күйгөн эки кулагын сая тиктеди.

Карагайчылар бүлүк түшүп, аттуу-жөөлүү жапырт бери чуркап калышкан экен. Сатыбалды баарынын алдында. Түшүп калган менин тумагымды чолок колтугуна кысып, эмне дээрин билбей далбактап чаап келатат:

– Баабедин! Айланайын, баабедин!

Гимнастеркасынын жакасы чечилип, шимилген арык неменин жүзү ого бетер кумсарып кетиптир. Купкуу. Атынан ыргып түштү.

– Эч жериң оорубадыбы? Амансыңбы? – деп чебеленип үйрүлүп, шашып-бушуп «апаптап» жиберди. Ордуман тургузуп, жерге үч түкүрттү. Аңгыча калгандар келишти. «Ой-тобоо» – дешип, менин сыйкыр менен аман калганымды айтышып... Бир даары: «Жаныбар, мал болбосоң коё кал» – дешип, Кашка айгырды мактоого сөз табалбай аны бир, карагай түшкөн өйүздү бир карашып, айран-таң таңдай шыкылдатып жатышты. Ошол учурда Ажам... Үстүндө тону жок. Жалаң күрмөчөн. Бүткөн бою агала кар. Кийиз өтүгүнүн кончуна кар солонуп... Жыгылып-туруп жөө... Демигип алыптыр. Ал, тегеректеп турган элди жарып кирип, жеңибашыма солонгон карды силкип, жардаган элдин ортосунда күнөөлүүдөй жер карап отурган мени көрүп, көргөн көзүнө ишенбегендей маңдайыма бир саамга тура калды. Көзү алайып... Көрсө, мени зыян болду деп ойлоп, элдин жыйылышын дагы ошого жоруган экен.

Кеп-сөз жок, «уу-у» деп ыйлап келип, мени орой кучактап, көкүрөгүнө басып, ошол буркураган үнү менен жүрөгүндөгү бардык датын айтып түшүндүрүп жаткансып, көпкө коё бербей турду. Анан күйүгө солуктап, эң кымбат жоголгон нерсеси колуна тийгендей, аны эми колдон чыгарбачудай, бардык жакшы көрүүсүн айтпай түшүндүрүп, бетимен чоло жер калтырбай өбө берди.

Тургандар шалдайышып, жеңемин жоругуна айран калышты. Мурда антпеген неме эле да. Унчукпай карап турушту.

Тээ бир оокумда, боз ала болуп ыйлаган жүзү менен, жоолугу шыпырылып жүрөт, жел учуруп сенселген саамайын жайына коюп, эсине бир унуткан нерсе түшкөндөй башын жулуп көтөрдү. Демейде алдыларынан кыя басып өтпөгөн сакалдууларды тыйынча көрбөй түз эле Сатыбалдыга бир тийди:

– Мында кишинин баары тукум курут болсун дейсиңерби? Тырмактай баланы карагайдын атына мингизесиңерби... Фронтко... Атасын да фронтко... агасын да фронтко... өзүн да фронтко... Фронт эмне, жалгыз ушул экөөбүз үчүн бекен? – Жеңем ачуусуна думугуп, жан кечтиленип, фронт Сатыбалдынын биринен бетер ага ызырынды:

– Фронтунардын өлүгүн...

Сатыбалды болсо... камчысын да, менин тумагымы да, Кашка айгырдын да, өз атынын да чылбырын жалгыз колуна чеңгелдей кармап, бүкүрөйүп жер карап, демейде кайраттуу эле неме алсыз байкуштай Ажаман тил угуп мелтирөп турду. Эмнегедир эч ким үн каткан жок. Бул ишке бардыгыбыз күнөөлүүбүз деген кыязда турушту алар. Болжур чоң атам болбосо ошол муздак, туюкка камалган аргасыз тынчтык канчага дейре созулуп, кандайча аяктамак, муну эч ким билбесе керек.

Ажам жеке эле Сатыбалдыны каптап тим болбой, кимгедир белгисиз бирөөнө ызырынып, анын колуна азыр өлүп берчүдөй жаман сөзүн аябай

бардыгынан аша кечип сүйлөнө берди. Беркилер да кызык. Минтээри эп дегенсип бир да бирөө унчугуп коюшпайт. Баштарын салаңдатышат.

– Ажаркүл балам, – деди Болжур жаранын оозуна тийип албайын дегендей чебердеп, – сен антпе. Жакшы келиним элең, жакшы келиним бойдон кал. Сени да түшүнүп турабыз. Кантебиз. Бала аман калды, олжо ошол. Сатыбалды кара санаган жок. Уруш деген уруш. Жеке сага эмес, жумурай-журтка келген апаат. Урушта киши өлөт. Уруштун расми ошол, балам.

Болжур дагы бир нерсе айтчудай оозун эптеп келатып, бирок атын моюнга бир чаап бурулуп кетти.

Төбөдөн уюта басып турган салмак жеңилдей түшкөнсүп шылкыйып тургандар түйшөлүштү. Ажам обу жоктонуп, кайра буркурап боздоп:

– О, журт! Эмне унчукпайсыңар... Эмне унчукпайсыңар дейм? – деп жин тийгенсип кыйкырды.

Бир аздан кийин эл өйдө, карагай кескен жакты көздөй чубап жөнөштү.

XI

Ажаркүл женем карагайдан капалуу кайтты. Адамдын өзгөрүшү бат эле экен. Аз гана убакыттын ичинде мынчалык болуп кетерин ким билптир? Дарты ичине түшүп кеткендей кабагы ачылбайт.

Ошентип жүргөн кезде, Ажамдын капасын Калыйпа ого бетер күчөтүп кетти.

Биз баарыбыз карагай кескенден келдик. Ошондон кийин эле «Калыйпа кетет экен» деген сөз тарады.

Мен «Калыйпа кететти» укканда өзүмчө туталанып кызык болдум. Эмне үчүндүр Калыйпанын Ак-Чийде эле жүрүшүн дегдеп каалайм. Өзүмчө жүрүп бушайман болом.

Адырга жаз келди.

Койчулардын алды кыштоодон түшүп, жашыл адырдын этегиндеги чоң арыктын үстүнө конушуп... кой туудуруп... биз, балдар, кээде окууданбы, жумуштанбы тараган соң кечке жуук барып козу салышып, ууз ичип... эрте чыккан жоогазындар адырдын бетинен от өнүп чыккансып күйүп калат, издеп жүрүп аны терип алабыз.

Бир күнү кечинде кезүүдөн эчкини Калыйпа экөөбүз бирге айдап калдык. Эмнеси болсо да сурайын дедим. Мурунку күнү барып, жок жерден таап үч тал жоогазын алып келгем. Ошону бердим.

– Калыйпа, жоогазын аласыңбы?

Ал аябай сүйүнүп кетти. Азыр жоогазын гүлдөй электе кайдан таап келгеними сурап, гүлдөрдү улам тегеретип карап, эрин-бетине тийгизип... Анан томсоро түшүп айтты:

- Жоогазынга барбаганыма көп болду.
- А, Калыйпа сен кетесиңби? – дедим мен.
- Ал бир пас унчукпай туруп:
- Эмне экен? – деди.
- Эл ошентип алыптыр го?

Көк кууп кечке чарчаган калак сан эчкилер суу бырыксыга чүчкүрүшүп алдыда баратышты. Туяктарынан суюк чаң көтөрүлөт. Желиндери толгон немелер талтактап баратышты.

Калыйпа жоогазындарын оозуна такап, эчкилердин шагыраган туяктарынан көзүн албай тунжурайт. Бара түшүп дагы айттым:

- Кетпей эле койбойсуңбу?
- Кетпей койгондо эмне? – Ал мукактана түштү.
- Кайда кетесиң?
- Сарууга.
- Күйөөгө тиесиңби аяктан?
- Ким билет. Чыкса тийбегенде эмне кылам?
- Эпадам, Айтпай келип калсачы?

Калыйпа айрөктөгөнсүп мурдун чүйрүдү:

- Өлгөн киши да келчү беле?
- Жаңылыштык болсочу. Түйрүк Мукамбет деле ушинтпедиби?
- Келсе эмне, башка бирөөнү алат да, – Калыйпа согончоктоп басып, жоогазындарын жыттагылады. Үйгө жетип калыптырбыз. Жолдун айрылышынан:

- Ай, аны эмне сурап калдың, ыя? – деди ал.
- Унчукканым жок.

- Кий-и-ин, кийин Сарууга барып калсаң жолук, – деди кайра.

Унчукканым жок. Эчкилерибиз өздөрү эле үйүр алган короолорун көздөй бөлүнүштү.

Ошондон көп өтпөй эле Калыйпанын төркүндөрү дейт, эки аял ырды-бандуу араба менен Байзактардыкына келип түштү. Жаактарынын эти качкан арык аялдар экен.

- Буйрук ушу... Биздин тилек деле жакшылык болчу, куда-кудагый. Көздүү мончок жерде калбасын... Өлгөндүн артынан кошо өлмөк жок...
- Ушунтип, биринен жулуп бири айтып, төргө сынап тизелей отуруп, каштарын туш-тушка ыргытып бир топ сөз сүйлөштү.

Байзак кемпири экөө үндөбөй отуруп беришти. Тигилер бир-эки чыны чай уурташты. Дасторкон жыйылды. Арык эки аял чоюштап төрдө отурушту.

Байзак болсо лам деп ооз ачпаган боюнча ордуна турду да, аттанып бастырып кетти. Сонун чоң энем Калыйпаны чакырып:

- Балам, каалаганыңды ал, – деди, – мына оокатың. – Өзү ийик ийрип отуруп алды. Ошондон кийин арабага бир топ оокат салынды.

Айыл-ападагылар жардап карап турушат. Аңгыча талаадан арык чапкандан Ажам келиптир. Калыйпа экөө тартыша кетти. Чыр Байзактардын жез самоорунан чыкты.

– Бир араба оокат алыпсың, кудайдан корксоң карыган кишилердин чай кайнаткан самоорун таштасаң боло, – деди Ажам эмнегедир өзүнөн өзү эле кызыраңдап.

– Мен эмне, ашык алыбатамбы? Өзүмө тийиштүүсү, – деп Калыйпа айтты.

Ажам болбойт, Калыйпада алынбай кетчү кеги бардан бетер күчөнө берди. Уруш уланып «сен акмак, мен акмакка» барып... биринин быкыйын бири чукуп... айтылбай турган сөздөр айтылып... кой дегенге болбой улам ачуураак сөздөрдөн чукуп таап бири-бирине узатып жатышты. Ошондой сөздөрдүн биринде: «Сени да көрөмүн. Кара көзүң кашайганын бүгүн билбесең эртең билесиң» – деди Калыйпа. Ушундан кийин баятан эргип урушуп турган Ажам муздак суу сепкендей ичиркене түштү. Ун-чугалбай будаланып, же ыйларын, же урушарын билбейт. Туш-тарапка кайсалактап алапайын табалбай тура калды да, жин тийгенсип, далбактап жүгүргөн бойдон үйдү көздөй кетти. Баятан, эки келиндин урушу эмес, дүйнө өрттөнүп кетсе да иши жоктой, ийигин үстү-үстүнө чимирип «Күлүстөн күндү карай учкан-бы-ы» дегенин адатынча же кошок, же ыр кылып айтыбатканы билинбей калтыраган муңдуу конур үн созуп отурган Сонун, ойлогон ою менен кошо жүгүрүбаткансыган коргошун ийигин саамыктатып барып токтотту. Үшмөгүн салаасынан чыгарып, ийик-мийиги менен өзү отурган кара көлдөлөндүн үстүнө коюп, жер таяна өйдө болду. Анан басып барып, үйдүн бир капшыгын жаап, илинип турган килемди эти качкан тарамыш колун калчылдатып барып силкип-силкип койду эле көлдөй болуп түшүп калды. Төрт бүктөп көтөрүп барып арабага салды. Анан кетчү келиндин чыгышын күтүп, аны токтоосуз алып жөнөөгө даяр турган топурак жолду ээги менен жаңсап:

– Бар, балам. Ак жолуң ачылсын, – деди Калыйпаны. Араба ордунан козголду. Үстүндө арык эки аял. Калыйпа Сонун менен коштошууга даай албай бүжүрөп, мурдунан суу куюлуп ыйлап, арабанын артынан жөө басты. Короодон чыга бергенде: «Энеке» – деп эчкирип ыйлап, эки колу артында шалдайып карап турган кайненесин канатын жайып барып кучактады. Сонун чоң энем ташка айланып кеткендей мостоюп, көзүн карыктыра жолду карайт:

– Бар, балам. Ак жолуң ачылсын!

Калыйпа жолуна түштү. Жолдун ар өйүз, бер өйүзүндөгүлөр кооролорунан башбагып, кетип бараткан Калыйпага жаман да, жакшы да айталышкан жок. Арабанын дөңгөлөктөрү майланбаптыр, мээни таарып түшчүдөй чыйкылдайт. Каржайып арыктаган эки ат кулактары иттикиндей шалбыратып ыкшоо кетип баратышты. Араба көп узай

элек болчу. Ажам утурлап келип калган экен. Кумсарып өң-даалат жок. Жоолугун да ондуу байланбайт. Саамайлары кылжуугучтай тытышып, көзүнө түшүп жүрөт.

Ал араба менен тушташа түшкөндө укмуштай бир ачуу үн менен: «Калыйпа-а» – деп кыйкырып, эки аттын ортосуна боюн урду. Араба тык токтоду. Эл чогула түштү.

Ажам арабанын ок жыгачына өбөктөй аттарды суулуктап:

– Калыйпа, өлтүрүп кет, – деп өксөп жатты. Өзү эле бер жактан ыйлап келаткан Калыйпа Ажамды тургузуп, анан баятан берки урушкандары унут калып, экөө бир туугандай кучакташып алып, айласыз бир каңырык түтөткөн ыйга киришти. Экөө бир бирин тиктеп алып кайрадан буркурап боздоп ыйлап калышат. Көпкө ошентисти. Аларга эч ким барган да жок. Көргөндөрдүн баары турган-турган жерлеринде чолок жаш болуп ыйлап жатышты. Бир оокумда аялдар: «Койгула» – деп экөөнү эки жакка алып кетишти.

Калыйпа жеңелери менен Сарууга, төркүндөрүнө кетти. Ажамы болсо: «Калыйпа ич күйдүлүк менен айтты да» – деп сооротушту.

* * *

Калыйпа кетти. Байзак чоң атам менен Сонун чоң энем жалгыз калышты. Мен эртели-кеч отун-суусуна каралашып жүрдүм. Булардыкына качан келбейин бир гана сүрөт турат: Сонун чоң энем каны качкан, ширидей кара колу менен ийикти санына жанып, үшмөгүн созгулап:

Кү-үлүстөн күндү-ү кара-ай учканбы-ы?!

Кү-үлүстөн күмүш боосу-ун тытканбы-ы? –

деп кошок ырын мундуу кайталап отурат. Ийик болсо бир калыпта чимириле берет. Анан колу талыйт. Ийигин токтотуп жанына коёт. Каттай салып олтурган көлдөлөндүн астынан төлгө таш салынган боз баштыкты алып чыгып: «Өшш-шү» – деп, ичи өрттөнүп бараткандай үшкүрөт да, төлгө тартып кирет. Адегенде таштардан кол учу менен чымчып алып жүзүнө үч тийгизип өөп коёт. Ошондон баштап төлгөнүн кырк бир ташына күнү түшүп, алар менен жалооруп сүйлөшөт. Карап отуруп айран калам. Төлгөнүн кырк бир ташы Сонун айткандай, «кеткенди кел-келтирип, кемикти толтуруп коёбу? Төлгөнүн касиетинен айбыгып, демими катып тиктеп отурам. Садагасы кетейин жарыктык «корккон менен жүрөк айрылбайт, сүйүнгөн менен маңдай жарылбайт. Айтбайымдын чымындай жаны аман болуп, ар жактын колунда жүрсө деле мейли, акыры ак жолу ачылып, жаркырап-жайнап: «Энеке» – деп бир күнү босого аттап кирип келе турган болчу болсо» – дейт да андан аркысын ичинен кайрып, кишиге угузбай коёт. Ушуну кайра-кайра айтып, кайра-кайра төлгө тартып көпкө

отурат. Кээде: «Айтбай келатат» – деп бирөө сүйүнчүлөгөндөй «ак сары башылың азыр, кудай» деп өрөпкүп сүйүнүп, төлгөсүнүн башын эле тартып жыйып алат: «Айтбайым тирүү эле. Эмчегим зыркырап кетпедиби. Каралдым аман». – Карыган кишинин жүзү жылуу боло түшөт. Ошондон кийин, төлгөсүн токтотуп коёт. Төлгө жакшы түшкөндөгүсү ал.

Бирок төлгө дайыма ойдогудай түшпөйт. Андайда, катуураак бирдеме десе таштардын көңүлүнө кетип, экинчи жазылбай койчудай: «Айланайын жарыктык» – десе деп, шагы сынып муңайып калат.

Барсам Сонун кара көлдөлөндүн үстүндө сыңар тизелеп, адатындай ийгин чимирип отуруптур. Үйдүн ичи жылуу күүгүм экен. Сонун ийгин токтото калып бүшүркөп тиктеди:

– Кайсы баласың, ботом?

– Мен эле, чоң эне.

– И-ии, – деп койду үнүмөн таанып. Ийгин кайра ийрип кирди.

– Байзак чоң атам: «Бүгүнчө почтону тартып тур» – деди эле. Тоого Шаняз өлүп калган турбайбы – деп, жумушумду айттым.

– И, тарт балам. Тартпай анан, – деди Сонун таптакыр кайдыгер. Сыртта жалгыз түп таш алманын башынан сагызган шакылыктады. Сонун жакшылыкка жоруду.

– Башындай май, өзүңдөй өпкө. Жакшылык кабар угузасыңбы, жарыктык. Айтбайыман кабарың барбы? – Сагызган бир аз туруп учуп кетти.

– Эмчегим зыркырайт да, – деди Сонун өзү менен өзү сүйлөшүп. Бутарын алмаштырып отурду эле муундары сынып түшчүдөй качырады:

– Ог-го-кууй. Айран куюп ич чунак, менде тизе жок.

Мен айран куюп ичтим.

– Шапалак кайда, чоң эне?

Сонун уккан да жок.

– Алды каткан Шаняз да өлүп жаны тынды, – деди ал.

– Баласынан кат барбы?

– Жок го андан да.

– Жалгыз неме аман болгой эле. О, балам аман болгой эле, – кемпир эрдин шалп дедире шыпшынды. – Жоголушту. Ме өгүңкү какшаал чилеп тигилердин колунда жүрөбү. А-а байкуш, качып коёт.

«Какшаалы» туткун немис. Ак-Чийден аркы Санаторийдин үйлөрүн салышчу. Бирөө качыптыр. Артынан куугун келип... чычтымканага жашынып калган жеринен куугунчулардын ити тиштеп чыкты. Ак-чийликтер тирүү немис көрөбүз деп бүт келишип... Сонун чоң энем да бада тоскону келиптир ошондо.

Бети-башы кир. Күнгө карарып күйгөн сары чач, жапжаш неме экен. Коркконунан титиреп жаш балача солуктап ыйлайт. Иттин тиши тиийиптир, сол колунун билеги канап турат.

– А-а, какшаал, жаш неме турбайбы, – деди Сонун аябай таң калып. Анан аярлап басып автоматтарын кезеп турган эки аскер жигитти көзүнө илбей туткундун маңдайына барды:

– Ай, алда колун эмине? – деди жаңсап көрсөтүп.

Немис канаган колун бир, Сонунду бир алмай-телмей жалооруп карайт. Сонун ээги түшүп калчудай оозун ача шалдайып турду да, башынан жоолугун алып, четинен бир тартып айрыды. Анан дүлөй менен сүйлөшүп аткансып кыйкыра айтты:

– Ай, какшаал, ке таңып берейин.

Айтканды дароо түшүнгөндөй колун сунду. Сонун чоң энем калтыраган колу менен ороп танды. Туткун «ракмат» дегенчелик кылып «гүңк» этти.

– Ок, өлүгүңө... – Сонун колун тиштетип алгандай селт этип чочуп кетти.

Аңгыча кампа ачылып, туткунду камап коюшту. Эртеси түшкө дейре кампада жатты ал. Биз окууну таштап «немис көрөбүз» деп, кампаны тегеректеп жүрдүк. Шашке ченде Сонун чоң энем келиптир. Колунда көөкөрү бар. Айран экен көрсө. Кайтарып турган аскерге сунду:

– Курсагы ачадыбы тигининин, ме бер.

Жаш баланы «мокой» деп коркуткансып, аскер сөөмөйүн көтөрдү:

– Нельзя, старуха!

– Ооба, ооба. Жаш неме экен, какшаал – деди Сонун.

– Не положено. Понимаешь старуха? Не по-ло-же-но!

Сонун түшүнүп койчудан бетер аскер сөзүн таптап айтты. Анан карыган киши кыстап туруп алган соң башын чайкады.

– Вот дает.

Аскер көөкөрдү мойнунан кармап оозун бурап ачып, адегенде жыттап, анан даамдап көрдү. Кампанын эшигин ачтырып немиске берди.

Күтүп туруп бошогон көөкөрдү алып, кемпир өрдөкчө чайпала басып, үйүнө кетип калды. Түш ченде машина келип, туткунду район жакка алып кетишкен.

Сонун ийигин токтотуп, капортосунан айраны бар чөйчөктү карады:

– Ичип алсаң боло, чунак жетим. Күн узун. Жолдо курсагың ачат. Же нан жок, чайнап алганыңа.

– Ичтим чоң эне.

– Көөнүң.

– Шапалак кайда?

– Шапалак? Аш үйдөн кара. – Сонун тарамыштары көрүнгөн арык манжалары менен үшмөгүн созгулап, ийигин чимирип кирди:

Кү-үлүстөн күндү-ү кара-ай учканбы-ы?!

Кү-үлүстөн күмүш боосу-ун тытканбы-ы?

ХII

О, ошол түнгө каргыш тийсин. Бардыгы ошондон башталбадыбы. Ажам күн-түн дебей кырманда сапырыкта жүрчү. Эгин кыйын чыгып, оруп-жыйнаганга гана кол жок. Кары-жаш дебей конуп-түнөп талаада.

Айдын жарыгына салып эгин оруп, арабалап, чийнелеп боо ташып... ай батканча эгин да кыйрайт... Боо жазданып орокчулар да жыгылат. Уйку. Күн чыгалекте кайрадан орок.

Колхоздун кырманы – чоң жолдун жээгинде. Бака-шака. Тоодогу субай-салт жылкыларды бүт алып келишкен. Ар-ар жерде чимирилип темин айдалып... Ку-у, ку-у-лаган теминчилердин үндөрү... Моло таштар жер титирете дүңкүлдөйт. Созолонтуп шамал чакыра ышкырган сапырыкчылар... Бир четте сары кыр болуп саман үйүлгөн. Шалтактап такымы ылдый тер куюлуп теминден чыккан жылкылар куйрук улаш байланып сыртта шылкыйып турушат. Аңгыча эгин оодарылат. Теминдин жылкылары кайрадан чимирик. Үзүк-созугу жок иштеген жалгыз молотилка. Анын сынып калмайы көп. Буруксуп күз жыттанат.

Кырман таңга маал гана бир тынчыйт. Ошондо да сапырыкчыларда тыным жок. Үлп этип адашкан желаргы келе калса уйкудан башын жулуп алып бир-эки күрөк топон ыргытып калууга шашат. Калган эл суй жыгылып чарчап, таң кароологондо бүкүлүү боюнча саманга кулашат. Чырма этесин, күндүн мурду чачырай келет. Кайрадан бака-шака. Уйку бетин эч көрбөгөн Сатыбалды болуш керек. Барк-барк этип күнү-түнү орокто да, кырманда да ошонун үнү. Эл: «Бу Сатыбалды менен жалдуу чабдарда жан деген жок» – деп таң калышат.

Сатыбалды болсо шек алдырып койбойт. Бозо сүзгөн келиндерди эрте ойготуп, өзү кошо кармалашып бозо сүздүрүп, тамак даярдатып... Эл текши ойгонгон кезде бардыгы даяр. Өзү болсо эл менен кошо отуруп тамактанат. Анын ортосунда ар ким менен тамашалашып... бир нерселерди айтып күлдүрүп... анан эл текши жумуштарына кирген кезде талаага, орокчуларга чапкылап жөнөйт...

Кечинде чабарман келиптир: «Башкарма чакырып жатат».

Конторуна бардым. Сатыбалды байкем, колхоздун бир-эки активи, да бир чоочун киши, Айдай, Алтылар олтурушкан экен.

Алты Айдайды сабаган имиш. Ошону текшерип жатышыптыр. Айдайдын чачы-башы саксайган, көйнөгү чылбыр болуп айрылган. Сатыбалдыга атырылып кирди:

– Мына көйнөк... мына дамбал. Мына бет... мына, мына... Мунуңарды эмне аңги саласыңар я? Эмне тебелетесиңер я? Ыя... ыя...

Алты экөө бирге иштетчү. Анысы безеленет:

– Кудай уруп кетсин. Кырчылып калайын. Боо алып бербейт. Түймө түйүп олтуруп алат. Иштесең иште, болбосо башкармага айтам десем моминтип ит кылды, – деп ордуна тура калып шымынын айрык көчүгүн, тытылган кулагын, колдорун көрсөттү. Карагылачы... Долуланып өз көйнөгүн өзү тытты...

Башкарма жини келип экөөнү тең иттей тилдеп, контордон кууп чыкты:

– Экөөңдү тең Боомдун жолуна айдайм. ФЗОго жөнөтөм. Тынч оокатыңарды кылгыла... акмактанып...

Анан чоочун киши арызданды. Этке кой айдап бараткан неме экен. Төрт кою бөлүнүп калса кызыл эт кылып жүнүн тоноп алышыптыр.

Шекшигени ошол тарапта эгин оруп жүргөн аялдар.

«Териштирип көрөлү» – деп башкарма аны да узатты.

Сатыбалды экөөбүз жалгыз калдык.

– Байзак тумоолоп жатып калды. Сени чакырткан себебим Байзактын ордуна поштоону тартып тураласыңбы? – деди Сатыбалды.

– Билбейм, байке.

– Ойлоп олтурсам сенден ылайыктуусу жок көрүндү. Анын үстүнө Байзак абышка да сени тартып турса дептир.

– Билбейм? – дедим мен.

– Бир иши – жоопкерчилиги бар, – деди Сатыбалды ойлонуп, – бирок сага ишенем. Өзүң көрүп атасың – мукурап отурабыз. Малда киши жок. Өнөктүк бир жактан. Элде тумоо бар. Эптеп, абышка баш көтөргүчө чымырканып иштеп бер, айланайын. Теминди кой.

Мен Сатыбалдыны угуп, бир чети өзүмө өзүм ишене бербей «билбейм байкеден» башка сөз айтпай дулдуюп отурдум.

Анан ал: «Фронттон Ак-Чийге кара кагаз келе турган болсо, элден мурда мага көрсөтөсүң, ал жөнүндө жан кишиге оозуңан чыгарбайсың» – деп бек тапшырды.

Почта бир колхоздон экинчи колхозго тартылат. Бизден ары жакын. Тамгага түш жарымда барып кайтасың. Ал эми Ак-Чийден бери Тоңго чейин жүктүү арабага бир күндүк жол. Алыс. Андыктан почто жолдон алмашат. Жол ортосу – Шарпылдак. Шарпылдактан атыңды арабандагы бир боо чөбүнө чалдырып алып, түнгө калып кайра тартышың керек.

Ажам менин почта тартмай болгонумду укканда эле алдыны билип турган немече безеленди:

– «Коку-уй, кой. Тарталбайм де. Элдин каргыш сөзү болот. Жек көрүнөсүн». Андан барып мени: «Кичине, алы келбейт, түнгө калып эси чыгат» – деп, башкармага барып, бирок Сатыбалды болбой коюптур. Ошондон кийин Ажам буркуюп коркутуп жүрдү. Алгачкы күндөрү почта тартып келген сайын коогаланып, Мукаш байкем туурасында суук кабарды эртедир-кечтир сөзсүз мен алып келчүдөй почтаны кеп салсам кыртышы сүйбөйт.

Бир жолу Ак-Чийге катары менен эки кара кагаз келиптир. Ажамдын коогасы ошондон кийин ого бетер күчөбөдүбү! Аларды угузгандын эртеси үйдө отуруп сурады:

– Тигилердин кара кагазын сен алып келдиң беле?

Мен жер карадым. Ажам да унчуккан жок. Айткандан:

– А мени кайсы күнү кашайтар экенсиң, – деп улутунуп койдү.

Унчукканым жок. Эмнегедир Ажамдын алдында өзүмдү күнөөкөр сезе берем.

Анткени элге фронттон кат, «бошонуп баратам, тозгула» деген телеграмма келет. Анын баарын мен алып келем. Өз колум менен үй-үйлөргө таратып кубандырам. Алар алкашат. Сүйүнчү беришет. Бирок гана Ажамды кубандыра албайм. Бизге кабар келбейт. Кабар кечиккен сайын Ажам мага ишенбейт. Мукаш байкемдин дайынын мен билип, бирок ага айтпай жүргөндөй көрөт. Ажамдын мунусу ашынып баратты. Ар күнү почта тартып келерим менен айтканыма ишенбей почтаны өзү аңтарып кароочу болду. Андан эч нерсе таппай шагы сынат. Ыйлайт. Кишинин мазесин кетирет. Айлам жок, унчукпай отуруп берем.

Ошентип жүргөн кезде өмүр бою унутулгус, өмүр бою эстегенде жүрөк сыздатып өкүнтүп жүрө турган ката кетирдим. Ал ката – бирөөнүн нечен жылдык көз жашы, саргарып күткөн үмүтү болду. Ал үчүн өзүмдү өзүм күнөөлөйм, өзүмдү өзүм жемелей берем. Бирок ошо менин гана күнөөм беле?

* * *

«Кунажыныңар өйдөлөнүп өлүп калды» – деп, кабар келиптир. Ажам бир күнгө суранып алды. Кайра ойлонуп: «Мен барганда эмне, тиргизет белем? Өлөр кунажын өлүптүр. Бүгүн почтодон өрүүн эмессиңби, барып уйчуга сыйыртып кел. Кокочо болуп кеттик, мен кир-гок жууюн» – деп, мени жиберди.

Барсам бөлөк бирөөнүн мала кунажыны өлүптүр. Биздики аман-эсен. Кайра тарттым. Келатсам Ак-Чийден бери, обочодон кылкылдап көрүнүп, текши баш алып чыккан апийим талаасында Ажаркүл жеңем жапжалгыз жүрөт. Баш алган апийимдин үстү көлкүлдөгөн от болуп желге термелип туруптур.

Мени көрүп Ажам жолуман чыкты. Чачын тарап, өрүп, жуунуп, жаңы көйнөгүн кийип алыптыр. Колунда жалгыз тал эгиз урук. Ушундай, ушундай деп кунажындын жайын айттым. А-а байкуш Ажам. Ошону дегеле жакшылыкка жоруп: Ишибиз оңолот экен. Жакында тууп берет. Байкеңден кабар келиши ажеп эмес, түшүм жакшы деп энтигип, жаш балача сүйүнүп жүрбөйбү?! Анан айтты: токтоналбай койдум, кичине бала. Көптөн бери кызматтан бошоп эркин болбогондукубу, талааны

көргүм келди. Өзүбүз иштеп, аралашып жүргөндө байкабайт турбайбызбы. Талаа сонун экен. Бир айыбы – жаздагыдай гүлү жок. Баары саргайып кетиптир. Саргая элек гүл табылабы десем – табылган жок – деп, бирөөнөн шагы сынгандай мунайып койду. – Адам дегениң деле ушуга окшош тура. Көгөрөт экен, саргаят экен. – Менин көзүмчө жашырганын байкабай айтып жибергендей тартына түшүп, сөзүн бура тартып кетти: – И, уйчулардан эмне көрдүң?

Мен Ажама: сүзөнөөк бука уйчунун аялынын кардын жара сүзгөнүн, уйчулардыкынан ириген сүттүн быштагын жегенимди айтып бердим. Үйдү көздөй келаттык. Көлдүн жээги даана көрүнүп турду. Колхоздун алты калактуу эски кайыгы мурду менен жээк сүзүп, кум ширеп жатат. Муну менен пристанга эгин төкпөгөнгө көп болду. Те, Мукаш байкемдер фронтко жөнөгөндөн бир жылдан кийин эле ташталган. Суу кирип какжырап керекке жарабай калыптыр. Кургакта жаткан жарымы ысыкта салаалап мому агып, жыгачы көрүнүп, көлдө жаткан жарымын болсо жашыл эңилчек басып, жыл сайын кумга чөгүп жоголуп бараткан экен.

– Э, кичине бала? – деп койду Ажам эсине бир нерсе түшө калгандай. Көзү эски кайык жакта. – Э, кичине бала?

– И, – дедим мен.

– Ба-ап-баягы бир кездер эсинде барбы?

Женем Мукаш байкем аскерге кетелекте, кайык менен пристанга эгин төгүп жүрчүдө, биз Ажам экөөбүз жолун тосуп барган кездерди айтып жатканын билдим. Анан: «Эсимде эмей» – деп айтып ие жаздап, эмнегедир токтоло калдым.

– Кайсы кездерди айтасың, Ажа?

– Ба-ап-баягычы? Байкең урушка кетелектечи.

Мукаш байкем жөнүндө кеп козголгондо, эмне үчүндүр ыңгайсызданып кетем.

– Анда эмне болду эле, Ажа? Эсимде жок – деп, маңыроолондум.

– И, макоо десе, ошону унуттуңбу? Баягы, байкеңди күнүгө барып тосуп жүрчү эмес белек? Үчөөбүз жылдыз энчилешпедик беле? Сен албай коюп... байкең мага жылдызын энчилеп... Ошол жылдызды күнүгө карайм. Бар. Турат. Экөө тең турат.

Мен Ажама: «Таң, эсимде жок» – дей бердим. Бирок оюмда башка келатты.

Ошондогу Ажам кана? Байкем кеткенден бери аз эле болбодубу? Ажам саргарып кетиптир. Ушунча да болобу? Же жаш бала эмес? Күйпүл болуп жүдөгөн. Кайда мунун бая мен көргөн кубанычтуу ойноок мүнөзү? Көздөрү да кургап бараткансып жансыз. Бетинин чүкөлөрү томпоюп чыгып кеткен. Бутум ооруйт деп жатып калат. Же ошонукубу? Бут ооруга болсо сугаттан чалдыкты. Бирок баарысы кеп эмес, Ажам Мукаш байкемди гана ойлойт.

Эчтеме ойдо жок. Ээрчишип үйгө келдик. О, ошол түнгө каргыш тийсин. Ал каражолтой түн тура. Уктап калган экенбиз. Эшик караңгы. Кайсы маал экени билинбейт. Терезени муштап каккан бирөө бар. Ажам экөөбүз жарыша сураптырбыз:

– Сен кимсиң?

– Мен эле – бая Жаманкаранын Батмасы. Кырманчыларга тамак бышырып берчү. Өпкөсү оозуна тыгылып демигет:

– Ажаркүл... Ажаркүл... Мукаштар келатып... Кырманга кел... Шашып жүрөм... Жаманкара да... болгула... тургула...

Батма ушинтип коюп, коруктагы бышып турган буудайды шабырата аралаган бойдон каяккадыр сиңип жок болду.

О, ошол түн. Андай түнгө адам баласы кабылбасын. Андай түн адамды бир өлтүрбөй эки өлтүрөт экен. Андай түнгө эч ким, эч качан кабылбасын. Ал түн каражолтой түн турбайбы?

Батма көзгө көрүнчүдөй келди да, бышып турган эгинди тебелеген боюнча жок болду. Сырттан да эч шыбыш угулбайт, үй да тымтырс. Үйдө тирүү жан жоктой ээн.

Бул бир түшкө киргендей көрүнүш. Мен эмне кыларымды билбей караңгы үйдө, кроваттын үстүндө сокууп отуруп, өңгүрөп коё берип-тирмин:

– Жеңе-е. Жеңе де-ейм.

Ажам те-е далайда барып, бирөө баятан думуктуруп ошондон араңдан зорго кутулгандай, ийин кага демигип түйшөлдү. Кандай жеткенимди билбейм, жанына учуп түшүптүрмүн. Ажам, эки мүрү тең талкаланып калгансып, дарманы жок. Оң колун алсыз кыймылдатып Батмакан келген терезе жакка булгалап атыптыр.

– Батма! – деп чакыра кыйкырып жиберди Ажам.

– Ажа, кетип калган, – дедим. Өзүм титиреп турам.

– Жараткан-ай, – деди ал кыйналып үшкүрүп, – кичине бала?

– Ия, – дедим мен.

– Жараткан-ай, – деп, дагы үшкүрдү.

Ажам башка сөздөрдү экинчи эстегис унуткандай: «Жараткан ай! Э кичине бала!» – дей берди.

Канчага чейин ошенткенибизди билбейм. Эртеси акыл токтоткон соң териштирип жүрөбүз.

Ажам экөөбүз мандай-тескей отуруп... же жөндүү сөзгө келбей, же өйдө туралбай, шал тийгенсип караңгы үйдө эмне кыларыбызды билбей бей-маза боло бериппиз. Анан кийинип... Көйнөктүн жеңин таппай далайга убараланып... бир топчуну бир саат бүчүлөп... жаш балача бут кийимдин оң тетирисин билбей... Койчу, эт бышымда араң үйдөн чыгыппыз.

Кызык. Эшикке чыксак же караңгы эмес, же жарык эмес түн бир укмуш болуп турган экен. Жылдыз толуптур. Асман жарык, жер караңгы.

Бадырайган жылдыз нурлары жерге түшүп келатып ара жолдо калгандай; жүргөн жел, көчкөн булут, толкуган көл, үргөн ит үндөрү баары, баары авада токтоп туруптур.

Ажам экөөбүз кол кармашып, түз жолду жаза басып, кудум коштошкон мас кишилердей тамтандап кырманды көздөй келаттык. Жолду карай ооз ачып сүйлөшкөнүбүз жок. Ажам гана жөөлүгөнсүп: – Э, кичине бала? Жараткан-ай, – дей берди. Жолдон чыгып аңыз аралап кетиппиз. Мүдүрүлүп жыгылып жол таппай... Кырманда боз үйдүн чамгарагынан от учту.

– Э кичине бала, түшүбүз эмеспи бул? – деп сурады Ажам.

– Жок, Ажа. Түшүбүз эмес, – дедим мен.

– О Жараткан!

Чамгарактан удаа-удуа оттор учту. Кобур-собур үндөр. Үйгө кирсек толтура киши. Ак-чийликтер. Төрдө жылаңбаштанып Сатыбалды байкем. Алдыларында дасторкон. Мукаш байкем көрүнгөн жок. Чыгдан жакта бозого салынган кара сузгуну таяна кармап Батма отурат. Балбалап тердеп алыштыр. «Жаманкарасы кайда?»

Кирип баратып экөөбүз тең томсоруп, улагада туруп калыппыз. Бүткөн боюбуз чаң, топурак, окшошуп экөөбүздө тең өң-даалат жок. Жакшылыкка эмес, жаманчылыкка келгендей түрүбүз бар.

– Ажаркүл бери өт... Кел... отур...– дей беришиптир тигилер. Ажам болсо алактап тинтип үйдүн ичин карайт.

Сөз кулагына кирбейт. Таштай катып тура берди.

Жүрөк сезет деген чын турбайбы, Ажам Мукаш келди деп укпай эле, Мукаш өлдү деп уккандай болду ошондо.

Отургандар да эч нерсеге түшүнбөй жалдырап калышты. Ажамдын түрүнөн чочушуптур көрсө.

– Сүйүнчү, Ажаркүл, – деп жиберди Батма. Колунан кара сузгу чыгып, бозонун үстүндө калкып калды.

– Ыя, кана? – деди Ажам жүрөгү оозунан ыргып кете тургансып.

Ошондо араң Сатыбалды байкем түшүнө койгон экен.

– Келатыптыр. Мукаш менен Жаманкара жолдо экен. Мына, жанынан киши келиптир, – ал өзүнүн оң жагында козырегу мулук, жашыл кепкачан, шинелин жамынып отурган, кара немеге жаңсады. Шиштей кара неме алактап:

– Келиңиз... келиңиз, – деп ордуна тура калды.

– Мукаштын келинчеги ушубу?

– Ооба, ооба, – деп жаалап жибершти.

Кара неме жапылдап сылык:

– Олтурунуз, келиңиз. Өмүрлүк жолдошуңуздан ысык салам! – ал дасторконду кечип кете тургансып эңкейип кош колун сунду, – колунан кармап кой деди эле.

Ажам бирөөнүн колун берип жаткансып оң колун шалдайтып сунду. Анан ага капшыттан орун беришти. Мен улагада кепичтерге аралаша отурдум. Шиштей кара неме шыпылдап мурда айтып отурган сөзүн үзүп-үзүп кайра айтты:

– Ошол, Балыкчыда калышты алар. Эл көп, батпайт. Пароходго чогуу түшмөк элек, алар калып калышты. Мукаш чөнтөк саатын берип жиберем деп... Пароход жуп жүрө береринде эстеп... жетпей калды. Эртең бүрсүгүндөн абийзателне келишет...

– Ийи, – деди Ажам жалдыраган калыбында.

– Ошол! – кара неме мукактанды. Анан Мукаштын чоң олжосу бар дегенсип, – Мукаштын оң колу жок – деп койду.

Баятан кара неменин оозун нес болуп тиктеп, ишенер-ишенбесин өзү билбей турган Ажам:

– Мейли, – деп сүйүнүч аралаш эчкирип жиберди.

Бер жакта отурган эл кажы-кужу боло түштү:

– Өзү раний болсо, эл көп, түртүшүп батпай калган да.

Кара неме эңкейип коломтонун чекесинде жаткан ак чамындыдан бир сындырып тишин чукуп:

– Госпиталда жаткандыкы эмеспи аз гана шапая түшкөн, – деп койду.

– Мейли, – деди Ажам маңдайы жарылып кетчүдөй сүйүнүп, – мейли.

– Ой, ошо да кеппи, – деп туш-туштан дуулдашты, – чымын жаны аман болгон соң...

– Ка-ап. Эки ооз кат жазып берем деп турду эле, үлгүрбөй калбадыбы, – деди кара неме шыпшынып.

– Ой, мейли – Ажамын чеке башынан тер кетип, эзели толбос бөксөсү толгонсуп, оозуна «мейлиден» бөлөк сөз кирбей тиги жакшы кабар алып келген шиштей кара немени төбөсүнө көтөрүүгө даяр турду.

Кара неме эртеси түш оой кетмек болду. Кайдан тапканын билбейм, Ажам сүйүнчүсүнө бир топ акча, анан Мукаш байкемин жапжаңы хром өтүгүн берди. Ал дагы бир күн, жарым күн Ак-Чийде мейман болуп турмак эле. Жаманкараныкында болмок. Биз чакырганбыз. Ажам: «Көё туруп, Мукаштар келгенде тоюун чогуу тойлоп, анан кетиңиз» – деп кыстаган. Ал: «Көрөбүз аяш» – деген.

Бирок эле эртеси түш ченде: «Мен кетишим керек» – деп калыптыр. Анын айныкейин эч ким билген жок. Ар кимиси айтышты: келе берип эл жадатып жиберешпедиби? Жадатканы ошол: өздөрүнүн кара чекей жакындарынан бетер, ким болсо эле атайлап келип учурашып, аны көрөлгөн жоксуңбу, муну көрөлгөн жоксуңбу? – деп, өздөрүнүн аскердегилерин сурашып... балдар сонуркап ээрчип... Айтор, өлдү деп угузган Жаманкара менен далайдан бери кат жок түңүлтө жаздаган Мукаш байкемди келатат деп сүйүнчүлөп келген немени колдон келишинче урматтап жатышкан.

Ак-Чийге түндө сүйүнчү келгенин үйүндө жаткан Сонун чоң энем да угуптур. Үйүнөн карыш жылалчу эмес. Кантип жеткенин билбейм, кырманга барыптыр. Чачы-башын таранган. Кара баркыт чепкени бар эле аны кийиптир. Белдемчесин байланыптыр. Бутунда көлөч-маасы. Кара бөртмө жоолугун салынып... Майлап катып жүргөн табылгы таягы колунда. Сонун чоң энем мурда, Айтбайын угуза электе, тизеси ооруй электе ушинтип жасанып алып тойго барчу.

Ал таягын бирде таянып, бирде белине арта сала кайкалап тура калып, улам тынып, эки бутунан тең мөгдөп аксап, кызуу эгин басылып аткан чоң кырманга келатты.

Обочодон: «Бул ким болуп кетти» – дешип, кырманчылар таанышкан жок.

Сонунду мында жөө басып келет деген эч кимдин оюна келбеген жумуш да. Сонун экенин даана тааныганда баарыбыз эле аңкайып карап калыппыз.

Алдынан чыккан келин-кезек жүгүнүп өтүштү.

Бир-эки абышка: «Байбиче, амансызбы?» – деп учурашкан болушту. Алар деле: «Байбиче келчү эмес элеңиз, келип калыпсыз» – деп сураша турган. Бирок сапырылган кызылды жоруптамыш болуп жер карашты. Эмнегедир аны менен сүйлөшкөндөн баарысы качышты.

Сонун болсо адатындай «күлүстөн күндү карай учканбы» дегенди адамдын жүрөгүн калтырата күнгүрөнүп, эч ким менен иши жок, бу дүйнөдө жалгыз өзү калгансып жылып келатты. Менин каршыма жеткенде таягын белине арта сала кайкалай тынып, тигилип карады.

– Чунак жетимсиңби? – деди ал.

Эмне жүрөсүң дегенчелик карап калсам керек.

– Жаңкы сүйүнчүлөп келген эме кайда, чунак, – деди. Башы калт-калт этип турат.

«Быякта» – деп тигилер бозо ичип олтурган боз үйгө ээрчитип кирдим.

Сүйүнчүлөп келген кара неме бозого кара көк болуп чыңалып, Алты менен «Жыйырма бир» ойноп олтуруптур. Башка эч ким жок. Алдыларында бир чыныдан көбүгү үй тиккен бозо. «Сал, түштүң» – деп жаткан экен Алтыны. Бардык дитин картага алдырып койгон немелер үйгө киши кирдиби, ит кирдиби назар салышкан жок. Экөөнүн тең жандары карарып алыптыр, бирин бири жеп ийчүдөй тиктешет. Сонун түгүл, суу каптап келатса да козголушар эмес.

Сонун тигилерди үркө карап, чыгдан жак менен өтүп төргө отурду. Ал мулук кепкачан кара немени жоголгон баласын бүшүркөп жаткансып карап, ээги салаңдап далдырай түштү. Балким, аскер кийимчен түшкөн Айтбайынын сүрөтү менен муну окшоштуруп жатты. Тунарыңкы, күчү кайткан эки көзүнө ишеналбай тигинин аяк-башын нечен курдай тинтип карап ичинде өзү менен өзү көп сөз сүйлөшүп, ошонун жыйынтыгын чыгаргандай шалп дедире шыпшынып алды. Анан үнү каргылданып:

– Ой, балам, аманбы? – деди картадан бошобой жаткан кара немени.

– Аман... Аман... – деди ал «алаксытпасаңчы ойноп жатканда» деген мүнөздө.

Кара неменин колу бошой түштү.

– Ой, балам, – деди Сонун дагы.

– Кулак сенде... Тээк... Үстөк болду го дейм.

– Жок, – деди Алты лыпылдатып карта алмаштырып, бирди өзүнө таштап, бирди тигинин колуна карматты.

– Сени ошо, уруштун күйгөн жеринен келди дейби? – деп сурады Сонун.

– Ананчы? – көңүлү бүт картада. – Тэ-эк, үстөк э?

Алты корс этти.

– Тололек.

– Келе анда, жарымына, «пу» – деп, кол учуна түкүрдү. Алты утуп алды. Дагы бир ойноду, дагы Алты утту.

– Ой, балам, энең барбы?

– Бар.

– Атаңчы?

– Жок, – тиги корс-корс жооп берип жатты.

– Эче бир туугансың?

Тиги картага алаксыган боюнча:

– Бир тууган – деп койду.

Сонун унчукпай калды. Тигилер болсо: «Он сегиз», «он тогуз» – деп карта эсептеп жатты.

– Уруш басылганы калды дегени распы? – деди Сонун.

– Жанынды бек уучта кемпир, аз калды, – деди колундагы картанын арасын үйлөп ачып, аз калды... аз калды... аз калды. Тэ-эк ылдыйлабайсың?

– Алсаң алып кет, – деди Алты, – ылдыйлабайм.

– Жо, жарымына бер, карта алам.

Алты кежелип болбой койду:

– Алсаң алып кет, акыркы оюн.

– Жо, бу үстөк да ылдыйла, карта алам.

Алты болгон жок.

– Ылдыйлабайм дедим, ылдыйлабайм!

Сонун дагы бир нерсе сурачудай:

– Ой, балам, – деди эле тигилердин кыжылдагы басып кетти.

– Ылдыйла,

– Болбойт.

Кара неме колунан карталар уча кашчудай мыкчып, ызаланып отурат. Анан тобокел дегенчилик алаканына түкүрүп алды:

– Келе!

– Ой, балам, ошояктан Байзагүп Айтбайымды көрө алган жоксуңбу? – деп Сонун оозун жыйып алгыча тиги карталарын жерге бир чаап, дарк этти:

– О, жо-ок. Жок.

– Атаң башы, – Сонун чочуп кетти. Уттурган неме, баарысына Сонун чоң энем айыптуудай колун жайды:

– Мына күйдүм. – Анан өтүгүнүн кончунан тартипсиз бырышкан сомдорду сууруп, Алтынын алдына бирден ыргытып жатты. Пристанга эгин тарткан арабага түшүп жөнөп кетти ал.

* * *

Ажамды күнөөлөбөйм мен. Ажамда эмне айып? Анын ордунда ар ким ошентмек.

Бирок ушундай болот экен э? Адамга келе турган жакшылык саргарып көп күттүргөн үмүт, бардык талап-тилегиң орундап, мына эшик аттап кирип келчүдөй болгондо ушинтип да кыйчалышат экен э? Ушинтип да калп айтат экен э? Ким болсо да оңбосун, оңбой калсын. О менин бала кыял армандуу жеңем! Өнөктүк кызуу күчөп, кызыл кырман болуп жатса утурлайм, жол карайм – деп суранып алып жүрбөйбү? Сүйүнүчкө демигип күн-түнү уктабайт. Заардан мени ойготот.

– Тура гой, байкеңин жолун тособуз.

Мен уйкуга карамыгат окшойм го:

– Тур, байкеси уруштан аман келаткан киши да ушинтип уктайт бекен, апе-ей, – деп айрөктөп...

Анан бери айылдын четине, жалгыз бакка келип жол карап... жол болсо тагдырга окшоп өңгүл-дөңгүл, жол уятына чыдабай каякадыр качып бараткандай. Жолдун астында Кара-Ой. Ал жападан жалгыз, эгинин оруп кеткен. Мая саргайып жатат. Кара-Ой да уруштан аман келаткан өмүрлүк жарын күткөндөй, күтүп жатып саргайып кеткендей. Жалгыз бакка эртеси да келип... Жол карап... Жол болсо тагдыр сыяктуу белгисиз болуп жатат.

О, менин шертине бек, таптаза жеңем. Өзүң бир кызык неме эмессинби? Ырымчыл. Жакшылыктан үмүт үзбөгөн. Үйдөн азык ала келип жол карап... Күтүүдө отуруп тамактанып... «Бул байкеңдин шыбагасы» – деп, тамактан өзүнчө бөлүп коюп...

Кезинде эгин көлдөй толукшуп, бирде ак күмүштөнүп боорун көрсөтүп, бирде жапырылып көк жашыл түс алып, коюу жаш чөп жыттанып буруксуп турчу Кара-Ойдун да мезгили кеткендей, өкүтгө калгандай томсорот. Ал да алыскы сапардан киши күткөндөй, күтө берип аз сөздүү мереске айлангандай.

Жалгыз бакка анын эртеси да келип... жол карап... Бактын түбү менен табышмактуу кужурап, али күчүнө кирелек муздак илеп уруп күзгү суу

агат. Аны тыңшап отуруп: «Байкемдер келчү жолду ким талбай тиктер экен» – деп, көпкө дейре кирпич ирмебей зоок кылып карап...

О, менин ыр сүйгөн жеңе-ем-а!

Гүл издеп келем деп, кырка жээги али көк-жашыл тартып жаткан алышты бойлоп басып... (Кеч күздө да талаада гүл болмок беле?) жакшы көргөн аванына салып, астаа созуп уккулуктуу ырдап барат:

Жаш өмүр өтүп бар-ра-та-ат,

Сыдырым соккон ша-мал-да-ай.

Ажам бул ырды дайыма эле ырдай бербейт. Жалгыз жүргөндө анда-санда гана ырдайт. Болгону эки сап ыр.

Мен ар качан дем катып, уурданып тыңшап турам. Биз жалгыз бакка күн сайын келип жүрдүк. Жол карадык. Бирок эч ким келген жок. Ошо күнү жалгыз бакка түштөн кийин барганбыз. Күндүн илеби кайтты. Көл жактан кеч күздүн сыдырымы сого баштады. Алыстан кашкайып көрүнгөн жол бетинен буралып чаң көтөрүлдү. Кадалып тиктедик. Бирок ал Мукаш байкемдер түшүп келаткан машинанын чаңы эмес, куюн экен. Куюн жолдун бетинде ойдолоп жүрдү. Анан кайдадыр житип жок болду. Куюн алдамчы. Бая, каргыш тийген түндө сүйүнчүлөп келген шиштей кара неме сыяктуу алдамчы. Жол менен теректей буралып көтөрүлгөн куюндан башка эч ким келген жок. Жол менен эч ким келер эмес.

Мен андан кийин өмүр бою кимдир бирөөнүн алдында күнөөкөр болгондой, ал күнөөмдү эч качан, эч нерсе менен жууп кетире албачудай, эгер Ажам: «Кечтим күнөөндү, сенде эмне кеп, ойно бала элең да» – деп, бардыгын эсепке албай айкөлдүк кылып кечирген күндө да кандайдыр бир салмак тула боюма уюп калгансып качан, кайда болбосун кошо жүргөнү жүргөн.

Балалык эле токтотпогондук беле? Кайда-а балалык? Балалык менен биз жолугушпай кайчы өтүп кетпедикпи.

Бирок ошентсе да турмуштун өйдө-төмөнүн тааныбаган экем. Уз-гыраак ойлосомчу. Убал-сооп деген бар эмес беле?!

Билгеним жок. Эч нерсе билгеним жок.

Денеге түшкөн жарат айыгат. Аманчылыгы болсо кеткен келет, кемтик толот. Бирок мен кылган күнөөнүн кемтигин эч ким, эч качан толтуралбас. Анын жараты эч качан айыкпас, эч качан бүтпөс.

Ар кандай ала салдырып ойлойм. Оюма түркүн нерсе түшөт. Тескеп келип азыр да акылым жетпей калат бул ишке. Ошол күн эсимде турат: агарып жол жатты эле. Көгөрүп асман турган. Көл мелтиреп тыптынч. Бет мандайымда Калкактын кыры ажыдаар жондонуп, анын чыгышты бет алган тарабы сүрдүгө созулуп жаткан. Эгер ошол күнү эчтемеден капар-

сыз Мукаш байкем бүгүн келбесе эртең келет деп, өрөпкүп сүйүнүп почта тартып келаткан жолдо байкемдин өзү келбей анын кара кагазы колума тийип, ээн жол, арабанын үстүндө ботодой боздоп ыйлап, акыры жеңеми ойлоп, анын түрүнөн чочулап кара кагазды таруудай майдалап, Ак-Чийдин көбүктөнгөн чоң суусуна агызып жибербегенде Ажам кантмек? Ал мынчалык болбос беле? «Өлбөгөн киши алтын аяктан суу ичет» – дейт. Ажам да бет алды жашап, бактысы ачылат беле? Ал, жаштык өмүрүнүн жакшы учурларын саргарып күтүп өткөрдү. Күтүп жүрүп карыды. Күтүп жүрүп чачы агарды. Ургаачы өңдөнүп жок... жок... Турмуш которуу, башка бирөө жөнүндө ойлонуу Ажамын оюна түк келген эмес. Ал эмне, ант ичкенби?

Менин асыл Ажам! Кечиккен сайын үмүтү күч ала берди. Убакыт өткөн сайын бая туталанганы жоголуп, пейили да кенелип... Болор-болбоско жалынып жалбарып... Байкемдин илинүү турган кара суусар тебетейин күнүгө бир маал алып үйлөп тазалап... кыпын чаң жолотпой.. Бурчта кызыл кайыш боосу менен байкемдин кош оозу илинип турар эле. Өмүрү андай буюмду колуна алып койбогон Ажам мылтыктын чаңын ардактап, катып жүргөн кара баркытынын өөнү менен сүртүп... кээде майлап, кайра кынаптап өз колу менен ордуна илип... антип коюп өзүнчө бир канагат алып сонуркап карап калчу.

Байкем аскерге жөнөрдүн алдында кийип жүргөн кара чийбаркыт көйнөгү катылып жүрчү. Ажам ар күнү бир маал чамаданын ачып, эмнегедир көйнөктү жазып көрүп, кайра этияттап бүктөп ордуна салып коюп...

Жылдар куушуп билинбей бат өттү. Ажам болсо үмүтүнөн эч бир жанган жок. Күнү бүгүнкүдөй күтө берди. Мукаш байкем адеп аскерге барганда бир айча ойноп, анан фронтко кире берерде пилоткасын чекесине түшүрө кийип түшкөн сүрөтү бар эле. Артына «эстеликке» деп сыя карандаш менен жазып койгон. Ошону өзүнүн тун баласындай жапжаш кылып маңдайына илип алат. Тааныбаган, билбеген бирөө үйдөн сүрөттү көрүп: «Бул ким, уулунарбы?» – деп сураганда бер жакта менин шагым качырап сынып түшөт. Ажам болсо наристече жазыксыз жылмайып, тигилер бардыгына дароо түшүнө койчудан бетер: «Жо, бул Мукашым эмеспи» – деп, апендиленип жооп берет. Ажамдын ошондогу түрү – өзүнүн турган турушу менен көргөн адамды эркисиз багындырып койгон азис пейил карыны элестетет. Жыйырмадан ашык жылга жеткен үмүт эмне деген үмүт? Жыйырмадан ашык жыл жалыны өчпөгөн кандай сүйүү?! Ойлогон сайын айран кала берем.

Мейли деп жүрбөйүмбү: көп элдик жаңылыш өлүм болуп, кара кагаздын артынан өздөрү кирип келибатпайбы? Түйрүк Мукамбет эмне? Коё турайын. А мүмкүн бир күнү кирип келер?!.

Ошентип жүрүп мен да үмүткө алдатып койгон экем.

Ажамдын күйүп турган үмүтүн өчүрбөйүн дебедимби?!.

1966-жыл.

Жааштар үңү

**Элдар
АТТОКУРОВ**

Жаңырык

*Турат жолдор эч тарапка кетпеген,
Турал мен да максатыма жетпеген.
Турган өңдүү бүт адамзат ордунда
Бир күнүндүк жашоо менен эптеген.*

*Жалгыр менен кыялдарым токтогон.
А үмүттөр өчкөн отко окшогон.
Соодасы жок сатуучудай отурал
Мезгили өткөн азыктарын топтогон.*

*Башкалардай башымды ийип өтүнбөйл.
Жетпегенге, ич оорутуп өкүнбөйл.
Мен өтөтүн, билет ошол чындыкты,
Өлгөндөргө: «Мен да өлөм» – деп, өкүрбөйл.*

*Жалган дүйнө кызыгына арбалып,
Акчасына, мансабына алданып.*

АТТОКУРОВ Элдар – 1977-жылы Талас облусунун Талды-Булак айылында туулган. 2002-жылы Бишкек гуманитардык университетинин маалымат, социалдык кызмат жана психология факультетин артыкчылык диплому менен бүтүргөн.

2003-жылы Эл аралык Айтматов фондунун «Эң жакшы поэзия үчүн» дипломунун лауреаты. 2010-жылы Ч.Айтматов атындагы Жааштар сыйлыгынын адабият боюнча лауреаты.

2007-жылы «Сырдуу түш» китеби орус, англис, түрк тилдерине которулуп, жарыкка чыккан.

Учурда Кыргыз-Түрк Манас университетинде эмгектенет.

*Боорум ооруйт анда жүргөн кулдарга,
Чыкпай калган түбөлүккө жалданып.*

*Жетемин деп канат болсо алыска,
Учтум, учтум далай жолду арытым.
Жетээримде мен эңсеген жайыкка,
Мезгил мени коёт окшойт карытым.*

*Бир түшүнүп, жашоону бир түшүнбөй
Жашап келет бирде үзүлүп, үзүлбөй.
Жаралбастан калсам этне дүйнөдө,
Бул дүйнө да өтөр бир күн түшүмдөй.*

*Алданамын бул жашоодон баладай.
Күрөшөтүн анысына карабай.
Мага ал күндөр зор жеңишпей сезилчү
Чөнтөгүмдү калган күнү санабай.*

* * *

**«Акыл турса ичпей аны чөмүчтөп,
Биздин акын шарабынан көп ичмек.
Атак-даңкын миң жылдарга татыган
Бир күндө эле ичип бүтүп, төгүшмөк».**

*Дарысы жок бул сыйкырдуу кеселдин!
Боло электе кейпинде мен – кечелдин...
Хикаясын окуп алып таң калгам
Сүйүү үчүн чуркап кеткен бечелдин.*

*Бүт ааламды ыры менен арбаган,
Омар Хаям көктөн түшө калбаган!
Сулуу көрсө, ичкен ашын таштаган
Омар кантип аялзатка барбаган?*

*Билбейт Омар кай тарапка табынган?
Сөздөрү көп туура жолдон жаңылган.
Сол тараптын – осуятын көп айтып,
Оң тараптын – жайнамазын салынган.*

*Адаштырып канча адамды акылдан,
Орто жолдо жүрүп болду акылман.
Бирок Отар ойлорундай дапдаана
Көрө электин, эч бир ырды жазылган.*

* * *

**«Сен аялзат – сенден кылым жаралган,
Сен аялзат – сенден жашоо таралган.
Жеңсе жеңээр согуш менен дүйнөнү,
Сүйүүгө ким, кылыч менен баралган?..»**

*Сен кеткенде, бакыт менен коштоштум,
Аз гана өтпөй календерге окшоштум.
Жылдыз болуп жол көрсөткөн бакытка,
Билбептирмин сенин сүйүүң болгонун.*

*Таң алдында куштай мукам сайраган,
Үндү берчи, оо Жараткан, кайрадан.
Колдо турган кезинде аны көтөрүп,
Өтө албадым сүйүү толгон дайрадан.*

*Бактысызды издеп таап көчөдөн,
Сооп издеп алтын акча төшөгөм.
А азырчы, өзүм калдым көчөдө,
Көрсө бакыт, сенин жибек көшөгөң.*

* * *

**«Жандашып – жалгыз жүргөн сезимдерге,
Бір чыгат миң толгонуң эзилгенде...»**

*Күтөйүн, эми күтөйүн
Бакытты келбес жагынан.
Кай тарап менен жол узун?
Кай тараптан жаңылам?*

*Эки жол ача, кайрылыш...
А бакыт түпкүн жанылда?*

*А бирок калбай ыр жүрөт
Айланып бүтпөй канылда.*

*Өзөккө түшкөн ой жаман,
Өрттөнүп барам, өрттөнүп!
Ой жетпес ушул дүйнөнү
Кеталсам кана көңтөрүп?*

* * *

**«Улуу күчтү сезген да бар, сезбеген бар,
Жандүйнөнүн аралын кезбеген бар.
Жалдырап ички руху ач турса да
Кечээги ичкен ашын эстеген бар».**

*Кыялдарым ак канатка айланып,
Учат, учат бизден алыс сезилбей.
Жашайлычы кайгы-муңду унутуп
Тумчуккан бир туман ойго эзилбей.*

*Күүгүп кирди кусалыкка окшошкон,
Жылдыздарды кучагына толтуруп.
Түндө келбей, бүгүн келди досторум
Чакырды элем кечээ жалгыз олтуруп.*

*Коңшу үйүндүн шам чырагы өчпөдү,
Терезеси ким бирөөнү күтүүдө...
Үлүт өчпөй жана берет кайрадан
А шам чырак түгөнүүдө, бүтүүдө.*

* * *

**«Чөлдө жаткан кумдардан көп ой менен
Ар күнүңдө кылар ишиң чечилет.
Ошончо ой, акыл менен жашаган
Адам качан адам болуп жетилет».**

*Күбүлүп жалбырагы дарактардын...
Мезгил менден жаштыкты карактадың.
Мен дагы кел калышпай жазып жатам,
Китебимдин баш сөзүн, барактарын.*

*Байлыкка, мансапка да берилбедим,
Даңкыма, таалайыма керилбедим.
Болгону «адам» болуп калгым келет
Мына ушул – жашоодогу өңүп менин.*

*Жаңылган жолума эч кайрылбадым,
Анда да бүтпөй келет жаңылганым.
Кыйналып, азап тарткан күндөр үчүн
Жазылып жатат окшойт жаңы ырларым.*

* * *

**«Узун жолдо, узун жолдо баратып,
Чегип жаттым «сасык», «ачуу» чылымды.
Түтүн кылып, андан сөздү жаратып
Калем жок жазып жаттым ырымды».**

*Болсо дагы менин башым миң
Тизмегиндей кара чачымдын.
Өлөөр күнүп жакын тургансып
Душманыма келбейт катылгым.*

*Бирде түз да, бирде жаңылып
Жүрөгүмдө жашайт жаңырык.
Изин таппай чыгар жолумдун
Келет күндө, келет чалынып.*

*Бир туугандан, достон алыстан
Жалгыз өңдүү жашап келетин.
Менден өтөөр ушул өмүр да
Колдон түшүп, жазган калетим.*

*Менден бетер жалгыз кызым бар
Үйдөн чыксаң дароо сагынган.
Анан жалгыз көктө Теңирим
Мээритине күндө табынган.*

*Мен бакыттын чыгып тоосуна
Түштүп кайра жалгыз салмактап.
Эмне үчүн деп, суроо салбагын?!
Ар мүнөттү жаша, ардактап.*

* * *

**«Кудай көзү так төбөмдө тургандай,
Капталымды кайыштырып ургандай.
Жашап өтүү кандай кыйын адамга
Ак жолунан тайгаланбай, булганбай».**

*Турмушумда эч өзгөрүү болбогондой,
Жашоом да күндө күчөп оорлогондой.
Кадамдап ийгиликти жаратсам да
Максаттын чети оюлуп койбогондой.*

*Жетем деп, кол сунганга жетпегендей,
Жаңы күн жарыгы жок эптегендей.
Кайдандыр каптап келген сур булуттар
Үстүмдө калкып алып кетпегендей.*

*Арышым күндөн-күнгө токтогондой,
Жарык күн мени таппай жоктогондой.
Билбестик менен баскан жолдор үчүн
Тагдырдын таразасы соттогондой.*

Коррупционерге

**«Барар жерден кеч калып кечикпегин,
Орун тийбей кеч калган эшиктегим.
Төрдө отурган калп сөз менен аш жегиче,
Улагада жакшы адамдан кешик жегин...»**

*Жеңилгендер жеңгендерге дос болбойт,
Күрөш болбой, чындык жерден козголбойт.
Алтындын да баасы түшөр кездер бар,
Тигил дүйнөң бул дүйнөдөй кооздолбойт.*

*Жалган сүйлөө азабынан арылбай,
Жалган үйгө жалган бакыт курабыз.
«Оо, бул адам кыйын чыкты!» –деп айтып,
Билсек дагы, көздү жумуп турабыз.*

Кана, чындык кайсыл жерде? Айткыла!
Баарыңардын көзүңөргө кут толгон.
Кошоматчы болуп алып философ,
Билимди да бурмалаган түз жолдон.

Периштелер ыйлап турат артыңда
Жалган айткан ар бир сенин сөзүңө.
Көрдө жатып кыйкырганың кеч болор,
Ал тараза тирүүлүктө өзүңдө.

Эй, жасалма! Качан бүтөт жоругуң?
Бетиңдеги паранжыңды сыйрычы!
Сенден сулуу, сенден таза көрүнөт,
Көчөдөгү нан сураган кайырчы.

Жүргөн жеңиң дайым сенин бут тостой,
Түз бараткан иштен дагы акча алуу.
Сен өндүргөн ар тыйындын эсеби,
Жараткандын архивинде сакталуу.

70 жыл — соңу минтип тыш болуп...

Аз да болсо ордо күтүп оңолдуң,
Жети миш жыл жерди казып торолдуң.
Өз алдыңча мына туруп кетээрде,
Жети күнгө жетпей жатып тонолдуң.

Колдо кеткен жаткан жеңи «сыз» болуп,
Жети миш жыл чогултканың «туз» болуп.
Ортолук, — деп элим жыйган чоң байлык,
Апалдууга конуп калды куш болуп.

Дүйнө кезип кетти Кыргыз таскагы,
Тирилик, — деп акча издеп тапканы.
Чөнтөгүңө салсаң салгың, а бирок
Жандүйнөңө сала көрбө акчаны.

*Конкурска***Жибек
КУДАЙБЕРГЕНОВА**

ЖАПАЙЫ БАЛА, ИТ ЭНЕ

(Повесть)**(Уландысы, башы өткөн санда)**

Ит жакындап келди. Жерде чачылып жактан таштанды кагаздарынын шыбыртынан бир убакта аял «селт» этип кеткендей болду да, ит тарапты бир карап алып, өзүн карап шоңшоюп отурган иттен коркуп кеткендей азга катып калды да, бооруна баскан нерсесин берип: «Ме, алсаң ал... Бирок мага тийбе...» – дегендей жерге акырын коюп, артты көздөй кетенчиктей баштады. Ошо убакта жерде жаткан эмеге жан киргендей кыймылдап жиберди эле, ал азыр аны кармап калчудай болуп, ого бетер шашкалактап калды.

Аялдын алыстап, таштап кетип баратканын сезгендей, ошо убакта алиги кыбырап жаткан немеге эми үн бүткөндөй, баркырап ыйлай баштады. Бала экен...

Аял ага деле кайыл өңдүү, иши кылып эле ушу тегеректен өзү аман-эсен кетип калууну каалагандай калдандап, бир далай жерге чейин кылчактап жүрүп отуруп, бир маалда буту-бутуна тийбей чуркаган боюнча кетти.

Баланын ыйы Кумайыктын шаштысын кетирип баратты. Антсе да, аны таштай коюп качып бараткан алиги адам баласынан ыйбаа кылгандай, энеси азыр кайра келип баласын ала чуркачудай, ошо ордунда бир топко жылбай отурду.

А бирок аял кайрылып келмек турсун, таптакыр караан үзүп кетти да, ың-жыңсыз жок болду. Аны артынан чакыргандай, Кудайга үнү жетип,

ансайын чыңырып-чычып ыйлап жатты бала. Кумайык аялдын келбей турганына көзү жеткенде гана балага учуп жетти.

Жанына бир тирүү жан келгенин андагандай, ымыркайдын ыйы бастап, ай-аалам заматта жымылдаган жымжырттыкка ороно түшкөндөй болду. Эски-уску чүпөрөккө чала оролуп, буттары бошоп, тарбандап сыртта жүргөн кызыл эт ымыркай жанындагы тирүү жандан сүттүн жытын же энелик мээримдин илебин туйгандай эмчек издеп, эки жагына кайсалай баштады. Аны карап турган иттин сүтү али тарай элек эмчектерин титирете тээп, энелик сезими ойгонуп кетти. А бирок канчалык баланы эмизгиси келип, эмчеги ийип турганы менен экөөнү жымжырт болуп тиктеп турган ай-ааламдан айбыгып, антүүгө батына албай, даай албай, а бирок канжаны менен удургуган бир энелик албуут сезими башына тээп, алапайын таппай турганда алда кайдан шокшондоп, дагы бир караан көрүндү. Кумайык ичинен «жым» эте түштү. «Ымыркайдын энеси келатат», – деп ойлоду. Бирок ошол, көзүнө аял кейиптенип көрүнгөн караан сөлтөндөп итке окшошуп келатты... Чын эле ит экен! Шукшундап түз эле Кумайыкты көздөй келатты. А бирок ал жакындай электе эле Кумайык ордуна ыргып тура калып: «Ошол жерден бери өтпө! Болбосо бирди көрөсүң!» – дегендей мурду-башын тырыштырып, тиштерин көрсөтө ырылдады. Берки ит сестене да, таң кала да түштү. Анткени ал буга чейин башкаларга караганда кыйла адептүү көрүнгөн Кумайыктын мындай ич тардыгын такыр көргөн эмес болчу. Эми болсо майлуу-сүттүү олжо таап алып, өлөрчө тоюп, кардына батпай калганын кайтарып жаткандай сезилди ал курдашына.

Ороо-чулгоонун ичиндеги ымыркай уктап кеткен окшоду.

Эки ит да эки жерде бири-бирин аңдып, көз ирмемей жатышты. Кумайык балким жоошуп, жоомарттыгына тартса же аябай «тоюп алган» неменин көзү илинип, ныксырап уктап кетсе, чоочун ит ары жагындагы олжону «шып» иле каччудай комдонуп, улам тура калып ошо жакты карап, ансайын напсиси ачылып кыңшылап, жаланып-жуктана калып жатты. Кумайык да ошо сайын баш көтөрүп: «Көчүгүндү кыс!» – дегендей обдула түшүп, сес бере ырылдаган болот.

Айлана-тегерекке аппак жарык түшүп, бирин-серин машинелердин үнү угулуп, жашоого жан кире баштагандай болду. Ансайын алиги аялдын кайрылып келээри күмөндөп, Кумайыктын үмүтү үзүлө баштады.

Ошо кезде шокшондоп дагы бир ит пайда болду да, мурунку келген ит аңдып жаткан табылгасын андан кызгандыбы же эки күч боло калышканына шердене түштүбү, ордунан ыкчам тура калып, Кумайыкка: «Сенден келгенди көрдүм эми!..» – дегендей кадам таштады. Кумайык да ыргып тура калды. Көз ачып-жумганча анан иттер бири-бирине тиш салышып, бир түйүнчөктөй томолонуп-жумаланышып, кимиси экени белгисиз ичинен улам бири «каңк!» этип ачуу каңшылап, ырылдап-дырылдашып калышты.

Кумайык мындай уруштун далайын көргөн. Адегенде сыпайычылык кылам деп, далай жолу таяк жеп эти ачынган болсо, бара-бара көгөрүп, көшөрүп жемин жедирбегенге үйрөнгөн. Бу саам да жеңилбеши керек эле! Ал үчүн азыр этинин ачынганы эч нерсеге татыбай, эси-дартында көздөрүн жылтыратып, эч нерседен капарсыз эмчек издеп кайсалап жаткан бала болуп жатты! Эгерде азыр Кумайык жаза тайып уруштан чыга качса же жарадар болуп дармансыз калса, анда мобу ачынган экөө аны... заматта жара тартып, үзүп-жулкуп жеп коюшат!..

Баланы Кудай колдоду! Бир убакта иттердин бири топтон суурулуп чыга качып, төкөрөңдөп каңкылдаган боюнча алда кайда кетти. Алиги, биринчи келген ит гана утулгусу келбегендей көшөрүп, бир далайга кармашып жатып, акыры ал да кетти. Ошондо да улам артын карап, кылчактап баратты.

Кумайык баланын жанына келип, бир азга солуп жатып калды да, бир убакта оюна бир нерсе түшүп кеткендей ордуна туруп, алиги аял кеткен тарапты карады. Бирок көзүнө анын карааны чалдыккан жок. Ошондон кийин гана баланы ороо-чулгоосу менен тиштеп, көтөрүп алып, алда кайда – ээн талааны көздөй алып учуп жөнөдү. Анын оюн сезгендей, кыңылдап ыйлай баштаган бала да жоошуп, ороо-чулгоонун аягынан эми-эми суурулуп түшүп калчудай эки буту серендеген боюнча кетип баратты.

Ал экөө бул үйгө Кудайдын кудурети менен келгендей болду.

Анткени эчактан бери эч кимдин буту басып келбеген, кыңылдап жымжырттыктын ыры ырдалып турган бул жаман тамды ит өмүрүндө көргөн эмес.

Келди да, баланы жерге коё коюп, тээ артта калган шаарга бир кылчайып карап алып, коркунучтардан алыстап кетишкенине кубангандай, баланын жанына акактап азга жатты. Анан эшиги жыгач менен каршы-терши беки-тилген жаман үйдү айланга карап келе койду. Ичкери кирүүгө жол издеп, урап түшкөн дубалдын ары жагына секирип түшүп кетип, кайра чыкты. Эми баланы ары жакка кантип ашырып түшүштүн амалын издегендей, чокчоюп отуруп алып, акыры каниет кылган окшоду. Жана кандай тиштесе эми да так ошондогудай ороо-чулгоону чогулга, бурдай тиштеп, бир топко чейин артка кетенчиктеп барып, күү менен чуркап келип дубалдын кырына чыкты. Андан аркысы жеңилерээк окшоду. Анткени алдыда дүпүйгөн кык бар болчу. Күнгө ысып турган жумшак кыктын үстүнө жеңил секирип түшкөн соң, жанагысындай эле баланы жанына коюп алып, карап жатты. Бала бир убакта бети-башын бырыштырып ары жак, бери жагын кайсалап, эмчек издей баштады. Ошону эле күтүп тургандай ит да диркиреп ийип турган эмчектерин баланын оозуна салууга оңтой издеп, убаралана баштаганда, бала да бир убакта оозуна уруна түшкөн үрптү «чо» эттирип эриндери менен «кармап» ала коюп, жанталашып соро баштады...

Экөөнүн эне-балалык турмушу ушинтип башталган.

А бирок бала эмизип, энелик бакытка бардүйнөсү балкып турган маалда да, баласынын чымындай жаны чыркырап, чырылдап ыйлап турган маалда да баягы, баласын таштай качкан аял көз алдына тартыла берет. Кээ бирде ошо аялды издеп таап, ушундай керемет баланы төрөп койгону үчүн таманын жалагысы келсе, кээде баланы итке сала берип, артын карабай качканы үчүн итче талагысы келет. А бирок адамдардын арасынан канчалык караганы менен аны кайра экинчи көргөн жок. Балким, убагында анын өңү-түсүнө анчейин маани бербегени үчүн таппай жүргөндүр, эмнеси болсо да аялдын жүзү эмес, таңкы үрүл-бүрүлдөгү күүгүмдөнгөн элеси, эрбеңдеп качып бараткан карааны гана эсинде калыптыр.

Уктап жаткан баласынын жанында көздөрүн жумуп, көшүп бараткан эмедей үргүлөгөн ит ушуларды ойлоду.

Бала болсо бая суу ичкенден кийин анын үстүнө мурунку күндөрү жакшы уктабаганы үчүн го, бут серпүүгө да алы келбей, дагы эле ойгоно элек болчу.

Саксайып өсүп кеткен чачтары көзү-башын жапкан наристе бир убакта оонап, ары карап кетти. Ит да анын ойгоноор маалын туйгандай, ордуна «шып» тура калды. Энесинин шыбыртын сезген наристе кайра бери оодарылып, жанында өзүн тиктеп отурган ит энесине эркелегендей жылмайды. Баланын бешенесин жапкан жумшак чачтарынын арасынан анын бажырайган жылдыздуу сурмалуу көздөрү, кол менен жасап койгондой быйпыйган мурду көрүндү. Баланын антип кадимкисиндей күлүп турганына жетине албай кеткендей, ит энеси боортоктоп жата калып бети-башын туш келди жалап-жуктап жиберди.

Баласы боору эзиле кыткылыктап, күлүп жиберди...

Ит энеси ага жооп кылып: «Арс-арс!» – үрдү.

Ошентип, экөөнүн бактылуу ирмемдери кайтып келди. Кечээтен бери сулк жаткан бала анан турууга далалаттанып, башын көтөрдү... Анан кадимкисиндей төрт аяктап турду да, адегенде алдыңкы оң колун шилтеп, улам артка кетенчиктеген энесин эрчиди. Анткен менен баласынын муун-жүүнү саал калчылдап турганын көрдү ит.

– Мен азыр!.. – дегендей белги кылды да, ошо замат дубалдан ары ашып кетти.

Ансыз да күңүрттөнгөн уянын ичи саамга тыптынч боло түштү. Бирок энесинин кандай тез чыгып кетсе, кайра эле ошончолук бат кирип келерин билгендей, бала ал кеткен тарапка аңкая караган боюнча күтүп калды.

Айткандай эле бир убакта дубалдын кырында тоочо тиштеген энеси пайда болду. Кубангандан канатын каккылап, кытылдап күлүп жиберген бала дубалга чейин шашып-бушуп, төрт аяктап келди да, тамга сүйөнүп эки бутуна турду.

Энеси анда да түшкөн жок. Баласынан алда нени күткөндөй, демейдегиден башкача бир көз кубантып, кулак сүйүнткөн жаңылык көргүсү келгендей, оозундагы кыпкызыл, жыты буркураган тоочо баланын көзүн кызыктырып, куйругун чамгарататып бир топко түшпөй турду. Атүгүл дубалдын кыры менен басып, бала турган туштан жылып да кетти. Айткандай эле, бала да дубалга эки колу менен сүйөнүп, ит энесин ээрчий басты. Кумайык кайра да орун которду. Бала кайра да ошентип артынан ээрчип, акыры чыдамы кеткендей энесин туурап:

– Аф-аф! – деп борсулдап үргөн болду. Бирок анысы ит энесин анчейин деле кубанткан жок. Шаабайы суугандай уяга секирип түштү да, колдорун быйтындатып, оозундагы нанды тарткылаган бала менен бир азга талашып-тартышкан болду. Колунун күчү келбесине көзү жеткендей, бала анан энесинин оозундагы нанды тиштеп алууга аракеттене баштады.

Ит да болсо баласынын майпаңдап нан жегенине маашыркагандай, көз албай карап жатты. Ошол эле убакта буту-колунун тырмактары өсүп кеткен кичинекей адамчасынын адам баласына окшобой, жапайы өсүп келатканына жүрөкзаада боло түштү ит.

Эмнегедир, ушу убакта баласын баягы жылжыма булакка алып барууну ойлоп кетти. Адамчасы тамагын жеп бүткөн кезде анан ордунап шашпай турду да:

– Жүрү! – деп куйругун шыйпаңдата булгап, эшикти карай жол баштады. Ит энесинин бул чакырыгы бала үчүн күтүүсүз болду. Анткени апасы аны буга чейин эч качан сыртка алып чыккан эмес болчу. Ага ушул гана кепе, ушул гана төрт дубалдын ичиндеги жашоо буюргандай сезилчү ага. Ошондуктан:

– Мени ээрчи, – деп босого тарапты баштанып турган ит энесин дале ишенип-ишенбегендей карады бала.

– Арс! Арс! – үрдү энеси. Анысы: «Эмне турасың, жүрү?!» – дегени болчу. Ошондо гана каректеринен кубанычтын учкундары «жылт» эте түшкөн бала бойтондоп, Кумайыктын соңунан ээрчиди. А бирок ит энеси бат эле сыртты көздөй секирип түшүп кетти да, баласын күтүп, өйдө жакты карап аңкайып туруп калды. Баласы азыр дубалдын кырынан «култ» этип көрүнө калчудай куйругун шыйпаңдатып кыңшылап, үмүт менен үрүп турду да, баласынын ары жактан айласы куругандай акырын-аста кыңылдап-кыңшылаганын уккан соң гана «шып!» этип кайра дубалга секирип чыкты. Айткандай эле баласы дубалдын түбүндө сүйөнүп, энеси ашып түшүп кеткен тарапты карап, эки аяктап турган болчу.

– Бери чык, ашып түш! – дегенсип жатты энеси арсылдап. Бала да аны түшүнгөндөй, дубалдан ашып-түшүүгө аракет кылгандай эки согончогуна көтөрө талпынган болуп, бирок такыр ордуна козголо албай койду. Эки аягы талып кеткендей анан бат эле төрт аяктап, сыртка чыгууга жылчык, жол издегендей дубалдын түбү менен ары-бери баса баштады.

Дубалды ашып чыгууга адамчанын азырынча дарамети жетпей турганын түшүндү да, Кумайык кайра ичкери секирип түшүп, канткенде аны сыртка чыгарып кетүү керек экенин ойлоп, амал издей баштады. Бир убакта анан өзү да адамчасына окшоп тамдын түбүн шимшилеп жүрүп, оңтойлуураак бир жерин таап, эки аягы менен чапчылап каза баштады.

Көп өтпөй эле дубалдын түбүнөн көзөнөк пайда болду. Адегенде а жерден өзү боортоктоп чыгып, кайра кирип көрдү. Оюктун тар экенине көзү жеткендей дагы чапчылап, тереңдетип казды эле, бир топ кеңейе түшкөн тешиктен эми өзү «шоп!» этип ээн-эркин кирип-чыгып калды. Ошондон кийин гана баласын алып чыгууга аракет жасады.

Сыртка чыккан бала күндөн көзү уялып, быйтыйган эки алаканы менен бетин жаап, бир азга отурду да, учу-кыйыры жоктой мелмилдеген ээндикти айланта аңкая карап, адатынча күн баласына окшоп күлүмсүрөдү... Ушу саамда сырттан караган кишиге ал күндүн алтын нурларына киринип отурган бала-периштеге окшош эле...

Ит энеси да баласын бир топко жайына коюп, шоңшоюп карап отурду да, бир убакта:

– Болду эми, кеттик, – дегендей белги берип, кайдадыр жол баштады.

Ит энесинин соңунан калбай, төрт аяктап чуркап, тепеңдеп келаткан бала улам бир жерден токтой калып чоочун да, кызыктуу да көрүнгөн, өзүн курчап турган айлана-тегерекке сонуркай карап, кээде ар нерсени бир колу менен чукулап, кармалап да көрүп, качан ит энеси арсылдап үргөндө гана жүрүшүн улап кетип баратты.

Ага бу дүйнө таптакыр чоочун да, жаңылык да эле.

Асмандын, ай-ааламдын ушунчалык чексиз, учу-кыйырсыз кенен экендигине атүгүл башы айланып да калды.

Кызыл эт кезинен жаман кепенин ичинде кык жыттап, ит жыттап чоңойгону үчүнбү, береги көпкөк, жапжашыл болуп буралган чөптөрдүн, көздүн жоосун алган кызыл-газыл гүлдөрдүн ар бири өз-өзүнчө буруксуган керемет жыт чыгарып, баланын кичинекей жандүйнөсүн ого бетер козутуп коюп жатты. А бирок ал эзели көрбөгөн айрым ачуулуу чөптөр анын буту-колдорун, денесин тызылдатып туш-туштан сайып да алып, андайда кемшендеп ыйлап ийип, бирок болбой эле ит энесинен калып калбаганга аракеттенип баратты.

Алар жылжыма булакка келип токтошту. Бала баягыны көргөндө ого бетер аңкайды. Мындай нерсе анын түшүнө да кирген эмес. Бетин жашыл-көк балыр баскан жылмакай чоң таштын түбүнөн билектей булак

жылжып чыгып, кичинекей көлмөгө чогулуп, андан ары анан ийрелендеп каяккадыр сапарын улап кетип атат...

Суунун жээги болгонгобу, башка жерге салыштырмалуу бу жер бетегелүү, салкын да экен.

Ошо маалда кайдан-жайдан желип-жортуп келген айдарым жел анын чачтарын дирилдетип, бети-башынан сылап, көңүлүн элеп-желеп кылып жиберди. Ошого маашырланып, адатынча ээгин саал өйдө көтөрүп, көздөрүн жумуп, кыткылыктап күлүп, айланасына күлкү чачып жатты бала.

Энеси да баласынын кубанычына жетине албай, куйругун чамга-рактата «арс-арс!» үрүп, анан булакка ээк салып, көздүн жоосун алып, мөлтүрөгөн нерсени тим эле ырахаттануу менен шалпылдатып иче баштады. Энесин таң калгандай карап туруп, баласынын да табити ачылып кетти анан. Шилекейин «кылк» жутуп, бирок кантип ичээрин билбей жаткандай сууга жакындап келип, энесин туурап эңкейе калып, сууга тилинин учун салып көрдү да, анан кадимки ит энесиндей бирде шалпылдатып, бирде шимирип иче баштады.

Ушул тапта Кумайык адамчанын суу ичкенин ырахаттана тиктеп туруп, оюна бир нерсе түшүп кеткендей анан ыкчам туруп келип, баланы сууну көздөй жөөлөп, түртүп өттү.

Муздак сууга кулап түшкөн дырдай жылаңач бала адегенде эмне болуп кеткенине түшүнбөй ичиркенип, тегерек-четин туш келди чапчыгылап, какап-чакап, суудан чыга качууга аракет жасады. Ушу саамда ит энеси да суу кечип, уулуна көрүнүш үчүн атайын эле суунун үстүндө ары-бери оонап, билектей жылжып аккан булакты чалпылдата шапшыгылап жиберди. Аны саамга нес боло карап турган бала анан өзүнө чачыраган суудан качып, кыткылыктап күлүп жатты.

Экөө антип көпкө ойношту. Бир убакта анан чарчагандай көк майсаң чөптүн үстүндө экөө тең күнгө жондорун кактап, эс алып жатышты да, үйлөрүнө тээ көз байланган кезде кайтып келишти.

Ошол күнү бала бут серппей, тынч уктады. Ит-энесине баласынын дене-бою жылмакай тартып, жыты да оңолуп калгандай сезилди.

Ошондон кийин экөө эрчишип алышып, жылжыма булакка келип суу ичип, ойноп кетип жүрүштү. Бара-бара баласы энесинен калбай, буч-кактап ээрчигенге үйрөндү. А бирок күндүз артынан калбай чуркаган баласына сес көрсөтө ырылдап, ачууланып жүрүп, акыры аны түнкүсүн да эмес, таңга маал гана ээрчигенге үйрөттү Кумайык.

Анткени бир сапар караңгыда бала түптүз барып эле чункурга түшүп кетип жүрөт. Бети-башы тытылып, анысы кийин карттанып, далайга чейин карала-торала болуп жүрдү. Буга окшогон жагымсыз окуялар андан кийин да бир топ жолу кайталанып кетти. Ошондон кийин гана адам баласы караңгыда көрбөй тургандыгын билди ит. Баланы кечкисин үйдө калтырып, таңга маал гана алып чыкчу болду. Андайда таттуу уйкунун

кучагында уктап жаткан баланы түрткүлөп, жалап-жуктап жатып ойготот да, ээрчишип алышып шаарды көздөй жөнөшөт.

Экөө адегенде эле баягы таштандыга келишет...

Андан ары Анжелиналардын үйүн акмалап карап отурушуп, жерге жарык түшө баштаган маалда кайтып кетишет...

* * *

Адегенде кожоюнун, андан кийин өз балдарын жоготуп, адамчаны асырап жашагандан бери алты жолу кыш, алты жолу жаз келди.

Андан бери Кумайык аябай эле өзгөрдү. Өзгөргөнү ошо – баягыдай болбой денеси оордоп, мүнөзү токтоо тартып, улгайгансып калды.

Тээ, ошо алты жыл мурун адамчасы чоңойсо эле бар азаптан арыла түшчүдөй сезилчү ага. А бирок улам барган сайын түйшүгү, убайымы арбып барат. Адам аты болгону менен адамдардан алда канча айыр-маланган баласы кайсы бир каргашалуу күнү таш боор адамдар менен жырткыч айбандардын назарына илинип калабы деп коркот.

Бала болсо эч нерседен капарсыз, анда-санда гана эки аяктап «кас» тура калганы болбосо, дале баягыдай – төрт аяктап чуркап жүрөт.

Убакыттын өтүшү менен балага адамча тил бүтөөр деген бүдөмүк үмүтү да бар эле иттин. А бирок андан да дайын жок.

Ит эне шаарды аралап чыккан сайын өз баласына окшогон балдарды байырлап, алардын баскан-тургандарына, кыймыл-аракеттерине, сүйлөгөн сөздөрүнө назарын төшөйт. Өз баласынын да ушулардай, кадыресе адам болушун каалайт. Кээде-кээде балдарын ээрчиткен адамдарды көргөндө аларды айлана карап, атүгүл далай жерге чейин ээрчип барып калып калчу адат тапты. Ошолордун катарына өз баласын кошуп жибергиси келип кетет... Бул анын баласынан кутула тажаганынан эмес...

А бирок анын баласы адамдардын караанын алыстан көрүп, аңкайып караганы эле болбосо, өзүнүн да адам тукуму экенин ойлой элек.

Бир сапар жылжыма булакка ит энесинен мурда жетип алып, тунуп турган булактан өз кебетесин көрө коюп ыргып-секирип кеткен. Сыягы, ал ошол убакка чейин өзүнүн кебетесин да кудум ит энесине окшош деп жүргөн окшобойбу. Суу түбүндө аны өзү эмес, эки аяктуулардын бирөө-жарымы тиктеп тургандай сезилип кеткен. Качан гана артынан акактап, тилин саяндатып жетип келген энеси адатынча сууну шалпылдата иче баштаганда жүрөгүнүн лакылдай түшкөнү басылган. Ит энеси булакты кечип, анан ага бүт денесин салып, боортоктоп жата калып, тура калып атып ылайлаган булакка кайра да абай салып, бирок жанагы чачы-башы саксайган адамчаны «тапшай» калган.

Андан кийин суунун астындагы, өзүн тиктеп турган сурмалуу көз, эки ууртунда уячалары бар, сүйкүмдүү баланы издечү болгон. Аны көрүш үчүн сууга дайыма ит энесинен мурда келгенге аракеттене берчү. Бирок ошол бала – анын өзү экенин боолгологондон кийин деле өзүнүн да адам экенин этибар албай жүрө берди бала. Анткени ит энеси менен жаны бир эле. Айрыкча аны менен эрчишип чыккан кездери жыргал. Анан калса, башка иттер менен да ыгы келе калганда ырылдашып, кээде төрсүлдөп үргөн болуп, сүйлөшө турган болуп алды.

Канткен менен адам баласы да, адегенде иттер кичинекей адамча энеси менен эрчишип келатканда саксактап качып, ал тегерекке алар кеткенден кийин гана пайда болушар эле. Кийин болсо анын деле өздөрүнө окшоп кара курсактын айласын кылып жүргөн бирөө экенин билгенгеби, анчалык коркпой-үркпөй калышты.

Ошондо да алар Кумайыктын тумшугу таштандынын ичинде болгону менен эки көзү, кулагы, эси-дарты баласы тарапта экенин жакшы билишет. Кокустан бирөө-жарымы эле бала тарапка жакындаганын байкаса, ит энеси аткан октой атырылып келет да, ай-буйга келтирбей баса калат. Баягы сылык-сыпаа, боорукер Кумайыктын эмнеге мындай каардуу карып баратканын иттер түшүнмөк беле каңкылдап, каргап-шилеген боюнча куйрукту кысып чыга беришет.

Бу сапар бир күтүүсүз жолугушуу болду да, Кумайыктын көкүрөк-көнүлүндө үлпүлдөп жанып жүргөн бир үмүттүн үзүмү «үлп» этип өчүп калды...

Адамчасы уктаган кезде, күндөгүдөй эле жаман кепеден суурулуп чыгып, түз эле эски үйүнө келди ит. А бирок ал кирип-чыкчу баягы «эшикти» бүтөп коюшуптур. Ошондуктан, короонун сыртында ошо тегеректи айланып-тегеренип бир азга турду да, бир убакта баарына кол шилтеген сыяктуу артына карабай желип-жортуп кетти.

Андан ары түз эле баягы эки бала таап берген «үйүнө» келип, жыгылып-туруп, томолонуп ойногон күчүктөрүн эстеди. Ошолорго кусалангандай саамга тынып жатты да, бир убакта а жерден да шарт туруп жөнөп кетти.

Эмнегедир алдыда аны кандайдыр бир башкача жолугушуу күтүп тургандай сезим келди ага. Мындай туюм анда кичинекей кезинен боло турган. Адаттан тышкары бир окуя болоордо ушинтип өзүнө өзү батпай калчу адаты бар. Кожоюну өлөөр алдында да, Анжелиналар көчүп кетээрде да, күчүктөрүн жоготоордо, анан кызыл эт адамчасын таап алаарда да ошондой болгон.

Бу саам да жүрөгү опкоолжуп, кыжалаттана баштады. Оюна өзүнүн адамчасы түшүп, жүрүшүн ылдамдатты. Эч жакка бурулбай, түз эле жаман кепесине кетүүгө ниеттенди. Бирок эмнегедир эле баягы таштандыга жакын калганда аяктары ошол жакка «ала качып» туруп алды. Боло турган нерсе ошол жакта болуучудай көңүлү да анан ошого макул болду.

Ал жаңылбаптыр..!

Шаардын чет жакасындагы узун-туурасы алда кайда кеткен таштанды жайга жетип-жете электе көзүнө бир нерсе чалдыга түштү да, токтоп локуюп отуруп калды. Тумшугун алдыга созуп, жыт искеди. Бирок аралык алыс болгонгобу, таштандынын каңырсыган ачкыл жытынан башканы ажыратып биле албай койду. Жанагыдай алып-учпай, эми жылжып өтө сак, бирок көздөрү бир орунда турбай, ары-бери жылып жүргөн «кара чекитти» жаздым кетирбей теше мээлеген боюнча келатты.

Ал жакын келгенде да алиги караан аны байкаган жок.

Анын үстүнө Кумайык анын далысынан тиктеп турган болчу.

Издегенин тапкан окшоп, Кумайык бир убакта серпиле түштү..! А бирок анын ошол экенине ынангысы келгендей капталдай басып, бет маңдайына келди да, тигинин көзүнө илинип калбаш үчүн жалпайып жатып калды.

Бет маңдайында отурган аялды таанып да, тааный албай да, окшоштуруп да, окшоштура албай да турду. Көз алдына мындан алты жыл мурунку окуя – ошондогу баласын атайылап эле таштай салып, артын карабай качып кетип бараткан, а бирок азыркыдан алда канча жаш, жакшына аялзаты элестеди. Анын чачтары анда минтип түйдөктөшпөй, айдарым желге дирилдеп, желбиреп учуп турган. Кийингени да мындай самтырак эмес болчу. Турган турпаты да башкача – жаш, шайдоотураак өңдөнгөн...

Караңгынын кара боёгу жанагыга караганда суюлуп, айлана-тегерек агыш тарта баштады. Бул убакта анын адамчасы уйкудан ойгонуп, энеси менен «сейилге» чыгыш керек эле. Ошо эсине түшүп кетип, тээ жаман кепеси тарапты бир серпиле карап алды да, бирок бу жерге байланып калгандай туруп кете албай койду.

Аял бир нерсе издегендей, колундагы таягы менен ар кай-ар кай жерди чукулап, же ыйлап жатканы, же ырдап жатканы белгисиз кыңылдап, кээде эт бетинен, кээде чалкасынан кулап түшчүдөй алдыга-артка ыргалып барып, бирок өзүн өзү кармап, боюн түзөп бир азга туруп калат деле, кайра баштан издегенин улантат.

Кумайык анын бар кыймылынан көзүн албай, былкылдабай жата берди да, ал так бет маңдайына келе калганда гана тура калды.

Аял да коркконунан ыргып секирип кетти! Бири-биринен чочулаган экөө тең артка эки-үч кадамдай кетенчиктеп барып, бири-биринен бир нерсе издегендей тиктешип, катып калышты.

– Ошол... сенби?! Сенсиңби?! – бир убакта аялдын көздөрүндө, ыраңында ушундай ачуу кыйкырык пайда болду. Ошону туя койгон ит да же күйүнгөнү, же сүйүнгөнү белгисиз, октоло түштү.

– Сенби?! – деди өпкөсү көбө түшкөн иттин көздөрүндөгү жазуу. – Акыры бар экенсиң го?!

Ушу саам анын көкүрөгүн жек көрүүгө да, а бирок кандайдыр ишеним, үмүткө да окшогон бир нерсе тиреп, тээп чыкты:

– Баланы таштаган, ал экөөбүздү канчалаган азапка салган... таш боор эне сен экенсиң да?! Канча издедим сени?! Карегим, эси-дартым, жылдарым сени издөө менен өткөнүн билесиңби?!

Аял дилинде жансыз немедей катып калганы менен муун-жүүнү титиреп, колу-буттарын майда толкун сыяктуу калтырак баса баштаганын сезди ит. Ушул убакта ит аял менен баланын бири-бирине куюп койгондой окшош экенин көрдү. Ушу азыр кейпи кетип турганына карабай, кой көздөрү балбылдап, узун кирпичтери төгүлүп, эриндери бөрсөйүп, кол менен жасап койгондой татына болчу аял. Кол менен жасап койгондой...

Кумайык аны уулу менен элестетип да жиберди. Тигине, эне-бала башкалардай жетелешип алышып, кайдадыр кетип баратышат... Экөө тең ушунчалык бактылуу. Ушунчалык сулуу... Бул дүйнөнүн жарашыгы ушул экөө сыяктуу...

Аңгыча кумайык «селт!» этти. Анткени элесиндеги татынакай кийинген сулуу эне капысынан эле эки тизесин муштагылап, ай-ааламды жаңырта чаңырып жиберди:

– Жого-ол-л дейм!!!

Иттин эмелеки аз-аздап жумшарып, жакынсый баштаган дүйнөсү бир катуу силкинип, башка жеген эмедей дене-бою муздай түштү.

– Ыр-р-рр! – деп анан арсайган тиштерин көрсөттү. Ошондо да анын: «Айланайын, балам кайда?! Баламды бер?! Мен акмак болупмун, мен жаңылып калыпмын!» – деген өтүнүчтү, өксүктү күттү. А бирок аял анткен жок.

Чачы-башын саксандатып, же акылынан айнып калганы, же алагүү болуп алганы, же коркконунан өзүн жогото салганы түшүнүксүз, албууттанып кыйкырып-өкүрө баштады:

– Эмне?! Жейсиңби мени?! Баламды жегениң аз келгенсип, эми мени да жегиң келип жатабы?! – Колу менен шаар тарапты жаңсап койду. – Андай кыйын экенсиң, эмне үчүн тигилерди жебейсиң?! Же байкуш, алсыз балдар менен ар ким тепсеп, тебелеп, акыры кереги жок кагаздай ушалап-ушалап ыргытып жиберген дармансыз аялдарга гана алың жетеби?! Билесиңби, мен сени жеп, тоюп алсын деп төрөгөн эмесмин баламды! Керек болсо... төрөбөйт да болчумун! Мени ошого мажбур кылышкан! – Аял анан дарылдап ыйлап, өз башын өзү муштагылап, тизе бүгүп отуруп калды. – Аа-а-а!!

– Мен – өз баласын ыргытып, тирүүлөй итке салып берип, өз кара жанын калкалай качкан сен эмесмин, келесоо! Дагы мени «жедиң!» деп коёт! А сен азыр анын кандай бала болгонун билесиңби?!

Ит аялга бир-эки кадам жакын келип, а бирок көк желкесин түктүйтө тиктеп туруп алып ушинтип ырылдады:

– Мен баланы аңкелдек атып ачка жүргөн ит-мышыктардан коруп, канча отурдум ошондо?! Андай балам дейт экенсиң, эмнеге ошондо кайрылдадың?! Андан кийинчи?! Мен ушул тегеректи канча акмалап, айланып-тегеренип жүрдүм?! Анда кайда элең?!

– Көргүм келбейт сени! Жек көрөм!!! – Жер чапчый жыгылды аял. – Баарыңарды жек көрөм! Кусур урсун силерди!

– ыр-р-р-р-р-р-р-р-р!!!

– Эмне ырылдайсың?! Унчукпай эле өлүп беришим керекпи?!

Бир убакта аял эсине келе түшкөндөй: «Балким, бул түшүм болуп жүрбөсүн?» – дегендей көздөрүн ушалап, кайра-кайра ачып-жуумп, анан жакшылап карады. Тилекке каршы, бет маңдайында турган ит эми ага ого бетер дааналанып көрүндү. А бирок анын көздөрү бу саам аялды кудум адам баласына окшоп аяп да, жекирип да карап тургандай сезилди.

– Эмне?! – деди ошого аял жанагыдан жоошуй унчугуп. – Эмне карайсың антип?! Же сен да мени күнөөлөгүң келип турабы?! ...Ооба, күнөөлүүмүн! Бу жарык дүйнөгө сулуу, бирок жалгыз, бактысыз жаралып калганым үчүн күнөөлүүмүн! Жок дегенде балам болгондо эмне?! Аны да сен жеп алдың го, жырткыч!!!

Бул сөз Кумайыкка жакпай кетти:

– Ырррр-рр-рр-р-р!!! – каяша айткандай катуулап ырылдады. – Ким жырткыч?! Ит болсом да, сенден айырмам бар го, сен ыргытып салган адамчаны канаттууга кактырбай, тумшуктууга чоктурбай багып-тектим!..

– Мен сени жек көрөм!!! – эмнегедир аял итти бир топко чейин тикирейе тиктеп туруп, үнүн пас, бирок ушул сөздү бүткүл жандүйнөсүнөн сызылтып, сыгып алып айтып жаткандай баса айтты.

Ит унчуккан жок. Ал ырылдаганы менен деле баары бир аял аны түшүнбөйт болчу. Ошондуктан айтчусун ичинде айтты:

– Адам болбой калганың кандай өкүнүчтүү! Болбосо, ушу азыр ай-буйга койбой ээрчитип барып, боор этиңден жаралган балаңды колуңа салып берет элем го! Балам үчүн ушул күндү, ушул жолугушууну күттүм эле го?! Өз энеси менен табышса, бала бактылуу болот деп ишенчүмүн?!.

Анын эмнени ойлоп жатканын аял кайдан билсин? Унчукпай карап жатып алган итке эми өзү жакындап, тизелеп жыла баштады:

– Эмне?! Эмне тиктейсиң, антип?!.

– !!!

– Сен эле калдың эле, мага сугунду артпаган!.. Жегин келип, шилекейиң чууруп, напсиң бузулуп атабы?! Бу замандын иттери да бузулган!

Өзүнүн дакдайып ачылган көкүрөгүн, бир карыш болуп керилген мойнун, бети-башын сыйпалап, өксүй да, аялуу да айтты эми:

– Кайда калбаган дене, кайда калбаган жан..! Тажадым баарынан... Ме, жей бер эми! Кел, күчү-күчү?!.. Шык-шык... – таңдайын шыкылдатты.

Ал бир топ жакындап келгиче Кумайык аны кыймылсыз, телмире тиктеп турду да, эмнегедир ыйлагысы келип, муун-жүүнү бошой түштү. Анан так маңдайына келип калган, чачы саксайып кеткен, оозунан ачкыл, денесинен тер жыттанган, боору ачылып, эки эмчеги булайган жаш аялдан көздөрүн шарт тартып алды да, андан ары артын кылчайып да койбой, өзүнүн адамчасын көздөй алып учуп баратты...

Бул анын өмүрүндөгү дагы бир сокку, дагы бир үмүт-ишениминин кыйроосу болду...

* * *

Кумайык келгенде бала ойгоно элек болчу. Ит энесинин дабышын туя, кудум иттей сергектик менен баш көтөрүп тура калды да, көздөрүн ушалап, сейилге камдана баштады. А бирок ит энеси таарынган эмедей буркуюп, эки астыңкы бутуна ээгин жөлөгөн тейден, кыймылсыз жата берди.

Бала ит энесинин мойнунан кучактап, жароокерлене көздөрүнө тигилди. Ит энеси аны акылдуу, бирок муңайым көздөр бир азга тиктеп жатты да, ичи ысып же каңырыгы түтөп кеткендей акырын кыңшылаган үн чыгарып, баланын бетин жалап-жуктап койдү.

Энесинин өзүнө карата эч кандай таарынычы, капачылыгы жок экенине ынангандай, бала эми аны мойнунан тарткылап:

– Жүрбөйсүңбү? Турбайсыңбы? – дегендей ишарат кылды. Ит:

– Жок, бүгүн эч кайда барбайбыз! Тынчымды албачы! – дегендей ырылдады.

Ошону түшүнгөн бала шаабайы сууй, таарынгандай ары карап унчукпай жатып алды.

Кумайык түтпөй кетти. Баласына жакын келип жатты да, далысынан жыгтагылап, анын кичинекей ийнине ээгин жөлөп, бирок унчукпай жата берди.

* * *

Эртеси аял таштанды жайга дагы келди.

Бу жолу да бир нерсе издегендей жер чукулап, ырдаганы да, ыйлаганы да белгисиз кыңылдап басып жүрдү. Өзүнөн мурда келип, бар кыймылына назар салып жаткан итти байкаган жок. А бирок улам айлана тегеректи, кечээ ит жаткан тарапты улам кылчайып карап коёт.

«Баласын издеп жүрөт...» – Кумайыктын оюна ушул келди. Балким, баласын таап алса, аял бакыттан башкача болуп өзгөрө түшчүдөй сезилди ага. Көздөрүн жумду... Алыстан эле бири-биринин жытынан сезип, айланып-тегерене түшүшүп, анан бири-бирине кучак жая чуркашып, кучакташып алышып, кубанычтан көл-шал түшүп ыйлап алышкан экөөнү элестетти... Өзү да дене-бою балбырап, муун-жүүнү бошоп, эмне кылаар айласын таппай алдастап калды...

Ушул сезимди жоготуп албайын дегендей, көздөрүн жумуп дагы бир азга жатты ит. «Эмнеге болбосун?! Эмнеге ошол ирмемдерди жасаганга болбосун?!» Ушуну ойлогондой, ордуна «шарт» турду да, жаман кепесин көздөй алып-учуп баратты!

Үйүнө жетип-жетпей эле арсылдап үрүп келатты ит. Ит энесинин дабышын уккан бала ойгонуп, энесинин адаттан тыш жоругуна таң калгандай, элейип сыртка кулак түрүп калды.

– Арс! Арс!!! – шаштырып кирди ит. Бала көздөрүн ушалап, ордуна тура жөнөдү.

Алар баланын өз энеси жүргөн жерге бат эле жетип келишти. А бирок бала таштандылардын арасында киши жүргөнүн көрүп, эмнегедир жүрөгү «болк» дей түштү. Анткени буга чейин ит энеси эки аяктуулардан баласын ала качып, алардын көзүнө чалдыктырбаганга аракет кылчу. Ошондуктан бала аларды кандайдыр өтө коркунучтуу жандыктар катары түшүнчү.

Ит да басыгын жайлатып, чакан бадалды далдоо кылып токтоду.

Буга чейин адамдарды мынчалык жакындан көрө элеги үчүнбү, же тигинин өз энеси экенин сездиби, айтор, кичинекей жүрөгү азыр көкүрөгүнөн чыгып кете тургандай катуулап согуп, түрсүлдөтүп ургулай баштады. Ошол түрсүлдөктү бүтүндөй аалам тыңшап калгандай, атүгүл азыр алиги аял да угуп койчудай ыңгайсыздана баштады.

Кумайык анын денесин майда калчылдак басып кеткенин сезди.

Өзүнүн да тулку-боюн кызганычка окшогон бир кызыктай сезим каптап, каны дүргүй түштү. Кантип кыңшылап жибергенин өзү да байкабай калды анан...

Ошону эле күтүп тургансып, аял да алар тарапка «жалт» карап алды..!

А бирок Кумайыкка артка жол жок сыяктуу сезилди.

«Канча жыл мурда баланы ушул жерден, ушул аялдан алган болсо, эми кайра энесине бериш керек!..» Кечээтен бери ушул ой көкүрөгүнө кыттай болуп уюп калганы үчүнбү, кандайдыр бир күч аны ошол жерге матап, кадап таштады.

Аял да жүрөгү бир нерсени сезгендей, аларды көздөй келатты..!

Бала өзүнүн жандүйнөсүндө, көкүрөк-көңүлүндө болуп жаткан бейтааныш, белгисиз бир туюмга түшүнө албай, көрүп жатканына таң калып да, коркуп да, бу жерден бат эле көздөн кайым болуп кеткиси келип, а бирок ит энесинин кебелбей жатканына ишене албай, эс-мас боло берди.

«Шырп-шырп...!» – мына, келатат!.. Аз-аз... Аз эле кадамдар калды..! Мына азыр эне-бала бири-бирин тиктешип, селейип саамга катып калышат да, анан бири-бирине кучак жая чуркашып, бу тегеректе Кумайыктын бар экенин унутуп калышып, деги эле бул ааламда өздөрүнөн ашкан бактылуу адам жоктой сезилишет!..

Канчалык кыйын болсо да ушундай элестетип, ушундай болушун каалап, унчукпай жата берди ит.

Бирок... Ал ирмемдердин келиши учу-кыйыры жоктой, өтө узакка созулуп баратты.

Экөөнө он-он беш кадамдай жакын келип калган аял кудум кечээкисиндей артка-алдыга акырын теңселип, кечээкидей эле көкүрөгүн дакдайттып, береги экөөнү бүшүркөй тиктеп калды... Ошол тапта тээ тоо тараптан келген айдарым жел аялдын чачтарын, этек-жеңин делбектетип өтү эле, кечээкидей эле ачкыл жыт берки экөөнү каптап өттү.

Жапайы бала менен итти нес болуп тиктеп турган аялдын колунан бир убакта бөтөлкөсү түшүп кетти. Ошону да байкабай, аларды карап аңкайып катып турду да, эсине келе түшкөндөй «селт» этип алды аял.

«Мына, тааныды! – деди ит оюнда. – Азыр...»

Жок! Ал ойлогондой болбой калды. Аял уйкудан ойгонгондой эсине келе түштү да, оозунан билинер-билинбес суусу агып, жерде жаткан бөтөлкөнү өтө аялуу бир нерсесин түшүрүп жибергендей баса калып алды да, баары агып калган жокпу дегендей, шишенин түбүн шыкаалап карап койду. Дагы төгүлүп, бөөдө жок болбосун дегендей анан калганын кылкылдатып жутту да, бошой түшкөн идишти ары ыргытып койду.

«Мына, эми... эми башталат!» – Ит эне-баланын жолугушуусун күтүп жатты.

Бир убакта бала бир нерсени ойлой койду. Жок, ал ит энесинин тынч, камырабай жатышынан ушуну чала-була боолгоду: Энеси аны береги, саксайган эки аяктуу немеге салып бергени жатабы?! Кантип эле?!..

– Ырр-р-р... – саал калчылдап, дирилдеген үн менен ит энесинин анысына макул эместей, айбаат кылгандай акырын ырылдады да, артка кетенчиктеди бала.

Ушуну эле күтүп жаткандай, ордуна «шарт» тура калып, баласына жооп кайтарды ит эне:

– Ырр-рр-рр-р...!!! – Кумайык өз тилинде баласына иштин чоо-жайын түшүндүрүп, бул аял анын өз энеси экенин айтып жатты. А бирок бала ит энесине бирде түшүнүп, бирде түшүнө албай койду.

Баарынан өкүнүчтүүсү, мас аял береги кудум бала түспөлдөнгөн, саксайган эменин, мындан канча жылдар мурун ушул жерге, ушул итке таштай качкан өз баласы экенин эч сезбей койду. Анын жедеп таш, муз болуп, энелик бир үзүм да мээримин калбай, акыркы убактарда ачуу суудан гана жаназык алып калган жүрөгү сезбейт да болчу аны...

Тек гана, жаман оюнда бу саам да өзү тууралуу гана ойлоду аял:

– Токто-от!!! – деп кыйкырды ырылдашып турган экөөнө. Айткандай эле экөө аны сестене карашты.

– Талашыңар менби?! – деди «ыйк» эттире кекирип алып, мына азыр кулап түшчүдөй ыргалган калыбында. Анан айлана-тегеректи жаңырта, маашырлана каткыра баштады:

– А-ха-ха-ха! Ой, боорум, ай! Ушу силер да?!.. – Соолуга түшкөндөй заматта анан күлкүсү тыйыла түштү. – Билесиңерби, мени кезегинде «мен» деген эркектер талашып, бири-бирин кызматтан кууп, бири-бирин бычактап, бири-бирин карактап!.. Жараматтанып алдыма ай, үстүмө күн төшөшүп!.. Кийбегенди кийдирип, ичпегенди ичтирип!.. Укмуштун баарын убада кылышып!.. А бирок бири да сөзүнө турган жок! Баары алдамчы, баары..! Керек болсо эми бир бөтөлкө арак да алып бергенге жарашпайт! А убагында, билесиңерби, француз коньягы, грузин виносу... деп, башы айланткан керемет шараптарды оозума кармашчу эле! А мен келесоо жашоо деген дайыма эле ушундай экен депмин! Акыры, мени бу дүйнөнүн бардык башка кызыкчылыгынан да, арак-шараптын кудурети багынтып алды!.. Ал бар – мен бар! Ал жок – мен жок!.. Эмне, эмне тиктейсиңер мени?! Токточу, тетиги эмне өзү?! – көздөрүн чоң ачып, балага үңүлө карады. А бирок анда деле акылы жетпей, тааныбай койду баланы:

– Шайтансыңбы?! – деди анан чочуп кеткендей «селт» этип. – Же кимсиң?! Жалаңкычсыңбы?.. А балким, албарсты болуп жүрбө?!.

Ушуларды угуп, Кумайыктын жаны ачып кетти! Жүнү түктөйүп, кижигеси үрпөйүп, жаалы кайнап чыкты! Эмелеки сөздөрү үчүн аялды азыр баса калып, үзүп-жулкуп жиберчүдөй жаалданып, а бирок анын баланын энеси экенин ойлоп, токтоп калды.

Ошондон көп өтпөй эле экөө кайра ээрчишип алышып, артына кайтып баратышты...

* * *

Баланын энесине жолуккандан кийин Кумайык бир топко чейин чөгүп жүрдү. Эми анын баланын өз энеси жөнүндөгү үмүтү таш каап, ал тууралуу экинчи ойлобой турган болду.

Ошондой күндөрдүн биринде ит түш көрдү. Түшүндө – Анжелиналар менен аралашып, баягысындай эле камыр-жумур болуп жашап жүрөт! Бардыгы тең ушунчалык бактылуу! Атүгүл кичинекей адамчасы да бойтоңдоп аларга кошулуп алыптыр. Баарынан кызыгы – ал да башка балдардай кийимчен экен. Ошолорго окшоп эки аяктап чуркап, ошолорго окшоп колу менен тамак жеп, кадимкидей эле адам болуп алыптыр!..

Аларды карап, кайсы бирине кубанаарын билбей, бакыттан каректерине жаш тегеренип, буттары жер баспай, тим эле аба менен учуп жүрөт Кумайык.

Адамчасы болсо абалкысындай эле ит энесинин үстүнө үйрүлүп түшүп, аны аяп, жакшы көрүп, быйтыйган алакандары менен көзүндөгү тамчыларды аарчыйт...

Ойгонуп кетсе, чыны менен эле адамчасы анын жаактары ылдый сызылып агып жаткан жашты арчып, аялуу тиктеп жатыптыр.

– Эмнеге ыйлап жатасың? – Ит энеси көзүн ачаары менен баласынын ушу азыр өзү кошо ыйлап жиберчүдөй болгон жүзүнөн, көздөрүнөн ушуну окуду ит.

А бирок эч нерсе деп айта алган жок. Өкүнүчтүүсү, анын баарын түшүндүрүп айта албайт да болчу.

Бара-бара жол жээгине шоншоюп отуруп алып, ары-бери өткөн машинелерди карай берчү адат тапты. Анткени бир саам жол бойлой желип-жортуп баратып, капасынан эле кулагына бир тааныш үн угула түшкөн – кожоюнунун машинеси! Бул үндү ал жазбай, миңдеген машинелердин уу-дуусунан айрып билер эле. Болгондо да тээ алыстан таанычу да, кулак түрүп, тыңшап калчу. Чындап эле кожоюну экенин билгенде гана тура чуркап, дарбазанын оозунда отуруп калчу.

– И, жер тыңшаар Маамыт, – дечү анда кожойкеси ичи жылып. – Кожоюнуң келатабы?

Ушинтчү да, өзү да күйөөсүн тосконго камынып, кызын ээрчитип дарбазаны ача баштачу.

Мына эми, кожоюну өлгөндөн бери уга элек ошол добуш! Адатынча кулагын түрүп, саамга демин ичине ала катып калды да, жол бетинде кумурскадай кылкылдап, кыйма-чийме зуулдаган машинелердин ар бирин жанталаша карап, тааныш машинени издеп жатты. Тапты – так өзү! Машинени тааныды ит. Өчөшкөнсүп, бирок ал жолдун аркы өйүзү менен бараткан!

Жанталашып чуркап да, мойну кайрылгыча карап да баратты. Айрым айдоочулар аны көрүп, уурттарынан жымыйып күлүп, ал тууралуу алда нелерди сүйлөшүп коюп жатышты. Бир гана тааныш машинесинин айдоочусу аны байкаган жок. Ыйлагысы келди иттин. Антсе да үмүтү үзүлбөй, айдап бараткан адамдын ким экенин билбесе да тааныш машинени эш тутуп, өмүрүнүн акыркы күндөрү бүт издеп жүргөн ыйык нерсесин таап алгандай, эми бир аз эле жаза тайса ошол бакыттан кол жууп, андан кийин мындай учур эч качан кайра табылбачудай сезилип баратты!

Жок! Тилеги таш капты! Бир убакта Кумайык машинени жоготуп койду. Анткени ал кайсы бир жерден ары имерилип кетчү жолго түшүп, таптакыр тескери тарапка бурулуп кеткен болчу!

Балким, карылыктын белгисидир, балким, бул ага катуу сокку болгондур, айтор, ушу саам ага жер айланкөчөк болуп, бардык нерсе ордуларынан жылышып, аңтар-теңтер болуп жаткандай сезилди.

Эмне болуп жатканына түшүнө албай, дендароо же оорулуу иттей ошо ордунда теңселип, тегеренип турду да, бир убакта барып эсине келди.

Бирок бул анын бүлбүлдөп өчүп бараткан үмүтүн кайра жандырып, кадимкидей жандантып, чыйралтып салды. Эми элдердин арасынан адамчасынын төрөп-таштаган энесин эмес, өзүнүн кожойкелерин, машинелердин арасынан тааныш машинесин издеп, атүгүл көптөн бери барбай калган баягы үйүнө кайрадан бара баштады.

* * *

Бир күнү да бир укмуш окуя болду!..

Бирок бу саам бактысын кайра да жоготуп албаш үчүн ушунчалык аракеттенди ит...

Адатынча жол боюнда жатып, бир убакта «селт» этип тура калды да, азыр чуркап жөнөөчүдөй комдонуп, эки кулагы менен эси-дартын жолго төшөп, нес болуп катып калды. Айткандай эле кулактын кужурун алган миндеген уу-дуунун арасынан баягы добушту үзүл-кезил айырмалай баштады. Жүрөгү лакылдап, денесин майда калтырак басып кетти.

Мына! Мына, ал жакындап келатат!..

Бу саам да баягыдай, машине аркы өйүз аркылуу өтүп кетчүдөй, элендеп ошо тарапка өтө албай турду эми. Улам өтүп кетем деп алдыга умтулган сайын, улам жетип келе калган машинелер андан буйтап, айрымдары айнектен башын чыгара калып тилдеп, ага деле болбой чый-пыйы чыгып, акыры чоң жолдун так ортосуна туруп алды да, машине келаткан тарапка беттенип, азыр тең жарыша чуркачудай оңдонду.

Бетмаңдай келаткандарга ал, кудум азыр машиненин тумшугуна жабышып, кол салып бой таштаганы турган жырткычка окшоп кетип атты.

Мына, жакындап калды машине! Ого бетер кулактары тикчийип, көздөрү чычаладай жанып, ары-бери «зуу-зуу!» өткөн машинелердин дөңгөлөк алдынан чыккан шамалдан дене түгү бирде өйдөнү карай, бирде ылдыйды карай жапырылып, көк желкеси түктүйүп, тарамыштай түйүлүп турду ит.

Бир убакта анан машинени көрдү! А бирок айдоочунун ким экенин дароо аңдай алган жок. Анткени сааттай болуп, экөөнүн ортосунда зымырап башка машине келаткан болчу. Антсе да чымын-куюн болуп, дөңгөлөктөрдүн арасында бирде дөңгөлөктөй тоголок боло түшсө, бирде узунунан чубала түшүп, чуркап баратты ит.

Ортодогу машине өтө берген кезде рулдагы айым да жандай чуркаган итти байкай коюп, эмнегедир кайра-кайра үнүлө карап, анан шашкалак-

тай түшкөндөй болду. Бир маалда ит машиненин айдоочу тарабына өтүп, саал акырындай калган машиненин айнегине жакындай түшүп жатты.

Айым да эмне кылаарын билбей, алдастай түшкөн окшоду! Сыягы, ал да Кумайыкты тааныды! А бирок машинени токтотконго ылайыгын таппай, «аварийка» жарыктарын жалпылдата жандырып таштады. Бат эле анан жол жээгине жылып чыкты да, машинени токтотуп, сыртка чыкканча шашты.

А бирок тээ канча чакырымдан бери буту-бутуна тийбей чуркап келгенге күйүгүп, көл-шал түшүп, тили салаңдаган Кумайык кожойкесин көрүп эле өзүн таштап жиберди!

Баш көтөрүүгө дарманы жок, жерде сулап жатты ал.

– Кумайык?! Кумайык?! – Иттин жаагына алаканын төшөй коюп, алапайын таппай, ыйлап жиберди аял. – Сенсиңби, Кумайык?! Айланайыным, ай! Бар белең сен?! Тирүү белең?! Кантип калгансың деги?! Байкушум, ай?!

Баягы жумшак, мээримдүү алаканы менен иттин башынан сылап да, өткөн-кеткени эске түшүп, солуктап ыйлай да берди аял. Анын каректеринен тамган ысык жаштар иттин тумшугуна, бети-башына таамп жатты. Кожойкесинин ый аралаш болсо да тааныш, жагымдуу үнү... мээримдүү, жумшак алакаңдары... Мындай күндү ал качантан күттү эле?! Канчалык кыйын күндөрдө да ушулардын элесин эш кылып, кайраттанып, ушул күндү келет деп ишенип жашачу эмес беле?!

Бир чети мунун баары тең түшүндө болуп жаткандай, уккан кулагына, көргөн көзүнө ишенип да, ишенбей да, айтор, бакыттан бүт тулку-бою, сезим-туюмун жогото эс-мас болуп, антсе да, эгерде азыр көздөрүн жумуп же башын башка жакка буруп кетсе, ушул бактысы жоголуп кетчүдөй, кожойкесин жалдырап тиктеген тейден жата берди.

– Кечир мени? – деди аял ыйлап жатып. – Башкалардын тилине кирип, сени журтка таштап кеткеним үчүн кечир?! Кожоюнунду жаныңдай көрчү эмес белең, ал кирип-чыккан жерди акмалап жашасаң, жеңил болоор дебедимби, курган жаным. А кийин телефон чалып сурасам, сени эчак өлүп калды дешкен?! Эмнеге антишти десен?!

Тээ бир оокумда итке жан кире түшкөндөй болду. Адегенде куйругу аста кыймылдап, анан тумшугун жылдырып, кожойкесинин алаканын жалады.

– Кумайык?! – ыйын токтото, шашкалактап кетти. – Анжелина эсиңдеби? Ал сени дайыма эстейт. Атүгүл канчага чейин ыйлап да жүрбөдүбү! Эгерде азыр сени тапканымды айтчу болсом... – жанын сыйпалап, телефонун издегендей болду, – билесиңби, кандай кубанарын?

Чыны менен эле телефондун нумурларын тере баштап, бирок оюна бир нерсе түшүп кеткендей кайра токтоп калды да, Кумайыкты үнүлө карады:

– Эмне кылайын, айтайынбы?..

Бул көп чекиттин артында: «Өлүп калбайсыңбы?» дегендей маани жаткан. Ошону түшүнгөн окшоп, Кумайык ордуна турууга аракет кылды.

Адегенде буттары шалактап, жансыз немедей сезилгени менен бара-бара өзүнө келе баштады. Аны көрүп, кубангандан аялдын көздөрүнө кайра да жаш тегеренип, жүзүндө жылмаюу пайда болду:

– Кумайык?! Тур! Тура гой, – деди өзү да желөп-таяган болуп. – Коркуп кеткенимчи...

Кумайык ордунан турду да, жанатан берки дене-боюна жабышкан жанчылууну күбүп салгысы келгендей силкинип-силкинип алып, айткандай эле кадимкисиндей тириле түштү. Экөө эми көрүшүп жаткандай анан куйругун чамгарактатып, адатынча «арс-арс!» үрдү да, кожойкесине бой таштады! Аял да кудум кадыресе киши менен көрүшүп жаткандай тизелеп отура калып, кучак жайды.

Жол боюнда кучакташып, ыйлап турган экөөнү жолоочулар аңкая карап түшүнүп да, түшүнбөй, ар ким ар кандай боолгоп, өтүп кетип жатышты.

Кумайык адатынча салондун ичине атып кирип ары жакты, бери жакты жыттагылап, сагынычы тарабай, кубангандан эмне кылып иер айласын таппай, кайсалактай берди.

– Айтчы, кайда жүрдүң? – деди аял да жетине албай.

– Эптеп күн өткөрүп жүрдүм да, – дегенсип ит арсылдап үрүп койду.

– Саал токтолупсуң, – Иттин кирдеп, жүдөп калганынан улам ушинтти аял. – Кыйналсаң керек?

– Арс! Арс!

– Эч нерсе эмес, баары жакшы болот. Үйгө барабыз... Жуунуп-тазаланасың...

Оюна бир нерсе түшүп кеткендей анан тунжурай түштү:

– Эсиңдеби, баягы биз көчүп кеткен күн? Ошондо сени журтка калтырарын калтырып коюп, жол бою Анжелинага кошулуп өзүм да ыйлап бардым. Көздөрүң жалдырап, бир заматта мусаапыр кейпин кийип, адам түгүл Кудайдын боору ооругудай элең ошондо..! Бирок силерсиз жашоо бизге деле оңойго турган жок. Көпкө чейин кыйналып жүрүп, жакындан бери эле өзүбүзгө келдик. Чынымды айтсам, мени Анжелина гана сактап калды. Ошол кыз үчүн кармалып калдым да, болбосо мага жашоонун кызыгы деле жок болуп калган... Анан минтип, кайра өз калабызга көчүп келдик. Өлгөн күнүндө куран окуттук. Киши аябай көп болду. Бирок баягы эки досу бар эмес беле, ошол экөө гана келген жок. Акбардын тирүү кезинде тим эле жайдандашып, төрүбүздү берчү эмес эле. Ал өлгөндөн кийин акыбалыбызды сураганга жарашкан жок. «Адам аласы ичинде» деген чын окшобойбу. Кийин бирөөлөрдүн айтымында,

Акбар менен тымызын жоолашып, бизнесине билгизбей душмандык кылып, кара санап жүрүшкөн экен. Эмнегедир, өлтүргөндөр ким экенин деле ошолор билчүдөй сезчү болдум. Бир-эки жолу кеп кылсам, ыргып-секирип уккулары да келишкен жок.

Баягы каргашалуу караңгы түндү эстеп кетти Кумайык. Аскарды жайлап коюп, түн жамына качкан эки «достун» тарбандаган карааны көз алдына тартыла түштү. Так ошондогудай жаалы кайнап, көк желкеси түктүйүп, денеси тарамыштай түйүлүп:

– Ырр-ррр!!! – этти. Өткөндү эстеп, жайбаракат сүйлөп отурган Жамийла уйкудан ойгонгондой боло түштү. Бирок ал Кумайыктын баятан айтылгандын баарын угуп, түшүнүп, кимгедир кыжына түшкөнүн баамдады да, эки ийнин солкулдата тээ тереңден үшкүрүп:

– Болуптур... Баарын Кудай көрүп турат. Айтмакчы, алар деле жыргап кетпейтир. Бирөөсү өгүнү бала-чакасы менен жол кырсыгына кабылып, кыйын абалда жатат дешкен. Бирөө да банкрот болуп, үй-жайын сатып, бизге окшоп тентип калышкан имиш.

Жамийла өзүн тиктеп, угуп отурган иттин башынан сылады:

– Экөөбүздүн жолукканыбызга Акбардын арбагы деле сүйүнүп жатса керек, ээ? Ал сени алып келген күнү баарыбыз ушунчалык сүйүндүк эле... Мына, эми үйүбүз дагы бирге толукталды... Бир гана Акбар жок...

– Кың-ң... кың-ң... – Зээни кейигендей кыңшылап ийди ит.

– Баса, биз менен жашайсыңбы эми?

Көктөн тилегени жерден табылгандай кыңшылап, кожайкесинин колдорун жалагылап жиберди ит.

– Жарайт, – жылмайды кожайкеси. – Анда кеттик. Анжелинаны бир сүйүнтөлү дейсиң!

Машине от алып, ордунап козголду. Баягы бактылуу кези кайрылып келгенине ишенип да, ишенбей да, буга чейинки бардык кыйынчылыктарды, азап-тозокторду унутуп, кудум абада учуп, булуттун үстүндө бараткандай жаны жыргап, жумшак отургучта баратты ит.

А бирок бир убакта эсине адамчасы түшө калды да, кекиртегине катуу бир нерсе кептеле түшкөндөй боло түштү. Кылчайып, арты карады. Машиненин дөңгөлөктөрүнүн алдынан суурулуп чыгып жаткан жолдор чубалып, ийрелендеп калып жатат..!

Кумайыктын көз алдына тээ алда кайда калган жаман кепенин ичинде ит энесин чыдамсыздык менен күтүп, эски дубалдардан башын соксоитуп шаар жакты карап, беттери ботала болгону менен көзгө эң эле сүйкүмдүү көрүнгөн наристеси элестеди. Ошого удаа эле баягы-баягы, кожайкеси менен Жамийла көчүп кетип бараткандагы өзүнүн жан чыдаткыс абалы кайра баштан дене-бою, жандүйнөсү аркылуу сызылып өтө баштады.

Кыйпычыктап, кыңшылап, жандалбастап калды.

– Эмне болду, эшикке чыгасыңбы? – деди аял машинени жол жээгине токтотуп. – Же... Баргың келбей жатабы?

«Эн, жапайы турмушка көнө түшсө керек. Канткен менен ит да», – ушуну ойлоду аял.

Арт жакка өтө аялуу, кымбат нерсесин унутуп калгандай кылчактап, катуу-катуу арсылдап үрүп жиберди ит.

– Жарайт, – аял «контээр экен?» дегенчелик кылып, машиненин ит тараптагы эшигин ачып койду:

– Калгың келип атса, өзүң бил...

– Арс! Арс! – машинени жүрүп кетпесин дегендей, тулкусунун тең жарымы гана сыртка чыгарып, тең жарымы машиненин ичинде калган ит алда нени айта албай жаткандай чый-пыйы чыгып, тыбырчылап турду. Атүгүл анын каректерине жаш кылгыра түшкөнүн байкады аял:

– Балким, ал жакта күчүктөрүң бардыр? – деди.

Ошондо гана боолгогондой.

– Арс-арс! – «ошондой» дегенчелик маани берди ит.

– Жарайт, анда. Кайра баралыбы?..

Кумайык сүйүнүп кеткендей аялдын колдорун жалап-жуктап жиберди да, машинеден кайра ошончолук тез шыпырылып түшүп, жогоруну карай баштанып, кожайкесин күтүп калды.

Машине бирде алдыга өтүп кетип, бирде артта калып, жол баштап келаткан Кумайыктын соңунан баратты. Качан гана алар шаардан чыгып, ээн талаага келишкенде иттин карааны тикенек-чөп баскан талааны аралап, көздөн кайым болуп кетти.

Аял машинеден түшүп, ал кеткен тарапка көз жиберди. «Жакын арада күчүктөрү болсо керек», – ушинтип боолголоду да, айлана-тегерекке кулак түрдү. А бирок ага жымылдаган жымжырттыктан башка эч нерсе угулган жок.

Тээ бир убакта алда кайдан иттин арсылдап үрүп, чакырганы угулду. Машинесин кулпулап коюп, кожайкеси эми ошол тарапка беттенди.

Бийик, шиш такалуу айымга бу жалгыз аяк жол менен жүрүү бир топ машакаттуу болду. Антсе да итинин көңүлүн кыйбай, анын ар кайсы жерден булактап көрүнө калган караанын ээрчип, бара берди. Ит да кожайкесинин ошонуна курсант болгондой, анда-санда гана чокчоюп отура калып күтүп, анан куйрук-башын кыйшандата эркелеп, жароокерлене калып, бирок баары бир эси-дартынын баары башка жакта сыяктуу кыңшылап, шашкалактап баратты.

«Канткен менен эне да! – деди оюнда аял. – Ка-ап, күчүктөрдү салып алганга бир нерсе алып алсам болмок экен. Бу жерден аларды кыбыратып, кантип ээрчитип кетебиз. А балким, көздөрү да ачыла электир? Же чоңоюп калышты бекен?..»

Ит энесин күтүп, дубалдын кырына минип отуруп алган бала аларды алыстан эле көрүп, бир топко элейип карап турду да, чоочун караандан чочуркап, алардын «үйүнө», алардын турмушуна кандайдыр алай-дүлөй келаткандай сезип кетти да, денеси жыйрыла түштү. Дубалдын ары жагына кайра шыпырылып түшүп, эми ар кайсы тешиктен карай баштады.

Бала көргөн көзүнө ишенбей, дендароо болуп турду. Жагымдуу да, жагымсыз да экени белгисиз бир чоочун сезим бүткөн боюн бийлеп алды. Каны дүргүп, башына тээп чыкты. Кудум өгүнкүдөй болуп, жүрөгү да көкүрөгүн катуу-катуу ургулап, бат-бат сого баштады.

Кептин чоо-жайын, эмне болуп жатканын түшүнгүсү келгендей, кудум ит энесине окшоп тумшугун өйдө көтөрүп, жыт алып көрдү. А бирок майнап чыккан жок. Баары бир эле жанагыдай, баары эле түшүнүксүз бойдон кала берди. Бирок бир гана баамдаганы – бул келаткан аял алиги аял эмес, таптакыр башка болчу.

Алар жакындап калышты!

Бала тар кепенин ичинде ары чуркап, бери чуркап, жанын коёрго жай таппай калды. Кудум итче кыңшылап, бурчка тыгылып отуруп калды анан.

Дубалдан адегенде ит энеси кирип келди да, баласынын кебетесин көрүп, өзү кошо үрпөйүп, жандалбастап кетти. Адатынча адамчасын жыттагылап, бети-башын жалап-жуктап жиберди. Ошондо гана бала анын кадимки энеси экенине, ага жамандык алып келбегенине ишенгендей, эреркегендей мойнунан «шап» кучактап, көпкө чейин коё бербей туруп алды. Эгерде азыр ит энесинен ажыраса эле алиги эки аяктуу неме дубалдан артылып түшүп, баланы эңип алып, кайдадыр алып учуп барып, тытмалап жеп салуучудай сезилип кетти ага. Атүгүл, көздөрүн да бекем жумуп алган.

– Коркуп жатасыңбы? Коркпо! Ал андай эмес, ал жакшы адам! Биз эми бул жерден кетебиз да, адамча жашайбыз! – Ит энесинин кыңшылап, арсылдап үргөндөрүнөн ушуну түшүндү бала. Анан калса ит энесинин кыймылында, добушунда баягы жолкудай болбой, кандайдыр бир кубанычтын, жакшылыктын жышааны бар болчу. Ошону туйду бала. Анын үстүнө ортодон саал убакыттын өтүшү да адамчанын бүткөн боюндагы эми элеки коркунучтун ордуна белгисиз бир жагымдуулук таратып келатты. Ошону түшүнгөн ит эне да баладан боюн оолактата калып, кайдадыр шаштыра баштады:

– Коркпо! Сен да адам экениңди унутпа. Сен адамдар менен жашашың керек! – деп жатты ал. Бала анын эмне тууралуу айтып жатканын түшүнбөй калды. Тек гана Кумайыктын соңунан ээрчиди. Бери имериле

бергенинде иттин көзүнө Анжелинанын куурчагы уруна түштү. «Мени таштап кетесиңерби?! Кантип?!» – дегендей эки колун алдыга сунуп, өзүн тиктеп, бурчта отурат...

Бул убакта Жамийла Кумайыктын чыгышын күтүп, эшик-каалгасы тээ бир убакта жыгач менен бекитилген эски урандынын жанында, качан күчүгүн тиштеген ит дубалдын кырынан көрүнө калат деп чыдамы кетип турган.

Айткандай эле, бир маалда Кумайык «сорок!» этип дубалдын кырына чыга калды эле, кожойкеси ага нес боло карады.

Анткени анын оозунда тиштеп турганы күчүк эмес – куурчак болчу!

Анан калса куурчак аялдын көзүнө тааныштай көрүндү. Көйнөгү да, бети-башы да карала-торала болуп кирдеген оюнчукту тааный албай жаткандай бүшүркөй карап калды.

Дубалдан секирип түшүп келген ит оюнчукту кожойкесинин жанына таштады.

– Ализа?! – деди аял куурчакты тааный коюп.

Анан эки ууртунан күлкүсү төгүлүп кетти: – Бул биякта кайдан жүрөт?!

Колуна алып, айлантып-тегеретип карады:

– Муну... Анжелина кошунанын кызына таштаган болчу. А сен андан кантип алып кеттиң?

– Арс! Арс!..

– Түшүндүм... Кичинекейинде буга Анжелинадан башка эч кимди жолотчу эмессин. Анткени ал муну аябай жакшы көрчү эле да... Ошо адатыңа салып, дагы алып баса берген экенсиң... – анан каткырып күлдү аял. – Бу кыздын кебетеси кантип калган?

Же таарынганы, же уялганы белгисиз, кожойкесин карабаган боюнча кыңшылап койду ит.

– Жарайт, – деди Жамийла аны түшүнгөндөй. – Түшүндүм... Айтмакчы, биякка ушул үчүн келиппиз да? Кеттикпи эми?

– Жок! – дегендей ордуна тура калган ит дубалдын ары жагында дагы бирдемеси калып калгандай, ошол тарапка арсылдап үрдү.

Ушу азыр дубал ашып, кудум Кумайыктын өзүнө окшогон күчүктөр чубуруп түшө баштачудай сезилип кетти аялга: – Деги, канча күчүгүбүз бар?

А бирок... ошондон көп өтпөй эле бир укмушту көрдү аял!

Жүзүндөгү эми элеки жылмаюу жоголуп, томсоро түштү.

Анткени дубалдын кырынан иттин күчүгү эмес, башка бир түшүнүксүз нерсенин башы көрүндү!

Жүрөгү оозуна кептеле түштү! Жандилинде далбастап, жардам сурагандай Кумайыкка жал-жал карап алды. Бирок Кумайык белгисиз нерсени баягысындай эле мээримдүү көздөр менен тиктеп, бери чыгышын күтүп, атүгүл үрүп, чакырып жатты...

Бул – Жамийланын удургуй түшкөн коркуу сезимин саал басандаткандай болду. Ошондо да көргөн көзүнө ишенип да, ишенбей да, дубалдын ары жагында шоншоюп карап турган, бир карасаң адам баласынын башы кейиптенген, а бирок бети көрүнбөй, чач баскан жандыкты нес боло тиктеди...

Кумайык болсо анын эми бери секирип түшүшүн күткөндөй, ошого шыкак бергендей башын улам бир жагына кыйшайтып, көздөрүн жайнатып күтүп турду.

Аялдын корккон кебетеси баланы ого бетер чочутту.

Турган жеринде анын турпатына, кыймыл-аракетине, өңү-түсүнө көз салып, атүгүл чоочун эменин кирпичинин ирмелишинен бери изилдеп, аз-аз эле жагымсыз бир нерсени байкаса ары жакты көздөй «ойт» берүүгө даяр эле.

Кумайык адамдарга жолтоо болбоюн дегендей эки бутуна ээгин төшөп, жата кетти. Анткен менен эки көзү, эси-дарты алардын бири-бирине болгон «мамилесинде» болчу.

– Сен кимсиң?! – Адам эненин көкүрөк-көңүлүндө, көздөрүндө ушул суроо айланып турду.

– А сен кимсиң?! – Бала да ага таң кала суроо узатты.

Ортодогу аралыктын, убакыттын мынчалык узарып кеткенине акыры чыдамы жетпей кетти Кумайыктын. Ордунан тура калып, баланын бери келишин талап кылгандай өктөм-өктөм үн катып, буюргандай үрдү эми. Ошондон кийин гана бала да, аял да жандана түшкөндөй болушту.

Анын үстүнө, алиги саксайган жандык бир убакта кудум адамчанын колуна окшогон быйтыйган колун өйдө алып чыгып, бетин толук жаап калган чачтарын ары алганда, анын бажырайган сүйкүмдүү жүзү, көздөрү жайнай түштү !.. Ошондо гана анын кадимки эле адам баласы экенине ынана түшкөн аял: «Ой, кудайым ай!..» – деп ийди.

Өңү өзгөрүлүп, денесине жан кирип, а бирок же сүйүнүп жатканын, же күйүнүп жатканын билбей, бир кызыктай абалга кептеле түштү.

Эки бети дуулдап, от менен жалын болуп ысып-күйүп чыккан адам эне бир убакта эсине келе түшкөндөй, алдыга бир-эки кадам таштап:

– Кел, келе гой?– деп баланы карай эки алаканын жайды. – Келчи, бери? Келе гой?

Аялдын эмне деп жатканын сөзүнөн түшүнбөсө да анын жүзүнөн, балбырай түшкөн энелик мээриминен, сунган колдорунан, атүгүл көздөрүнөн тыпылдап таамп кеткен көз жашынан түшүнгөн бала өзү да белгисиз, бейтааныш сезимге тушуга түштү. Эмнегедир ал ушундай мамилени, сүйүүнү, ушундай үндү башта да каяктандыр уккандай сезилип кетти.

– Келе гой, коркпо? – деди аял да аны чочутуп албайын дегендей, эки жаагы ылдый куулуп, агып жаткан жашты да аарчыбай, үнүн акырын жумшак чыгарып.

Адамча ит энесин карады. Ал да адам энедей мээримин төгүп, баласын бери чакырып турду. Ошондон кийин гана бала дубалдын берки тарабына шыпырылып түштү да, ошондо да үрпөйүп, сактанганып турду.

Энеден туума жылаңач, болгондо да төрт аяктап турган, чачы белине жеткен жапайы балага адам эне дагы бир кадам жакындап:

– Атың ким? – деди.

– ? – бала анын эмне айтып жатканына түшүнгөн жок. Болгону эле, адам эне жылган сайын ал дагы бир кадамдан артка жылып, коргонгондой түр кылып, акырын ырылдаган болуп жатты.

Түтпөй кеткендей, ушу маалда ит энеси баласына учуп жетти! Жетти да, эмне болуп жатканына акылы жетпей, коркуп турган адамчасынын бети-башын жалап-жуктап жиберди. Бала да ит энесинин мойнуна «шап!» кучактай калып, анын саксагай жүндөрүнө тумшугун катып, эркек кетти.

Ансайын ит эне баласына жаны кейип, эбедейи эзилип, өз тилинде жалынып-жалбарып жатты...

Аларды карап туруп, адам эненин муун-жүүнү бошоп, өпкөсү ого бетер көөп, көзүнө жаш көлкүлдөп чыкты.

Эңкейип отура калып:

– Келчи, мага? – деди анан балага колун сунуп. – Бери келгилечи?..

Бала саал ырылдап, ит энесин ого бетер бекем кучактап алды.

– Кумайык, кеттик үйгө? – бир убакта аял бир нерсени ойлогондой өктөм, чечкиндүү ушинтти да, машинесин көздөй басты.

Кумайык менен бала ошо ордуларында алда нени акылдашып жаткандай «өбүшүп-жытташып», акырын ырылдашып турушту да, улам артына кылчактап карап, кээде аларды күткөндөй токтоп калып, жай кетип бараткан аялды ээрчий басышты...

Ойлору удургуп, чакчелекей түшүп баратты аял. Адамдын кызыл эт ымыркайы менен иттин эне-балалык дүйнөсүнө таңданып да, алардын башынан өткөргөн, өзү үчүн бүдөмүктүү күндөрдүн, азап-тозокторун өзүнчө боолгоп элестетип, а бирок бирине акылы жетсе, бирине жетпей, түйшөлүп келатты... Бир заматта быкпырдай кайнап, бардүйнөсүн быкчыкы ойлорго чулгап таштаган суроолорго кайдандыр жооп алгысы келди.

А бирок анын жообун тээ кийинчерээк, бала адам болуп, ага адамча тил бүтүп, адамча ойлонуп, адамча ак-караны боолгоп, акыл-эси киргенден кийин гана алмак. А бирок а кезде Кумайык алардын жашоосунда эчак «кетип калган» болот... «Жакшы ит өлүгүн көрсөтпөйт» болуп, атүгүл жакын адамдары анын денесин да көмбөйт, анткени тагдырдын жазганы ошондой болчу...

Тек гана, ал дагы эле каяктадыр жашап жүргөндөй сезимде жашап кала беришет.

Ал эми азыр, артында келаткан экөөнү улам кылчайып карап коюп, тамагы жашка муунуп, канчалык токтотоюн десе да болбой, жаагы ылдый булактап төгүлгөн көз жашын улам алаканы менен арчып, өзүн өзү ишендирип, өзүнө өзү убада берип келатты аял:

– Ал сөзсүз адам болот!..

Эпилог

Бул чыгарманы жазуу оюмда да жок болчу. Анын каармандары менин жандүйнөмө минтип, капысынан кирип келишти да, көпкө чейин мени менен жашап жүрүштү...

Бир күнү телевизор көрүп отурган кызым мени шашкалактап чакырып калды. Андрей Малаховдун «Пусть говорят» деп аталган автордук көрсөтүүсү болуп жатыптыр.

– Апа, карасаңыз! Укмуш окуя экен! Мына бул баланы ит багып чоңойтуптур. Кийин таштандылардын арасында ит энесин ээрчип жүргөн жеринен адамдар таап алышыптыр. Адегенде ырылдап, кишилерди жанына жолотпой качыптыр. Эми карасаңыз, кандай жакшынакай... – деп чебеленет Мырзайым.

– Койчу? – Он жаштагы, тим эле жутуп жибергинди келтирген, ушунчалык жылдыздуу, жароокер, ак саргылынан келген, чачы саал тармалданган, бешенесинен нур төгүлүп турган баланы таң кала карадым. – Кантип эле? Жөн эле элди кызыктырыш үчүн ойлоп табышса керек?

– Жок, апа, чын экен. Келсениз, көрсөңүз?..

Бара-бара анын чыныгы турмуштан алынган сюжет экенине өзүм да ынана түштүм.

Бала жаңы баскан наристеге окшоп, элдин алдына кадамдарын акырын жай таштап, аяр басып чыкты да, өзүнө тигилген ушунчалык көп көздөрдөн сүрдөгөндөй, бүшүркөй түштү.

Алып баруучу аны ыңгайсыз абалдан заматта алып чыгып кетти (Аябай кызыгып, ойлонуп кеткендиктен, атүгүл каармандардын аты-жөндөрүнө да көңүл бурбай калыпмын). Ал баладан сурады:

– Иштериң кандай?

– Жак-шы... – Сөздү муунга бөлүп, жай сүйлөдү бала.

– Үйдө эмне иш кылып жатасың?

– О-куп, жаз-зып, та-мак жеп...

– Азамат! Ийгиликтериң абдан жакшы! Буюрса, келечекте сенден бир жакшы адам чыгат! Балким, экөөбүз кийин ушул сценада бирге иштешербиз? – Алып баруучу ичи ысып кеткендей, жароокер баланы бооруна бекем кысып кучактап койду да, андан аркы сөздү баланын үй-бүлөсүнө берди.

Баланын кээде-кээде эле адаша түшкөнү болбосо, кашык кармап, кадимки адамдардай тамак жегенге үйрөнүп, эки аяктап басып калганын, атүгүл онго жакын тамганы жаттап, онго чейин санап калганын айтышты алар. Итче ырылдаганы да калыптыр.

Баланын бул үй-бүлөгө келгенден кийинки, күндөлүк турмушунан видео-тасма көрсөтүлдү...

Ошол ирмемдерде маалым болгондой, жаңы табылган кезде бала төрт аяктап басчу экен. Тамактанганда да иттердей болуп, тумшугун малып жечү экен.

Ушуларды карап отуруп, карегиме жаш кылгырды. Мен эле го дейин десем, телеберүүгө катышкан көрөрмандар да көздөрүнүн жашын арчып үлгүрө албай отурушту.

Бирок мени бир өкүндүргөнү, көрсөтүүдө адамчаны багып чоңойткон иттин андан аркы таржымалы айтылбай калды.

А балким, мурунку көрсөтүүдө айтылгандыр (бала жаңы табылып, адамдардын колуна берилген кезде да көрсөтүү болгон экен).

Эмнеси болсо да, ошол белгисиз ит жөнүндө ойлонуп калдым. Анын турган турпаты, кыймыл-аракеттери, кыял-жоруктары, баары-баары мурда көрүп, билип жүргөндөй көз алдыма тартыла берчү болду.

Акыры, жапайы бала жана ит эне жөнүндөгү ушул чыгарма жазылды...

6-сентябрь, 2010-жыл.

Жаңы китептен

**Уркаш
МАМБЕТАЛИЕВ**

САГЫМБАЙ, САЯКБАЙ, УРКАШ...

Өткөн кылымдардагы улуу манасчыларыбыздын орошон сапарын ХХI кылымга ийги улап өткөн азыркы манасчыларыбыздын көч башы Уркаш Мамбеталиев – 1934-жылы Түп районундагы Талды-Суу айылында туулган. Атасы Улуу Ата Мекендик согушта каза болуп, Дүйшалы чоң атасынын колунда тарбияланган. «Манасты» Саякбай менен Ыбрайымдан, Молдобасан Мусулманкулов, Мамбеталы Ашымбаев жана Шаабай Азизовдордон угуп, жогортон шыпаа алып, 1957-жылдан тартып Манас айта баштаган. Жарым кылымдан ашык мезгил бою улуу эпосуубузду дүйнөнүн көптөгөн өлкөлөрүндө айтуу менен кеңири жайылышына зор эмгек сиңире алды.

У.Мамбеталиев «Манасты» өзү айтып да, өзү жазган да сейрек талант. Андан сырткары «Көктөм», «Тоо жылдызы», «Таазим», «Ашуу», «Тулпар», «Алтын аяк», «Жол ырлары», «Арча жыты», «Кабылан кулак дүбүртү» ж.б. ыр топтомдорун жаратып, жарыкка чыгарган. 1982-жылдан тартып, КР Жазуучулар союзунун мүчөсү. 1991-жылы КР эмгек сиңирген артисти, 1994-жылы Кыргыз Эл артисти наамдары ыйгарылган.

Кашкөй таланттын элине сиңирген эбегейсиз эмгеги өлкө жетекчилери тарабынан татыктуу бааланбай келсе да кыргыз эли жогору баа берип, астейдил урматтап келет. Зор таланттар бала мүнөздүү баёо, таза келип, сыйлык-даражага муктаж эмес. У.Мамбеталиев да ошондой орошон талант, ууз мүнөз, угуштуу инсан. Окурман журтубузга сунуш кылынып жаткан «Семетейдин жылкы тийүүсү» бөлүгү У.Мамбеталиевдин жеке өзүнүн сүрөттөөсү болуп саналат. Ал жазган «Семетей» эпосу жакында 2010-жылы «Турар» басмасы тарабынан жарык көрдү. Ал 1994-жылы чыгарылган алгачкы китебинин толукталып, кайрадан иштелип чыккан толук варианты. Мамлекеттик жогорку сыйлыктарга толук татыктуу эбегейсиз эмгек экендиги талашсыз.

СЕМЕТЕЙДИН ЖЫЛКЫ ТИЙҮҮСҮ

Астындагы Тайбуурул
 Ай туяктуу учкулдан
 Астына чыккан кай Буурул!
 Чу деген жерде атылып
 Коёндой кулак жапырып.
 Алгандай тапка саяпкер,
 Ай табын мыктап катырып.
 Куюн сала жүгүрүп
 Куйругу жел сапырып.
 Азуусу болот сайгандай
 Алдыңкы төшү салынып.
 Аркар кууган тайгандай.
 Көкөлөп көккө дайырып
 Көкүлү желек жайгандай.
 Алтын канат куш кандай
 Айдын бурчу алты сан
 Алты айланып учкандай.
 Жез канаттуу куш кандай,
 Жердин бурчу жети сан
 Жети айланып учкандай.
 Көрсөтпөй бирде карасын,
 Көз ирмем басып өткөндөй
 Күндүк жердин арасын.
 Чаң ызгыта дыркырап
 Чапкан сайын зыркырап,
 Кош таноодон чыккан буу
 Кол ыштыктай буркурап.
 Оргочордой төрт туяк
 Тийип өткөн таштары
 Үбөлөнүп быркырап.
 Учкан чоктой даңканы
 Төбөсүндө чыркырап.
 Күн эңкейген кечинде,
 Намаз дигер бешимде.
 Жетик төрөң темине
 Жетип жетер жерине.
 Бура тартып токтолуп,
 Буурулдун башын имерсе.
 Ак чаңгыл тарткан мунарык
 Айланта көз жиберсе.
 Касман тоонун оюнда
 Кара суунун боюнда
 Коңурбайдын сан жылкы
 Жаткан экен төр жайнап.
 Куюлгуп жүнүн жегендей

Куш базары көл жайнап.
 Каккылап күнгө канатын
 Жез кемпир санап бүталгыс,
 Жеткире айтып санатын.
 Түндө куду мончоктоп
 Сан-миң жылдыз жангандай.
 Дүйүм гүлдөй кулпуруп
 Көздүн жоосун алгандай.
 Бир жылкысы түрүнүн,
 Сагызгандай сарала.
 Бир жылкысы түрүнүн
 Чыйырчыктай карала.
 Бир жылкысы түрүнүн
 Көгүчкөндөй көкала.
 Көз боочудай кубулуп
 Көрсөң миң түр өңала.
 Чабдары бар торусу
 Көмкөргөн таш казандай
 Көк муздай жанган соорусу.
 Жекеге минип чабарга
 Жетпестей эрдин кол учу.
 Боз бышты, чымкый сарысы,
 Мингенин жөө калтырбас
 Жөн көрүнбөйт баарысы.
 Сурнай моюн сур жорго,
 Илинбестей кур колго.
 Булуттанган булача,
 Үкү туяк кулача.
 Тик түшөрдөй илинбей
 Тигил беттен куласа.
 Жүнү тайкы макмалдай,
 Алтын көкүл ак маңдай.
 Жетик тулпар кайып сын,
 Желдиргени чапкандай.
 Казы алуучу боор эт,
 Карчыгына каткандай.
 Караңдайт тигил капчалда
 Кара малдан төөлөрү.
 Куру оттоп, төштө беймарал
 Кулундуу сүрөк бээлери.
 Кайып буудан тукуму,
 Камбар ата казан ат,
 Үйүр талаш чайнашып
 Айгырлары азанап.
 Эр канаты кыл куйрук

Эзелден малдын кымбаты
 Буудан Семен сырттанга,
 Буруусуз толуп сымбаты.
 Тогуз миң үйүр жылкысы
 Тогуз жүздөй жылкычы.
 Карагул анын баштыгы
 Каардуу эрдин бири – дейт
 Кара суудай ташкыны.
 Жарлыгын жоонун бөлүшө,
 Жатарбыз эртең көрүшө...
 Кара үңкүр сактап кол салган,
 Каракчыдай болбоюн,
 Түн жортуулдап жылкы алган
 Түн уурусу болбоюн.
 Тике тийип күндүзү
 Жылкычысын тымтымдап,
 Карагулун сомдоюн.
 Чыры бүтпөс кандуу кул
 Чыккан чыйкан чекеге.
 Коломолуп кол алып
 Коңурбай чыкса жекеге.
 Короздой мойнун толгоюн.
 Жүз миңи келсин бир өлүм
 Жүрөксүнсөм онбоюн!.. –
 Деп, ошентип ой катып,
 Жата турсун эр Семен
 Жапсарда черге бой катып.
 Аны таштай салалы
 Опол-тоодой чоң Коңур
 Опкок дөө соргок жан түткүс
 Ойротту бузар оңбогур
 Ошондон кабар алалы.
 Мындан алты күн мурун
 Мыкчыгер өктөм тунжурун
 Омуроолой бастырып:
 – О, Карагул, барсыңбы?!
 Мында кел – деп, шаштырып.
 Жылкычы бүткөн топ кандай?
 Жайыт кандай, от кандай?
 Тал куйругун жылкынын
 Чыгашасыз баккандай.
 Жанга өлчөлүү кара атты –
 Жанган чырак көзүндөй.
 Асырап бергин аз күнү
 Абыгый көрсөң өзүндөй.
 Алтындан ээр токулуу,
 Алымбай жондон токуму.
 Кезип жер койбой сыягы
 Кетилгендей туягы...

Тап этинен бөксөрүп,
 Талыгандай туюлат.
 Казат – деп, жүрүп, кан кечип,
 Карыгандай туюлат.
 Сергип бир жазбай кабагын,
 Наалыгандай туюлат.
 Тек бир түшпөй жүктөрү
 Төө кербендей жүктөлүү.
 Сындан тайый түшкөндөй
 Сырканактап түктөрү.
 Жолго бөгөт, эрге кырс,
 Жортуп жүрөт ит, бөрү.
 Иттик кылып алдырсаң,
 Ичээр суун бүткөнү...
 Анда өзүңдү такалай
 Жылас кылып коёрмун
 Жылан соргон бакадай!..
 Алты сан жылкы ичинен
 Айырбай көзүн карагын!
 Бек бол беймал дебейин
 Беш кыбыла тарабым...
 Аттанган жагын сел алган
 Абалкыдай демим жок...
 Арстан бурут Семетей,
 Аны арзан жоо эмес дегим жок.
 Шейит болуп бу колдон,
 Шер атасы өлгөнү.
 Кур атанын уул окшоп,
 Кунун кууп келбеди.
 Жер жазданбай койбойт дейм
 Жекелешип келгени.
 Билалбадым куу чунак
 Күтүп турат эмнени?
 Керээтим башта турганда
 Келсе келер өлгөнү...
 Көп кобурап нетейин,
 Алгарам кошуп жылкына,
 Эртелеп үйгө кетейин.
 Алп Калча айтса өкүмүн
 Аткарас ким бар чечимин?
 Жараган жаадай сур жорго
 Жасоототуп алдырып
 Көздөн кайым болгону,
 Көшүлтө жорго салдырып.
 Карагул андан кабаарып,
 Жанбоочудай карарып.
 Жемесин угуп кектенип,
 Чалгайы кармап тим эле
 Чалуучу каман беттенип.

Бороон түшкөн айкашта,
 Болсом да найза сайчуусу.
 Топ жылкычыга башчы эмес,
 Отунчу кул, чайчысы.
 Анык кулга окшодум...
 Ар качандан, бир качан
 Айдагында чочконун.
 Оолак көзү жогунда,
 Оттой дуулап жанайын.
 Чыгаан айын тойлоп бир,
 Чын кумардан канайын!
 О жылкычы, баарыңар,
 Төрөлүгүм чын болсо
 Төп көрүп кулак кагыңар!
 Чыгаан айдын шаңы үчүн,
 Чындап тойлоп ал үчүн.
 Семизден тандап чалыңар,
 Узатпай кармап жондуусун.
 Укурук учтай салыңар.
 Кандык такка өкүмзар,
 Карагул бүгүн ээ болсун!
 Соорулуудан союусу
 Так алтымыш бээ болсун!
 Татыган мейиз, май болсун.
 Кысырларын кошкондо
 Кырк-элүүдөй тай болсун.
 Көмкөрө ич кара арагын
 Көңүл кармап шай болсун...
 Төгүлүп көрбөс эгерде
 Төрөсү мындай дегенде.
 Ачылып көрбөс эгерде
 Абыгый мындай дегенде.
 Баары ыраазы дуулдап,
 Базар түшүп тимеле
 Бал аарыдай чуулдап.
 Кудай бетин салбасын,
 Кулан кууса куткарбас
 Курала чалып чалмасын.
 Тоо түшүп кыл куйруктар
 Токсондон ашуун союлду.
 Таш казандар асылып,
 Кемегелер оюлду.
 Агылып суудай кара арак
 Опкоктор этке тоюнду.
 Казыга мурут майланып,
 Калмак бий салып хайлашып.
 Кыялда тоону омкоруп
 Кыргыздап жоосун жайлашып.
 Көмкөрө сайып алптарын

Көрүнөө коштой чалышып.
 Көркөм күлүк аттарын.
 Кулкуну койбой кулкулдап,
 Баса ичип шыпкай шарабын
 Башы ооган жакка жылкылдап.
 Кызыгы курсун куурадык,
 Деген менен жыргадык...
 Таяп-жөлөп бир бирин
 Тал сүзүшө ыргалып.
 Тарс кирди алп уйкуга,
 Таш жаздана кырдаңып.
 Тайбуурулу табында,
 Каканга калбаа саларга.
 Кабылан Семен камында!
 Андап турган жапсарда,
 Тап бергени кылычтап
 Таман алды жанчарга.
 Камоого алып качырдай,
 Кара кулун качырбай.
 Коңурдан тил аларга,
 Колго тийсе доңуздуң
 Коондой ичин жарарга.
 Ак доолду карс коюп,
 Арстанын куру дүрмөттөп
 Ак келтени тарс коюп.
 Куру аткан мылтык дүрмөттөп,
 Түтүнү көккө түрмөттөп.
 Күн көзүн каптап тумандай.
 Алаамат түшүп бир укмуш
 Ачуу үнү тоону жаргандай.
 От бүркүп соргок ажыдаар,
 Ободон түшө калгандай.
 Курусун дешип тойлору
 Соолуга түшүп бойлору.
 Башынан учуп малакай,
 Жин-куюн ойноп өткөндөй.
 Кымкуут кыйды калакай.
 Шол эмей коркуп качканы,
 Өнтөлөп бар тоо-ташка
 Өтүгүн таштай чакканы.
 Октой болгон Буурулун
 Окторулга ойнотуп.
 Оёнуң Семен кылычтап
 Оңду-солду сойлотуп.
 Тап берип айбат кылганын
 Такыр кырып таштады.
 Топтон буйтап өткөнчө
 Тоодой жөөт Карагул
 Тору айгырга жеткенче.

Күндү жайлап бачагар,
 Көз жазгырып кеткенче.
 Алтын жака шубул тон,
 Түп этектен алганы.
 Оңутуна келтирбей
 Оңкосунан салганы.
 Тоодой дөөнүн шапа-шуп,
 Төшүнө мине калганы.
 Мойнунан тер сызылтып,
 Моло таштай салмагы.
 Ыктап тизелешерге
 Ырп этер алы калбады.
 Айга-уйга келбестен,
 Аюудай кулдун апсайган
 Сакалын жулуп алганы.
 Чын ажал кыстап алкымдап
 Чымындай калбай дарманы.
 Ошондо ойлоп бир арга,
 Ордунан аман турарга.
 Ыйманың күйгөн жөөттүн
 Ыйлап айткан арманы:
 – О, балакетиң алайын!
 Алдыңа кетип калайын.
 Өз колундан өлөрдө,
 Айтылбай сырым туюкта
 А дүйнө сапар жөнөрдө...
 Байланып келбей бул күнгө
 Менин башынан тайкы таалайым.
 Кулдугум бар кудайга,
 Куран кармар бир кепти
 Кулагыңа салайын!
 Бош эмес башым байлоодо
 Боор толгоп жөн көрсөң
 Болуптур – деп, энгерсең
 Туура сөз чындык өлөйүн.
 Туйгунум болбой шектенсең
 Тузуңа сийип берейин!
 Башат суудай эмесе,
 Башынан сөздүн келейин.
 Айтса оозго толгондой,
 Абалтадан Ала-Тоо
 Ата конуш коргондой!
 Түпкү ата бири ногойдур,
 Ногой кайдан оңойдур.
 Ошонун бири үрөндөш
 Атка салса жүгөндөш.
 Тукумунун биримин.
 Серп албай канат эркинче
 Сенделип мында жүрүмүн...

Анткенинин себеби,
 Анткор Коңур атасы,
 Алооке кан дегени
 Жарателек кезинде
 Жараткан эгең Манасты.
 Калың кошуун эл алып,
 Кыргыздап кыргыз бүткөндү.
 Таласка жете сел алып,
 Ашуусун бузуп жол салып,
 Андоосуз түндө кол салып,
 Кызыл уук талоондоп
 Чамгарагын чапканда
 Чагып отко жакканда.
 Эр бүлөсүн таратып
 Эсебин минтип тапканда.
 Ошондон бери айдалып
 Оңбогондой талыпмын.
 Жер оодарып айтору,
 Коржондогон Коңурдун
 Колуна түшүп калыпмын.
 Чыйрагымдан этимдин
 Жылкычы баштык болупмун.
 Болбой куруп калайын,
 Карасам көзүн башка элдин
 Кайдан жаным толукмун?..
 О, Семетей туйгунум!
 Учсам канат конорго,
 Учур бирге куйругум!
 Кездештирген өзүнө
 Теңирдин көр буйругун!
 Эр көркү сакал, муруттун,
 Ээгиме бир тал койбостон
 Эңшейте жулуп куруттун.
 Кечирип кылдай кектебей
 Келгени аны унуткум.
 Уу ичет дейт билбеген,
 Уулум, кетсин сууга агып
 Ушул чатак түн менен.
 Туйгунум келсең акылга
 Туугандыкка жаналы.
 Турпатың көрүп атандай,
 Туу туткан шордуу агаңдын
 Турбайбы калбай жан-алы!..
 Кол курап келип кийинге
 Коңурдан кекти алалы.
 Коёндой жанчтап агаңды
 Корголорго дарман жок,
 Тирилтип өлгөн жанымды.
 Тилге келсең арман жок

Айкөлүм салсаң кендигин,
 Агалык ордум билгизем.
 Айда сүрөп суулуктап
 Айкын жолго киргизем.
 Алдырбай колдон мөрөйүң,
 Айкашта жооң сүргүзөм.
 Кололуу колго алдырбас
 Кошуп кеткен жылкыга
 Коңурдун атын мингизем.
 Сайда калар чендебей,
 Сай күлүк буудан сан аттар.
 Куштай учкан кубулуп
 Капталында канат бар.
 Кулан чөлдөп суусатпас
 Куйругунда кудук бар.
 Атасы кайып кыл жейрен,
 Ааламда болбос тунук мал!
 Арманын айтып буркурап,
 Акботом менин дегенде.
 Ашкере чечен жөкүй кул
 Антип аман калуунун,
 Алдап камын жегенде.
 Арстан Семен дегенин
 Айдың көлдөй ичи кен
 Алагөөдөк беренин.
 Чыккандай жара эсине
 Карагул кыйма чочкодон,
 Карагым сак бол дешине.
 Келбээрсип тууган тапканга
 Балээ басып кулактан,
 Бакайдын кеби акканда.
 Атып туруп үстүнөн
 Арстаның жибип чечиле:
 – Кетти иттик менден билбестик
 Кечирегөр – деп, кечире.
 Бул айтканың чын болсо,
 Буйдалбай нары өтүүгө.
 Бороондуу далай өтмөк бар,
 Болормун мен да көпүрө...
 Тагасын тапкан сүйүнтүп,
 Таласка бирге кетүүгө.
 Сан жылкысын Калчанын
 Саларга тийип кечүүгө.
 Алгара колго тийгиз – деп
 Абалап турду өтүнө!
 – Макул болсоң, балам – деп,
 Мага десең ташка сал
 Марчайбай белен агаң – деп.
 Жоолашкан жоодо бел болор

Жөн эмес билсең тагаң – деп.
 Жан бооруң берген убада
 Жанбастай шертим сагаң–деп.
 Алгарадан айырып,
 Алаткак соргок манжунун
 Айласын өзүм табам – деп.
 Баатырым көз алдыңда,
 Башыңа дүмөк салам – деп.
 Алгара жайын айтканда
 Айта түшүп кайтканда
 Тайгылтар көзүн караган,
 Тартылган жаадай жараган.
 Эсепсиз сыны артылган,
 Эликтей ичи тартылган
 Ай тутулуп, жер көчүп,
 Астын-үстү бузулган.
 Айкашып эрлер окко учуп,
 Ат тушардан кыяндап
 Аккан жерде кызыл кан.
 Сактап эсин оболон,
 Сары жылдыздай сызылган.
 Жел-туяк кош канаттуу
 Тээ көрдүңбү от чалбай,
 Четтеп турган кара атты.
 Оттой жанган көзү ошол,
 Октой болгон жаныбар
 Алгаранын өзү ошол!
 Жез акырда ак күрүч,
 Жемдеп бере салайын.
 Кокуй анда кара атты
 Коштоп келе калайын!
 Карагулдун билбестен,
 Кандуу кызык ойнуна.
 Тайбуурулду жайдактап,
 Ноктосун түйүп мойнуна.
 Жол баштарым бар бол – деп,
 Кожом колдоп жар бол – деп.
 Жер жайнаган жылкыга
 Кошуп туруп калды эле.
 Алгара жонун минүүгө,
 Тосуп туруп калды эле.
 Керектүү ишти кара саат
 Кечиктүрчү жан беле?
 Октурулуп ойноктоп
 Ошол келген кара аты
 Оён Семен чунактын
 Астында турду сойлоктоп.
 Баракелде, аба – деп,
 Бала төрөң опулдап.

Алтын каштуу ак каңкы эр,
 Ары-бери токумдап.
 Үзөңгү бутка салганда
 Артын сүрүп жылкынын
 Кайырмак болуп калганда.
 Кутургурдун кара аты,
 Салдырбай камчы карачы!
 Тоодой эрди үстүндө
 Томуктай бала санабай.
 Ооздук бербей, баш чулгуп
 Ой келди чуркап талаалай.
 Обочодон бир укмуш
 От учкандай жаркырап.
 Азыр тырмак салардай,
 Алп кара куш баркырап.
 Алдыңкы кара дайрага
 Ала качып аркырап.
 Бери болсо терени,
 Беш терек бою береги.
 Болжолсуз кан дайрага
 Боюн уруп шарп этип.
 Ок жеп куду жыгылган,
 Ор текедей шалп этип.
 Ала салып булт берип,
 Айга атылып ойногон,
 Ак чабактай жылт этип,
 Суу кундуздай жалт берип.
 Качкан куштай колундан,
 Куйрук үзүп мант берип.
 Семенди серпип өткөнү.
 Болду эми, өлүм таптың – деп,
 Бошотуп боюн кеткени.
 Суурулган кыйды караанын,
 Суучулдугу эмей неткени?
 Калчанын көрсө бу да бир,
 Калканыч кылар жан экен.
 Ары тил билги союлгур
 Алгарача бар экен.
 Куп адис көз буучудай,
 Кубулмалуу мал экен.
 Кутулдук – деп, буруттан
 Куйрук түйгөн чагы экен.
 Семетей агып анетип,
 Сел алган кандуу дайрага
 Серпинди болуп шар этип.
 Алдатканга чочкого,
 Ичинен кара кан өтүп.
 Ак олпоктой себил тон
 Ай көтөргүс темир тон

Алма-чөлмө суу болуп.
 Үйөр алып күркүрөп
 Үстү көбүк буу болуп.
 Кулак тунуп, көз айнып
 Жер жарылган чуу болуп.
 Агыны кайнап бороктоп,
 Ак сорполоп шороктоп.
 Бирде шарга көмүлүп
 Бирде башы төрөндүн
 Чыга калып короктоп.
 Торпоктой таштар серпилип,
 Тозоңу чыгып борпурап.
 Ажыдаардай оп тартып,
 Алкымын ачып коркурап.
 Тек ажалы жетердей
 Тегеренип терс агып
 Теренге чөгүп кетердей.
 Агымдан улам маталып,
 Аманат жандын эрмеги
 Ак келтени дат алып.
 Ак күбө жондо көлкүлдөп,
 Теменей жерде кургак жок,
 Теке шым көттө шөллүлдөп.
 Ажал кыстап алкымдап,
 Кетердей соруп кан дайра
 Кекиртектен калкылдап!
 Кара жандан түңүлбөй,
 Алачык үйдөй алп төрөн
 Акса кантет дүмүрдөй.
 Кулаткан таштай калдактап
 Кулак тунуп алдастап.
 Төбөдөн түтөп буу чыгып
 Бууданын окшуп оо десе
 Булактап кара суу чыгып.
 Кетерине көз жетип,
 Керээз айтар кез жетип:
 – Кара корум кайнаган,
 Буудан өлмөк болдум – деп.
 Жоодон эмес, курган жан
 Суудан өлмөк болдум – деп.
 Так ушундай абалда,
 Карагулдай жөөт кул
 Чалдырганга каманга.
 От учкундап сөзүнөн
 Эмчектеш кош чоросу
 Учуп турду көзүнөн...
 Үйдө жүрсө бир чором,
 Жоодо айбаттуу миң чором.
 Жолдошко бек, жаз көңүл

Жоо жолборсу Күлчором!
 Бул абалым көрсөчү,
 Бурулуп колун берсечи.
 Өчкөн отум жансачы,
 Өмөлгөн каскак душмандан
 Өкүртө өчүм алсачы!
 Аяш атам Чубактан –
 Мураска калган белегим!
 Сайыштуу күнү чөлдөсөм
 Саябан чынар терегим!
 Каралдаш тууган жан чором,
 Канакей болсо Канчором!..
 Калат белем бул күнгө
 Кашымда болсо ал чором!
 Башымдан укпай учуруп
 Бакайдын накыл санатын.
 Астымда Буурул атым жок
 Асмандап учар канатым!
 Күнүм бүткөн экен – деп,
 Күкүк таңшык чечен тил
 Үнүм бүткөн экен – деп.
 Үзгөндө жарык дүйнөдөн
 Үмүтүн балаң бекемдеп...
 Кырк чилген жалгап жолуна
 Кызыр чалган сырттандын
 Туугандай айы оңунан...
 Көз ирмем жетип аңгыча
 Көк зонгок ташка урунду.
 Жараткан эгең бир сактап,
 Жар ташка кош кол сугулду.
 Сур ташты жууп урунган.
 Суу кетип кулак, мурундан.
 Куйгандай жамгыр көнөктөп.
 Солтонун сыккан олпоктон
 Шорголоп суусу челектеп.
 Арстан Семең кеңгиреп,
 Келип-келбей акылга,
 Турганында энгиреп.
 Асмандан тээ шыбырап,
 Ак периште жалгады...
 Ошондо бир иш момундай
 Оюна келе калганы:
 – Овайт, овайт, Торум – деп,
 Оёнун үндү салганы.
 Ызалуу ачуу үнүнөн
 Буурул ат таанып Семендин
 Буйгутту жарган дүңүнөн.
 Куркурап кирген дайрага,
 Кулуну аккан бээге окшоп.

Болбосо куду баласаак,
 Ботолоп жаткан төөгө окшоп.
 Аялуу төрт, беш кишенеп
 Кашына жетип барганы.
 Кулачтай кундуз куйругун
 Кармата колго салганы.
 Эми ажалдан калдым – деп
 Эр Семең бурдай кармады.
 Кара сууну бир демде
 Как жарып Буурул кечкени
 Сүйрөткү кылып төрөсүн
 Өйүзгө аман өткөнү.
 Көк жалын айтып баабедин
 Көөхардай жанган Буурулдун
 Көзүнөн сылап өпкөнү.
 Таз карды толуп аңгыча,
 Тайбуурул чөп чалгыча.
 Сооругуп олпок сымка суу,
 Кабыланың бир аз дем алып
 Кайратын жыйып алгыча.
 Белеси тайгак учма ашуу
 Белге салган Карагул.
 Семенди алдап азгырып
 Селге салган Карагул.
 Андабаска түтөгөн
 Азаптын өзү мына бул...
 Баркырап шамдай күйгөндө,
 Бая Семетей жылкы тийгенде.
 Жылмандаган Буурулду
 Жылкыга кошуп ийгенде.
 Камбар ата казанат
 Асман жара азанап.
 Таласка арым таштаган
 Тайбуурул жолду баштаган.
 Ошондо куюлган кумдай
 жылкынын
 Куюну каптап осалбай.
 Толкуган сан жылкынын
 Тозону каптап осалбай.
 Тосоттоп алдын тосалбай.
 Буктабай жатып чалдырбай
 Бурутка бүгүн алдырбай.
 Эмгеги өткөн малымын
 Эптеп бөлүп калайын
 Эч дегенде жарымын.
 Семиз эмес арыгын,
 Серкеси эмес чабырын.
 Тажатып баспас миң чапсаң
 Ташчобур карды салыгын.

Куласы эмес аргымак
 Куланжал сыйда шамкулак.
 Марал сындуу мыктысын
 Майданга минип чыкчуусун.
 Элик сын не бир мыктысын,
 Эрөөлгө минип чыкчуусун.
 Күмүш көкүл, ай туяк
 Күлүк чыкма быштысын.
 Алты сан кыл куйруктан
 Айгыр салчуу мыктысын.
 Бой-бойлоп тобун сөгүлтүп,
 Болушунча бөлүнтүп.
 Каспан тоо беттей ашыртып,
 Туок-Төргө жашыртып.
 Ит бурут, эми шашпа – деп...
 Ичте кегин ачынтып.
 Өлүксүз мүмкүн өлгөндүр
 Өрт алган кандуу дайрадан
 Өлө кордук көргөндүр...
 Калса да аман тирүү өлүк
 Кашыктай каны калгандыр.
 Эңгезердей бадырек
 Эңгиреп эстен тангандыр.
 Тумшугу сууп, таш сүзүп
 Тууш күч бойдо жангандыр.
 Кудай мындай бербестир
 Эми челише кетсе чантуу кул
 Чеңгелиме келбестир...
 Кармалбастан барайын...
 Кабаттап өчүм алайын.
 Калжаң урган буурадай,
 Калган жинин кагайын.
 Кара кушка жем кылып
 Кардын койдой жарайын! –
 Деп, ошентип күпүлдөп
 Каары кайнап түтүндөп.
 Соо койбостой сурданып
 Соёруна кырданып.
 Алгарасын зыргытып
 Артынан чаңын бургутуп.
 Темине жетип барганы:
 –Дем кандай–деп, баатырым
 Демите кебин салганы.
 Суратпай көрдүм чаманды,
 Султаным, жаның аманбы?
 Таң берип сырттан буулугуп,
 Таргалбай аттын суулугун
 Талаптуу мырза далбактап
 Тал түштө суудан агарбы?!

Келишпей эр эниште
 Керээленип турарбы?
 Кезмексиз найза сунарбы?
 Эс тайкы албуут катындай
 Эр сакалын жуларбы?
 Төгүлтүп суудай эр наркын
 Төбөдөн теңир урарбы:
 – Айтып турган сөзүн көр,
 Алакчы кулдун көзүн көр.
 Түлкү мүнөз жакыр кул
 Түк жукпастай боюна
 Түмөндөн чыккан капыр кул.
 Актыкты сүттөй талдабас
 Алдамчылык жалгабас...
 Жулунса теке сакалын
 Жуукур кул ошол чатагын...
 Куюлган уудай чөөгүндөн
 Купшундаган ит чиркин.
 Кур сөзүн өттү сөөгүмдөн.
 Кузгундаган көк дайра,
 Кубатым алды дебейин.
 Кел анда, көксөң суусун,
 Кезегиңди берейин!
 Керүүгө буруп ат башын
 Кериле туруп берейин!
 Жаза тайсаң шоруңдан
 Жан тасилим болорсуң.
 Жардай чочко колумдан!
 Арстандын уулу канкор–деп,
 Айбаты катуу, заары күч,
 Атадан өткөн анткор – деп.
 Дегенде жандан чочунуп
 Буудан эрге батымбай,
 Бурканына чокунуп.
 Атка минди дегиче,
 Алдырбасы көрүнүп...
 Кыйма кара каманга
 Чалдырбасы көрүнүп.
 Аттаныгча Семетей,
 Алактаган каскак кул
 Алгараны булкунтуп
 Башын чукул имерди.
 Эсеби он кез укурук
 Эмил чокмор союлдай.
 Саат баскыр карандын
 Салмагы кара чоюндай.
 Кантсе да эми бадырек,
 Калбассың – деп, союлбай...
 Кара шили тушу – деп,

Кайтар жери ушул – деп.
 Тартып-тартып жиберди.
 Кара жаак, айдалы
 Кан сызыла жондонуп.
 Тел оору болгон жылкыдай
 Теңселе түшүп ондонуп.
 Абдан ачуу келгенде,
 Колдоочу кожом кана – деп,
 Колун жая бергенде.
 Айбаты окшоп бут салып
 Алп кара куш эңгенге.
 Аккуласын алкынтып,
 Атасы Манас Айкөлдүн
 Арбагын тирүү көргөндө.
 Кыбыласы кырк болуп,
 Кырк чоро сүрөөн бергенде.
 Өлтүрүп, же өлдүм – деп,
 Асманың таштап ийсең да
 Азыткы ит, сенден көрдүм–деп.
 Кеттиби акыр шаштың – деп,
 Куйругуң түйүп түлкүдөй
 Куу манжу кайда качтың–деп.
 Кубулуп айды алты айлан,
 Куу изиңе чөп салып
 Куткара койбос чактым–деп.
 Жаадай күлүк Буурулга
 Жайдак ыргып миңгени.
 Жансыз кулду узатпай!
 Жагалмайдай илгени.
 Жоо куралсыз болобу?
 Жол боюнда оногу.
 Чоктой кызыл терек – деп,
 Чокмор орду керек – деп.
 Түп орду сууруп алганы.
 Бабасы Кошой сыяктуу
 Балаңдын эмей балбаны!
 Түпөктүү көк найзадай,
 Түз сундура кармады.
 Чыкыйга жетип бир салса
 Чыры күч капыр манжунун
 Чыгуучудай далдалы.
 Түңүлтө жандан этектеп,
 Түлкү куумай салганы.
 Беттеп каңгай тарапты,
 Булуттай учкан кара атты
 Узатпаска алыска,
 Буурул да келип намыска.
 Ээсин сактай жүгүрүп,
 Эки тулпар арымдап.

Обону көзөй бир көрсөң,
 От учкандай жалындап.
 Ак шамал агып жалынан,
 Аткан октой арылдап.
 Туйгундай сызып зыркырап,
 Туягы тийген туура таш
 Таруудай быркырап.
 Данканы көктө чыркырап,
 Кош таноодон чыккан буу
 Кол ыштыктай буркурап.
 Сапырган сындуу чөмүчтөп
 Аккан тери булактай
 Ак сорполоп көбүктөп.
 Жал, куйругун шүйүлтүп
 Аңгек-чөңгөк жар келсе,
 Ач күсөндөй түйүлтүп.
 Эңиш жерге келгенде
 Алгара озуп закымдап
 Өрлүү жерде Тайбуурул
 Куйрук улаш такымдап.
 Жер жарылта дүбүртү
 Жетип-жетпей жакындап.
 Бир карасаң сызыктай
 Изде кетип баратат.
 Бир карасаң айнектей
 Түздө кетип баратат.
 Бир карасаң көйкөлгөн
 Көлдө кетип баратат.
 Бир карасаң кум күйгөн
 Чөлдө кетип баратат.
 Бир карасаң түн түшкөн
 Черде кетип баратат.
 Зоолдогон шиш чоку
 Зоодо кетип баратат.
 Киши кийик капчалдуу
 Тоодо кетип баратат.
 Карагат чайлап төгүлгөн
 Коодо кетип баратат.
 Бөрү жүрбөс ач кайкаң
 Белде кетип баратат.
 Жоготуучу сормо саз
 Жерде кетип баратат.
 Канчалык учкул болсо да,
 Кара аттын кетип шайманы.
 Жеткайтка кире качса да,
 Куткарбастай чалма уруп
 Байланган бейм багым – деп,
 Балакетке кайдагы...
 Айласы кетип алактап,

Эки өңүрү далактап.
 Касаптап жоосу кетчүдөй,
 Казыр жетип карактап.
 Ордо калаа, чоң Бээжин
 Ошонун бери тушунда.
 Кабат там үстү кай бири
 Камыштан жапкан учурма.
 Кичи Бээжин, Тунша – дейт,
 Коңурбай жаткан ушунда.
 Жер жутпаса нетер – деп,
 Жетип бирди жарымы
 Ажыратып кетер – деп.
 Чукулдай бери айкырып,
 Какандап ураан чакырып:
 –Жеди эле, бурут жеди –деп,
 Жерди жара бакырып.
 Алгара мына жетерде,
 Алтымыш байса таш коргон
 Ары аттатып кетерде.
 Оёнун жете бурулду,
 Он кулач алтын куйругу
 Сунганда колго урунду.
 Чап орой белге артканда
 Чатырдай төрөң чынданып
 Чалкалай түшүп тартканда.
 Калып аз боло сүйрөткү,
 Кара атты кудай атканда.
 Коргондон каргый бурулду.
 Так чычаң түптөн куйругу
 Тал неме калбай жулунду.
 Түйшүгү оор жара жеп
 Түшпөсүн мыдыр колуна.
 Чалынарсын акыр – деп,
 Шашпай тур, манжум торума.
 Кантсе да канып кыбаасы
 Кабыланың түштү жолуна.
 Капчалды баса күркүрөп,
 Кар көчкөндөй дүңүнөн.
 Кара кулдай шойкомду
 Капыр кулдун үнүнөн.
 Сакчылары шашылып,
 Дарбазасы ачылып
 Октоло чуркап тимеле,
 Өрт чыккандай ашыгып.
 Эзелден кент – деп, коюшат
 Эл жыйналчу бул ара.
 Кош добуш жез казандай,
 Коңгуроолуу мунара.
 Коңгуроосу кагылып

Кыяндуу селдей агылып.
 Келе бакан, куу союл,
 Жайсаңдары жабылып.
 Бороон-чапкын алгандай
 Болбосо, жоо кыргындап
 Боо түшүрүп салгандай.
 Бул не деген жумуш – деп,
 Мынча журтту дарбыткан
 Чыга келген Коңурбай
 Алтын тактуу чарбактан.
 Болуп түшкө кирбестей,
 Ботом мындай укмушту.
 Болгон пенде билбестей...
 Көрүп турган көзүнө,
 Ичиркенип бой үркүп
 Ишеналбай өзүнө...
 Бир желмогуз шоп этип,
 Көлдөн чыга калгандай
 Көрсөң суук дидарын,
 Көрдөн чыга калгандай.
 Бу Карагулдун көзүбү?
 Дардайган кулдун кызарбай
 Дарт айгып турган өзүбү?
 Же келтегин жеп буруттун
 Келжейген иттин келжиреп,
 Келип турган кезиби?
 Мыкчийган итти өлүксүз,
 Мыкты десем начарбы?
 Муздай суук кабарды,
 Жүрөгүмө басарбы?
 Карт жорудай үңкүйүп
 Көзү кирип тереңге
 Чаары чыгып чуңкуюп.
 Сай чычкандай момолой
 Сакалы жок мултуюп.
 Куштай учкул Алгара
 Куйругу жок чултуюп.
 Көркөм болбос буудандын,
 Көркү кетип уркуюп.
 Жаалы кайнап бороондоп
 Жардай Калча намыстан
 Жарыла жаздап ороңдоп:
 – Сазайыңды берген ким?
 Сакал менен мурутун
 Санап туруп терген ким?
 Таш бакадай жанчылтып,
 Талпагың ташка керген ким?
 Тулпарымды молтойтуп,
 Туу куйругун чолтойтуп,

Чолок кара ат кылган ким?
 Мурунунан тынган ким?
 Эрсинип басып жүргүстөй
 Элге шылдың кылган ким?
 Болгондой айт болгонун,
 Болбосо азыр колумдан
 Сөөгүң сөпөт шорлодуң...
 Соо койбостой эгерде
 Сокмокко алып каарлап:
 – Болуптур, төрөм толгонбой
 Болгонун айтсам болгондой.
 Манастын уулу бадырек,
 Жоо көрүнбөйт оңгондой...
 Олуттуу эрдин бири экен,
 Ок жетпес бийик коргондой!
 Урушка туулган бачагар,
 Узанып ок жонгондой.
 Ак дөө келсин антарып
 Ат-маты менен соргондой.
 Төрө атам Манас айкөлдүн,
 Төлөнгүс кунун алам – деп!
 Кырк капкалуу бекем жол
 Бээжинге чейин барам – деп.
 Атасынын арбагын
 Эстеп калган чагы экен.
 Алпайган Калчам өзүңдү
 Беттеп калган чагы экен.
 Көбүргөн иттин жан түткүс,
 Көөрүктөй жанып айкашты
 Көксөп калган чагы экен.
 Топ жылкычы токсонду,
 Топ ордуна көрбөдү.
 Аркы-терки сулатып,
 Ач албарсын сермеди.
 Качканы качып кутулду,
 Өктөмсүп айбат кылганы
 Өлүм таап тутулду.
 Чалышмак болсом күтүнүп,
 Чалкамдан уруп түшүрүп.
 Көлөкөсүн ажалдын,
 Көрсөтүп итиң көзүмө.
 Өкүртө кордук көргөзүп,
 Өгүздөй минип төшүмө
 Бар жылкычың кууруп
 Баштык болсоң ага – деп,
 Кара келтек чабары
 Калчага болсоң даба – деп.
 Кара аюудай көсөрүм
 Көрөлөгиң эмесе,

Көрсөтөйүн сага – деп...
 Алуучу тоо бүркүттөй,
 Алп ченгелин салганы.
 Балбан таштай орноткон
 Баландын жанчып салмагы.
 Тогошорго бут серпип,
 Томуктай алым калбады.
 Саксайган арам мына – деп,
 Сакалым жулуп алганы!
 Балжа-булжа болордо
 Баатырым, бооруң болом – деп,
 Менин бал тилим жаным
 жалгады...

Оён башчы жылкычың
 Онок кылган көсөрдү.
 Чолосуз учкул бууданын
 Чолок кылган көсөрдү.
 Андай жерде чоң адис,
 Аярлыгын билгизип.
 Аңкоо көөдөк ойронду
 Алдап тилге киргизип.
 Алгаранын дал өзү,
 Коштоп чабар кара атын
 Кубулма кыйдың чиркиндин
 Кайдан билсин санатын...
 Агыттырып өз атын
 Арсандата күлгүзүп.
 Ал кара атты токумдап
 Алгара – деп, мингизип.
 Касман тоонун кара суу
 Кан дайрага киргизип.
 Ана ошондо жаныбар
 Амалын артып көрүнтүп.
 Алачыктай бурутту
 Ала-салып бөлүнтүп.
 Суурулуп суудан кеткени
 Суук колдон ажырап,
 Кайра үйүрүнө жеткени.
 Ал тийген сан жылкынын
 Арымдуусун айырып.
 Туура мүшкүл күч менен
 Туук төргө кайырып.
 Кылычтап суудан көз жумду,
 Кылгыча кайтып эренди.
 Кургактан көрдүм чала өлүк
 Шай колдогон беренди.
 Айтасың, төрөм, эмнесин,
 Айттырайын энди – деп.
 Ант урган кулдун келмесин...

Үзөңгү бутка салгыча
 Буркурап кайра күч алып
 Буурулду минип аңгыча.
 Уруштуу күнү чоктонгон,
 Укурук учу чокмордон
 Далдай кармап имердим.
 Чоку талаш, көк шили
 Тартып, тартып жибердим.
 Чиркейчилик анымды,
 Чакканчалык көрбөдү.
 Бөктөрүнүп кеткендей,
 Дөө бүткөндүү жердеги.
 Кармашып каруум жетпестей,
 Казатка туулган бул кулга
 Атыңдын жулуп куйругун
 Алды катуу куугунга.
 Жеке кыргын кылардай,
 Жер жайнаган баарынды.
 Күлүгүнөн ал кара
 Алып калды жанымды.
 Көрүнө шердин өзү экен
 Көрүп келдим анынды.
 Көп кол курап барбасаң
 Кегирер төрөм саныңды.
 Дегенде Коңур октолуп,
 Олтуралбай токтолуп:
 – Келжирейсиң, эмне – деп,
 Кеби бузук, шойком кул,
 Мени өзүңдөй көрбө – деп.
 Желмогуз болуп кетсе – деп
 Жеке өзүм ага барам – деп.
 Кубалай тийип жылкымды
 Кун алчу жинин кагам – деп.
 Карыса бөрү бир койлук,
 Кап этпейт Калча агаң – деп.
 Сексен жаш деген – сеңир тоо
 Сел алгыс түптүү дабан – деп.
 Жеткилең күчүм барында,
 Жээликкен жалгыз жетимди
 Жер жаздантып салам – деп.
 Абыгый дейин сойлотом,
 А бирок муну ойлосоң...
 Чолок ат менен уялбай
 Чолтондоп кантип барам – деп.
 Жер бузар кара донуздай,
 Коркондоп кантип барам – деп,
 Ааламга татыр алп Калча,
 Анда эле сөзгө калам – деп.
 Ал ошентип оңбогур

Ачуусу кайнап буркулдап
 Алаптаган чоң Коңур.
 Атка тилмеч аярын,
 Азыр кылып даярын
 Айырмасыз оңдотуп.
 Алгаранын куйругун
 Алтындатып сомдотуп.
 Көк күбөсүн жамынып,
 Көрөр болсоң кутургур
 Көк жолборстой чамынып.
 Ай мүйүздүү айбалта
 Ач билекке чалынып.
 Кылычын кынсыз байланып
 Кынтыксыз жоого шайланып.
 Жетип жутуп иердей
 Жетимди жиксиз жайгарып.
 Алгарасын зыргытып,
 Алтындатып суулугун
 Аркардай башын чулгутуп.
 Жосуну катуу эр Калча,
 Жолго түштү бургутуп.
 Калчаны коё салалы,
 Кабылан Семенетти
 Кабарын угуп алалы.
 Жылга жыртып тынч албай
 Жылас алсын жылкы албай.
 Кур чечип бир тынч албай
 Куруп кетсин жылкы албай.
 Ачуу, кыйгыл кеп угуп,
 Абасы берен Бакайдан
 Антип Семен тил угуп.
 Кур жылкы тийип Кытайдан
 Кун албай калгыр – деп, угуп.
 Демимди суутуп бул жылкы,
 Дегендигим кур жылкы:
 – Жарты алачык мискиндей,
 Жалгыз саан төөсү бар.
 Көбү чийкил тай, кулун
 Көбө курсак бээси бар.
 Дем уруп айдап көөдөксүп
 Дегенсип мунун неси бар?
 Топ жылкыдан жеткенсип,
 Тобурун айдап келипсиң
 Койго жетпес Койкүрөң
 Чобурун айдап келипсиң.
 Үтүрөң тиштээк ырысты,
 Тепчүсүн айдап келипсиң.
 Тутам шыйрак, көк чеке,
 Эчкисин айдап келипсиң.

Коён качкы жалт берме
 Коркогун айдап келипсин.
 Жүрүшү жаман ичти эзме,
 Домпогун айдап келипсин.
 Бала болбой куруп кал!
 Баатыр эмес өлүксүн...
 Аты бар текши кыл куйрук
 Дебейин болбос мал экен.
 Кайырмакка илинер
 Каралдуусу бар экен.
 Уй куймулчак, марал баш
 Чу дегенде жүгүрөр
 Тизгин бербей шамалдап.
 Айкашка минер эрөөлдөп,
 Жарандуусу бар экен.
 Көп кейитип Бакайдын,
 Көңүлүнө толмогу,
 Кытайдан тийген жылкынын
 Көбү чобур болгону.
 Семетейдин жазасын,
 Берип калган эмеспи.
 Анткендиги Карагул
 Анык балээ мына бул
 Алакайыр шамалдап,
 Арстанынды дүмүрдөй,
 Агызып сууга амалдап.
 Ал арада мыктысын
 Бөлүп калган эмеспи.
 Кайрылсак аз өткөнгө
 Кечээ чоң казатта кан Көкчө
 Окко учуп шейит кеткенде.
 Кыл куйруктун дулдулу
 Жанга өлчөлүү Көкала,
 Жаратып миңген дулдулу.
 Коңурбайдын колуна
 Кокустан түшүп калыптыр.
 Жылкычылар миңгичтеп,
 Жылдырбай коруп багыптыр...
 Буудандын жөнү улуктур
 Буркурап учкан бултутур!
 Айтайын десе тили жок,
 Акылы айдан тунуктур!
 Суу кундуздай жылт коюп,
 Суурулуп топтон чыгыптыр.
 Тайбуурулдун ордуна

Жыбыткы жерди каралдап...
 Жылкыны баштап бугуптур.
 Бакайды таанып баш катып,
 Окуранып туруптур!..
 Эбедеи эзилип,
 Боору бирге көкчөгө
 Тургансып тирүү кезигип...
 Бакай да турду жаш алып...
 Кубанбаса неткени,
 Күлүктүн бири ушу – деп,
 Күлүскө белек эткени.
 Жөн эле көккө учкансып
 Жөө калган чороң жайдаңдап.
 Алышар жоого демденди
 Ат жарагын шаймандап.
 Кызыр жалгап кабылып,
 Кан чоронун багына
 Да бир бээ-дөө табылып.
 Даяр болду астына
 Дароо чалма чалынып.
 Азамат минер айкашка,
 Анын аты Кулансур.
 Темир туяк, жез билек
 Кырк күн кыркып, чөп чалбас
 Кызыл кыргын таймашта!
 Тайыбастай табынан
 Таза тулпар абыдан.
 Жайыты бир желелеш
 Алманбеттин Сарала
 Айтымда көргөн, билгендер
 Аны менен энелеш.
 Урукташып эл талаш,
 Кытайдан Алмаң качканда.
 Кызыл чок кечип жер талаш.
 Коңурга карап калыптыр,
 Казыналык буудан – деп,
 Кайбарың атак алыптыр.
 Тийбесине жаман көз
 Мойнуна тумар тагыптыр.
 Ошол күндөн ушул күн
 Касиеттеп багыптыр.
 Кабыл ал – деп, кутмаарек
 Аны Канчорого мингизди.
 Кантсе да Семен бул ирет
 Кабыландыгын билгизди!..

*Лауреаты
Нобелевской премии*

**Уильям
ФОЛКНЕР**

ЗАКАТ

(Рассказ)

Конец черного бандита

Вчера вечером пулеметным огнем одного из отрядов Национальной Гвардии был убит негр, в течение двух дней терроризировавший всю округу и убивший трех мужчин, двух белых и одного негра. Перед рощей, где скрывался чернокожий, был поставлен пулемет, и когда бандит перестал отвечать на огонь, капитан Уоллэйс вошел в лес и нашел негра мертвым. Причина преступления не установлена, хотя предполагают, что чернокожий был сумасшедшим. Убитый не опознан.

«Клэрион-Игл».

Часть пути он проделал на товарном поезде – на крышах, в вагонах и даже под ними. Но чаще всего он шел пешком. От Кэрролтон-авеню до Кэнел-стрит он добирался целых два дня, потому что боялся автомобилей; вот наконец он стоит, испуганный и ошеломленный, со своим узлом и дробовиком на Кэнел-стрит. Его толкают со всех сторон, над ним смеются даже негры, полисмены ругаются, но он знает одно: надо перейти улицу.

ФОЛКНЕР Уильям (1897–1962), великий американский писатель, прозаик, лауреат Нобелевской премии по литературе (1949). Автор романов: «Солдатская награда», «Москиты», «Сарторис», «Шум и ярость», «Когда я умираю», «Святыни», «Свет в августе», «Пилон», «Авессалом, Авессалом!», «Деревья», «Особняк», «Город».

И вот наконец, собравшись с духом и закрыв глаза, он слепо бросается в самую гущу движения. Машины окружают его со всех сторон, шофер такси кричит ему страшные проклятия, но, сжимая ружье и узел, он переходит улицу. И потом добрый белый человек показывает ему, как пройти к реке.

Вот и корабль. Чтобы попасть на него, он перепрыгивает через шесть футов воды и чуть не роняет ружье; и тут другой белый человек с проклятиями прогоняет его.

– Капитан, – протестует он, – я хочу только ехать в Африку. Я могу заплатить за себя.

– Африка, черт возьми! – орет белый человек. – Убирайся к дьяволу с этого корабля! Попробуй еще раз показаться здесь, я пристрелю тебя! Если хочешь ехать, отправляйся вон туда и купи билет.

– Да, господин. Виноват, капитан.

– Что? – с удивлением переспросил кассир.

– Билет в Африку, пожалуйста.

– В Алжир, что ли?

– Нет, в Африку,

– Тебе нужен билет на паром?

– Да, господин, наверное, так: мне нужно вон на тот пароход.

– Не задерживай, не задерживай! – раздался голос из очереди. Он купил билет и, протиснутый толпой в ворота, снова очутился на пароме.

К его удивлению, судно, вместо того чтобы плыть вниз по реке, где, как он смутно предполагал, находилась Африка, двигалось прямо наперерез течению, и его, как барана, согнали на берег. Вцепившись в дробовик, он беспомощно озирался вокруг. Наконец решился подойти к полисмену.

– Господин капитан, это Африка?

– А? – произнес тот в изумлении.

– Пожалуйста, господин, я хочу попасть в Африку. Это правильный путь?

– Африка, черт возьми! – сказал этот белый человек, так же как и тот, на пароходе. – Послушай, ты что это?

– Я хочу вернуться на родину, откуда мы пришли. Так говорит наш проповедник.

– Где ты живешь, черномазый?

– Вон там, далеко от моря.

– В каком городе?

– У нас нет города, господин. Только мистер Боб, его семья и негры.

– Миссисипи или Луизиана?

– Да, господин, наверно, так.

– Вот что я тебе скажу. Отправляйся обратно с первым же поездом. Здесь тебе нечего делать.

– Я хочу ехать в Африку, капитан.

– Забудь про Африку. Тебе нужен билет на поезд, и как можно дальше отсюда. Понял?

– Капитан...

– А теперь проваливай. Или ты хочешь, чтобы я забрал тебя?

Он с недоумением осмотрелся: опять Кэнел-стрит. Как же попасть в Африку? Его толкали туда и сюда, и он отдался в руки судьбы, которая несла его сейчас вдоль берега реки. Вот еще один корабль, привязанный к пристани; по доске ходят негры с какими-то предметами и кидают их на пол. Сразу же бросился в глаза белый человек без пиджака. Он все время что-то громко кричит.

Вокруг с грохотом и звоном негры возили тачки. К тому же они и пели. Его продолжали толкать, и, отпрянув от одной тачки, он сразу попадал под другую. «Поберегись, чернокожий!» Вдруг, словно вихрь, на него налетел босс:

– Какого дьявола ты здесь околачиваешься? Шевели руками или убирайся! Мне не нужны зрители, Понял?

– Да, господин. Конечно, капитан.

Через несколько минут он уже накладывал мешки на тачку. От работы он разгорячился, вспотел и начал петь. Здесь впервые за дни он почувствовал себя как дома. «Африка, где ты?» – пел он.

Время кончать работу: на западе висело красное солнце; длинные тени, плоские и неподвижные, ждали наступления темноты. Вьющиеся в последних лучах золотые пылинки замедлили свой круговорот. Руки других людей взяли одежду и сумки, в которых приносили завтраки, и унесли их к сверкающим огням улиц, туда, где уже готов ужин. Он поднял с земли ружье и узел и перешел на корабль.

Улегся на большие мягкие мешки и принялся жевать кусок хлеба. Стало совсем темно, шум воды за бортом и острый аромат зерна в мешках скоро усыпили его.

Проснулся он от движения – равномерные взлеты и падения, ровный гул машин. Вокруг свет, лежать так удобно, он даже ни о чем не думает. Потом захотелось есть, и, стараясь понять, что с ним происходит, он встал.

Как только он вышел на палубу, на него обрушился другой сумасшедший белый.

– Я хочу ехать в Африку, капитан, – стал возражать он. – Вчера, когда я помогал неграм грузить, я подумал, что это как раз тот пароход.

Белый человек изверг на него потоки проклятий:

– Видит бог, эти черномазые сведут меня с ума! Ты что, не знаешь, куда идет этот пароход? Он идет в Нэтчиз.

– Это подходит мне, господин. Лишь бы он шел в Африку. Вы только скажите, когда мы приедем туда и, если не будет остановки, я спрыгну и доплыву до берега.

Человек долго смотрел на него, ничего не понимая.

– О деньгах не беспокойтесь, господин, – поспешил заявить пассажир.

– У меня есть деньги, я могу заплатить за проезд.

– Сколько у тебя?

– Много, капитан, – с важностью ответил он, роясь в карманах.

На его протянутой руке лежали четыре серебряных доллара и несколько мелких монет. Белый человек взял доллары.

– Хорошо, я доведу тебя до самой Африки. Но ты будешь помогать неграм грузить.

– Да, господин! – с готовностью воскликнул он и, помолчав, добавил:

– Только вы скажете, капитан, где мне выходить.

– Конечно. Ну, хватит, помогай другим. Пошел!

И он помогал другим, а пароход переходил из одного рукава реки в другой, и уже опять на западе повисло красное солнце. Где-то раздался бой колокола, и пароход направился к берегу. Опять колокол; пароход остановился и уткнулся носом в берег, на котором рядами лежали бочки. Белый капитан, который кричал, как сумасшедший, высунулся из двери и заорал над его головой:

– Все в порядке, Джек! Приехали, помоги-ка грузить эти бочки. А Африка вон за теми полями, около мили отсюда.

Он стоял и смотрел, как пароход удаляется от берега, волоча за собой сквозь вечерний воздух черный дым своих высоких труб; потом вскинул на плечо дробовик и зашагал от реки. Через некоторое время ему пришло в голову, что, может быть, придется встретиться со львами и медведями. Он остановился и зарядил ружье.

Когда стало совсем темно и на востоке величественно взошла Большая Медведица, он остановился и подумал, что опять надо есть и спать. Завтра, может быть, удастся подстрелить кролика. Неожиданно он наткнулся на изгородь; за изгородью виднелось нечто похожее на стог сена. Он перелез через изгородь и вдруг с ужасом увидел, как что-то зашевелилось прямо у него под ногами.

Он почувствовал острый, сковывающий страх. В темноте прогремел дробовик, и лев или кто-то другой с ревом нырнул в ночь. На лице у него выступил пот, холодный, как медные монеты. Он подбежал к стогу и бешено вцепился в него, стараясь влезть наверх. Это не удавалось ему, и страх становился сильнее и сильнее. Потом он начал успокаиваться и кое-как вскарабкался по скользкому сену. Наверху, лежа на животе и всматриваясь в ночь, он, хоть и чувствовал себя в безопасности, все-таки на всякий случай положил поближе дробовик. То, во что он стрелял, смолкло, но ночь была полна звуков.

По земле пополз свет, и он увиделдвигающиеся ноги и услышал слова на незнакомом языке. «Дикари, они едят людей», – подумал он, еще теснее прижался к сену. Свет и голоса направились туда, где исчез подстреленный

им зверь. Потом свет задержался около лежавшего на земле пятнистого предмета; голоса усилились, слышались проклятия.

«Белые господа! – прошептал он. – Кажется, я убил их домашнего льва».

Но лев – это только лев. Он лежал, скрытый темнотой, а свет стал двигаться дальше и дальше и наконец исчез совсем. Над его головой качались звезды. Он заснул.

Его кто-то тряс. Он проснулся и протер глаза. Опять в его ушах зазвучал этот непонятный язык. Он открыл глаза и увидел над собой маленького темнокожего человека с пистолетом. Он не знал, что говорит этот человек, но язык пистолета был понятен ему.

«Они хотят съесть меня!» – подумал он и ударил человека ногой. Тот опрокинулся и упал на землю. Потом, словно зверь, он скатился вниз. Раздался пистолетный выстрел, и что-то тупо ударило его в плечо. Он вскочил и побежал. Вокруг выли пули. Вот, перед ним изгородь, он повернул и побежал вдоль нее, ища выход.

Левая рука была горячая и мокрая. В углу изгороди он увидел калитку. Сзади продолжали кричать. Он увидел бегущую фигуру: ему хотели преградить путь к калитке. Вот они сблизилась, это тоже чернокожий.

– Дай дорогу, негр! – задыхаясь, прокричал он. Когда дробовик выстрелил, на лице человека появилось выражение какого-то нелепого изумления.

Его легкие судорожно глотали воздух. Нужно остановиться. Вот канава, а за ней длинная насыпь. Чуть подалее, около другой насыпи, маленький лесок. Он нырнул туда, и деревья скрыли его. Часто и тяжело дыша, он лежал на спине. Легким стало легче. Потом обнаружил рану в плече и с удивлением смотрел на кровь. «Ну и дела! – подумал он. – Эти африканцы стреляют в негров не хуже, чем белые».

Крепко завязав рану, он осмотрелся. У него есть укрытие, и это все. Осталось еще восемнадцать зарядов. И они ему понадобятся: ярдах двухстах уже стоял человек и наблюдал за рощей. «Не похоже, что они скоро потревожат меня, – решил он. – Отдохну здесь до темноты, а потом отправлюсь обратно к мистеру Бобу. Африка не годится для цивилизованных людей: наступаешь на львов, в тебя стреляют, приходится самому стрелять в людей. Но африканцы, наверно, привыкли к этому».

Он почувствовал глухие удары в плече. Становилось все жарче и жарче; он изгибался и переворачивался с боку на бок. Как хочется пить! Он голоден, но сейчас чувствует только жажду. Вспомнил прохладный коричневый ручей и ледяной ключ в лесу, там, дома. Приподняв покрытое потом лицо, он увидел, что следивший за ним человек подвинулся ближе. Он поднял ружье и, держа его одной рукой, тщательно прицелился. Потом выстрелил. Человек упал на спину, потом вскочил и, петляя, отбежал подалее.

– Ага, испугался! – пробормотал он.

Все это становилось подозрительным, к тому же страшно болело плечо. На мгновение он задремал, и ему показалось, что он вернулся домой; проснулся от боли и снова заснул. Время от времени он подползал к канаве и пил грязную, вонючую воду. Так прошел этот долгий день. Наконец он проснулся, и вокруг была ночь, фонари и огни, при свете которых переговаривались и ходили люди.

Он с трудом дополз до края канавы; и когда возвращался обратно, на него неожиданно направили слепящий свет автомобильных фар. Он бросился в лес и, не глядя, выстрелил по огням. Раздался крик человека, зашелестел разрываемый пулями кустарник, ветки дрожали, словно над ними пронесся вихрь. Тело горело, как под раскаленными утюгами; он опустил голову и прижал лицо к грязной земле.

Внезапно стрельба прекратилась; наступившая тишина вывела его из забытья. Выставив дробовик, он ждал. Наконец темнота расступилась, появились два движущихся предмета; дробовик выстрелил, и при вспышке он увидел двух ползущих людей. Один из них выстрелил почти прямо ему в лицо и побежал.

Снова рассвет. Солнце поднялось, нагрелось и прошло над его головой. Он дома, работает в поле; он спит и хочет уйти от страшного кошмара сна; он опять ребенок, нет, он птица, которая чертит на голубом небе бесконечные черные круги.

Снова зашло солнце. Запад, как кровь: это его кровь, окрасившая стену. Вот ужин в котелке, и уже наступает ночь, без огней и без этих людей, которые то ходят вокруг него, то останавливаются, будто ждут чего-то.

Он поднял лицо из грязи и посмотрел на опоясавший его круг огней. Казалось, все собралось в одном месте, прямо перед ним, и все смотрят или, может быть, ждут чего-то. Пусть ждут: завтра он вернется к мистеру Бобу, Мистер Боб обругает его своим тихим голосом, и снова можно будет работать, смеяться и говорить с настоящими людьми.

Поднимался ветер; внезапно он яростно захлестал по кустам и веткам; они взвизгивали и клонились к земле. И он тоже был деревом, захваченным этим же ветром: он чувствовал его тупые удары, под которыми падали пробитые и разорванные листья.

Ветер стих, и все, что было сломано им, тоже затихло. Его черное, доброе и усталое лицо смотрит вверх на небо, на холодные-холодные звезды. Не все ли им равно: Африка или Луизиана?

Перевел с английского **Д.СОЛОВЬЕВ**

Конкурска

**Абды
Жусуп Өзү**

НЕ КАРЫП?

*«Айдалбаган жер карып,
Теңтушу жок чал карып»
Эл макалы*

*Искектелип жулунуп,
Орду калган каш карып.
Берип коюп кор болгон,
Көңүл жутшак тарт карып.*

*Жуулбаса жыттанып,
Кийил, жондо кир карып.
Көрүнгөнгө жек көрдү,
Көңүл булгар жин карып.*

*Кыргый түшүп эртелеп,
Үшүк жүрсө күз карып.
Жорулбаса жакшылап,
Түндө кирген түш карып.*

*Аязы жок, кары жок,
Айрым жерде кыш карып.
Ордуна нык кире албай,
Ийри урулган тык карып.*

*Өнбөй калган себилип,
Айдоодогу дан карып.
Өлүм болгон көргөнү,
Өйдө асылган дар карып.*

*Ишеничке кире албай,
Айтылбаган ой карып.
Калкы жарды айла жок,
Тонго жетпес жон карып.*

*Эки чыны өң берип,
Кызарбаган чай карып.
Көр садага төлөнүп,
Тар казылган жай карып.*

*Эчен жылдап чокуда,
Эрибеген кар карып.
Эл коргоодо каза таап,
Эрсиз калган жар карып.*

Тигил этне дей берген,
Курчу кеткен көз карып.
Маңыздардын оозунда,
Мааниси жок сөз карып.

Кабыргасы саналган,
Каралбаган тал карып.
Кайып күндө, мас болгон,
Каадасы жок чал карып.

Актап ичпей тамакты,
Бекер өткөн күн карып.
Соолуп турган үйүндө,
Суу көрбөгөн гүл карып.

Шыбак түшүп сыйрылган,
Каралбаган тал карып.
Көркү кетип тарбайган,
Буталбаган тал карып.

Зар какшатып, боздотуп,
Каны кырган эл карып.
Теги сымал кесилип,
Соодалаган жер карып.

Куруштурган куйкаңды,
Жек көрүндү ыф карып.

Айла жоктон кошомат,
Жалган болгон сый карып.

Жамбашыңда, жонуңда,
Жайланышкан кал карып.
Кадыр билбес аялга,
Калк сыйлаган эр карып.

Байтал кезден баркы жок,
Желедеги бээ карып.
Ойду-тоону урдурган,
Сөлтүк сөздүү мээ карып.

Саалып келип чакага,
Ирип калган сүт карып.
Сакал эмес, теги эмес,
Эктеги түк карып.

Аялың көз салбаган,
Алаасы айрык шым карып.
Калм заманда кашайгыр,
Чыркыраган чын карып.

Жардам-көтөк болбосо,
Жалгыз калган дос карып.
Калкы тынчып калбаса,
Коогалаңдуу Ош карып.

Дүйнөтааным

**Бозум
АЛЫШБАЕВ**

ТҮПКҮ ТЕГИҢ ТЕРЕҢДЕН

Ар бир тирүү организм өзүнүн түпкү тегинин жаралып, калыптанган шартына абдан ылайыкталгандыгы, анын жашашы үчүн ошол жердин шарты гана керектиги илимден жакшы белгилүү. Ал шарттар кайсылар: жылуулук, нымдуулук, жарык абанын жана минералдык элементтердин жетишерлик санда жана бири-бирине белгилүү катнашта болушу, жарыктын, жылуулуктун белгилүү өлчөмдө суткалык жана сезондук өзгөрүлүп туруусу, атмосферанын басым деңгээли сыяктуу шарттар. Бул шарттар жер шарынын ар бир точкасынын түндүк кеңдиктен, бийиктик зоналыктан алган ордуна жана мезгилдин, сутканын убактысына байланыштуу болору белгилүү.

Ошол тирүү организмдин кай бири өзүнүн жашоо шартына, мезгилдик өзгөрүшүнө таң каларлыктай ылайыктанып калат. Алсак, биз жашаган жер шарынын түндүк жарым шарынын мээлүүн алкагында жашаган ар бир жаныбар жана өсүмдүк өзүнүн чөйрөсүнүн сезондук өзгөрүп туруусуна укмуштуудай ылайыктанган. Ар бир акыл-эстүү адам алдыда келе турган мезгилге алдын ала даярданышат. Кыш айлары аяктаарга жакын эл жазда кие турган кийимге, жасай турган ишине даярданышат. Жазында жайлата жасай турган ишине, жайында күзгү иштерге, күзүндө кышкы иштерге жана шартына кам көрүшөт.

Ушундай эле, балким, адамга караганда келүүчү мезгилге көбүрөөк кам көрүү акыл-эси жок делүүчү өсүмдүктөрдө да, жаныбарларда да байкалып жатпайбы. Көчөдөгү, короодогу бак-дарактар, чөп өсүмдүктөрү деле жанданып, жалбырак жайыл өсө баштап, гүлдөп, урук, мөмө байлап, тукум калтырууга кам көрө баштаары, ал урук-мөмөлөрдү жайлата жетилтип, жайдын акырында, күздө уруктарын алдыдагы каардуу кышка жабыркап калбагыдай кылып даярдап, жайгаштырып алышат. Дарак-бадалдар жалбырагын түшүрүп, денесиндеги сууну азайтып, кабыгын калыңдатып, кышта жабыркабоого даярданышат. Кызыктуусу, өсүмдүктөр кыш жакындап келатканын кантип сезишет?

Окумуштуулардын атайын жүргүзгөн тактоосу боюнча ачык асмандын астында кыштап чыгуучу өсүмдүктөр сырткы факторлордун күздүн күндөрү болуучу өзгөрүүлөрүнө карап, кышка даярдана баштайт экен. Бирине күндүн кыскаруусу таасир этсе, бирине абанын, топурактын температурасынын төмөндөшү таасир этет. Кай бир даракты эрте күздөн баштап жасалма жол менен жарык кылып, узун күндө турса алданып кышка даярдануусун жүргүзбөй, кышка даярдыгы жок келип (жалбырагын түшүрбөй, кабыгын калыңдатпай, денесиндеги сууну азайтпай) кышында катуу жабыркашат экен. Кай бирин жылуу жерде кармаса да кышка камынуусу кечендейт экен. Жаныбарлар дүйнөсүндө дагы майда курт-кумурскалардан баштап, ири айбанаттарга чейин кыш камын көрүүсү даана байкалат: бири чээнге кирет, бири жылуу өлкөлөргө учуп кетет, бири калың жүнгө жамынышат ж.б. Таң каларлык бир нерсе, бардык жаныбарлардын төлдөөсү эрте жазга туура келүүсү. Бүт жаныбарлардын мүнөздүү белгиси – алардын өзүнө окшош тукум калтыруусу. Ошол, көп түрдүү тирүү организмдин дээрлик бардыгы сүйлөшүп, макулдашып алгандай эрте жазда төлдөй башташат. Бул жаныбарлар балдарын курсакта ар түрдүү убакытка көтөрөт, үйүгүшүү, үйүрүнө кошулуу мезгили да ар кимисиники ар кайсы мезгилде жүрөт, бирок балдарынын жарыкка келүү мезгили ар биринин өзү жашаган аймактын жазгы катаал мезгили аяктаган учурга туура келет. Мисалы, жазы эрте келүүчү аймактын жапайы жандыктары чоң-кичинесине карабай эрте төлдөйт, жазы кеч келүүчү жерлерде төлдөө дагы кеч башталат. Жаныбарлардын эрте жазда төлдөөсүнүн биологиялык зарылчылыгы бар экендиги түшүнүктүү. Эгер жайында, күзүндө же кышында төлдөсө, төл чоңоюп өз алдынча жашап кетүү даражасына жетпей кыш шартынан жабыркабайт эле. Ал эми ой сезими ар кандай денгээлде жаныбарлардын баары төлдөөнү эрте жазга кантип тууралап алары биз үчүн табышмак. Анын үстүнө алардын бала көтөрүү мезгили өтө эле ар түрдүү эмеспи. Бул өңүттө кыргыздардын дагы кызыгуусу бардай сезилет. Болбосо: «Очогой катын (киши) баласын курсагында он ай көтөрөт, үрөгөн катын (ит) үч ай көтөрөт, жакшынай катын (өзү) жарым ай көтөрөт деп түлкү айтат имиш» деген сөз жаралбайт эле го? Энциклопедиялык маалымат боюнча жаныбарлардын бала көтөрүү мезгили төмөндөгүдөй:

- Чычкандыкы – 20 сутка
- Бакма коёндуку – 29–31 сутка
- Коён, түлкүнүкү – 51 сутка
- Мышыктыкы – 56–67 сутка
- Иттики – 58–66 сутка
- Карышкыр – 62–64 сутка
- Арыстандыкы – 103–110 сутка
- Кой, эчкиники – 145–157 сутка
- Жолборстуку – 154 сутка
- Топоз – 250–257 сутка
- Уй – 270–300 сутка
- Жылкы – 320–355 сутка
- Төө – 397 сутка
- Жираф – 446 сутка
- Пил – 660 сутка

Энциклопедиянын эскертүүсүнө караганда жаныбарлардын кош бойлуу мезгилинин узактыгында жылдын мүнөзүнө жана баласынын жынысына карата бир аз гана өзгөрүүлөр болушу мүмкүн. Айбанаттардын бала көтөрүү мезгилинин ушунча ар түрдүү узактыгына карабай бардыгынын төлдөө мезгилинин башталышы өзүлөрүнүн жашаган чөйрөсүнүн эрте жазына туура келүүсү кызык. Биздин көп мезгилден бери «жаныбарлардын жашоо мүнөзүндөгү ар түрдүүлүк, табигый тандоонун гана жыйынтыгы» деген түшүнүк кай бирде күмөн саноого алып келет. Кыргыз элинин улуттук эски түшүнүгү боюнча жапайы айбанаттар жергиликтүү шартта келерки жаздын эрте же кеч келерин алдын ала билип, ошол учурга тууралап кам көрүшөт. Элдин, айрыкча, мергенчилердин байкоосу боюнча тоо эчкилердин текелери куут мезгили жакындаганда эчкилеринен бөлүнүшүп бөлөк жүрүп, текелердин бири асканын башына чыгып, асмандагы ай-жылдыздарга байкоо жүргүзө баштайт. Ушул окуяга байланыштуу эл ичинде «ай караган текедей» деген сөз жаралган делет. Качан ошол текенин баамы боюнча ай-жылдыздардын болжолдуу учуру болуп, кийинки жазда катаал мезгил аяктаган учурга туура келген мезгилде байкоо жүргүзгөн теке башка текелерди баштап барып эчкилерине кошулат имиш. Элдик ишеним боюнча текелер эч жаңылбайт, алардын төлдөөсү эч качан жазгы каатчылыкка учурабайт. Тоо текеден башка ири айбанаттар деле төлдөөсүн эрте жазга, бирок жазгы кайталанма катаал учур өтүп кеткен учурга тууралап үйүрүнө кошулушары туюлат. Топоздордун букалары деле жайында бөлүнүп оттоп жүрүшүп, өзүлөрүнө белгилүү мезгилде гана ургаачыларына кошулушат. Бирок алардын табийгаттын кайсы кубулушуна таянып, жаздын толук кандуу башталарын аныктап алары же баары эле ай-жылдызга карап аныктап алабы, бизге белгисиз. Жапайы жаныбарлар дагы, бакма жаныбарлар дагы төлдөөсүн эрте жазга тууралоо менен төлүн кышкы катаал шарттан аман сактоого аракети байкалат. Бирок ушунча түркүн жаныбарлардан өзгөчөлөнүп бизге жакшы белгилүү жана дээрлик бүт өлкөлөрдө кеңири тараган кой менен эчки гана адам кийлигишпесе, тукум жаратуу аракети биздин шартта эрте жайда баштап, төл берүүсү кеч күзгө туура келип калат. Демек, жаш мал катуу суукка туура келип, мал ээсинен аларга жылуу сарай, жетиштүү тоют даярдоо түйшүгүн талап кылат. Ошол себептен илгерки көчмөн кыргыздар ар бир кочкорго, текеге белдик байлап, төл жазгы «бештогоол» учуру өтүп кетчү мезгилге тууралап же тоо текенин кайсы мезгилде үйүрүнө кошулганына чамалап белдикти пайдаланып жүрүшкөн.

Тандантканы кой, эчкилер өз тукумуна кам көрбөйбү же башка жандыктардан жана далай өсүмдүктөрдөн сезими төмөнбү? Кой, эчкинин сезими башка көпчүлүк айбанаттардыкынан төмөн эмес. Алсак, кочкор, текелер мурда кочкор, текеден чыгып калган кой-эчкилерге эч качан жолобойт. Кыязы, алардын өзүлөрүнө белгилүү жыт өзгөрүү же башка белгилери болсо керек. Мындай касиет жан-жаныбарлардын эң акылдуусу деген адамда да жок. Атайын адистешкен адамдар койлорду жасалма жол менен уруктандырганда, кой арасында уруктанбаганын байкоосуз калтырбаш үчүн кочкорлордон жардам күтүп жүргөнү дагы белгилүү. Демек, мындай жөндөмдүүлүгү бар кой, эчки куут мезгилин баштоодо эле жаңылып, төлдөөсү ыңгайсыз мезгилге туш келип калышы мүмкүн эмес. Ар тараптан ойлонуп, иликтеп келген ишеним боюнча

кой-эчкинин түпкү теги биздеги кеч күз (ноябрь, декабрь) мезгилинде жаз келе турган чөлкөмдө калыптанган. Ошондой эле койдун түпкү теги, кай бир илимий-популярдуу адабияттарда жазылып жүргөндөй биз билип жүргөн аркарлар менен дагы генетикалык байланышы жок. Анткени биздин аймактагы тоолордо жашаган аркарлар жаз мезгилинде гана төлдөшөт. Бизде күз аяктап баратканда жердин түштүк жарым шарында жаз келе баштайт. Демек, кой-эчкинин түпкү теги жердин түштүк жарым шарында калыптанган жана ошол тараптан жаз мезгилине туура келгендей учурга тууралап төлдөп калган. Кадимки төө куштун Түштүк Африка тараптан келип чыккандыгы жана тарагандыгы белгилүү. Ошол себептен алар өз мекенинин жазгы айында (бизде кыш) төлдөтүү биздин аймакта деле уланып жүрбөйбү. Демек, кой-эчки деле ушундай мыйзамченемдүүлүккө баш ийип, түпкү тегинин жаз мезгили учурунда төлдөп жүрүшпөйбү. Бирок кой менен эчкинин келип чыккан жери бир жер эместей туюлат. Кой салкын жайлоону жакшы көрсө, эчки аска таштуу, ысык жерди сүйөрү белгилүү. Демек, булардын түпкү мекени айтылгандай сапаттагы жер болушу мүмкүн. Үй жаныбарларынын түпкү теги келип чыккан мекенин так билип алыштын практикалык мааниси да болуп калчудай туюлат. Жакынкы эле өткөн жылдары биздин республика койду асылдандырабыз деп, Австралиядан кымбат баалуу кочкорлорду алып келгендиги, бирок тукум ала албай койгондугу белгилүү. Биздин оюбузча ал кочкорлорду өз мекенинин убактысы боюнча жүгүрбөй турган учурда койго кошсок керек. Биздин пайдаланып жүргөн кочкорлорубуз деле декабрь айынын акырынан кийинки жылдын июнь айынын акырына чейин борго байласа да «жүгүрбөйт» эмеспи.

Советтик доордун акыркы жылдары: «Кышкы тууган койлордун козулары тың болот, өлүмгө сейрек учурайт жана эрте жетилет» – деп биздин республикадагы колхоздордо койдун кыйла бөлүгүн кышкы туутка коюп жүрдү эле. Бул чара кыйла түйшүктү талап кылганы менен чынында эле мындай козулар ошол туулган жылдын жайында эрте жетилээр эле. Биздин оюбузча мындай козулардын тың болушунун себеби, алардын кышкы суукта туулушунан эмес, ал койлордун генофонду шарттап түпкү тегинин төлдөө мезгилинде төлдөгөнүнөн деген ойдобуз.

Бардык эле жандыктар өз төлдөрүн жылдын төлдү жакшы сактоого ылайыктуу мезгилине тууралап төлдөшөрүнө ынандык. Эмне себептен адам жаныбарлар дүйнөсүнүн жогорку түзүлүштөгү хордалуулар тибине, сүт эмүүчүлөр классына, приматтар отрядына кирип туруп башка жаныбарлар сыяктуу эле жыл мезгилин ылгап тондобойт деген суроого такалабыз. Сүрүштүрсөк жер бетинде өсүмдүктөрдүн мезгилди ылгабай өсө бере турган аймак дагы бар экен. Ал жер – тропика. «Тропикада кыш мезгили болбогондуктан өсүмдүктөрү жана жаныбарлары мезгилди ылгабай эле төлдөп, өсө беришет экен». Демек, адамдын түпкү теги тропика алкагында калыптанган деп айтууга толук негиз бар. Биздин мындай ой толгообузду адис окумуштуулар дагы айтып жүргөнүн эшитүүдөбүз.

Афоризмдер

**Бальтасар
ГРАСИАН**

испан жазуучусу

(1601–1658)

Азчылыкка келгенде – акылдуубуз, көпчүлүккө келгенде – оомабыз.

Чычканга кебек алдырбаган сараң, карышкырга келгенде алдырат.

Адам өмүрү пендечилик жорук-жосундар менен кармашып жүрүп өтөт.

Өкүмдарың мойнуңа жүк артаарда айкөл көрүнүп, агынан жарылып сүйлөйт.

Товарыңды ким жамандаса, сатып алчу кардар ошол.

Акчандан күйсөң да, товардын сапатынан күйбө.

Эс-акылы жок үчүн көпчүлүгү эс-акылын жоготпой жүрөт.

Достордон айрылгың келбесе, алардын чоң ийгиликке жеткенин тилей көрбө.

Сенин көзүңчө бирөөгө «жок» деген адамдан бир нерсе суранба, демек, ал экинчи тилемчиге да оңой шылтоо табат.

Ишиң илгерилебегени – өзүңдүн эле макоолугундан.

Сага эч качан каршы сүйлөбөгөн кишини мактаба, демек, ал сени эмес, өзүн жакшы көргөн үчүн дудук болуп жүрөт.

Сага ишенбегендей түр менен караган киши карандай калпычы.

Калпычынын алдында эки кыйынчылык бар. Биринчиси, ага эч ким ишенбейт. Экинчиси, өзү да эч кимге ишенбейт.

Жайнаган кирешени жалгыз чыгаша алып келет.

Аянтта айкырып аткан адамдын акылдуу же акылсыз экени арсар. Анткени ал аянттагы аңкоолордун акылы менен өзүнүн жүрөгүндө макул болбосо да, баары бир элдин атынан айкырат.

Эки жээкте туруп алып, бирин бири «акмак» дегендин баары акмак.

Сууга чөгүп бараткан адамдан абайла. Куткарганы кол берсең, сени кошо тартып кетет.

Жомоктогудай жашоого жеткениң – жашоондун бүткөнү.

Эң коркунучтуу душман эски достордон чыгат.

Эх, десең... кептин баары, келатканыңды алдында жамырагандар көрүп кубанганында эмес, чыгып баратканыңды көрүп, өкүнүп калганында.

Келесоо көрүнгөндөрдүн баары келесоо, соо көрүнгөндөрдүн да жарымы келесоо.

Ким келесоону ажыратпаса, ал келесоо. А келесоонун келесоо экенин билип туруп жанында жүргөн андан бетер.

Ким жытчыл болсо, былыктын баары ошондо.

Бир арстанды көргөнүң, баарын көргөнүң; бир койду көргөнүң, баарын көргөнүң. А бир адамды көргөнүң, бир эле адам, бирок анын да заадисин көрбөйсүң.

Илимге ашкере башын сайган адамдар оңой алданышат, себеби андайлар турмуштагы эң жөнөкөй, эң зарыл нерселерден алыс.

Кыргызчалаган **Олжобай ШАКИР**

АДАБИЯТ ЖАҢЫЛЫКТАРЫ

Ким күнөөлүү: өкмөтпү, М.Байжиевби?

Кызык иш болду: быйылкы жылдын март айында 75 кутман курагын белгилеген белгилүү жазуучу, драматург жана киноишмер Мар Байжиевге декабрда «Кыргызполиграфкомбинатына» 400 миң сомдон ашык акча карызын төлөө доосу менен сотко чакырык келиптир. Көрсө, М.Байжиевдин 70 жылдыгын белгилөө боюнча 2005-жылы республикабыздын өкмөтү атайын токтомун чыгарып, ага ошол кездеги премьер-министр Ф.Кулов кол койгон экен. Анын негизинде юбилярдын кыргыз тилинде эки, орус тилинде дагы ошончо китебин «Кыргызполиграфкомбинатынан» чыгаруу үчүн каражат бөлүп бермек. Анткени ал китептер Билим берүү министрлиги тарабынан кошумча адабият катары мектептерге сунушталган жана аларга таркатылып берилмек. Мында иш мурдатан эле болуп келген. Бирок аталган китептер чыкканы менен анын чыгымын өкмөт комбинатка төгүп берген эмес, анын жыйынтыгында мектептер каражаттын жоктугунан китептерди алуудан баш тартышкан экен. М.Байжиев китептерди чыгарууга зарыл (жалпы нускасынын чыгымы 400 миң сомду түзмөк) акчанын жарымын «Кыргызполиграфкомбинатына» өз жанынан төгүп берген. Качан, 2008-жылы «Кыргызполиграфкомбинаты» банкрот болгондо (аны атайын эле ошентешкен деген кеп бар) 200 миң сом М.Байжиевдин карызы катары кала берген. Өкмөт болсо өз токтомунда каралган китеп акчасын төлөп берүүнү «унутуп» калган. Эми ал акчанын проценти өсүп олтуруп эки эсеге, б.а., 400 миң сомго жетип, басмакананын администраторунун арызы боюнча сот иши козголуп, М.Байжиевди «карызыңызды» төлөп бериңиз деп доолап жаткан кези экен. Ошентип, Кыргызстанга гана эмес, КМШ өлкөлөрүнө чейин таанымал жазуучубуз мурдагы өкмөттүн дагы бир «өрдөгүнүн» курмандыгы болуп олтурат. Ал азыркы өкмөткө кайрылып, иштин чоо-жайын түшүндүрдү. Эми мурдагы өкмөттүн «өрдөгүн» азыркы өкмөт жоюп, аксакал жазуучубузду актайбы, же жөн жеринен жазага жыгып береби деп жалпы жазуучулар чөйрөсү өтө кызыгдар болуп, кулактарын түрүп жатыр. Аткарылбаган токтомун токуган Ф.Кулов кургак бойдон. Көзү тирүү. Ал жооп бербейби?

Китепке жүз бурулду

Мурдагы мамлекет башчыларынын куру сөзүнөн башка колдоо болбой келген китепке Р.Отунбаева жүз буруп, сентябрь-декабрь айларынын аралыгында «Китеп – 2010» кайрымдуулук марафонун жарыялаган эле. Эми анын жыйынтыгы чыгып: марафондо чогултулган 1,7 миллион сомду, компьютерлерди, көчүрүүчү жабдууларды, эмерек, килемдерди китепканаларга бөлүштүрө баштады. Демөөрчүлөрдүн күчү менен бир канча айылдык китепканалар оңдолуп, жакшыртылды. Эми ар бир областтык китепканалар 250 миң сомго 2 000 нускадан китеп алышат. Жазуучулардан, интеллигенция өкүлдөрүнөн сырткары эл аралык уюмдар китепканаларга ыроологон китептерин, кошумчаларын беришти. Эми алар ортодо «адашып» калбай айылдык китепканаларга аман жетсе айылдагы китепкөйлөр, жалпы эле элет эли кайрадан китепке жакындаар эле.

Немат Келимбетов каза болду

Казак элинин көрүнүктүү тилчиси, жазуучусу, котормочу, окумуштуу түрколог, гуманитардык илимдердин академиги Немат Келимбетов дүйнөдөн өттү. Анын «Үмүт үзгүм келбейт» аттуу китеби жана «Балама кат» эссеси анын атагын айрыкча арттырган эле. Узак жылдар төшөккө жатып калса да чыгармачылыгын улантып, адамдарды чынчылдыкка, абийирдүүлүккө үндөп, элинин, кийинки муундардын камын көргөн. Анын эл-журту алдында абийири ак. Артында опол-тоодой эмгеги калды. Жаткан жери жайлуу болсун...

Балдар сыйлыгынын жеңүүчүлөрү

Россиянын балдар адабиятындагы Корней Чуковский атындагы чоң сыйлыгы 2010-жыл үчүн жазуучу Эдуард Успенскийге ыйгарылды. Айтылуу Чебурашка менен дядя Федордун автору «Балдар адабиятындагы өзгөчө чыгармачылык жетишкендиктери үчүн» жогорку наамдан сырткары 200 миң рублге да ээ болду.

Андан сырткары үч: «Жаңы салттуулукту өнүктүрүү», «Балдардын китепке болгон кызыгуусун арттыруудагы ийги ишмердүүлүгү үчүн» жана окурмандардын сыйлыгы да үч калемгерге ыйгарылды.

Жеңүүчүлөр такталды

Россиянын «Триумф», «Дебют» адабий чоң сыйлыктары жеңүүчүлөрүнө ыйгарылды. Арасында бир да кыргыз акын-жазуучусу жок, катышкан эмес көрүнөт. Болбосо, 2006-жылы «Русская премия» сыйлыгынын эки башкы сыйлыгын жазуучуларыбыз Т.Мадылбай («Чоң проза») жана Т.Ибраимов («Кичи проза»), ал эми 2009-жылы А.Торк (А.Ниязов, «кичи проза») жеңип алышып, даңазалуу жазуучубуз Ч.Айтматовдон кийин да кыргызстандык калемгерлердин дүрмөтү али күчтүү экенин ырасташкан эле.

Биз, өлкөдөгү жалгыз адабий «Жаңы Ала-Тоо» журналы да жыл башында жарыялаган конкурсубуздун жыйынтыгын чыгарып, январь айынын экинчи жарымында жеңүүчүлөргө сыйлыктарын салтанаттуу тапшыруу аракетин көрүп жатабыз. Конкурса жүздөн ашык авторлордон бир нечеден эмгектер сунуш кылынган. Айрымдары журналыбызда жарык көргөн менен калганы жарыкка чыга элек роман, повесть, ыр, аңгеме ж.б. Калыстар тобу аларды окуп, мыктыларын тандап жатышат. Жыйынтыгын январь айындагы саныбызга толук жарыялайбыз. Адабий жашыруун аттар менен журналда жарык көргөн чыгармалардын авторлорунун чыныгы аттары да ошондо ачык айтылат.

Алыкул сыйлыгынын жаңы лауреаттары

Атактуу акыныбыз Алыкул Осмонов атындагы сыйлык 28-декабрь күнү Т.Сатылганов атындагы улуттук филармонияда жеңүүчүлөргө салтанаттуу тапшыруу аземи болуп өттү. Акындын элеси түшүрүлгөн медаль, лауреаттык күбөлүгү жана 10 миң сом жазуучу жана журналист Мундузбек Тентимишевге, акын жана жазуучу Жыпар Исабаевага, драматург Бурул Калчабаевага, котормочу Мукан Асаналиевге жана А.Осмоновдун Каптал-Арык айылындагы музейинин директору Даражан Сыдыгалиевага тапшырылды.

Лауреаттарды Маданият жана маалымат министри Н.Шакиев, Бишкек шаарынын мэринин милдетин аткаруучу И.Өмүркулов куттуктап, Алыкул акындын быйлыкы, 95 жылдыгына туш келгендигин баса белгилешти. Салтанат соңунда жеңүүчүлөрдүн урматына жана катышуучуларга концерт берилди.

Бул салтанат-сыйлыкты акындын жердештери жана туугандары, жаңы уюшулган фонддун жетекчиси Жылдыз Муслимова уюштурду.

Казакстанда Ч.Айтматов эскерилди

Улуу жазуучубуз Ч.Айтматовдун 82 жылдыгына карата Казакстандагы кыргыздардын «Кыргызста–Астана» этно-маданий борборунун демилгеси менен дүйнөлүк атактуу калемгерибизди эскерүү күнү 22–23-декабрда болуп өттү.

«Мындай салтанат иштери казак-кыргыз коомчулугунун жана улуу жазуучубуздун окурман-күйөрмандарынын колдоосунда жылыга өтүп турат» – дейт аталган борбордун төрагасы Шавкат Исмаилов. Ага «Кыргызстан–Астана» борборунун чакыруусу менен улуу жазуучубуздун 2008-жылы Казакстанга барып, кыргыз диаспорасы жана казак коомчулугунун жолугушуусу дем берген.

Бул «Тамыры бир байтерек» аттуу долбоор Астана шаарынын акимиаты, Казакстан элдер ассамблеясы, Казакстандагы Кыргыз Республикасынын элчилиги тарабынан кеңири колдоого алынып келет.